
Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka (toim.)

SOSIAALITYÖN KÄÄNTEET

[SoPhi]

SOSIAALITYÖN KÄÄNTEET

(toim.)

Johanna Moilanen, Johanna Annola & Mirja Satka

[SoPHI]

SoPhi 144

SoPhi on julkaissut akateemisesti korkeatasoista filosofista ja yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta vuodesta 1995. Kirjoittajamme ovat kansainvälisesti ansioituneita tutkijoita. Julkaisemme sekä suomen että englanninkielistä kirjallisuutta. Julkaistavat kirjat valitaan tieteellisin kriteerein asiantuntijalausuntojen pohjalta. SoPhin toimintaperiaatteina ovat nopeus, riippumattomuus ja ajankohtaisuus. Kirjat ovat helposti saatavilla maksutta internetistä. SoPhi-kirjat ovat vertaisarvioituja ja mukana julkaisuforumin luokituksessa.

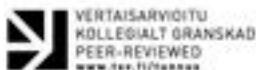
[www.jyu.fi /sophi](http://www.jyu.fi/sophi)

Kansikuva:

Korpiselän kunnalliskoti ja johtajatar

Kuvaaja: Matti Nevalainen

Karjalan liiton kokoelma, Historian kuvakokoelma, Museovirasto

© 2020 Kirjoittaja ja Jyväskylän yliopisto

ISBN 978-951-39-8041-2 (verkkoj.)

ISBN 978-951-39-8040-5 (painettu)

ISSN 1238-8025

SISÄLLYS

Mirja Satka, Johanna Moilanen & Johanna Annola: Sosiaalityön käännteitä paikantamassa, 5

I OSA: Toimijoiden tarinat ja modernisaatio

Johanna Annola: Eletty laitoshoido: köyhäntalon ja kunnalliskodin johtajien kokemukset työstään 1890–1960, 21

Minna Harjula: Eletty sosiaalityö kahden sukupolven murroskokemuksena 1940–2000, 47

Pirkko-Liisa Rauhala & Timo Harrikari: Modernisaatio, sosiaalityö ja sen kansainväliset avantgardistit, 76

II OSA: Ammatillisten menetelmien tarinat

Katja Kuusisto & Johanna Ranta: Psykososiaalisen päihdetyön asema Suomessa 1900-luvulta nykypäivään, 112

Marina Bergman-Pyykkönen & Väula Haavisto & Synnöve Karvinen-Niinikoski: Perheasioiden sovittelun historia ja nykytila sosiaalihuollon osana, 141

Sirkka Alho: Kasvatus- ja perheneuvolatyön käännekohtat, 170

III OSA: Ammattikäytäntöjen historiat

Paula Salenius, Antti Malinen & Pirjo Markkola: Kirjavista käytännöistä kohti yhdenmukaista perhehoitoa. Vuoden 1936 lastensuojelulaki ja sen soveltaminen, 196

Johanna Moilanen & Johanna Kiili: Suojeluvalvonnasta tukihenkilötoimintaan – lasten ja aikuisten muuttuvat suhteet lastensuojelussa, 221

Marko Tikka: Sotilasavustus sosiaaliavustuksena ja sen paikallinen jakaminen 1919–1939, 255

IV OSA: Historian tietämisen merkitys

Juha Hämäläinen & Timo Toikko: Historiatietoisuus sosiaalityön itseymmärryksen rakentajana, 274

Mirja Satka, Johanna Moilanen & Johanna Annola

Sosiaalityön käännteitä paikantamassa

Sosiaalitieteiden ja historiatieteiden vuoropuhelulla on pitkä historia ja monia kosketuskohtia. Historialliset tutkimusotteet ovat vakiintuneet osaksi sosiaalitieteellistä tiedontuotantoa erityisesti silloin, kun aiheena on yhteiskunnassa tai sen instituutioissa tapahtuneiden muutosten tulkinta ja teoretisointi. Yhtenä esimerkkinä vuorovaikutuksesta voi esitellä sosiaalipolitiikan tai sosiaalityön olemusta analysoineet väitöskirjat (esim. Urponen 1979; Eräsaari 1995; Satka 1995). Sosiaalitieteissä tuotetut käsitteet tai metodologiset ajattelutavat ovat puolestaan vakiintuneet osaksi historiantutkijoiden käsitteellistä työkalupakkia erityisesti silloin, kun he tulkitsevat rakenteellisia, pitkän aikavälin muutoksia yhteiskunnallisissa kohdeilmiöissä (esim. Kettunen 2008; Annola 2011). Sama koskee myös sosiaalityön ja sosiaalihistorian suhdetta. Monet yhteiskunnan kerrostumat ja rakenteet huomioiva sosiaalisen työn menneisyyden tarkastelu edellyttää tieteidenvälistä vuorovaikutusta (esim. Jaakkola ym. 1994; Hytönen ym. 2016).

Historiallisesti virittyneessä yhteiskunnallisten ilmiöiden tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita keskeisistä tapahtumista sekä ajallisten tapahtumien peräkkäisyyksistä eli tapahtumaketjuista. Tapahtumaketjuja seuraten historiallisesti motivoitunut tutkija tuottaa mennyttä ajanjaksoa kuvaavan narratiivin, kertomuksen, jonka lopputulos on ennustamaton ja ainutkertainen sekä tutkijan valinnoista riippuva. Kertomuksen esittä-

jänä on aina tutkija, joka joutuu yleistämään ja teoretisoimaan, jotta voi perustella miksi jokin tapahtuma joko kuuluu tai ei kuulu tarinaan. Tutkittavan ilmiön toimintaympäristön hyvä historiallinen tuntemus onkin välttämätöntä, mikäli tutkija pyrkii sanomaan jotain tutkittavan ilmiön syistä ja seurauksista, mikä useimmiten on olennainen osa menneisyyden tutkijan tehtävää. (Andersson 2005, 163–168.)

Sekä historioitsijan että sosiaalityeilijän empiirisen analyysin ja tulokinnan kohteena olevien ajallisten jaksojen pituus vaihtelee. Samaa aikakautta koskevien periodisointien nimitykset ja aikarajat saattavat poiketa toisistaan, mikä johtuu usein siitä, että historioitsijan ja sosiaalityeilijän tutkimuskysymykset ovat erilaisia. Tähän liittyvät erot sekä tutkimuksen traditioissa että metodeissa; eri tieteenaloilla on jonkin verran erilainen suhde dokumentteihin tai muuhun historiallisen tutkimuksen aineistoon. Historiantutkijoilla on erinomainen käsityötaito ja oppi arkistotyöhön, sillä he käyttävät työssään usein alkuperäislähteitä eli menneisyyden tapahtumien jäänteitä. Rakentaessaan tulkintaa menneisyyden ilmiöistä he tukeutuvat myös aiemman tutkimuksen tuottamaan tietoon. Myös sosiaalityeilijät käyttävät alkuperäislähteitä, jotka ovat usein kirjallisia dokumentteja, mutta niiden ohella lähteenä käytetään usein historian-tutkimuksen tuloksia, ja muita niin sanottuja sekundaarilähteitä. Siksi historiallisesti orientoinut tutkimus, kuten tämän vuosikirjan artikkelit, eivät ole ainoastaan kertomuksia kohdeilmiöistä, vaan ne ovat myös ilmausta kunkin tutkijan käsite- ja metodivalinnoista sekä tyylistä raportoida analyysinsa tulokset.

Tämän sosiaalityön tutkimuksen vuosikirjan syntysanat lausuttiin Jyväskylässä 2016 pidetyillä sosiaalityön tutkimuksen päivillä, joiden teemana oli sosiaalityön aika. Sosiaalityön historia nousi pääpuheenvuoroissa ja useassa työryhmäesityksessä esiin, kun pohdittiin, kuinka aika määrittää sosiaalityötä. Tämän vuosikirjan artikkeleilla ei kuitenkaan ole suoraa yhteyttä päivien esityksiin, joskin monet artikkelien kirjoittajat esiintyivät siellä.

Tämän kirjan artikkelit analysoivat lyhyempiä ja pidempiä menneisyyden ajanjaksoja. Eroistaan huolimatta tutkitut jaksot paljastavat tiettyjen vuosikymmenten aikana olleen suomalaisessa sosiaalityössä kausia, joihin monet toisiinsa kietoutuneet muutokset keskittyvät. Sellaisina kirjassa näyttäytyvät ainakin 1890-luku, 1930–50-luvut, 1960–80-luvut sekä

vuosituhannen taitteeseen sijoittuvat vuosikymmenet. Monissa artikkeleissa hyödynnetään käsitettä avainkäänte, jolla voidaan löyhästi viitata Michel Foucault'n inspiroimaan nykyisen historian lähestymistapaan. Nykyisen historia tarjoaa näkökulman lähestyä menneisyyttä niin, että tutkimusprosessissa etsitään historian kautta avainhetkiä (key moments), jotka auttavat jäsentämään ja ymmärtämään nykyisyyteen paikallistuvaan ongelmaan liittyviä eri aspekteja. (esim. Skehill 2007, 455.) Nykyisen historia haastaa käsityksen historiasta lineaarista edistyskertomusta jäljittävänä metodina tai liikkeenä, jolla on jokin tietty suunta (Helen 2005, 94; Kettunen 2006, 220). Nykyisen historia on kuitenkin pidettävä kritiikille avoimena, jotta nykyilmiöt eivät jäisi vain ennalta määritellyiksi selittämisen kohteiksi (Kettunen 2006, 219).

Suomalaisilla sosiaalityön historiaesityksillä on ollut taipumus keskittyä kansallisiin aineistoihin ja aiheisiin. Se heijastelee modernin sosiaalityön itseymmärrystä hallinnutta kansallisvaltiokeskeisyyttä, metodologista nationalismia, jonka hengessä sosiaalityö on voitu tulkita esimerkiksi moraalista kansalaisuutta rakentavaksi ja ylläpitäväksi tekijäksi (Satka 1995). Kansallinen sosiaalityön itseymmärrys (Rauhala & Harrikari, tämä teos) on samalla voinut muodostaa näköesteen tunnistaa sosiaalityön kansainvälisyyttä, joka on ollut merkittävää jo sadan vuoden ajan.

Harrikarin ja Rauhalan (2019) tuoreessa kirjassa kysytään, mitä kansainvälinen ja kansallinen sosiaalityö on ollut eri aikoina modernisaation kontekstissa ja mihin suuntaan se kenties muuttuu lähitulevaisuudessa. Kirja edustaa uutta tulkintaa sosiaalityön ytimenä olevan sosiaalisen idean pitkän aikavälin kansainvälisistä muutoksista. Se on sosiaalitieteellinen esitys kansainvälisen sosiaalityön muotoutumisesta sekä modernisaatioteoreettinen avaus sosiaalityön historiasta. Teoksen historiatulkinta on esitetty tiivistettynä myös artikkelissa, jossa kirjoittajat käsittelevät kansainvälistä sosiaalityön kehitystä johtaneita toimijoita ja heidän opillisia ja käytännöllisiä innovaatioitaan (Rauhala & Harrikari, tämä teos). He jakavat länsimaiden kehitysvaiheet esimoderniin, ensimmäiseen ja toiseen moderniin sekä tihentyneeseen moderniin, johon perinteiset länsimaat ovat heidän mukaansa parhaillaan siirtymässä.

Kirjoittajien (emt.) mukaan kansainvälisen sosiaalityön historiasta voidaan erottaa esimodernin sosiaalisen rakentamisvaihe 1800-luvulta alkaen. Sitä seurasi ammatillistuminen sekä institutionalisoituminen eli

modernin sosiaalityön vakiintumisen ensimmäinen ja toinen vaihe. He esittävät, että moderni länsimainen sosiaalityö on tullut merkittävään taitekohtaan, josta on alkamassa uusi aikakausi. Digitalisaation, visualisoinnin, monipaikkaistumisen ja monien muiden viimeaikaisten tendenssien myötä perinteisesti ymmärretty sosiaalinen on hajonnut sellaisena kuin modernin sosiaalityön diskurssit ja käytännöt sen tuntevat. Sosiaalinen ja sosiaalityö olisivat siis kirjoittajien oletuksen mukaan rakentumassa perustavanlaatuisella tavalla uudestaan. Nykyajan toimijoiden vaativaksi tehtäväksi asettuu uusien urien avaaminen sosiaalisen vastuun saralla: sosiaalisen uudelleenmäärittely sekä teoreettisesti että käytännön työmuotoina. Tämä periodisointi koskee nimenomaan sosiaalityön historian kausia. Historiantutkimuksen soveltama periodisointi on toisenlainen: esimodernin ajan katsotaan alkavan 1500-luvulla ja päättyvän viimeistään niin sanotun pitkän 1800-luvun alkaessa.

Tämän vuosikirjan ensimmäisessä artikkelissa tulkitaan eri aikoina laitosjohtajina työskennelleiden naisten kuvauksia ja kokemuksia köyhäintalon tai kunnalliskodin johtajan työstä. Historiantutkija Johanna Annolan aineistot käsittävät erilaisia materiaaleja, jotka alkavat 1890-luvulta. Laitokset olivat tällöin uusi sosiaalisen työn muoto eikä laitosjohtajilla juurikaan ollut saatavilla tehtävään perehdyttävää koulutusta tai edeltäjien tuottamaa kokemustietoa. Annolan tutkimus edustaa kokemushistoriallista tutkimusotetta, jolla voidaan menneisyyden ihmisten kokemusten analysoinnin kautta tuottaa tietoa siitä yhteiskunnasta, jossa kertojien toiminta tapahtui. Artikkelin lähtökohtana on kaksi modernisaatiotendenssiä: köyhäinhoidon laitosvaltaistuminen ja sosiaalialan laitosten johtamisen naisvaltaistuminen. Yhtäältä artikkeli kertoo suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta ja sosiaalialan kehityksestä sen osana. Toisaalta tutkimus avaa näiden muutosten vaikutuksia yksilöihin, heidän valintoihinsa ja odotuksiinsa. Analyysi sijoittuu vaiheeseen, jossa työväestön määrällinen kehitys ja siltä puuttuneet poliittiset vaikutusmahdollisuudet johtivat eliittien vallan haastamiseen ja lopulta Suomen demokratisoituskehitykseen. Se oli kivulias prosessi vuosisadan vaihteessa toimineille köyhäintalojen johtajille. Analyysi on viehättävä tarina ammatillistumisesta yksilötasolla siirryttäessä esimodernista yhteiskunnasta kohti ensimmäistä modernia. Esimerkiksi laitosjohtajien ammattiylpeys osoittautuu läpi vuosikymmenten kestäväksi tekijäksi, joka edisti sosiaalityötä tekevien naisten ammatillistumispyrkimyksiä.

Myös kirjan toinen artikkeli on lähtökohdiltaan kokemushistoriallinen. Se perustuu haastateltujen sosiaalityöntekijöiden muistitietoon. Tutkimuksen tarkasteluyksikkönä on sukupolvi eli kaksi joukkoa tamperelaisia sosiaalihuollon ammattilaisia, joiden työurien aloitusajankohta eroaa noin neljännesvuosisadan. Historiantutkija Minna Harjulan käytämä aineisto perustuu sellaisten sosiaalityöntekijöiden haastatteluihin, jotka ovat aloittaneet työuransa Tampereen sosiaalihuollossa ensimmäisen modernin vakiinnuttamisvaiheessa (1939–45), tai ensimmäisen ja toisen modernin taitteessa (1960–2000). Toisen sukupolven kokemukset päättyvät vuosituhannen vaihteeseen, jossa arkityö muuttuu kiireiseksi. Aineisto kertoo sosiaalihuollossa toimineiden sosiaalityöntekijöiden muistoista suomalaisen hyvinvointivaltion ja sosiaalihuollon byrokraatian rakentamisen ”kultakaudella” sekä kauden päättymisestä. Analyysi paljastaa pitkään eläneen käytännön valita Tampereen huolto- ja sosiaalitarkkaajat ”kokemuspohjalta”, ilman koulutusta. Herää kysymys, ymmärsivätkö kuntapäätäjät sosiaalityön ennen muuta yhteisölliseksi luottamustehtäväksi vielä ensimmäisessä modernisaatiovaiheessa? Harjulan mukaan kyseessä on eletyn hyvinvointivaltion analyysi, joka kohdentuu kertojien tapaan erotella työelämässä koettua muutosta, eli sitä, mikä edusti haastatelluille uutta ja mikä vanhaa työtapaa. Paljastuu että kumpikin sukupolvi koki 1960–70-luvut suurten muutosten ajaksi, mutta eri sukupolviin kuuluneet kokivat saman murrosajan eri näkökulmista. Analyysi tuo jännittävästi esiin historiallisen ajan ja kokemuksen tulkinnallisuuden sekä monikerroksisuuden.

Kolmannessa artikkelissa sosiaalityön tutkijat Pirkko-Liisa Rauhala ja Timo Harrikari jatkavat sosiaalityön toimijoiden analyysia. Kyseessä ovat sosiaalityön kansainvälisen opillisen eliitin edustajat, heidän tuottamansa kirjalliset aineistot sekä heitä koskeva aiempi historiallinen tutkimus. Kirjoittajat asettavat toimijat sosiaalitieteistä tuttujen modernisaatioteorioiden ja -käsitteiden sekä sosiaalityön kansainvälisten kehitysvaiheiden yhteyteen nykyisen historiaa lähestymistapana hyödyntäen. Artikkelii laajentaa vuosikirjan näkökulmaa sosiaalityön globaaliin kehitykseen, jolla on ollut merkittäviä vaikutuksia suomalaisen sosiaalityön käsittämisen, ammatillisten menetelmien ja käytäntöjen omaksumiseen. Tässä ei ole mahdollista yksilöidä esiteltyjen avantgardistien vaikutusta suomalaiseen sosiaalityöhön, sillä heidän työnsä tulokset ovat olleet ja ovat jatkuvasti

läsnä esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden akateemisessa opetuksessa. Se olisi oman vuosikirjansa aihe. Rauhala ja Harrikari kuvaavat avantgardistien lanseeraamien sosiaalityön käsitteiden ja käytäntöjen paikkaa sekä merkitystä länsimaiden modernisoitumisen osana. Kehitys on suurelta osin ollut samansuuntaista eri kansallisvaltioissa, mutta se on tapahtunut eri ajankohtina. Suomi oli koko 1900-luvun ajan sosiaalisessa kehityksessä jälkijunassa pitkään kestäneen agraariyhteiskunnan ja hitaasti edenneen teollistumisen ja kaupungistumisen seurauksena. Suomalainen sosiaalityö on etenkin aiemmissa kehitysvaiheissaan hyötynyt nopeammin modernisoituneiden maiden käytännöistä ja tutkimustiedosta.

Vuosikirjan toisessa osassa keskitytään sosiaalityön eri tehtävälöjen menetelmissä tapahtuneiden pitkän aikavälin muutosten analyysiin. Nämä artikkelit tulevat samalla kuvanneiksi sosiaalityön menetelmien historiallista tieteidenvälisyyttä, sillä ne kaikki analysoivat useiden tieteenalöjen tietöön perustuvia menetelmiä tai käytäntöjä, joiden toimeenpano tapahtuu moniammatillisissa yhteyksissä, kuten esimerkiksi yhteistyössä terveydenhuollon, oikeuslaitoksen tai kirkon ammattilaisten kanssa. Ensimmäinen artikkeleista käsittelee päihdetyön amatillisten menetelmien ilmaantumista ja muutoksia modernisoituvan suomalaisen yhteiskunnan osana. Sosiaalityön tutkijöiden Katja Kuusiston ja Johanna Rannan aineistoina ovat päihdetyön menetelmistä julkaistut alan artikkelit, lait, oppikirjat ynnä muut kirjalliset materiaalit. Tutkimusmenetelmänä on laadullinen kirjallisuuskatsaus. Tutkijat havaitsevat aineistoista kaksi selvästi erottuvaa käännettä, psykososiaalisen orientaation ilmaantumisen, joka ajoittuu 1950-luvulta alkavalle aikajaksolle, sekä 1990-luvun talouslaman seurauksena alkaneen siirtymän kohti markkinaohjautuvia päihdetyön menetelmiä. Tutkijöiden tulokset istuvat hyvin modernisaation kehityskuvauksiin.

Seuraavassa artikkelissa sosiaalityön tutkijat Marina Bergman-Pyykönen, Vaula Haavisto ja Synnöve Karvinen-Niinikoski pureutuvat perheasiöiden sovittelun ilmaantumisen ja ristiriitaisten muutosvaiheiden historiaan 1800-luvulta nykypäiviin. Edellisen artikkelin kirjoittajien tavoin myös nämä tutkijat ovat saaneet analyysiinsa virikkeitä nykyisen historian ideoista (esim. Dean 1994; Alhanen 2007). Perheasiain sovittelun kehityskaari koostuu mutkista ja jännitteistä, sillä avioerotilanteissa yhteiskunnan intressi perheen koossapysymisen säätelyyn on ollut

suuri. Perheriitojen sovittelun idean esitti tutkijoiden mukaan esimoder- nin ajan naisliike, jonka näkyviin naisten oikeuksia ajaviin voimahahmoi- hin kuului muun muassa Minna Canth kirjoituksineen. Ensimmäisen modernin kaudella sovittelua edistettiin lainsäädännöllä, ja tavoitteena oli pitää riitaisa perhe koossa kirkon arvovaltaa ja asumuserosovittelun mallia hyödyntämällä. Sosiaalityön menetelmänä perheasiain sovittelu kypsyi kuitenkin vasta modernisaation seuraavassa vaiheessa 1980-luvun lopulla, kun lainsäätäjät kiinnostuivat lapsen oikeuksista. Artikkelin kir- joittamishetkellä tulevat sovittelukäytännöt ja -menetelmät näyttävät tut- kijoiden mukaan jokseenkin epäselviltä.

Vuosikirjan kuudes artikkeli jatkaa hankalien perheasioiden moniam- matillisen käsittelyn menetelmien pitkien kehityskaarten analyysia. Myös se edustaa nykyisen historiaa, jossa tutkimuskohteena on kasvatus- ja per- heneuvolatoiminta. Sosiaalityön tutkija Sirkka Alhon tutkimusaineistot koostuvat lainsäädännön valmisteluasiakirjoista, alan toimijoiden muis- titiedosta sekä tutkimuskohdetta paikallisesti kuvaavista aiemmista his- toriaesityksistä. Tutkimusmenetelmänä on aineistojen lähiluku ja sille perustuva teoriaohjaava sisällönanalyysi. Alho rakentaa kasvatus- ja per- heneuvolatoiminnan historiaa kuvaavan narratiivinsa hyödyntämällä avainkäänteen käsitettä tavalla, jota orientoi etenkin toimintaa ohjan- nut ja ohjaava lainsäädäntö. Se on tutkijan tulkinnessa keskeinen selit- tävä tekijä esimodernin ja ensimmäisen modernin taitteeseen sijoittuvia kokeellisia ituja lukuun ottamatta. Käytännön kasvatusneuvolatoimin- taa johti vakiinnuttamisvaiheessa lääkäri, jota muut ammattilaiset avus- tivat – psykologit lasten ja sosiaalityöntekijät perhetilanteiden tutkimi- sessä. 1980-luvulla, modernisaation edetessä, toiminta muuttui ensin sosiaalihuoltolain säätämisen yhteydessä kuntien sosiaalipalveluksi, jota kutsuttiin kasvatus- ja perheneuvonnaksi. Samalla vuosikymmenellä toi- mintaympäristön nopeat hallinnolliset muutokset johtivat jatkuviin ruo- honjuuritason toiminnan muutoksiin samaan aikaan, kun lapsiperhei- den ongelmat syvenivät ja monimutkaistuivat tiivistyvän modernisaation myötä. Kasvatus- ja perheneuvoloiden tulevaisuus riippuu tulevista pal- velurakenteista sekä lastensuojelun uudistamisesta, joten tällä hetkellä toiminnan tulevaisuus näyttää avoimelta.

Vuosikirjan kolmas luku jatkaa suomalaisen perheen, vanhemmuuden ja lapsuuden sääntelyn historiaa, jotka kaikki ovat yhdessä ja erikseen

ajassa vaihtelevia sosiaalisia ja kulttuurisia ilmiöitä. Perhe- ja sukupolvi-suhteiden sääntelyllä on aina ollut keskeinen asema sosiaalityössä. Luvun artikkelit porautuvat lasten ja perheiden tukemisen teemoissa edellisiä rajatumpaan aikaan. Nämä analyysit ajoittuvat suomalaisen yhteiskunnan ensimmäiseen modernisoitumisvaiheeseen.

Sosiaalityön tutkija Paula Salenius sekä historiantutkijat Antti Malinen ja Pirjo Markkola analysoivat lastensuojelun sijaishuollon perhehoidon valtiollisen sääntelyn ja toteuttamisen historiaa lähes viidenkymmenen vuoden, eli Suomen ensimmäisen lastensuojelulain voimassaolon ajalta (1936–83). Tutkimuskohteena ovat perheeseen sijoitetun lapsen kokemusmuistot perhehoidosta ja -kasvatuksesta. Tämä on mahdollista, koska yhtenä tutkimusaineistona käytetään perhehoidossa olleiden lasten kaltoinkohtelun kansallisen selvityksen haastattelutietoja. Muita aineistolähteitä ovat lait, viranomaispäätökset, aikalaiskirjoitukset ja aihetta käsittelevät aikalaistutkimukset. Tutkijat luonnehtivat lähestymistapaansa hallintohistoriallisesti virittyneeksi ja paikantavat avainkäänneet lastensuojelun lakimuutoksiin. Lisäksi tutkimusotteessa on vaikutteita hallinnan tutkimuksesta (esim. Satka ym. 2011). Lastensuojelulain alkuvaiheissa valtio luotti perhehoidon valvonnassa kuntien ja sosiaalityöntekijöiden ohjaamiseen normeilla ja ideaaleilla. 1970-luvulla valvonta aktivoitui ja valtio omaksui perhehoidon tutkimuksen kaltaisia pehmeämpiä hallinnan tekniikoita. Sijaiskasvattajien käytännöllisessä neuvonnassa ja koulutuksessa luotettiin kuitenkin aiempaan tietämykseen. Artikkeliksi osoittaa, että perhehoidon ohjaus ja lapsen edun mukainen sijaishoito on toistaiseksi ollut modernisoituvan valtion keskushallinnolle mahdollisiin keinoihin nähden aivan liian vaativa tehtävä. Se ei ole ihme, sillä kyseessä on tehtävä, jossa julkisen valvonnan tulisi ulottua yksityisen perhe-elämän arkiseen vuorovaikutukseen. Olisiko mahdollista, että lapsen oikeudet ja lapsen edun tavoite yhdessä digitaalisten tekniikoiden kanssa voisivat ratkaista perhehoidon valvonnan ongelmat?

Sosiaalityön tutkijoiden Johanna Moilasan ja Johanna Kiilin aiheena on lastensuojelun avohuollon 1960- ja 1970-lukujen murros, joka heijastelee lasten ja aikuisten yhteiskunnallisten suhteiden rakentumisessa ja käsittämisessä tapahtunutta yleistä modernisoitumista. Vaikka lapsen ja aikuisen suhde on aina ollut kaiken lasten suojelemisen ydin, sen rakenteellis-historiallinen analyysi on 2010-luvulle saakka jäänyt lähes pimen-

toon sekä tutkijoilta että ammattilaisilta. Tutkimuksen aineisto koostuu erilaisista teksteistä, kuten lait, komiteamietinnöt, aikalaisartikkelit sekä yhden kaupungin lastensuojelun tapauskohtaiset päätössiakirjat. Tutkijat jäljittävät sukupolvisuhteiden ymmärtämisessä tapahtunutta muutosta suojeluvalvontaa ja tukihenkilötoimintaa koskevia ajan normeja ja päätöksiä hyödyntäen. Analyysimenetelmänä on relationaalisen sosiologian käsitteitä hyödyntävä teoriaohjaava teema-analyysi. Tuloksena on oivallinen kertomus siitä, miten esimodernin kurinpidon, ja myöskin osaksi kriminaalipolitiikkaa kuuluneen suojelukasvatuksen vaihtuminen lasta perheyhteydessään tukevaksi lähestymistavaksi oli jännitteinen, monitasoinen ja ainakin pari vuosikymmentä kestänyt prosessi. Samalla artikkeli on erinomainen empiirinen esimerkki yhden modernisaatiotendenssin toteutumisesta, ja suomalaisten sukupolvisuhteiden peruuttamattomasta tasavertaistumisesta. Artikkelin aika sijoittuu ensimmäisen modernin tulemiseen ja esimodernin lastensuojelun yhden käytännön väistymiseen. Tutkijat osoittavat, että uudet idut ilmaantuivat aikalaiskirjoituksiin jo 1950-luvun alussa, mutta paikallistasolla käytäntöjen muutos tapahtui viipyilevästi vasta 1970-luvulta alkaen. Muutosten taustalla vaikutti se kulttuuris-yhteiskunnallinen uudelleenajattelu, jota raamittivat erityisesti sosiaalihuollon periaatekomitean (1967–73) ja suojelukasvatustoimikunnan (1972) esitykset ensimmäisessä, osin vasta toisessa modernissa toteutuvasta sosiaalihuollosta ja lastensuojelusta.

Historiantutkija Marko Tikka selvittää artikkelissaan valtion asevelvollisen omaisille maksaman sotilasavustuksen kansallista historiaa sekä sen paikallista toimeenpanoa sotien välisenä aikana. Varhaisen sosiaalivastuun toimeenpano kuului maaseutukunnissa kunnallislautakunnille ja kaupungeissa maistraateille, sillä koulutettuja virkamiehiä, kuten sosiaalityöntekijöitä, ei etenäkään maalaiskunnissa vielä 1920–30-luvuilla ollut. Eri puolueita edustaneet lautamiehet tekivät muiden kunnallisten päätösten ohessa myös köyhäinhoidon avustuspäätökset. Esimodernin sosiaalisen kauden päätöksenteolle oli tyypillistä, että lautamiehet tunsivat henkilökohtaisesti alueen asukkaiden elinolot. Sen ajan avustamiskäytännöt nojasivat paikalliseen yhteisöllisen avustamisen traditioon, joka saattoi monin paikoin kriisiytyä tai ainakin vinoutua vuoden 1918 sisällissodan traagisten tapahtumien seurauksena. Tikka kuvaa, miten sotilasavustusten myöntämisestä tuli yksi tekijä, joka rakensi kuntalaisten

keskuuteen luottamusta poliittisen päätöksenteon oikeudenmukaisuuteen ja hitaasti modernisoituvaan kunnalliseen demokratiaan. Samalla se tuli edistäneeksi kansalaisten tasavertaisuutta sekä sisällissodan jälkeisten poliittisten ja kulttuuristen jakojen umpeutumista. Tutkijan mukaan sotilasavustuksen myötä tunnetuksi tullut vastikkeeton avustaminen oli yksi itu, josta tuli sittemmin tietyin perustein kansalaisen oikeus ja keskeinen suomalaisen hyvinvointivaltion perinoppi. Artikkelin kertomaa voi lukea myös siirtymänä esimodernin sosiaalisen kauden köyhäinhuoltokäytännöistä kohti seuraavia, kuten sosiaalihuollon byrokratisoitumista ja keskittymistä ydinperheen toimintakyvyn ylläpitämiseen.

Vuosikirjan viimeinen luku nostaa esille historiatietoisuuden käsitteen, jonka avulla tarkastellaan jäsennyksiä suomalaisen sosiaalityön kehitysvaiheista. Luvun ovat kirjoittaneet sosiaalityön tutkijat Juha Hämäläinen ja Timo Toikko. Historiatietoisuuden käsite viittaa menneisyyden ymmärtämistapoihin ja menneisyystiedolle annettuihin merkityksiin. Aineistona on käytetty suomalaisia sosiaalityön historiaa käsitteleviä tutkimuksia, joita analysoimalla hahmotellaan erilaisia periodisoinnin tapoja ja tulkitaan niitä sosiaalityön itseymmärryksen näkökulmasta. Kirjoittajat korostavat, että historian tuntemisen merkitys on sekä sosiaalityön teoreettisen itseymmärryksen että käytännön työhön suuntautumisen kannalta välttämätöntä. Kirjoittajien analyysi osoittaa, että sosiaalityön kehitystä on suomalaisessa sosiaalityön historiantutkimuksessa jäsennetty erilaisten ajatusmallien kautta, joiden avulla voidaan myös ymmärtää sosiaalityön monimuotoisuutta ja monikerroksisuutta.

Tämä sosiaalisen työn ammattien, käytäntöjen ja menetelmien historiaa tarkasteleva sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja rakentaa paikallista, kansallista ja kansainvälistä kehitystä tarkastelevien artikkeleidensa kautta fragmentaarisen kuvan menneisyydestä, jossa on läpikäyty lukuisia muutoksia. Niiden kautta se pyrkii jäsentämään ja ymmärtämään nykyisyyteen paikallistuvaan ongelmaan liittyviä eri aspekteja. Suurta kertomusta sosiaalityön historiasta voi ajatella jatkuvasti täydentyväksi palapeliksi, jonka äärellä kysymme: Mitä tämä vuosikirja tekee näkyväksi sosiaalityön historiasta, ja mikä siitä jää kenties edelleen tutkijoiden katseelta katveeseen?

Vuosikirjan artikkeleiden valossa sosiaalisen työn modernisaatio eteni eritahtisesti eri toimintaympäristöissä. Sosiaalisen idea muotou-

tui yhdessä suomalaisen kansakunnan ja valtiollisen hallintojärjestelmän ensiaskeleiden kanssa. Silloin esimerkiksi naisliike, työväenliike ja raitiusliike alkoivat tarjota vaihtoehtoja köyhäinhoidolle, jonka metodi oli ankara kontrolli, olipa kyseessä juoppo, pahantapainen tai köyhä ihminen. Mutta myös esimodernin sosiaalisen kauden köyhäinhoidossa otettiin kehityksen askeleita, kuten Johanna Annola (tämä teos) osoittaa. Laitosten johtajien varhainen ja samalla poikkeuksellinen asema palkattuina työntekijöinä teki heistä alan ammatillistumiskehityksen ensimmäisiä puolestapuhujia (myös Annola 2011) jo paljon ennen ammatillisen sosiaalityön hahmottumista. Se tapahtui vasta 1950-luvulla sosiaalityöntekijöiden koulutuksen ja kansainvälisiin diskursseihin tutustumisen myötä. Niiden välittäjinä olivat toisaalta kansainväliset organisaatiot, kuten WHO (esim. Mutka & Satka 2018), toisaalta alan kotimaiset järjestöt (kuten Mannerheimin Lastensuojeluliitto tai A-klinikkasäätiö, ks. Alho; Kuusisto & Ranta, tämä teos) sekä evankelisuterilainen kirkko (esim. asumuserosovittelu, ks. Bergman-Pyykkönen, Haavisto & Karvinen-Niinikoski, tämä teos). Kuten Rauhalan ja Harrikarin artikkeli (tämä teos) osoittaa, modernin sosiaalityön ydin oli toimia välittäjänä yksilön, perheen tai yhteisön sosiaalisissa suhteissa silloin, kun niissä ilmeni toimimattomuutta. Heidän tutkimansa avantgardistit asemoivat sosiaalityöntekijän modernisoituvassa yhteiskunnassa elävien ihmisten ja yhteisöjen muutospöydän lievitäjäksi, ja niitä aiheuttavien rakenteiden muuttajaksi.

Sosiaalihuollossa esimodernin ajan kontrolloiva työkuultuuri jatkui pitkään. Sosiaalitarkkailijat mielsivät itsensä aina 1970-luvulle yhteiskunnan edustajiksi ja virkamiehiksi suhteessa apua tarvitseviin kuntalaisiin, kuten Harjula (tämä teos) osoittaa. Ideologisesti kurikulttuurista ja esimoderneista perinteistä irtoaminen kesti sosiaalihuollon periaatekomitean aikaan asti. Komitea esitti uudeksi lähtökohdaksi muun muassa moraalisesti refleksiivisen ihmiskäsityksen, asiakkaan vapaaehtoisuuden sekä sosiaalihuollon palveluhenkisyys. Kun nämä uudet periaatteet lopulta kirjattiin vuoden 1982 sosiaalihuoltolakiin, oli myös vanhan instituution toimijoinen taivuttava osaksi modernin yhteiskunnan kansalaista tukevia solidaarisuusrakenteita (myös Moilanen & Kiili, tämä teos). Artikkeleiden valossa sopeutumismuutos kesti ruohonjuuritason käytännöissä lähes 1990-luvun alun talouslamaan, jota seuranneet budjetti-

leikkaukset muuttivat jälleen kehityssuunnan (myös Kuusisto & Ranta, tämä teos).

Huomattava osa kirjan artikkeleista kuvaa seikkaperäisesti sitä, miten vahva asema perheen, vanhemmuuden ja lapsuuden sääntelyllä oli modernisoituvassa sosiaalityössä. Bergman-Pyykkösen, Haaviston ja Karvinen-Niinikosken sekä Moilasen ja Kiilin artikkelit (tämä teos) analysoivat eri näkökulmista sitä pitkää, monimutkaista ja -tasoista prosessia, joka johti esimodernien perhesuhteiden ja lapsuuden sääntelyn modernisoitumiseen. Siirtyminen perhekeskeisyyteen kesti sosiaalityössä noin kolmekymmentä vuotta 1940-luvun lopulta alkaen, ja esimerkiksi lapsen oikeuksien huomioon ottaminen osana lastensuojelua on uudistus, jota prosessoidaan edelleen. Perhettä, vanhemmuutta ja lapsuutta koskevien uudistusten taustalla vaikuttivat monet tekijät: naisten ja lasten aseman oikeudelliset muutokset, uusi tutkimustieto ja uudet perhesuhteiden käsittämistavat – eli naistutkimuksen (myöhemmin sukupuolentutkimuksen) ja lapsuuden tutkimuksen ilmaantuminen. Samalla se oli alku siirtymälle kohti tihentyvää modernisaatiota. Siinä ideaaliksi on nousut, että sosiaalityöntekijöiden toimintaa ja työmenetelmiä ohjaa tutkittu tieto ja käytettäviä työmenetelmiä oikeuttaa lähes yksinomaan niiden osoitettu vaikuttavuus.

Ainakin yksi suomalaisen sosiaalisen työn modernisoitumisen taite tässä vuosikirjassa jää enemmän vihjeiden kuin analyysien varaan, ja se on vuoden 1918 sisällissodan merkitys. Parhaiten se tulee esille Tikan (tämä teos) käsittelemien sotilasavustusten paikallisessa myöntämisessä. Avustuksilla hoidettiin tutkijan mukaan sodan aiheuttamia, eri kansalaisryhmien välille jääneitä poliittisia ja sosiaalisia jakoja sekä turvattiin tasarvoisia ihmisoikeuksia. Toiseksi sodan vaikutukset heijastuivat laitosjohtajien elettyyn arkeen ja siihen, miten he suhtautuivat työhönsä (Annola, tämä teos; myös Annola 2011). Kolmanneksi sisällissota vaikutti merkittävästi lastensuojelun kehitykseen. Sota seurauksineen oli kimmoke muun muassa lastensuojelujärjestöjen määrän merkittävään lisääntymiseen (esim. Pulma 1987) sekä modernien, myöhemmin tieteidenvälisten työmuotojen alkamiseen (esim. Alho, tämä teos).

Kirjallisuus

- Alhanen, Kai (2007) Käytännöt ja ajattelu Michel Foucaultin filosofassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Andersson, Marja (2005) Ajan haasteet historialliselle sosiologialle. Teoksessa Marja Andersson, Anu-Hanna Anttila & Pekka Rantanen (toim.) Kahden muusan palveluksessa. Historiallisen sosiologian lähtökohdat ja lähestymistavat. Historia Mirabilis 4. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 158–193.
- Annola, Johanna (2011) Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918. Bibliotheca Historica 131. Helsinki: SKS.
- Dean, Mitchell (1994) Critical and effective histories. Foucault's methods and historical sociology. London & New York: Routledge.
- Eräsaari, Leena (1995) Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä. Helsinki: Gaudeamus.
- Harrikari, Timo & Rauhala, Pirkko-Liisa (2019) Towards Glocal Social Work in the Era of Compressed Modernity. London & New York: Routledge.
- Helen, Ilpo (2005) Genealogia kritiikkinä. Sosiologia 42 (2), 93–109.
- Hytönen, Kirsi-Maria, Malinen, Antti, Salenius, Paula, Haikari, Janne, Markkola, Pirjo, Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna (2016) Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:22. Helsinki: STM.
- Jaakkola, Jouko, Pulma, Panu, Satka, Mirja & Urponen, Kyösti (1994) Armeilaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan Keskusliitto.
- Kettunen, Pauli (2006) Pohjoismainen hyvinvointivaltio yhteiskunnan käsittämisen historiana. Teoksessa Juho Saari & Petri Böckerman (toim.) Historiallinen käänne johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen. Helsinki: Gaudeamus, 217–256.
- Kettunen, Pauli (2008) Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki. Tampere: Vastapaino.
- Markkola, Pirjo (2009) Historia nykyisen ja tulevan tekemisessä. Historiallinen aikakauskirja 107 (3), 273–274.
- Mutka, Sari & Satka, Mirja (2018) Uudenmaan läänin terveydenhuollon opeuskentän jännitteet sosiaalityön pioneerin näkökulmasta. Janus 26 (1), 21–36.
- Pulma, Panu (1987) Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Panu Pulma & Oiva Turpeinen, Suomen lastensuojelun historia. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 11–266.
- Satka, Mirja (1995) Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the

- Poor Relief to Professional Social Work. SoPhi 1. Jyväskylä: Jyväskylä University.
- Satka, Mirja, Alanen, Leena, Harrikari, Timo & Pekkarinen, Elina (toim.) (2011) *Lapset, nuoret ja muuttuva hallinta*. Tampere: Vastapaino.
- Skehill, Caroline (2007) Researching the history of social work: exposition of a history of the present approach. *European Journal of Social Work* 10 (4), 449–463.
- Urponen, Kyösti (1979) *Sosiaalipolitiikka soveltavana yhteiskuntatieteenä. Teoreettis-historiallinen analyysi sosiaalipolitiikkatieteen problematiikasta*. Turku: Sosiaalipoliittinen yhdistys.

I OSA: Toimijoiden historiat ja modernisaatio

Johanna Annola

Eletty laitoshoido: köyhäintalon ja kunnalliskodin johtajien kokemukset työstään 1890–1960

Kunnallinen köyhäinhuolto ja sosiaalialan avainkäänteet

Kunnallinen köyhäinhuolto oli useimmille suomalaisille ainoa julkisen sektorin sosiaalisen turvan järjestelmä aina sotien väliseen aikaan saakka. Köyhäinhoidon puoleen käännettiin, kun vanhuudenheikkous tai krooninen sairaus vei työkyvyn eikä sukulaisista ollut huoltajiksi. Apua haettiin myös akuutimpiin arjen kriiseihin, jotka saattoivat johtua esimerkiksi perheenelättäjän kuolemasta, työttömyydestä tai äkillisestä sairastumisesta. Köyhäinhuolto oli vähävaraiselle kansanosalle myös tie lääkärin hoitoon (Harjula 2015, 73–78). 1880-luvulta alkaen kaikki köyhäinhoidon huollettavat pyrittiin sijoittamaan laitoksiin, joiden perustamiseen valtio kuntia kannusti. Suunnitelma ei koskaan toteutunut täysin, sillä avohuolto säilyi tärkeänä avustamisen muotona.

Laitoshoidon nousua voidaan pitää yhtenä sosiaalialan varhaisista avainkäänteistä. Varhaiset köyhäinhuoltolaitokset olivat ensimmäinen askel tiellä, joka johti lopulta vanhusten laitoshoidojärjestelmän raken-

tumiseen. Varhaisiin köyhäintaloiksi tai vaivaistaloiksi kutsuttuihin laitoksiin pyrittiin keräämään kaikki kunnalliseen köyhäinapuun turvautuneet: lapset, vanhukset, vammaiset, pitkäaikaissairaat, mieleltään epävakaat sekä ne työkykyiset aikuiset, jotka eivät voineet tai halunneet elättää itseään. Vuoden 1922 köyhäinhuoltolain myötä erilaiset huollettavat jaoteltiin erillisiin laitoksiin. Köyhäintaloista tuli kunnalliskoteja, joiden asukkaiksi jäivät lähinnä varattomat vanhukset ja lievästi mielen-terveyden häiriöistä kärsivät potilaat. 1950-luvun lopusta lähtien kunnalliskoteihin otettiin myös itse maksavia vanhuksia, ja vähitellen niiden nimi muuttui vanhainkodiksi.

Köyhäintalojärjestelmän perustamisen taustalla vaikutti vuonna 1879 annettu uusi vaivashoitoasetus. Se oli osa laajempaa pohjoiseurooppalaista köyhäinhuoltolakien uudistusaaltoa, joka oli alkanut Englannista ja Walesista vuonna 1834 ja saavutti Pohjoismaat 1860–70-luvuilla. Kaikissa maissa uudet lait tähtäsivät köyhäinhuoltomenojen karsimiseen liberalismien hengessä. Köyhäinapua ei enää annettu työkykyisille aikuisille vastikkeettomasti, sillä näiden odotettiin kykenevän elättämään itsensä ja huollettavansa. Myös Suomen suuriruhtinaskunnassa uusi vaivashoitoasetus poikkesi aiemmasta (1852) siten, että kunnat olivat vastedes velvollisia avustamaan vain työkyvyttömiä köyhiä. Työkykyisten köyhien avustaminen muuttui harkinnanvaraiseksi, ja näiden oli maksettava saamansa apu kunnalle takaisin. (Jaakkola 1994, 110–113; Pulma 1994, 64–68; Markkola 2007, 218.)

Köyhäintalojen mallina toimivat vastaavanlaiset laitokset Englannissa, Tanskassa ja Ruotsissa. Kantavana ajatuksena oli, että työkyvyttömät köyhät saisivat niissä lakisääteisen ylläpidon mutta työkykyiset maksaisivat elatuksensa huolehtimalla laitoksen taloudenhoito- ja maataloustöistä. Köyhäintalojärjestelmän juurtuminen Suomen kuntiin johtui ennen kaikkea senaatin tekemästä propagandatyöstä: laitoshoidon markkinoitiin kunnille edullisimpana tapana toteuttaa uutta vaivashoitoasetusta. Säästöjä luvattiin syntyvän yhtäältä keskittämisestä, toisaalta sitä kautta, että osa työkykyisistä avunanojista todennäköisesti vieroksuisi ajatusta laitospelämästä ja päättäisi pärjätä sittenkin omillaan. Köyhäintalojen katsottiin tarjoavan kunnille myös tilaisuuden päästä eroon vanhoista köyhäinhuoltokäytännöistä, joista etenkin niin kutsutut vaivashuutokaupat olivat alkaneet herättää kritiikkiä julkisuudessa. (Annola 2011, 37–49.)

Vuoteen 1905 mennessä Suomen kuntiin perustettiin yli 130 köyhäntaloa (Annola 2011, 53–59). Senaatti myönsi kunnille valtiolainoja laitosten perustamiskustannuksia varten. Ylläpito tapahtui kunnallisverotuloin, joiden käyttöä ohjasi kunnallislautakunta tai erillinen vaivashoitohallitus. Jokainen kunta päätti näin ollen itsenäisesti myös köyhäntalossa työskentelevien palkkaeduista.

Käytännössä laitokset sijaitsivat kunnallisen itsehallinnon reuna-alueella, sillä myös senaatti kontrolloi köyhäntalojen toimintaa. Vuonna 1888 senaatin alaisuuteen perustettiin tätä tehtävää varten vaivashoidontarkastajan virka ensimmäisenä Pohjoismaissa. Virkaa hoiti vuoteen 1915 saakka Gustaf Adolf Helsingius, jota voidaan hyvällä syyllä kutsua köyhäntalojärjestelmän innokkaimmaksi edistäjäksi. Vuonna 1902 senaatin valvontakoneistoa täydennettiin kolmella vaivashoidonneuvojalla, jotka työskentelivät tarkastajan alaisuudessa. (Pulma 1995, 106–107; Annola 2016, 207–209.)

Sosiaalialan toisena varhaisena avainkäänteenä on mahdollista pitää alan naisvaltaistumista. Köyhäntalojärjestelmällä oli keskeinen rooli yhteiskunnallisessa prosessissa, jossa sosiaalialasta muodostui naisinen matalapalkka-ala. Kyse oli ennen kaikkea siitä, että tarkastaja Helsingiuksen mukaan köyhäntalon johtoa ei voinut uskoa kenen tahansa piian tai rengin käsiin – puhumattakaan siitä, että joku hoidokeista olisi määrätty toisten kaitsijaksi. Mikäli köyhäntalojärjestelmän haluttiin täyttävän tarkoituksensa, laitoksiin oli palkattava ammattimaiset johtajat. Näin köyhäntalojärjestelmän kaltainen uusi innovaatio loi uuden ammatin, jonka sisältö ja paikka ammattien välisessä hierarkiassa oli määriteltävä. (Annola 2011, 66–67; Annola 2013, 193–194.)

Köyhäntalon johtajan tehtäviin kuului laitoksen kirjanpito, ruoka- ja vaatetaloudesta huolehtiminen, puhtauden ja järjestyksen ylläpitäminen, työkyvyttömiä hoidokkien hoidosta vastaaminen sekä työkykyisten hoidokkien työtehtävien määrääminen ja valvonta. Tarkastaja Helsingius tuli 1890-luvun alussa siihen tulokseen, että paras köyhäntalon johtaja oli sivistynyt naimaton¹ nainen (Annola 2011, 69). Hänen käsi-

1 Tarkastaja Helsingius suhtautui jossain määrin kielteisesti aviopareihin köyhäntalojen johtajina, koska hänen käsityksensä mukaan vain harvoin sekä mies että vaimo olivat tehtäviensä tasalla. Kun kaiken lisäksi avioliiton sisäisessä hierarkiassa miehellä oli määräysvalta vaimoonsa nähden, naisen

tyksensä pohjautui yhteiskunnan ylä- ja keskiryhmille tyypilliseen ajatukseen, jonka mukaan sukupuoli oli koko yhteiskunnan läpäisevä työnjaon väline (Sulkunen 1989; Henriksson 1998, 65; Pohls 2001, 96; Rahikainen 2001, 18).

Tämän ajatustavan mukaan Jumala oli luonut naisen uuden sukupolven synnyttäjäksi, joten äidillinen huolenpito oli jokaisen naisen kutsumustehtävä sekä kodin piirissä että laajemmin koko yhteiskunnassa (Satka 1994, 261–271; Annola 2011, 66–82; Eiranen 2014, 6–7). Naisia kannustettiin ryhtymään luontaisten taipumustensa vuoksi muun muassa sairaanhoitajiksi ja kansakoulunopettajiksi, vaikka julkisen sektorin tehtävät olikin muuten varattu lähinnä miehille. Vastaavasti tarkastaja Helsingius oli sitä mieltä, että ainoastaan sivistynyt nainen kykeni muuntamaan köyhäintalon kodinomaiseksi paikaksi, jossa asukkaista huolehdittiin ja jossa heitä ohjattiin lujalla mutta lempeällä kädellä kohti kunnan kansalaisuutta (Annola 2019a).

Köyhäintalon johtajan ammatti naisistui nopeasti: vuoteen 1895 mennessä yli puolet laitoksista oli naisten johtamia.² Naisvaltaistuminen johtui yhtäältä Helsingiuksen propagandatyöstä ja hänen tavastaan suosia naishakijoita antaessaan lausuntoja kuntien johtajavalinnoista. (Annola 2011, 82–93.) Toisaalta alan naisistumista edisti se, että naisjohtaja oli kunnille keino säästää palkkakuluissa. Patriarkaalisessa hierarkiajärjestelmässä naiseus ja naisten tehtävät sijoitettiin matalammalle tasolle kuin mieheys ja miesten tehtävät, joten naiset olivat halvempaa työvoimaa kuin miehet. Naisvaltaisten alojen palkkakehitystä hillitsi myös ajatus naisen ansiotyöstä hänen äidinkutsumuksensa jatkeena, josta ei ollut sopivaa vaatia suurta palkkaa. (Henriksson 1998, 147, 182; Annola 2013, 195–196.)

äidillinen johtamispotentiaali saattoi jäädä kokonaan hyödyntämättä. Käytännössä pariskuntia kuitenkin toimi köyhäintalojen johtajina – osa jopa tarkastajaa tyydyttäneellä tavalla. (Annola 2011, 126, 210–212.)

- 2 Muutoksen kokonaisvaltaisuutta ei ole kuitenkaan syytä liioitella, sillä suurimmissa kaupunkiköyhäintaloissa oli lähes poikkeuksetta miesjohtaja. Aikalaisten katsannossa suuret köyhäintalot rinnastuivat vankiloiden ja sairaaloiden kaltaisiin laitoksiin, joiden ajateltiin vaativan miehistä johtamista. (Annola 2013, 196.)

Tutkimuskysymykset, tutkimusmenetelmä ja aineistot

Tässä artikkelissa tarkastelun kohteena on neljä köyhäntalon tai kunnalliskodin johtajaa: Hanna Tamminen (s. 1854), Dagmar Forss (s. 1866), Elin Aarrevaara (s. 1883) ja Maria Pennanen (s. 1897). Naisten urat sijoittuvat 1890-luvulta 1960-luvun puoliväliin ulottuvalle aikajänteelle.

Kuten edellä esitettiin, aiempi tutkimus on osoittanut, että sosiaalialan varhaisina avainkäänteinä voidaan pitää laitoshoidon nousua ja alan naisistumista. Tarkoitukseni on yhtäältä analysoida, miten aiemman tutkimuksen esiin nostamat avainkäänteet näkyvät johtajien tuottamissa oman arkensa kuvauksissa. Tässä yhteydessä on kuitenkin syytä pitää mielessä, että nämä avainkäänteet ovat saaneet hahmon vasta nykyhetkessä, tutkijan työn tuloksena. Tutkijan on ollut mahdollista käydä läpi laajoja pitkän aikavälin aineistoja ja rekonstruoida niiden pohjalta erilaisia kehityskulkuja.

Yksittäiset köyhäntalon johtajat sitä vastoin eivät omana aikanaan välttämättä jäsentäneet maailmaansa samoin eikä heillä liioin ollut tietoa tulevasta. Kuitenkin myös näillä menneisyyden toimijoilla oli oma odotushorisonttinsa: he hahmottivat vaihtoehtoisia toimintatapoja, joilla kullakin olisi omia seurauksiaan (Villstrand & Karonen 2017, 8–9). Toisena pyrkimyksenäni onkin erkaantua tutkimuksen määrittelyistä avainkäänteistä ja kartoittaa, miten ruohonjuuritason työntekijät kuvasivat itse työtään – millaisia käänteitä he kokivat, toivoivat tai pelkäsivät?

Nostan esiin paikallistason työntekijöiden käsitteellistettyjä ja kielellistettyjä kokemuksia (Erfahrung) sosiaalialan alkutaipaleelta vastapainoksi aiemmalle tutkimukselle, jonka keskiössä on ollut lähinnä köyhäinhuoltodiskurssin kehittyminen (Satka 1995), köyhäinhuoltoinstituutioiden muotoutuminen (Piirainen 1958; Jaakkola 1994; Pulma 1994; Satka 1994; Annola 2011) tai ylätason toimijoiden historia (Pulma 1995; Annola 2016b). Näin rakentuu käsitys eletystä köyhäntalon tai kunnalliskodin johtajan työstä.

Kokemushistoriallisen tutkimusotteen lähtökohtana on ajatus siitä, että kokemukset rakentuvat suhteessa kokijan maailman historiallisiin, kulttuurisiin ja sosiaalisiin ehtoihin ja tuottavat tästä syystä historian tutkijalle tietoa tuosta maailmasta. Toisaalta kokemukset ovat saattaneet synnyttää toimintaa, joka on muuttanut kyseistä maailmaa. Tutkijalla on näin ollen paremmat mahdollisuudet ymmärtää menneisyyden tapahtumia, mikäli hän onnistuu tavoittamaan niiden taustalla vaikuttaneita aikalaiskokemuksia.

Taulukko 1. Artikkelissa käytetty aineisto.

Tutkittava henkilö	Aineisto	Vuodet	Vastaanottaja	Määrä
Elin Aarrevaara	kirjeet	1910–1917	Johannes Lohilampi	17
Dagmar Forss	kirjeet	1903–1934	G. A. Helsingius / Ingrid Helsingius	7
Maria Pennanen	haastattelut	1974	-	4
Hanna Tamminen	pojan päiväkirjamerkinnot	1897–1900	pojan kirjetoveri	useita vihkoja

Tutkimusmenetelmänä on valitun lähdeaineiston kontekstoiva lähiluku. Tarkoitin tällä lukemisen tapaa, jossa analysoin tutkittavien kokemuksia välittäviä lähteitä sijoittamalla ne aikakautensa yhteiskunnalliseen kontekstiin tutkimuskirjallisuuden avulla. Lähdeaineisto koostuu kirjeistä, päiväkirjamerkinnoista ja haastatteluista, joiden tarkemmat tiedot on esitetty alla olevassa taulukossa.

Kirjeiden kirjoittamisajankohta, vastaanottajan henkilöllisyys sekä tämän asema kirjoittajan elämässä ovat luonnollisesti vaikuttaneet kirjeiden sisältöön. Dagmar Forssin kirjeet ovat syntyneet tämän uran loppupuolella tai eläkkeellä ollessa. Ne on osoitettu tarkastaja Helsingiukselle tai tämän Ingrid-vaimolle, joiden kanssa Forss oli pitkän uransa aikana solminut ystävyysuhteen. Kirjeissä on tämän vuoksi taaksepäin katsova sävy – niissä pohditaan vanhenemisen vaivoja ja muistellaan taakse jäänyttä yhteistä taivalta köyhäinhoidon kentällä. Tässä mielessä Dagmar Forssin ja tarkastaja Helsingiuksen suhde on tasa-arvoinen. Toisaalta Forss ei missään vaiheessa onohda Helsingiuksen korkeaa asemaa: entinen tarkastaja, joka oli sittemmin saanut hovineuvoksen arvonimen, näyttäytyy hänelle isällisenä suojelijana. Eräässä kirjeessään Forss jopa mainitsee pitävänsä Helsingiuksen ja tämän kansliahenkilökunnan valokuvia kodissaan kunniapaikalla (Forss 1934).

Elin Aarrevaaran kirjeet puolestaan ovat syntyneet tämän uran aktiivisessa vaiheessa. Kirjeiden vastaanottaja on sammattilainen maanviljelijä Johannes Lohilampi, jonka emännöitsijänä Aarrevaara työskenteli 1900-luvun alussa ennen suuntautumistaan köyhäinhoidon pariin.

1910-luvulla Aarrevaaran ja Lohilammen välillä vallitsi epäsuhtainen ystävyysuhde, jossa oli lämmin pohjavire. Kirjeissään Elin Aarrevaara kyselee tiuhaan Sammatin-kuulumisia ja kertoo vastaavasti omasta elämästään sattumuksineen, sairauksineen, suunnitelmineen ja satunnaisine onnen hetkineen. Tutkijalle hänen kirjeensä tarjoavat arvokasta lähdemateriaalia nimenomaan köyhäntalon arjesta: toisinaan Aarrevaara on jopa joutunut keskeyttämään kirjeen kirjoittamisen, kun jokin akuutimpi asia on vaatinut hänen huomiotaan.

Hanna Tammisen pojan, Yrjö Tammisen, kirjoittamia päiväkirjamerkintöjä on mahdollista pitää kirjeen ja päiväkirjan välimuotona, sillä nuorukaisella oli tapana vaihdella päiväkirjavivhkosia kirjetoverinsa kanssa. Päiväkirjaa kirjoittaessaan Yrjö Tamminen kävi oppikoulun viimeisiä luokkia Mikkelissä, mutta vietti loma-aikansa äitinsä luona Janakkalan köyhäntalolla ja osallistui siellä muun muassa laitoksen puutarha- ja maataloustöihin. On selvää, että Yrjö Tammisen päiväkirjan sivuilla kuuluu nimenomaan pojan oma ääni, mutta välillisesti se kuitenkin kertoo myös äidin asennoitumisesta köyhäntalon johtajan työhön.

Kaikki artikkelissa käytetyt tekstit ovat toimineet kirjoittajilleen itse-reflektion välineinä. Ne kantavat kirjoittajiensa henkilökohtaisia kokemuksia siinä muodossa kuin nämä ovat halunneet tai osanneet välittää ne vastaanottajalle (Leskelä-Kärki 2006, 57–58, 65–66; Eiranen 2014, 8). Sama koskee myös Maria Pennasen haastatteluja, jotka on tehty 1970-luvun puolivälissä, lähes kymmenen vuotta johtajan eläkkeelle siirtymisen jälkeen. Esiin nousevat ne asiat, joista Pennanen on halunnut haastattelijalle kertoa – siinä muodossa kuin hän on sen halunnut tehdä. Haastattelutilanteessa Maria Pennanen puhuu hillittyä kirjakieltä. Hän sivuuttaa ystävällisesti mutta päättäväisesti kysymykset, joihin ei mielestään voi vastata rikkomatta vaitiolovelvollisuuttaan. Mitä ilmeisimmin vanha kunnalliskodin johtaja koki ammattiroolin sitovan itseään vielä eläkkeelläkin.

Köyhäntalojen ja kunnalliskotien johtajat olivat sosiaalialan pioneereja. Artikkelin avaa siis yhden näkökulman sosiaalialan ammatillistumiseen – ja yhteiskunnalliseen murrokseen 1890-luvulta 1960-luvun puoleen väliin ulottuvalla ajanjaksolla. Artikkelin etenee kronologisesti siten, että kaksi ensimmäistä osaa käsittelee varsinaista köyhäntalojen kautta 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa. Analyysin keskiössä ovat tällöin Hanna

Tamminen ja Dagmar Forss, jotka aloittivat työnsä 1890-luvun alussa. Kahdessa seuraavassa osassa tarkastellaan vähittäistä siirtymää kohti kunnalliskotien aikaa. Myöhempiä johtajapolvia edustavat Elin Aarrevaara, joka vastaanotti ensimmäisen johtajanvirkansa vuonna 1910, ja etenkin Maria Pennanen, jonka ura alkoi vuonna 1920.

Uupunut ja turvaton köyhäntalon johtaja

Vuonna 1892 tarkastaja Helsingius julkaisi köyhäntalon johtajien pätevyysvaatimukset. Niiden mukaan johtajaksi aikovan oli osattava hoitaa laitoksen kirjanpitoa, taloutta, sairaita, mielisairaita sekä lapsia. Pätevyöitymiseen kuului myös harjoittelujakso, joka oli suoritettava tarkastajan nimeämässä mallikelpoisesti järjestetyssä laitoksessa. Käytännössä perusedellytyksenä oli myös koulusivistys – virkoja täytettäessä ei Helsingiuksen mukaan kannattanut kiinnittää huomiota hakijoihin, jotka eivät olleet käyneet ”edes kansakoulua”. (Annola 2011, 80–81, 96.)

1800-luvun puolella hakijoiden taitotaso vaihteli, sillä tarjolla ollut taloudenhoito- ja hoiva-alan koulutus oli varsin kirjavaa. Tässä tilanteessa sosiaalisen taustan merkitys valintakriteerinä korostui: valtion köyhäinhoitovirkamiesten käsityksen mukaan yhteiskunnan ylä- ja keskiryhmistä rekrytoitunut hakija oli yleensä automaattisesti riittävän sivistynyt johtajaksi. (Annola 2011, 94, 101, 105–106.)

Sekä Mikkelin kaupunginkamreerin leski Hanna Tamminen että Pyhäjärven nimismiehen tytär Dagmar Forss vastasivat sosiaaliselta taustaltaan 1800-luvun lopun johtajaihannetta. Tamminen oli käynyt tyttökoulua ja saanut todennäköisesti käytännön kokemusta köyhäinhoitoalalta, sillä hänen miehensä toimi Mikkelin maalaiskunnan köyhäntalon johtajana avioliiton ensimmäisinä vuosina, ennen siirtymistään kaupunginhallintoon. 1890-luvun alussa Hanna Tamminen suoritti lisäksi kasvatustieteellisen keittokurssin. Dagmar Forssin koulutuksesta ei ole tietoa, mutta ajan mittaan hänestä tuli yksi tarkastaja Helsingiuksen luottojohtajista. Forssin johtamat laitokset toimivat tarkastajan hyväksyminä koulutuslaitoksina, joissa noin kaksisataa johtajaksi aikovaa naista suoritti harjoittelunsa. (Annola 2011, 109–110; Annola 2019b 193; Forss 1921.)

Mitä todennäköisimmin sekä Tamminsen että Forssin hakeutumista köyhäinhoitoalalle ohjasi elättäjän kuolema. 33-vuotias Hanna Tam-

minen ryhtyi köyhäntalon johtajaksi vuonna 1892 kyetäkseen kustantamaan kolme lastaan oppikouluun. Hänen miehensä kuolemasta oli tuolloin kulunut viisi vuotta. Tamminen työskenteli ensin Korpilahden köyhäntalolla ja siirtyi vuonna 1895 Janakkalaan, jossa toimi vuoteen 1907 sakka. (Annola 2011, 131–132; Annola 2019b, 193.)

29-vuotias Dagmar Forss tuli alalle vuonna 1895, muutama vuosi isänsä kuoleman jälkeen. Hän toimi köyhäntalon johtajana Hollolassa vuosina 1895–1907, Kurikan vastavalmistuneessa laitoksessa vuosina 1908–1913 ja siirtyi sieltä Helsinkiin yksityisen vanhainkodin johtajaksi. (Annola 2011, 109–110, 135.) Kyseessä oli De gamlas vännen -nimisen yhdistyksen kannattama vanhainkoti, joka oli tarkoitettu itse maksaville eläkeläisille (OK 1917, 1163). Se, miksi Forss siirtyi julkiselta sektorilta yksityiselle, jää lähdemateriaalin puutteellisuuden vuoksi arvoitukseksi.

Miltä tuntui johtaa köyhäntaltoa maalaispitäjässä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa? Hanna Tammisen ja Dagmar Forssiin liittyvästä aineistosta nousee esiin ensinnäkin uupumisen kokemus. Dagmar Forssin kohdalla kyse näyttää olleen fyysisestä uupumisesta: voimat eivät olleet riittävä johtajana työskentelemiseen. Suurin osa aineistoon kuuluvista kirjeistä on kirjoitettu vuoden 1916 jälkeen, jolloin Forss oli yli viidenkymmenen ja kärsi terveysongelmista. Vaikka Forss ei tässä vaiheessa enää työskennellyt köyhäntalossa, hoivalaitoksen johtaminen tuntui hänestä yhtä kaikki liian kuormittavalta. Vielä hieman ennen 57-vuotissyntymäpäiväänsä kirjoittamassaan kirjeessä Forss totesi pohtineensa työpaikan vaihtoa: ”Mietin usein, että vähemmän vastuullinen työ, jossa saisi levätä vähän enemmän, saattaisi olla parempi minulle nyt, kun minusta on tullut näin heikko, mutta nythän on vaikea saada paikkoja.” (Forss 1923.)

Hanna Tammisen Yrjö-pojan päiväkirjamerkinnyt puolestaan viittaa siihen, että Tamminen ei viihtynyt toimeensa Janakkalan köyhäntalon johtajana. Hänen kohdallaan kyse vaikuttaa olleen henkisestä uupumuksesta, siitä, että köyhäntalo oli ympäristönä varsin virikkeetön.

Ennen köyhäntalon johtajaksi ryhtymistään Hanna Tamminen oli ollut nuori kamreerinrouva, joka oli ottanut innokkaasti osaa Mikkelin sivistysrienteihin (Annola 2019b). Tähän verrattuna maalaispitäjän köyhäntalo lienee tuntunut masentavalta paikalta, jossa oli turha vaalia mitään ”korkeampaa päämäärää tai ihannetta”, kuten Yrjö Tamminen ilmaisi asian päiväkirjassaan (Tamminen 1899b). Nuorukainen huomasi

myös, että laitoksen ilmapiiri vaikutti kielteisesti sen johtajaan. Yrjön mielestä äiti oli vuosien mittaan tullut ”riidanhaluiseksi”, koska seurusteli jatkuvasti ”sellaisen kansan” kanssa kuin laitoksen hoidokit (Tamminen 1899c). Päiväkirja sisältää vain yhden suoran mutta sitäkin paljastavamman lainauksen Hanna Tammiselta, joka oli tuolloin 45-vuotias: ”Minusta on tullut vanha. [--] Näyttää niin synkältä.” (Tamminen 1899a.)

Yrjö Tammisen päiväkirjamerkinnyt ja Dagmar Forssin kirjeet muodostavat pienen ja pirstaleisen kokonaisuuden, jonka pohjalta syntyvät kuva johtajien kokemuksista ei ole kattava. Aiempi tutkimus on kuitenkin osoittanut, että ruumiillisten tai henkisten voimien ehtymiseen liittyvät kokemukset olivat köyhäntalon johtajan ammatissa tavallisia.

Yhtäältä uupuminen johtui siitä, että johtaja asui laitoksessa ja oli siten koko ajan töissä. Arkirutiinin keskeytti vain kesäloma, joka ei sekään ollut vuosisadan vaihteessa itsestäänselvyys. (Annola 2011, 155–159.) Toisaalta myös laitospelämän eristyneisyyden ja monotonisuuden aiheuttama kyllästyminen oli tavallista niin Suomessa kuin muuallakin: esimerkiksi Britanniassa havaittiin, että pätevät nuoret sairaanhoitajat eivät viihtyneet maalaisköyhäntaloissa, koska laitosten sijainti oli syrjäinen ja arki yksitoikkoista (Annola 2011, 213–223; Annola 2020).

Toiseksi Hanna Tammiseen ja Dagmar Forssiin liittyvästä aineistosta välittyy turvattomuuden kokemus, joka kytkeytyi erityisesti naisten taloudelliseen tilanteeseen. Kyse oli yhtäältä suhteellisesta turvattomuudesta: johtajat eivät olleet varsinaisesti köyhiä mutta palkan ei katsottu mahdollistavan elämäntapaa, joka liitettiin yleisesti yhteiskunnan keski- ja yläryhmiin (Annola 2011, 150–154).

Vaikuttaa siltä, että Hanna Tammisen kohdalla kyse oli juuri tästä. On mahdollista, että Tammisen ja hänen perheensä kokemusta pahensi muisto taloudellisesti turvattomasta elämästä, jota perhe oli elänyt ennen isän kuolemaa. Hanna Tammisen rooli perheensä elättäjänä ja siihen liittynyt suhteellisen turvattomuuden kokemus tulevat usein esiin Yrjö Tammisen päiväkirjamerkinnoissa, yleensä arkisiin asioihin liittyen (esim. Tamminen 1898a; Tamminen 1898b; Annola 2019, 194). Esimerkiksi syksyllä 1898 nuorukainen pohdiskeli talvivaatehankintojaan: ”Mielelläni tietysti ottaisin hanskatkin, mutta rahoja ei ole kovin välttämättömiin tarpeisiinkaan. Äidille en luonnollisesti tämmöisistä asioista puhu mitään, sillä tiedänhän, että hän tekisi minut vaikka kuinka finiksi, jos vaan voisi.” (Tamminen 1898b.)

Toisaalta köyhäintalon johtajia askarruttivat usein myös vanhuudenpäiviin liittyvät järjestelyt. Tässä kohden kyse oli konkreettisemmasta turvattomuudesta: kun pienestä palkasta oli vaikea säästää ja yleistä eläkejärjestelmää ei ollut olemassa, ikääntyvän johtajan pahimmaksi uhkakuvaiksi muodostui vanhuus oman köyhäintalon hoidokkina (Annola 2011, 226–227).

Johtajat saattoivat kuitenkin anoa hallitsijalta ylimääräistä eläkettä, ja sekä Hanna Tamminen että Dagmar Forss ymmärsivät käyttää tätä mahdollisuutta hyväkseen. Tammiselle eläkettä ei myönnetty (SWL 1909), mutta Forssia näyttää onnistaneen paremmin – kirjoittihan tarkastaja Helsingius hänelle ”kauniin todistuksen”, mikä saattoi edistää myönteisen päätöksen saamista (Forss 1921; Forss 1934). Dagmar Forssin viimeisestä kirjeestä vuodelta 1934 välittyikin helpotus siitä, että talousasiat olivat lopulta järjestyneet varsin mukavasti. Hänellä ei ollut akuutteja rahahuolia, ja kaiken lisäksi hän oli onnistunut säästämään itselleen 8 000 markan hautauskassan. Seitsemääkymmentä ikävuotta lähestyvä Forss toivoikin pääsevänsä ”omin varoin hautaan” (Forss 1934).

1900-luvun alun konflikti ja uuden avainkäänteen hahmo

Dagmar Forssin kirjeet avaavat johtajan työhön myös toisenlaisen näkökulman. Siinä missä kirjeiden kirjoittamisajankohtaa sävyttävät vanhuus ja raihnaisuus, varhaiset vuodet Hollolan köyhäintalon johtajana saavat ylleen kultaisen hohteen. Vuosisadan vaihde näyttäytyy Dagmar Forssille nuoruuden ja terveyden aikana, jolloin hän jaksoi vielä työskennellä ”kuohuvalla innolla” (Forss 1916; Forss 1934).

Tätä kuvaa vahvistaa myös kirjeiden joukossa säilynyt tarkastaja Helsingiuksen vastausluonnos, jossa tämä muistelee Hollolan köyhäintaloa ja sen johtajaa seuraavasti: ”Kun ajatukseni palaavat menneiden päivien uurastukseen [-], tulee vastaan usein muisto nuoresta naisesta, joka työskenteli köyhäinhoidon kivisellä kentällä epätavallisella antaumuksella. Hän hoiti myötätuntoisesi kärsiviä, hän opasti muita tähän toimeen, ja hänen laitoksensa oli järjestyksessä. Ylivoimaisen ilkeä vihollinen mursi kerran hänen voimansa hetkeksi, mutta Jumalan avulla hän pystyi palaamaan työhön.” (Helsingius 1916.)

Tarkastaja Helsingiuksen muistelman loppuosa viittaa selkkaukseen, joka katkaisi Forssin uran Hollolassa loppuvuodesta 1907. Tarkastajan mainitsema ”ylivoimaisen ilkeä vihollinen” oli paikallinen sosialidemokraattinen työväenliike, jonka edustajat syyttivät Dagmar Forssia hoidokkien kaltoinkohtelusta ja laitoksen ruokatavaroiden käyttämisestä omiin tarkoituksiinsa. Sydämistyneenä Forss kirjoitti vaivahoidon neuvoja Axel Nilssonille, että oli onnistunut pitämään laitoksessaan kuria ja järjestystä 15 vuoden ajan, mutta kun ”sosialistit ja rengit” olivat alkaneet sekaantua köyhäntalon sisäiseen hallintoon, työ oli käymässä mahdottomaksi. (Annola 2011, 240–243.)

Vaikka neuvoja Nilsson saapui Hollolaan pitämään köyhäntalolla tarkastuksen ja totesi kaikki syytökset täysin perättömiksi, Forss erosi toimestaan (Annola 2011, 240–243). Kyse ei ollut silkasta mielenilmauksesta: Forssin myöhemmät kirjeet osoittavat, että järkytys mursi hänen terveytensä ja että hän joutui joksikin aikaa sairaalahoitoon. Kirjeistä käy myös ilmi, että tarkastaja Helsingius kävi sairaalassa katsomassa luottojohtajaansa (Forss 1916; Forss 1934). Vielä lähes kolme vuosikymmentä myöhemmin Forss viittasi vuoden 1907 tapahtumiin ”mustana päivänä”, joka oli päättänyt onnen ajan (Forss 1934).

Samoihin aikoihin Hanna Tamminen lähti alalta kokonaan. Eroamispäätöstä lienee jouduttanut se, että vuonna 1907 puolet Janakkalan kunnan köyhäinhoitohallituksesta oli sosialisteja, joiden toiminta häiritsi köyhäntalon johtajan työtä – sosialistit kun olivat sitä mieltä, että laitos toimisi ilman erityistä johtajaakin. Toisaalta Tamminen lähitöäikeisiin saattoi vaikuttaa myös se, että nuorin hänen lapsistaan valmistui kansakoulunopettajaksi ja saattoi siten ottaa äitinsä luokseen asumaan. (Annola 2011, 240–242; Annola 2019b, 195.) Vaikuttaa siltä, että viimeiset ajat eivät olleet olleet helppoja 53-vuotiaalle Hanna Tamminelle. Hänen seuraajakseen valittu Maria Eriksson kirjoitti tyrmistyneenä neuvoja Nilssonille: ”Täällä on laitos useista kohdin hyvin retuperäisessä kunnossa. En tahdo ymmärtää mistä aloittaisin.” (Eriksson 1907.)

Dagmar Forssin kirjeissä esiin tuleva konflikti on tärkeä, sillä se kuvaa laajempaa vanhan ja uuden yhteentörmäystä 1900-luvun alussa. Vanhalla vuosisadalla köyhäinhoitoalalle tulleet Dagmar Forss, Hanna Tamminen ja tarkastaja Helsingius olivat tehneet työtään porvarillisen poliittisen reformismin lähtökohdista (Kalela 2005, 31–44; Harjula 2015,

47–56) ja kokeneet toimintansa epäpoliittiseksi. Työväen esittämät syytökset tulivat heille täytenä yllätyksenä ja näyttäytyivät epäilemättä silkkanä mielivaltaana.

Tutkijan jälkiviisas katse sen sijaan näkee konfliktissa uuden avainkäänteeseen hahmon. Köyhäintalojen johtajat ja vaivashoidontarkastaja edustivat vanhanaikaista sosiaalisen turvan järjestelmää, jota työväenliike puolestaan piti periaatteiltaan vääristyneenä. Työväenliikkeen näkökulmasta ongelmana oli se, että varattomimmalla kansanosalla ei ollut minikäänlaisia mahdollisuuksia vaikuttaa esimerkiksi köyhäinhoidon käytäntöihin, sillä kunnalliseen päätöksentekoon osallistuminen oli sidoksissa maa- tai muun omaisuuden määrään.

Köyhäintalojen karut olot ja tiukka kuri heijastivat työväenliikkeen mielestä valtaa pitävien pyrkimystä sortaa köyhää kansaa, ja köyhäintalon johtaja oli toimensa puolesta sortovallan toteuttava käsi (Annola 2011, 234–238). Vastakkainasettelua ei helpottanut se, että valtion köyhäinhoitoviranomaiset olivat 1890-luvulta lähtien pyrkineet tietoisesti rakentamaan johtajan toimesta ylä- ja keskiryhmien naisten ammatin, jolloin siihen liittyi kansan silmissä tietty ”herraskaisuuden” leima. Näin ollen Dagmar Forssin ja Hanna Tammisen kaltaisten ensimmäisen polven johtajien oli suorastaan mahdotonta olla joutumatta tulilinjalle vanhan ja uuden välisessä taistelussa, joka päättyi vasta hyvinvointivaltiokehityksen alkaessa.

On syytä huomata, että vaikka työväenliikkeen edustajat mielsivät köyhäintalon johtajan ammatin ”herraskaiseksi”, siitä ei varsinaisesti koskaan tullut sellaista. Tämä johtui ensinnäkin edellä esitellyistä seikoista, jotka nousevat esiin Hanna Tammisen ja Dagmar Forssin kaltaisiin ensimmäisen polven johtajiin liittyvästä aineistosta: työympäristö koettiin usein ankeaksi, työtä pidettiin raskaana, työstä maksettiin sen kuormittavuuteen nähden liian pientä palkkaa eikä eläke-etuuksia ollut. Harva yhteiskunnan ylä- tai keskiryhmien nainen valitsi tällaisen työn elämäntehtäväkseen, kun vaihtoehtona saattoi olla esimerkiksi kansakoulunopettajaksi, sairaanhoitajaksi tai sihteeriksi ryhtyminen. (Annola 2013, 201; Annola 2018.)

Toiseksi epäsuosioon lienee vaikuttanut se, että johtajiksi aikoville ei ennen vuotta 1921 ollut tarjolla omaa koulutusta, joka olisi johtanut selkeästi määrittäneeseen yhteiskunnalliseen asemaan, kuten oli laita esi-

merkiksi juuri kansakoulunopettajien tapauksessa. Meritokratisoituvassa 1900-luvun alun yhteiskunnassa johtajan ammatti ei siis taannut riittävästä kulttuurista tai sosiaalista pääomaa kelvataksaan varauksetta yhteiskunnan ylä- ja keskiryhmien naisille (Annola 2013, 49). Onkin mahdollista ajatella, että yhtälö, jossa heitä rekrytoitiin maalaisköyhäintaloihin, oli lähtökohtaisesti tuomittu pikemminkin epäonnistumaan kuin onnistumaan.

Johtajat laajenevien mahdollisuuksien maailmassa

Edellä esitelyihin köyhäintalon johtajiin verrattuna Elin Aarrevaara ja Maria Pennanen olivat lähtöisin vaatimattomista oloista. Aarrevaara (ent. Ahrenberg) oli palveluspiian tytär Kiskosta. Perhe oli vähävarainen, joten lahjakkaalla työllä ei ollut mahdollisuutta jatkaa oppikouluun kansakoulun jälkeen. Aarrevaara pääsi kuitenkin vapaaoppilaaksi emäntäkouluun ja työskenteli emännöitsijänä Johannes Lohilammen tilalla Sammatissa ennen kuin päätti suuntautua köyhäinhoitoalalle. Suoritettuaan johtajan ammatissa vaadittuja sairaanhoito-opintoja Aarrevaara sai ensimmäisen virkansa Rautalammin köyhäntalolta vuonna 1910. Aarrevaaran polku vei useiden eri köyhäintalojen kautta lopulta Lempäälän kunnalliskodin johtajaksi, ja tässä toimessa ollessaan hän menehtyi vuonna 1923, vain 40-vuotiaana. (Annola 2017, 145–153.)

Maria Pennanen (ent. Jolkkonen) syntyi tilattomien vanhempien tyttärekseksi Sortavalan maalaiskunnassa (MK 1893–1897; RK 1890–1899). Ennen kunnalliskodin johtajaksi ryhtymistään hän opiskeli kaupallista alaa, kirjanpitoa ja sairaanhoitoa – ja ehti myös avioitua diakoni Matti Pennasen kanssa. Vuodesta 1920 alkaen Maria Pennanen työskenteli Korpiselän, Kirvun ja Kiihtelysvaaran kunnalliskotien johtajattarena ja jäi eläkkeelle vuonna 1965. Hänen miehensä toimi tilanhoitajana ainakin Kiihtelysvaaran kunnalliskodissa. (Laatokka 1917; Pennanen 1917–1921; Pennanen 1974c.)

Aarrevaaran ja Pennasen urat kuvastavat köyhäintalon ja kunnalliskodin johtajan ammatin piirissä tapahtunutta vähittäistä muutosta: sosiaalista taustaa ei enää pidetty pätevyyden mittarina, vaan kelpoisuus alalle oli osoitettava todistuksin. Samaan aikaan mahdollisuudet hoiva-

ja taloudehoitoalan koulutuksen hankkimiseen paranivat, kun erilaisten oppilaitosten määrä kasvoi. Kehitys avasi tien johtajan ammattiin yhä useammin myös Aarrevaaran ja Pennasen kaltaisille alempien yhteiskuntaryhmien naisille, joille työ köyhäintalossa merkitsi todennäköisesti sosiaalista nousua ja joiden oli esimerkiksi vapaaoppilaspaikkojen kautta mahdollista päästä kiinni johtajilta vaadittuun käytännön koulutukseen. (Annola 2018.)

Avartuvat odotushorisontit olivat osa laajempaa yhteiskunnallista murrosta, johon myös edellä kuvattu työväenliikkeen nousu liittyi. Murroksen käyttövoimana toimi yksilöiden lisääntyvä tietoisuus siitä, että syntyperä ei välttämättä sanellut ihmisen sosiaalista asemaa vaan että jokaisen oli omilla ratkaisuillaan mahdollista vaikuttaa elämänsä kulkuun.

Todistusten merkitystä lisäsi se, että sosiaaliministeriö aloitti naispuolisten köyhäintalon johtajien kurssituksen syksyllä 1921. Tämä oli tärkeä merkkipaalu sosiaalityön alalla: ainoastaan diakonia-alan koulutus oli käynnistynyt ennen johtajien oppikursseja. Sosiaaliministeriö ei alkuvaiheessa määrännyt kurssia virkaan pääsyn edellytykseksi mutta katsoi sen kuitenkin edistävän oikeanlaisten ihmisten pääsyä alalle, sillä pelkkä hakukelpoisuuden saavuttaminen osoitti ammatissa tarvittavaa motivaatiota. Kurssituksen aloittaminen vauhditti alan naisistumista, institutioinhaloi harjoittelujärjestelmän ja vahvisti köyhäintalon johtajien ammatillista identiteettiä. (Annola 2013, 200.)

Ensimmäiset kolmipäiväiset oppikurssit tutkintoineen järjestettiin Helsingissä ja Kuopiossa. Kurssille päästäkseen hakijan tuli olla toiminut köyhäintalon tai kunnalliskodin johtajana tai harjoitellut kolmen kuukauden ajan ministeriön hyväksymässä laitoksessa. Kyse oli siis sekä vanhojen johtajien täydennyskoulutuksesta että uusien tulokkaiden pätevoittämistä. Kurssin esilukemistona oli viisi kirjaa, jotka oli valittu juuri köyhäintalon johtajien tarpeita ajatellen: ne käsitelivät köyhäinhoitoa, taloudenhoitoa, kirjanpitoa, lastenhoitoa ja mielisairaanhoitoa. Sairaanhoidon oppikirjaa kurssimateriaaliin ei sisällynyt, sillä sopivan teoksen löytäminen osoittautui liian hankalaksi. (Annola 2011, 121–126.)

Sekä Elin Aarrevaara että Maria Pennanen olivat tarpeeksi valveutuneita hakeakseen vuoden 1921 johtajakurssille – ja tarpeeksi kokeneita tullakseen hyväksytyksi sille. Aarrevaaran kohdalla haave täydennyskoulutuksesta törmäsi kuitenkin arjen realiteetteihin: laitoksensa syystöiden

vuoksi hän ei ehtinyt lukea tarpeeksi tutkintoa varten ja joutui siksi perumaan osallistumisensa. Peruutuskirjeessään Aarrevaara vakuutti suorittavansa tutkinnon mielellään seuraavassa sopivassa tilaisuudessa. Tällaista ei kuitenkaan koskaan ilmaantunut. (Annola 2011, 122–123.) Vuonna 1974 tehdyssä haastattelussa 77-vuotias Maria Pennanen sen sijaan kertoi valmistuneensa ”ensimmäiseltä sosiaaliministeriön järjestämältä johtajatarkursilta”, joka oli hänen mukaansa edellyttänyt ”hyvin monia esiharjoitteluja” (Pennanen 1974a).

Uupuminen, turvattomuus – ja ammattilypeys

Edellä tarkastellut uupumisen ja turvattomuuden kokemukset olivat tuttuja myös Elin Aarrevaaralle. Hän kärsi sydänongelmista, ja ennen kuin oireita lievittävä lääkitys löytyi, Johannes Lohilammelle lähetettyjen kirjeiden sävy oli varsin nääntynyt. ”Paranemista en enää toivokaan,” 28-vuotias Aarrevaara kirjoitti vuonna 1911 Vesannolta, joka oli hänen toinen toimipaikkansa. Kenties työhönsä viitaten Aarrevaara lisäsi synkeästi: ”[S]itä vain toivon ettei tarvitsisi kovin kauvan kitua vieraiden ihmisten vastuksena.” (Aarrevaara 1911b.)

Aarrevaaran mukaan kolme eri lääkäriä oli kehottanut häntä ”kiireimmiten luopumaan tältä alalta” (Aarrevaara 1911b). Vuonna 1912 Aarrevaara kertoikin kirjeessään suunnitelleensa talous- ja käsityökoulun perustamista (Aarrevaara 1912b), mutta ilmeisesti hankkeesta ei tullut mitään tai se jäi sikseen, kun Aarrevaaran vointi hiljalleen koheni. On myös todennäköistä, että Aarrevaara kaihtoi taloudellisten riskien ottamista, sillä hänen oli huolehdittava sekä vanhasta äidistään että keuhkotautiin sairastuneen veljensä suuresta perheestä (Annola 2017, 148–153).

Elin Aarrevaaran kirjeistä käy ilmi, että köyhäntalon johtaminen saattoi olla paitsi kuluttavaa myös vaarallista. Pian Rautalammille saapumisensa jälkeen Aarrevaara joutui ottamaan kiinni karkaamaan pyrkineen mielisairaana, joka onnistui hakkaamaan toisen hoidokin ”pahanpäiväiseksi” mukaansa ottamallaan raudalla ja aiheutti johtajallekin naarmuja ja mustelmia (Aarrevaara 1910).

Vakavampi välikohtaus sattui Saarijärvellä, kun köyhäntalolle töihin palkattu nuori mies – entinen hoidokki, joka oli ryhtynyt ”pitämään

yhtä” laitoksessa asuvan seitsemän lapsen äidin kanssa – raivostui irtisanomisestaan ja iski Aarrevaaraa kaksi kertaa puukolla. Tämän onnistui kuitenkin väistää sen verran, että iskut osuivat kampaukseen ja ”hiusneulat ja kammot särkyivät ja hiukset katkesivat”. Aarrevaara kertoi kirjeessään, ettei ollut tapauksen jälkeen nukkunut yhtäkään yötä rauhallisesti ja laski päiviä siihen, että pääsisi muuttamaan seuraavaan toimipaikansa. Syytetä hän ei kuitenkaan ollut viitsinyt nostaa, sillä tekijä oli poliisitutkinnassa ollut varsin masentunut ja pyydellyt anteeksi hyökkäystään. (Aarrevaara 1913b.)

Aarrevaaran kokemuksiin verrattuna Maria Pennasen kertomus urastaan on seesteisempi. Haastattelua tehtäessä Pennanen oli ollut eläkkeellä jo miltei vuosikymmenen ja tarkasteli kunnalliskodin tapahtumia toisenlaisesta perspektiivistä kuin laitoksen arjen keskellä kirjeitä kirjoittanut kollegansa. Elämä laitoksissa lienee myös rauhoittunut sitä mukaa kun köyhäintalot muuttuivat 1920-luvulta lähtien kunnalliskodeiksi ja alkoivat hiljalleen keskittyä vanhustenhuoltoon.

Selkkausten sijaan Pennasen muistelukerronnassa korostuikin kunnalliskotien rooli tilapäisinä sairaaloina sekä sairaiden hoidon aiheuttama kuormitus. Kunnalliskotien sairasosastojen määrä ja niiden paikallisuus kasvoivat tasaisesti aina 1970-luvulle saakka (Harjula 2015, 168). Suomen kehitys heijastaa mielenkiintoisella tavalla muualla Euroopassa tapahtunutta murrosta: myös Britanniassa sairaiden hoidosta tuli vähitellen köyhäintalojen keskeisin tehtävä, ja toisen maailmansodan jälkeen entiset köyhäintalot muutettiin kansallisen terveydenhuoltojärjestelmän (NHS) sairaaloiksi (Annola 2020).

Maria Pennanen mainitsi haastattelussaan, että kunnalliskodin johtajien koulutukseen kuulunut sairaanhoitoharjoittelu osoittautui varsin tarpeelliseksi, sillä Kiihtelysvaaran kunnalliskodissa jouduttiin käytännössä hoitamaan sekä vähävaraisten kuntalaisten synnytyksiä että vaikeita sairaustapauksia. Tämä johtui Pennasen mukaan siitä, että Joensuuun sairaala oli pieni eikä lähellä yksinkertaisesti ollut muita sairaaloita. 1930-luvulla talollisetkin saattoivat sen vuoksi hakeutua kunnalliskotiin sairastamaan, vaikka muuten laitosta vierastivatkin ja hoitivat vanhuksensakin mieluummin kotona. (Pennanen 1974a, 1974b.)

Kiihtelysvaaran kunnalliskodissa oli niin vähän henkilökuntaa, että johtajan oli itse huolehdittava sairaista hoidokeista öisin – ennen antibioottien aikaa esimerkiksi keuhkokuumetta sairastavia lääkittiin kääreillä,

jotka oli vaihdettava määräajoin. Pennanen ei aina ehtinytkään asuntoonsa nukkumaan, vaan saattoi levähtää esimerkiksi ruokasalin penkillä. Dagmar Forssin tavoin hänkin kytki jaksamisensa nuoruuden intoon: ”Mutta silloin oli se energia vielä tallella, että sitä jaksoi siitä huolimatta.” (Pennanen 1974d.)

Elin Aarrevaaraan ja Maria Pennaseen liittyvistä aineistoista nousee esiin myös ammattiyhpeyden kokemus. Kun Aarrevaara kuvaili työtään, hän saattoi käyttää johtamistaan laitoksista nimitystä ”taloni” tai jopa ”kotini”, kuten esimerkiksi kirjeessä, jonka hän lähetti Johannes Lohilammelle Vesannolta vuonna 1911: ”Tervetuloa siis nykyistä kotiani katsomaan – jos suinkin sopii – ja minua myös. Kyllä voinkin luvata, että näet täällä vaivaistalon joka sopii malliksi, kun Sammattiin kerran vaivaistalo perustetaan.” (Aarrevaara 1911a). Hän koki myös tärkeäksi kertoa Lohilammelle laitostensa puitteista ja historiasta, kuten Saarijärven köyhäintalon tapauksessa:

Tähän taloon liittyy moniaita historiallisia muistojakin. M.m. on J.L. Runeberg asunut tässä v.v. 1823–1825. Se huone, jossa hän on asunut, on nykyään laitoksen keittiönä. Sitte on täällä hoidettavana hänen runostaan tunnetun ”Saarijärven Paavon” poika. Hän on mielisairas – jos häneltä kysyy, kenen poika hän on, alkaa hän hyvin hartaana lausua R:n runoa isästään. Niin, jotta – on tässä toimessa runollisuuttakin – jos lie muutakin. (Aarrevaara 1913a.)

Laitostensa esimerkillisen kunnan lisäksi Aarrevaara oli ylpeä siitä, että kuntalaiset arvostivat hänen osaamistaan. Kun Aarrevaara vuonna 1912 suunnitteli lähtöä Vesannolta, kuntalaiset pyrkivät estämään hänen aikeensa pyytämällä kuntakokousta korottamaan hänen palkkaansa. ”Saa nähdä nyt, en ole vielä päättänyt mitä teen siinä tapauksessa jos täällä korottavat palkkaani,” Aarrevaara kirjoitti Johannes Lohilammelle ja lisäsi suorasukaiseen tapaansa: ”Pääasia kuitenkin on se että alan saada alallani mainetta, josta kannattaa olla hieman ylpeä.” (Aarrevaara 1912b.)

Maria Pennanen oli selvästi ylpeä paitsi suorittamastaan johtajatutkinnosta myös ammattimaisesta asennoitumisestaan kunnalliskodin johtamiseen. Pennaseen ammattiyhpeys välittyi erityisesti tavasta, jolla hän puhui Kiihtelysvaaran kunnalliskodin ruokataloudesta sekä suhtautumisestaan hoidokkeihin.

Kun Pennanen saapui Kiihtelysvaaraan vuonna 1929, laitoksessa oli ollut vuosikautia käytössä sama ruokalista, joka oli hänen mukaansa täysin sopimaton vanhoille ja sairaille ihmisille. Ruokalistan perustan muodostivat vanhaan tapaan peruna ja silli, kasviksista ei tiedetty mitään. ”Tästä luovutaan huomenna,” Pennanen kertoi ilmoittaneensa. Hoidokkien muutosvastarinta kasvien syönnin suhteen murtui johtajan selostettua heille juurta jaksaa, miten pinaatti ja salaatti nostaisivat veren rautapitoisuutta, jolloin veri tulisi punaisemmaksi ja väri palaisi poskille. Seuraavana kesänä kunnalliskodille perustettiin keittiökasvitarha ja istutettiin hedelmäpuita, joiden satoa riitti myöhempinä vuosina myytäväksi saakka. (Pennanen 1974b, 1974c, 1974d.)

Pennanen haastattelussa korostuu hänen roolinsa myötätuntoisena asiantuntijana, jonka tehtävänä oli varmistaa, että kunnalliskodin asukkaat saivat mahdollisimman hyvän hoidon. Vaikuttaa siltä, että Pennanen piti tätä itsestäänselvyytenä – olivathan kunnalliskodit hänen mukaansa lähtökohtaisestikin ”sellaisia viranomaisten tarkkailun kohteena olevia laitoksia [joissa ei] saa mitään sellaisia elintärkeitä puutteita ilmetä lainkaan”. Tästä lähtökohdasta käsin Pennanen jopa hieman kummeksui hoidokkien tuntemaa helpotusta näiden huomattua, että kunnalliskodissa olikin hyvä olla. (Pennanen 1974b.)

Ainoastaan laitoksen tilat tuntuivat Pennasestakin rajoittavilta: ”Minä halusta avaisin jokaiselle yhden hengen huoneen oven, mutta sitä mahdollisuutta meillä ei ole, ja niin ollen, olosuhteiden pakosta, joutuu avaamaan oven sellaiseen huoneeseen, jossa on jo muitakin.” Lieventävän asianhaaran muodosti Pennasen mukaan kuitenkin se, että ”karjalainen luonne” oli melko seurallinen, ja osa hoidokeista oli todennut, ettei ”tok yksinäiseen huoneeseen lähtiskään!” (Pennanen 1974b.)

Ammattiylypeys vaikutti myös odotuksiin, joita Elin Aarrevaara ja Maria Pennanen kohdistivat työpaikkoihinsa: he eivät jääneet huonoina pitämiinsä köyhäntaloihin tai kunnalliskoteihin. Etenkin Elin Aarrevaara näyttää tavoitelleen tilannetta, jossa köyhäntalo olisi verrattain helppo-
hoitoinen mutta palkka korkea tai ainakin neuvoteltavissa korkeammaksi. (Aarrevaara 1910, 1911c, 1912a.) Rautalammin ja Vesannon jälkeen Aarrevaara siirtyi vuonna 1913 Saarijärven köyhäntalolle, vuonna 1914 Leppävirralle ja vielä samana vuonna Lempäälän kunnalliskodille, jonka puitteisiin hän tuntui viimein olevan tyytyväinen. Aarrevaara kertoi kirjeessään, että laitos oli ”hienonpuoleinen” ja sijaitsi varsin kauniilla paikalla, hoi-

dokkeja ja karjaa oli vähemmän kuin Leppävirralla ja kaiken lisäksi johtajalla oli vakituinen apulainen (Aarrevaara 1914; Aarrevaara 1916).

Myös Maria Pennanen nosti esiin samanlaisia positiivisia näkökohtia kuvaillessaan pitkäaikaista toimipaikkaansa, Kiihtelysvaaran kunnalliskotia. Esimerkiksi Kirvun kunnalliskotiin verrattuna se oli pienempi mutta johtajan apuna oli silti keittiömäntä ja koulutettu mielisairaiden hoitaja (Pennanen 1974a). Johtajien piirissä lisääntynyt tietoisuus siitä, mikä oli huono ja mikä hyvä laitos, kertoo omalta osaltaan alan ammatillistumisesta.

Heräävä ammattiylpeys – yhdistettynä uupumisen ja turvattomuuden kokemuksiin – vaikutti todennäköisesti myös niihin odotuksiin, joita johtajat kohdistivat omaan ammattiinsa laajemminkin. Tämä yhdistelmä johti ammattikunnan järjestäytymiseen Suomen Köyhäinhoitovirkailijain Yhdistykseksi vuonna 1917. Keskeisin toimija oli juuri Elin Aarrevaara, josta tuli yhdistyksen ensimmäinen puheenjohtaja. Aarrevaaran eteenpäin pyrkivä asenne laajeni näin koskemaan koko kunnalliskodin johtajien ammattikuntaa. (Annola 2011, 225.)

Aarrevaaran johdolla yhdistys käynnisti taistelun parempien palkkojen ja eläkejärjestelmän puolesta. 1920-luvulla yhdistys onnistuikin perustamaan sairauskassan ja eläkerahaston, mutta kuntien palkkaamiskäytäntöihin se ei pystynyt vaikuttamaan (Annola 2011, 224–234). Yhdistyksen toiminta osoittaa kuitenkin, että Elin Aarrevaaralle ja hänen virkatovereilleen köyhäintalon tai kunnalliskodin johtaminen ei ollut vain jokaisen naisen synnynnäisen äidinluonnon jatke vaan ammattitaitoa vaativa työ, josta oli saatava kunnollinen korvaus. Valtion köyhäinhoitoviranomaisten rakentaman johtajaihanteen rinnalle rakentui johtajien oma ymmärrys työnsä luonteesta ja sen paikasta suomalaisessa yhteiskunnassa.

Lopuksi

Vaikka artikkelin päämääränä ei ole ollut työntekijöiden jaottelemine eri ammatillisiin sukupolviin, jonkinlaista ryhmittelyä on ollut mahdollista tehdä. Hanna Tammisen ja Dagmar Forssin kaltaiset ensimmäisen sukupolven johtajat työskentelivät laitospääjärjestelmän rakentamisen myötä syntyneellä tuoreella toimintakentällä, jonka käytännöt ja koulutuspolut

olivat vasta muotoutumassa. Uudempaa sukupolvea edustaa selkeimmin Maria Pennanen. Hänen aikanaan – vuoden 1922 köyhäinhuoltolain seurauksena – kaikille hoidokkityypeille yhteiset köyhäintalot muuttuivat vanhusten- ja sairaanhoitoon keskittyneiksi kunnalliskodeiksi. Pennanen oli myös artikkelissa esitellyistä naisista ainoa, joka valmistui nimenomaan kunnalliskodin johtajan ammattiin.

Artikkelin yhtenä tarkoituksena oli analysoida, miten aiemman tutkimuksen pohjalta määritellyt sosiaalialan avainkäänneet – laitoshoidon nousu ja sosiaalialan naisistuminen – näkyivät yksittäisten köyhäintalon johtajina toimineiden naisten kuvauksissa omasta työstään. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että Hanna Tamminen, Dagmar Forss, Elin Aarveaara ja Maria Pennanen eivät tuottamassaan aineistossa pohdiskelleet köyhäinhuollon periaatteita tai niissä tapahtunutta kehitystä.

Kaikille hoidokeille yhteisten köyhäinhuoltolaitosten ongelmakohdat nousevat silti esiin vanhempien johtajien kirjeiden rivinväleistä: köyhäintalojen sekalaisen hoidokkikunnan kaitseminen oli raskasta ja joskus myös vaarallista, sillä esimerkiksi laitoksiin sijoitetut mielisairaajat tai työkykyiset hoidokit saattoivat olla väkivaltaisia. Huomionarvoista on myös se, että nuorin johtajista, Maria Pennanen, nosti muistelussaan keskeiselle sijalle uusien kunnalliskotien roolin sairaaloina. Hänen kerronnassaan heijastuu paitsi köyhäinhuoltolaitosten luonteen muuttuminen myös se, että esimerkiksi 1930-luvulla Suomen sairaalaverkko oli varsin kehittymätön. Tällaiset sosiaalityön ja terveydenhuollon leikkauspisteet ja tiivis yhteys arjen tasolla ovat aiemmassa tutkimuksessa jääneet vähemmälle huomiolle, sillä hoivan eri osa-alueita on yleensä tarkasteltu erillisinä sektoreina.

Johtajina toimineet naiset eivät liioin nostaneet omissa kuvauksissaan esiin sukupuoltaan tai sosiaalista statustaan. Toisin sanoen: he kokivat olevansa näiltä osin sopivia köyhäintalon tai kunnalliskodin johtajiksi. Kun tällaisen kokemuksen jakoivat erilaisista taustoista eri aikoina rekrytoituneet naiset, vaikuttaa selvältä, että johtajan ammattiin liittyneet pätevyysvaatimukset muuttuivat vuosikymmenten kuluessa.

Artikkeli tukeekin aiemman tutkimuksen tulosta, jonka mukaan johtajien sosiaaliseen taustaan kohdistetut vaatimukset korvautuivat ajan mittaan todistuksin osoitettavalla ammattitaidolla. Näin ala avautui aiempaa suuremmalle ja heterogeenisemmälle naisjoukolle. Laajemmin

tämän pioneeriammatin sisällä tapahtunut muutos valottaa koko sosiaalialan ammatillistumista. Muutos kertoo myös koko yhteiskunnan kehityksestä sääty-yhteiskunnasta tasa-arvoisemmaksi kansalaisyhteiskunnaksi, jossa yksilön odotushorisontti oli aiempaa avarampi.

Artikkelin toisena tarkoituksena oli tuoda esiin, millaisia asioita johtajina toimineet naiset itse nostivat esiin kuvauksissaan – mitä oli eletty johtajuus. Yhtäältä johtajien tuottama materiaali paljasti, miltä ammatillistuminen tuntui ja miten se näkyi ruohonjuuritasolla esimerkiksi uudenlaisena ammattilypeyden tunteena. Toisaalta keskeisiksi muodostuivat uupumisen ja turvattomuuden kokemukset, jotka johtuivat laitoslämän kuormittavuudesta. Koska köyhäntalon tai kunnalliskodin johtaja asui itsekin laitoksessa, ammattia voidaan pitää pikemminkin elämäntapana kuin osana tavanomaista työelämää. Kuormittavuusongelmaan saatiin ratkaisu vasta toisen maailmansodan jälkeen, kun kunnalliskotien johtajat siirtyivät kahdeksan tunnin työaikaan ja muuttivat enenevässä määrin asumaan laitosten ulkopuolelle.

Kaiken kaikkiaan artikkelissa esiteltyjen naisten kokemukset ovat esimerkki mikrotason prosesseista, jotka omalta osaltaan vaikuttivat hyvinvointivaltiokehitykseen. Yhtäällä olivat yksilön avartuvat odotushorisontit ja kokemus oman osaamisen merkityksestä. Toisaalla olivat puutteelliset turvaverkot elättäjän kuollessa, syrjäytymisen uhka oman työkyvyn kadotessa, heikko tai olematon eläkejärjestelmä tai periaatteiltaan epätasa-arvoinen kunnallisen päätöksenteon järjestelmä. Nämä odotukset ja kokemukset sekä niiden väliset ristiriidat ovat esimerkkejä siemenistä, joista myöhempi hyvinvointivaltiokehitys versoi.

Kirjallisuus

- Annola, Johanna (2011) Äiti, emäntä, virkanainen, vartija. Köyhäntalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen äitiys 1880–1918. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Annola, Johanna (2013) Valtiovalta köyhäntalon johtajan ammatin rakentajana. *Janus* 21 (3), 192–205.
- Annola, Johanna (2016a) Agency and Structures in Poor Relief: The Initiation of State Control of Poor Relief in Finland and Sweden, 1880–1920. *Nordic Historical Review* 22 (1), 203–222.

- Annola, Johanna (2016b) Elli Tavastähti ja 1920-luvun sosiaalipolitiikka maailmankuvien murroksessa. Teoksessa Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) Usko, tiede ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 131–173.
- Annola, Johanna (2017) Out of Poverty. The Ahrenberg Siblings, 1860–1920. *Journal of Finnish Studies* 20 (1), 132–163.
- Annola, Johanna (2018) Female Biographies, Social Service and Social Mobility. Teoksessa Daniel Nyström & Johanna Overud (toim.) Gender, History, Futures. Umeå: Sveriges kvinno- och genushistoriker, 40–49. URN: urn:nbn:se:umu:diva-148406.
- Annola, Johanna (2019a) Maternalism and Workhouse Matrons in Nineteenth-Century Finland. *Women's History Review* 28 (6), 950–966.
- Annola, Johanna (2019b) A Place in the Sun? Education as a Middle-Class Family Value in Nineteenth-Century Finland. Teoksessa Ulla Aatsinki, Johanna Annola & Mervi Kaarninen (toim.) Families, Values and the Transfer of Knowledge in Northern Societies, 1500–2000. New York & London: Routledge, 186–205.
- Annola, Johanna (2020) Bad Nursing? Workhouse Nurses in England and Finland, 1855–1914. *European Journal for Nursing History and Ethics* 2.
- Eiranen, Reetta (2014) Kirjeet kohtauspaikkoina. Ihanne ja eletty todellisuus Jeanette ja J. V. Snellmanin välisessä kirjeenvaihdossa. *Sukupuolentutkimus–Genusforskning* 2, 5–17.
- Harjula, Minna (2015) Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla. Tampere: Tampere University Press.
- Henriksson, Lea (1998) Naisten terveystyö ja ammatillistumisen politiikka. Helsinki: Stakes.
- Jaakkola, Jouko (1994) Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) Armeilaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 71–161.
- Kalela, Jorma (2005) ”Yhteiskunnallinen kysymys” ja porvarillinen reformismi. Teoksessa Ville Pernaa & Mari K. Niemi (toim.) Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Helsinki: Kleio, 31–44.
- Leskelä-Kärki, Maarit (2006) Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallisen elämä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Markkola, Pirjo (2007) Changing Patterns of Welfare. Finland in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries. Teoksessa Steven King & John Stewart (toim.) Welfare Peripheries. The Development of Welfare States in Nineteenth and Twentieth Century Europe. Bern: Peter Lang, 207–230.

- Piirainen, Veikko (1958) Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivashoitotoiminta vaivashoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Pohls, Maritta (2001) Postineidin virat ja verkostot. Naisten tulo keskiluokkaiisiin ammatteihin. Teoksessa Marjatta Rahikainen & Tanja Räisänen (toim.) ”Työllä ei oo kukkaan rikastunna”. Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 79–99.
- Pulma, Panu (1994) Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 15–70.
- Pulma, Panu (1995) Valtio, vaivaiset ja kuntien itsehallinto. Gustaf Adolf Helsingius valtion ja kuntien välisensuhteen muokkaajana. Teoksessa Seppo Tiihonen (toim.) Virkanyrkit ja muita hallintohistorian tutkielmia. Helsinki: Painatuskeskus, 99–126.
- Rahikainen, Marjatta (2001) ”Naiset näkyvät tekevän Suomessa vaikka mitä”. Teoksessa Marjatta Rahikainen & Tanja Räisänen (toim.) ”Työllä ei oo kukkaan rikastunna”. Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 79–99.
- Satka, Mirja (1994) Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Satka, Mirja (1995) Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to Professional Social Work. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House.
- Sulkunen, Irma (1989) Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Villstrand, Nils Erik & Karonen, Petri (2017) Titthälshistoria eller öppna framtider. Teoksessa Nils Erik Villstrand & Petri Karonen (toim.) Öppet fall. Finlands historia som möjligheter och alternativ, 1417–2017. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 7–26.

Arkistolähteet ja aikalaiskirjallisuus

- Aarrevaara, Elin (1910) Kirje Johannes Lohilammelle 4.8.1910. Johannes Lohilammen arkisto.
- Aarrevaara, Elin (1911a) Kirje Johannes Lohilammelle 23.5.1911. Johannes

- Lohilammen arkisto.
- Aarveaara, Elin (1911b) Kirje Johannes Lohilammelle 3.8.1911. Johannes Lohilammen arkisto.
- Aarveaara, Elin (1911c) Kirje Johannes Lohilammelle 17.10.1911. Johannes Lohilammen arkisto.
- Aarveaara, Elin (1912a) Kirje Johannes Lohilammelle 18.2.1912. Johannes Lohilammen arkisto.
- Aarveaara, Elin (1912b) Kirje Johannes Lohilammelle 10.11.1912. Johannes Lohilammen arkisto.
- Aarveaara, Elin (1913a) Kirje Johannes Lohilammelle 16.2.1913. Johannes Lohilammen arkisto.
- Aarveaara, Elin (1913b) Kirje Johannes Lohilammelle 16.5.1913. Johannes Lohilammen arkisto.
- Aarveaara, Elin (1914) Kirje Johannes Lohilammelle 14.8.1914. Johannes Lohilammen arkisto.
- Aarveaara, Elin (1916) Kirje Johannes Lohilammelle 27.4.1916. Johannes Lohilammen arkisto.
- Eriksson, Maria (1907) Kirje Axel Nilssonille 11.10.1907. Kuntien kirjeenvaihto Fb:19 (Janakkala), Sosiaalihallituksen arkisto, KA.
- Forss, Dagmar (1916) Kirje Ingrid Helsingiukselle 17.12.1916. Brevsamling, Helsingius Gustaf II, Åbo Akademis Bibliotek.
- Forss, Dagmar (1921) Kirje Gustaf Adolf Helsingiukselle 29.9.1921. Brevsamling, Helsingius Gustaf II, Åbo Akademis Bibliotek.
- Forss, Dagmar (1923) Kirje Ingrid Helsingiukselle 29.11.1923. Brevsamling, Helsingius Gustaf II, Åbo Akademis Bibliotek.)
- Forss, Dagmar (1934) Kirje Ingrid Helsingiukselle 19.2.1934. Brevsamling, Helsingius Gustaf II, Åbo Akademis Bibliotek.
- Helsingius, Gustaf Adolf (1916) Kirjeluonnos Dagmar Forssille 21.12.1916. Brevsamling, Helsingius Gustaf II, Åbo Akademis Bibliotek.
- Laatokka (1917) Maria Jolkosen ja Matti Pennasen kihlautumisilmoitus. 26.5.1917.
- MK (1893–1897) Vuonna 1897 syntyneiden luettelo, lehti 467. Metrikkakirjat 1893–1897 I Ca:4, Sortavalan ortodoksisen seurakunnan arkisto, KA.
- OK (1917) Helsingin ympäristön osote- ja ammattikalenteri
- Pennanen (1917–1921) Maria Pennasen todistusjäljennökset. Kunnalliskodin johtajatarkurskien aineisto Ha:1, Sosiaalihallituksen arkisto, KA.
- Pennanen (1974a) Maria Pennanen 1974. Nauhoittaja: Marjatta Happonen. Kper Y/06547, Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto.
- Pennanen (1974b) Maria Pennanen 1974. Nauhoittaja: Marjatta Happonen. Kper Y/06548, Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto.

- Pennanen (1974c) Maria Pennanen 1974. Nauhoittaja: Marjatta Happonen. Kper Y/06549, Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto.
- Pennanen (1974d) Maria Pennanen 1974. Nauhoittaja: Marjatta Happonen. Kper Y/06550, Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto.
- RK (1890–1899) Rippikirja, lehti 181. Sortavalan maaseurakunnan rippikirjat IV 1890–1899 I Aa:25, Sortavalan maaseurakunnan arkisto, KA.
- SWL (1909) Ylimääräisiä eläkkeitä ja apurahoja. Suomalainen Wirallinen Lehti 8.11.1909.
- Tamminen, Yrjö (1898a) Päiväkirjamerkintä 13.7.1898. Tammisen perheen yksityisarkisto.
- Tamminen, Yrjö (1898b) Päiväkirjamerkintä 24.10.1898. Tammisen perheen yksityisarkisto.
- Tamminen, Yrjö (1899a) Päiväkirjamerkintä 1.6.1899. Tammisen perheen yksityisarkisto.
- Tamminen, Yrjö (1899b) Päiväkirjamerkintä 25.6.1899. Tammisen perheen yksityisarkisto.
- Tamminen, Yrjö (1899c) Päiväkirjamerkintä 28.12.1899. Tammisen perheen yksityisarkisto.

Minna Harjula

Eletty sosiaalityö kahden sukupolven murroskokemuksena 1940–2000

Johdanto

Kun mä tulin tähän työhön vuonna -47, mä olin silloin nuorin tarkkaaja, muut oli koulua käymättömiä ja vanhempia ja niillä oli se oma työtapansa tietysti, vuosien kuluessa tullut. Ja varmasti, mä en koskaan myönnä, et se työtapa oli huonompi silloin mitä on nyt näillä. Sitten sattui näin, se oli ihmeellistä kokea (...) nää ikääntyivät ja jäivät eläkkeelle vuos vuoden jälkeen kaikki nää mun kaverini, mä olin taas siellä niinkun yksistäni ja mä olin sitten jo vanhin kun alkoi tulla näitä nuorempia opiskelijoita yliopistolta. (SHA20, 7).

Sosiaalityöntekijänä suuren kaupungin sosiaalitoimistossa yli kolme vuosikymmentä työskennellyt nainen muisteli 1960-luvun lopun ja 1970-luvun kehitystä koko alaa, ammattia ja yhteiskuntaa ravistelleena murrosvaiheena. Murrosvaiheen arkista kokemusta leimasi tulkinta kahden eri-ikäisen, eri reittejä ammattiin valikoituneen työntekijäsukupolven työ- ja ajattelutapojen rinnakkaiselosta sekä yhteentörmäyksestä.

Tarkastelen kahden sosiaalityöntekijäsukupolven haastattelujen pohjalta, miten eri vuosikymmeninä sosiaalitoimistoissa aktiiviurallaan työskennelleet rakensivat muisteluissaan eroa ”vanhan” ja ”uuden” välille.

Kuntien sosiaalitoimistoissa tapahtuvan sosiaalityön kehitys on historiantutkimuksessa jäsennetty köyhäinhoidon (1922), alkoholisti- ja irtolaishuollon (1936) sekä lastensuojelun (1936) lakisäateisenä toimeenpanona. Sosiaaliavustukset ja -palvelut on nähty uusina tehtävinä, jotka ovat 1940-luvulta lähtien laajentaneet asiakaskuntaa ja muuttaneet työn luonnetta kontrolloivasta palvelevampaan suuntaan. Hyvinvointivaltion professioiden tutkimustraditio on tehnyt näkyväksi ammatillistumisen ja sukupuolen merkityksen alan ammattikuntien vakiintumisessa (Esim. Satka 1994; Mutka 1998). Viime vuosina sosiaalityön kentällä ja tutkimuksessa on havahduttu alalla toimineiden työntekijöiden kokemustiedon merkitykseen ja sen tallentamisen tärkeyteen (Satka ym. 2007). Sekä sosiaali-alan ammattien tutkimuksen että hyvinvointivaltion historian tutkimuksen metodiseksi haasteeksi on nostettu alan arkisen kokemuksen tuominen analyysin kohteeksi ja välineeksi (Esim. Karvinen 2000, 16; Juhila 2006; Van Oorschot ym. 2008).

Eletyn hyvinvointivaltion käsite avaa uudenlaisen näkökulman hyvinvointivaltion rakentumiseen nostamalla esiin yksilön kokemuksen (Eletty hyvinvointivaltio 2018). On ilmeistä, että juuri paikalliset kohtaamiset viranomaisten kanssa ovat muovanneet ihmisten arkikokemusta hyvinvointivaltiosta (Kumlin & Rothstein 2005, 347). Sosiaalitoimiston työntekijät, jotka ovat yhteiskunnan edustajina kohdanneet kuntalaisia sekä perinteisen köyhäinhoidollisen kontrollin ylläpitäjinä että uusien hyvinvointivaltiollisten reformien toteuttajina, ovat olleet avainasemassa luomassa ja muovaamassa kokemusta hyvinvointivaltiosta.

Sosiaalityöntekijät itse ovat kokeneet hyvinvointivaltion kehityksen näköalapaikalta *elettyinä sosiaalityönä*. Lähtökohtani on, että eletty sosiaalityö rakentuu työntekijän taustan, työyhteisön, asiakkaitten sekä sosiaaliturvajärjestelmän määrittelemien työtehtävien arkisena vuorovaikutuksena. Eletyn sosiaalityön ytimessä on tulkinta yksilön ja yhteiskunnan suhteesta. Voidaankin ajatella, että sosiaalityöntekijöiden ammattikunnasta löytyy erilaisia *kokemuksellisia sukupolvia*, joita yhdistävät tietyt yhdessä eletyt, ammattiin liittyvät avainkokemukset sekä niihin kytkey-

tyvä tulkinta yksilö-yhteiskuntasuhteesta. Nimitän tällaista sukupolven avainkokemusten pohjalta rakentuvaa yhteistä kokemuspohjaa *kokemuserrostumaksi*. Lähestyn eri sukupolvien tulkintoja alan kehityksestä jaettuina yhteisöllisinä kokemuserrostumina, jotka kantavat tiettyjä yhteisiä merkityksiä (Virtanen 2001, 18–24; Kettunen & Petersen 2011, 3–7; Bude 2003; Purhonen 2007).

Analyysin lähtökohtana on kokemuksen historiallinen monikerroksisuus. Muistitietoon perustuva kokemuksen tutkimus ulottuu samanaikaisesti monelle eri aikatasolle: on aika jota muistellaan, aika jolloin muistellaan sekä aika jolloin muistellun ajan muistamista tutkitaan (Abrams 2010; Fingerroos 2006; Taavetti 2018, 72–74, 79–86). Menneisyyden ja nykyhetken ohella kokemusta jäsentää myös tulevaisuus kunkin aikata-son läpi suodattavana *odotushorisonttina* (Koselleck 1985). Kaikki nämä aikatasot vaikuttavat siihen, mitkä kokemukset valikoituvat haastattelu-kerronnassa merkityksellisiksi ja mitkä sivuutetaan. Oletukseni on, että yksilöllisistä eroista huolimatta eri sukupolvien kokemuserrostumat suodattuvat kerronnan sisältöön yhteisinä painotuksina ja merkityksinä.

Kahden sosiaalityöntekijäpolven haastattelut antavat mahdollisuuden tarkastella ammatin avainkäänteitä 1940-luvulta 2000-luvulle. Aineisto koostuu yhteensä 36 haastattelusta, joissa 60–80-vuotiaat sosiaalityön eläkeläiset tarkastelivat uraansa ja alan ”nykyisyyttä” haastatteluhetken yhteiskunnallisessa kontekstissa. Aineistossa korostuu suuren kaupungin eletty sosiaalityö, sillä valtaosa haastatelluista teki työuransa Tampereen kaupungin työntekijänä. Yhteensä 52 tunnin aineisto tuotti litteroitua tekstiä kummankin sukupolven haastatteluista noin 250 sivua. (SHA 1–23; SHB 1–13).

Ensimmäiset haastattelut tehtiin vuosina 1987–1989 Tampereen yliopiston sosiaalishistorian tutkielmaryhmän opiskelijoiden yhteistyönä yliassistentti Jouko Jaakkolan johdolla. Haastateltuja oli yhteensä 23, ja heidän joukossaan oli sosiaalityöntekijöiden ohella kaksi toimistotyöntekijää, sosiaalijohtaja sekä kolme sosiaalilautakunnan jäsentä. Työuransa 1930–1950-luvuilla aloittaneet haastateltavat edustivat alan ensimmäistä sukupolvea, joiden uran aikana koko sosiaalityön kenttä, sosiaaliturvajärjestelmä sekä itse ammatti koulutuksineen alkoi vähitellen muotoutua. Teemoittainen haastattelurunko ohjasi keskustelua henkilön taustaan ja uravalintaan sekä työn sisällön, asiakkaiden sekä heidän ongelmiansa

ja niiden ratkaisukeinojen muutoksen tarkasteluun. Haastattelut eteni-
vät vapaamuotoisina siten, että muistelun painopiste määrytyi kussakin
haastattelussa hieman erilaiseksi. Historian ja sosiaalityön opiskelijana
tein tuolloin yhteensä kymmenen haastattelua ja käytin aineistoa sosiaa-
lityön arkea tarkastelevassa sosiaalishistoriallisessa pro gradu -tutkielmas-
sani (Harjula 1990).

Jälkimmäiset 13 haastattelua, jotka tein Tampereen yliopiston
Kokemuksen historian huippuyksikössä vuonna 2018, kartoitta-
vat hyvinvointivaltion nopean laajentumisen ja vakiintumisen aikana,
1960–1980-luvuilla työnsä aloittaneiden työntekijöiden kokemuksia.
Haastattelua ohjaava teemarunko nojasi edellisen polven haastattelujen
malliin, mutta painottui muutoksen kokemuksen erittelyyn. Sosiaali-
työntekijöiden ohella haastattelin myös sosiaalijohtajana ja vanhainkotien
johtajina toimineita. Koska artikkelin painopiste on sosiaalitoimistossa
tehtävässä sosiaalityössä, tutkimusasetelmaa havainnollistavan kuvion 1
sukupolviin on sisällytetty tiedot vain niistä haastatelluista, jotka työs-
kentelivät osan urastaan sosiaalitoimistossa.

Kuvio 1. Sosiaalitoimistossa työskennelleiden haastateltujen työuran kesto sekä haastatteluaika³

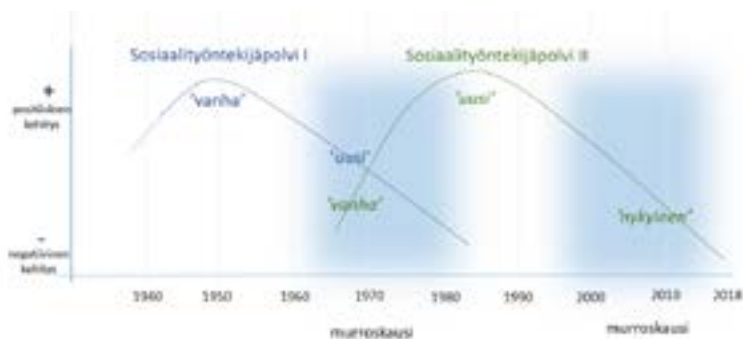
3 Kuviossa työuran päätepisteenä on eläkkeelle jääminen. Monet toisen polven työntekijät siirtyivät uransa aikana pois kunnallisesta sosiaalitoimesta, mutta työpaikkojen vaihdoksia ei ole sisällytetty kuvioon.

Aineistoni koostuu 22 naisen ja 14 miehen haastatteluista. Sukupuolijako heijastaa ammatin vakiintumisvaiheen tilannetta, jolloin sosiaalityö oli vasta vähitellen naisistumassa (Satka 1994, 315). Asetelma eroaa siten Tarja Boeliuksen (1990) tutkimuksesta, jossa hän tarkasteli sosiaalityötä nimenomaan naisten ammattina ja haastatteli kolmea eri sukupuolvea edustavia sosiaalityöntekijänaisia. Boeliuksen tutkimuksessa eri polvien haastatellut olivat uransa eri vaiheissa: nuorimmat 40–50-vuotiaina työelämässä ja vanhimmat liki 80-vuotiaina jo pitkään eläkkeellä olleita. Oman aineistoni erityispiirteenä on, että kumpaakin sukupuolvea haastateltiin eläkeiässä ja että haastattelut tehtiin hyvin erilaisissa yhteiskunnallisissa tilanteissa. Ensimmäistä polvea haastateltaessa (1987–1989) suomalainen hyvinvointivaltiokehitys oli huippukohdassaan: järjestelmän ajateltiin olevan likipitään valmiiksi rakennettu eikä 1990-luvun lama- ja leikkauspuhe vielä horjuttanut uskoa hyvinvointivaltion tulevaisuuteen. Jälkimmäiset haastattelut puolestaan tallennettiin 2010-luvulla ajanjaksona, jota yleensä luonnehditaan hyvinvointivaltion kriisiksi. (Haatanen 1993, 58–65; vrt. Karisto & Takala 1985; Julkunen 2017).

Yhteiskunnallisen kontekstin erilaisuudesta huolimatta aineistoni haastattelukerrontaa yhdistävä piirre on, että kummankin sosiaalityöntekijäpolven työuran loppua leimasi menettämisen kokemus: työn mielekkäys alkoi vähentyä. On ilmeistä, että varsinkin iäkkäiden henkilöiden muisteluissa muutoksen kokemus nivoutuu nostalgiaan, jossa mennyt ”kulta-aika” asettuu nykyhetken ja vaikeasti hahmotettavan tulevaisuuden vastakohdaksi. Seppo Knuutila (1994, 9–14) on korostanut, että nostalgiaassa odotushorisontti siirtyy tulevaisuudesta menneisyyteen: koettu menetys eli ”se mitä ei enää ole” hallitsee tulkintaa. Haastateltavien kuvaaman menetyksen voidaan nähdä viittaavan kokemuksen ja odotuksen ristiriitaan, tosin sanoen siihen, että sosiaalityön arki muuttui tavalla, joka ei enää vastannut sukupolven odotuksia.

Haastatteluaineiston lähilukuun perustuvan analyysin päätulos on, että sosiaalityön avainkäännteitä jäsentäessään molemmat sukupolvet sijoittivat *vanhan* ja *uuden* murroksen 1960–1970-luvuille (kuvio 2), mutta he tarkastelivat aikakautta omaksumansa yksilö-yhteiskuntasuhteen pohjalta erilaisista lähtökohdista. Ensimmäisen polven kokemuseronnessa 1960–1970-lukujen vertailukohdaksi asettui työuran alkuvaihe, joka oli ammattiin sosiaalistumisen ja ammatti-identiteetin rakentumi-

sen kannalta ratkaiseva. Murroksessa heidän edustamansa ”vanha” korvautui ongelmalliseksi koetulla ”uudella”. Toisen polven sosiaalityöntekijöille sama ajanjakso edusti siirtymää ”vanhasta” painolastista kohti mielekkäämpää ”uutta”. Artikkelin pääpaino on tämän murroksen kokemuksen jäsentämisessä. Toisen polven työntekijöiden kokemukserrontaa jäsentävänä epilogina tuon esiin myös, miten ”nykyinen” eli vuosituhannen taitteen kehitys näyttäytyi ammatti-identiteetin kannalta negatiivisena käänteenä. Lopuksi pohdin, miten sukupolvikokemuksen tarkastelu täydentää hyvinvointivaltiotutkimuksen makrotason tulkintaa alan käännekohdista.

Kuvio 2. Eletyn sosiaalityön murroskaudet kahden sukupolven kerronnassa

Vanhan ajan tarkkaajat: työyhteisön me-hengestä etäännyntymiseen

Me tunnettiin toisemme niin hyvin (...) Yhteishenki oli kyllä niin hyvä, aina sai tukea toinen toisiltaan. (SHA18,6.)

Siellä oli vähän henkilökuntaa ja kaikki oli hyvin läheistä. Kaikki oli niinkun yhtä perhettä suurinpiirtein sillon. (SHA2,2.)

Sosiaalityön ensimmäisen polven ammattilaiset ja luottamushenkilöt muistelivat sodanjälkeisiä vuosia sosiaalitoimiston me-hengen kulta-

aikana. Uuden, muotoaan hakevan instituution ja ammattikunnan edustajia yhdistivät yhteiset elämäkokemukset. Lapsuutta 1900–1910-luvuilla leimasi niukkuus, jopa suoranainen köyhyys, ja osalla haastelluista oli vanhempiensa ja naapureidensa kautta henkilökohtainen kosketus vai-vaishoittoon. Sisällissota sekä talvi- ja jatkosota vaikuttivat monen sosiaa-lityön pioneerin elämäntulkintaan (SHA1–23). Jälleenrakennusajan ilma-piirissä työkeskeinen asenne omaksuttiin itsestäänselvyytenä:

Sodan jälkeen ja sodan aikanaikin tehtiin aina ympärivuorokausia (...) Se kaikki uhrattiin työlle ja yhteisen hyväksi, että se työpanos koko-naan meni (...) Se pienestä pitäen opetettiin, että se työnteko oli niin tärkeää, mutta eihän muuten ois elintaso pystytty nostamaan. Se oli yhteisyritys. (SHA19,11; myös Boelius 1990, 56.)

Nimitys ”pitkän linjan tarkkaaja” kuvastaa, kuinka alalle päädyttiin töihin 1930–1950-luvuilla montaa eri reittiä, muissa tehtävissä saavu-tetun osaamisen kautta (SHA18,1; L.S. 1974, 1161). Pääsyyvaatimuk-sena sosiaalitoimiston tarkkaajaksi oli Tampereella 1930-luvun lopulta lähtien ”hyvä arvostelukyky ja perehtyminen huoltotehtäviin”. Vuonna 1942 perustetusta sosiaalihuoltajatutkinnosta huolimatta ensimmäinen valtakunnallinen säädös (1950) asetti väljäksi kelpoisuusehdoksi riittävän koulutuksen tai kokemuksen (Harjula 1990, 22–26; Satka 1994, 306–308; Mutka 1998, 136–137). Sosiaalitoimiston eri sektoreiden työnteki-jöiksi valikoitui siten hyvin erilaisen urapolun omaavia henkilöitä.

Sodanjälkeinen kunnallinen sosiaalityö rakentui Tampereella kah-tena erillisenä, osin sukupuolen ja osin koulutuksen mukaan määrittä-vänä maailmana: huoltotoimistona ja lastensuojelutoimistona. Köyhäin-avusta vastaavan huoltotoimiston tarkkaajien valinnassa periaatteena oli, että puolet tarkkaajista oli miehiä ja puolet naisia. Myös alkoholisti- ja irtolaistarkkaajiksi valittiin sekä miehiä että naisia, sillä irtolaiset pyrittiin asettamaan samaa sukupuolta edustavan virkailijan valvontaan. Tyypil-lisen tarkkaajamiehen koulunkäynti oli katkennut sotavuosiin ja jäänyt kansakoulutasolle. Tehtaissa puuseppänä, metallimiehenä tai maalarin-sällinä työskennelleet miehet päätyivät alalle ammattiyhdistystoiminnan, kunnallispolitiikan ja lautakuntatyön kautta. Miehet päätyivät tarkkaa-jiksi usein ns. jäsenkirjavalinnalla, puoluepoliittisin perustein. Yhteis-

kunnallinen aktiivisuus ja paikallistuntemus nostivat työmiehet usein yli 40-vuotiaina ”paperihommiin”, kravattipukuisiksi virkamiehiksi (Harjula 1990, 22–25, 63–68). Koulutuksen sijaan vanhan polven tarkkaajamiehet korostivat työläistäustan ja elämäkokemuksen merkitystä alan työssä:

kun mä olin työläiskodin poika, niin mää näin heti että missä puutetta oli, sen tajus, kyllä sen terve järki näki. (SHA16, 2.)

Parhaita vuosia mielestäni oli ne vuodet, kun meillä ei ollut, ei työntekijöiden keskuudessa eikä myöskään johdon taholla koulutettua työvoimaa (...) kuitenkin meillä työt luisti, meillä oli hyvät suhteet toinen toisiimme ja (...) ne, jotka oli johtoportaassa, lähinnä olivat elämäkokemuksensa kautta saavuttaneet sellaisen tason, että uskoisin, ettei siihen aikaan suurempia vaikeuksia ollut. (SHA17, 5.)

Naiset tulivat huoltotoimiston tarkkaajiksi yleensä ylenemällä toimiston konttoritehtävistä vuosien työuran jälkeen. Heille työyhteisö, toimistorutiinit ja asiakkaat olivat ennestään tuttuja. Uuteen pestiin siirryttiin mutkattomasti muuttamalla käytävän toiselle puolelle (SHA21, 1). Ensimmäinen Yhteiskunnallisesta Korkeakoulusta (YKK) valmistunut nuori sosiaalihuoltajanainen palkattiin toimiston irtolaistarkkaajaksi vuonna 1947. Kun hän kolmen vuoden jälkeen siirtyi köyhäinhuoltotarkkaajaksi, hän oli siellä niin ikään ensimmäinen – ja 1960-luvun lopulle asti – ainoa koulutettu nainen (SHA20, 3–4; SHB11, 3, SHB8, 2; Harjula 1990, 24–25, 64–65).

Lastensuojelutoimiston uuteen nuorisonhuoltajavirkaan palkattiin kansakouluopettajan koulutuksen saanut mies, mutta muutoin lastensuojelutarkkaajat olivat 1940–1950-luvuilla kaikki naisia. Naisilla oli takanaan monen vuoden kokemus lastenhoito- tai sairaanhoitotyöstä, oppikouluopintoja, runsaasti erilaisia tutkintoja – kuten Lastenlinna, pikakurssit tai kasvattajaopisto – ja neljä viidestä haastattelusta oli lisäksi hankkinut sosiaalihuoltajan koulutuksen. Kaikki lastensuojelun tarkkaajanaiset olivat naimattomia. Naimattomuus oli itsestään selvä edellytys hoitolaitoksissa, joissa jokainen naistarkkaaja oli uransa alkuvaiheessa työskennellyt. Naistarkkaajan odotettiin omistautuvan työlleen täyspäi-

väisesti eivätkä perheenäidin velvollisuudet mahtuneet ammatin normeihin. Hengellisyys ja kutsumuksellisuus leimasivat naisten työorientaatiota. (Harjula 1990, 25–26, 68–72; Boelius 1990, 37–40, 55.)

Eri alojen tarkkaajat tekivät työtään Tampereella vuoteen 1951 asti kahden eri hallintoelimen – huolto- tai lastensuojelulautakunnan – ja vuoteen 1967 asti kahden eri johtajan alaisuudessa. Johtajapestin kunnallispoliittinen mandaatti kuului huoltotoimistossa kommunisteille ja lastensuojelutoimistossa sosiaalidemokraateille. Johtajat löivät omat leimansa työyhteisöihin: huoltotoimiston johdossa toimi vuoteen 1953 karskiksi, mutta oikeudenmukaiseksi kuvattu punakaartin päällikkö ja häntä seurasi etäiseksi, jopa jyrääväksi luonnehdittu ulkopaikkakuntalainen nuorisonhuoltaja. Lastensuojelun syvästi uskonnollinen opettajataustainen miesjohtaja puolestaan vaihtui vuonna 1949 naiseen, jolla oli pitkä kokemus tarkkaajantyöstä ja huoltotyön hallinnosta sekä yliopistokoulutus. (Harjula 1990, 26–27, 61–63, 105–106).

Kun *huolto* ja *lastensuojelu* toimivat vuoteen 1966 asti eri kaduilla sijaitsevilla toimistoissaan, niiden työkuulttuurit muodostuivat erilaisiksi. Sukupuolijako näkyi huoltotoimistossa siten, että miehet kokoontuivat aamulla ennen asiakastyötä kollegansa huoneeseen ”pienoisparlamenttiin”, kun tarkkaajanaiset tekivät sillä aikaa toimistotöitään (SHA21, 7). Vuosina 1946–1974 työskennelleen lastensuojelutarkkaajan mukaan kahden toimiston ”erihenkisyys” näkyi esimerkiksi huoltotoimiston väljempänä suhtautumisena tupakointiin ja alkoholiin. Työyhteisöjen erillaisuuden takia lastensuojelun väki ei hänen mukaansa edes mielellään asioinut huollon väen kanssa (SHA18, 11). Vaikka sama perhe saattoi olla kummankin toimiston asiakkaana, yhteistyötä tehtiin varsin vähän (SHA9, 2; Harjula 1990, 72–75).

Pienet, erilliset työyhteisöt rakentuivat yhteishengeltään tiiviiksi, sillä 1940–1950-luvulla palkatut sosiaalityöntekijät pysyivät – harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta – työpaikassaan eläkeikään asti. Koulutuksen puuttuessa työyhteisöllä oli ratkaiseva merkitys työkuulttuuriin sosiaalisamisessa. Tulokas seurasi pari päivää kokeneen kollegan työtä avustusperheissä ja siirtyi siitä ”suoraan työhön vaan” (SHA16, 2–3; SHA23, 2). Sosiaalityön metodikiista psykologiasta ammentavine, henkilökohtaista huoltotyötä korostavine case work -oppeineen sivuutettiin Tampereella, kuten sosiaalitoimistoissa yleensäkin (Satka 1995, 134–166):

Vaikka ruvettiin sitten niin hienosti puhuun siitä case workista ja kaikesta, niin mä monta kertaa aattelin itseni, että sitähän tässä on kaiken aikaa tehty. (SHA20,7; myös SHB9,2; Harjula 1990, 93–94.)

Kun 1960-luvun lopulta alkaen ”pitkän linjan” sukupolvi alkoi nopeassa tahdissa jäädä eläkkeelle, vakiintuneet työyhteisöt joutuivat murrokseen. Samaan aikaan fyysinen työympäristö ja koko organisaatio mullistui, kun erillisinä yksikköinä toimineet toimistot muuttivat yhteiseen sosiaalivirastotaloon yhden johtajan alaisuuteen (Harjula 1990, 103–134; vrt. Boelius 1990, 77–78). Nopeassa tahdissa tapahtuneiden muutosten myötä monen ensimmäisen polven haastatellun viimeisiä työvuosia leimasi kaipuu menetettyyn yhteisöllisyyteen:

(...) ihmiset niinkun loittoni toisistansa. Silloin [ennen] tunnettiin toisen perheasiat ja oltiin yhdessä ja surtiin jopa asiakkaiden puolesta ja oltiin ja pidettiin niistä ja puhuttiin ja tunnettiin kaikki (...) Kun alkuaikoina vielä henkilökunta pysyi samana, sieltä ei lähdetty, ei edes paljon sairaslomia pidetty, (...) se työmotivaatio tuntui niin kauheen tärkeeltä. Mut sitten kun tuli uusia, totta kai ikäpolvien välillä, nuoria, niin siinä ei enää ollut, vanhat jäi sinne outoja (...) tuli noita klikkejä jo suorastaan (...) ja määrätynlaista kateuden henkeä (...) Sitten rupes vaihtuvuutta ja esim. justiin hypättiin työstä toiseen ja (...) muuttui ne työtehtävät. (SHA5, 2–3.)

Pahimmillaan murroksen voimakkuus johti fyysiseen ja henkiseen uupumiseen ja ennenaikaiseen eläkkeelle jääntiin. Vaikka moni haastateltu näki sosiaalihuollon 1960–1970-lukujen kehityksessä myös paljon positiivista, ensimmäisen tarkkaajapolven muistelmia läpileikkaa kokemus muutosvauhdissa mukana pysymisen vaikeudesta (SHA3, 5; SHA16, 2; SHA20, 5; Harjula 1990, 132–134).

Uusi koulutettu sukupolvi: ”kaks eri maailmaa?”

Uuden sukupolven kokemuksissa uran alkuvaihe näyttäytyi jyrkimmillään kahden erilaisen maailman yhteentörmäyksenä:

Mää menin sinne huolto-osastolle (...) -71 (...) se tuntu sillain jotenkin, oli kaks vähän eri maailmaa, kun suurin osa siellä oli näitä kouluttamattomia (...) Sit oli kaks semmosta, jotka oli sosiaalihuoltajatutkinnon suorittaneita (...) oisko siellä ennen mua ollutkaan ees ketään yliopistossa ollutta. Et en mä tiedä suhtautuko ne muhun eri lailla, mut kyl mä jotenkin tunsin sen maailman niin erilaiseksi. (SHB5,2.)

Merkittävä ero sukupolvien välillä oli se, että kaikilla uuden polven työntekijöillä oli takanaan korkeakouluopintoja (SHB1–13). Vaikka virkaan saattoi yhä päästä kokemuksen perusteella, Tampereen yliopistoksi muuttuneen YKK:n kouluttamia sosiaalihuoltajia sekä vuodesta 1966 alkaen sosiaalihuollon linjan ylemmän korkeakoulututkinnon opiskelijoita oli virkoihin jatkuvasti tarjolla (Vuorikoski 1999, 120–122). Vuonna 1968 sosiaalitarkkaaja-nimike korvasi huoltotarkkaaja-termin Tampereen sosiaalivirastossa (VSK 1968, 16), mikä heijasteli osaltaan pyrkimystä uudenlaiseen ammatillisuuteen.

Uuden koulutetun polven myötä koko sosiaalitarkkaajakunta naisistui, samalla kun miehet alkoivat siirtyä esimiestehtäviin. Tarkkaajiksi tulitiin entistä nuorempina, jopa alle 25-vuotiaina, kun edellisvuosikymmeninä tulokkaiden keski-ikä oli miltei kymmenen vuotta korkeampi. Aiemmista naistarkkaajista poiketen uusien työntekijöiden enemmistö oli jo nuoresta iästään huolimatta solminut avioliiton. Äitiyslomat lisäsivät sijaisten tarvetta, mikä toi työyhteisöön uudenlaista vaihtuvuutta. Kun laajentuva sosiaalihuolto tarjosi ympäri maata runsaasti työtilaisuuksia, pysyvä sitoutuminen työpaikkaan ei enää ollut edellisen polven tapaan itsestäänselvyys. Silti alasta tuli edelleen monelle elämänmittainen ura (Harjula 1990, 108–113; Boelius 1990, 44, 46, 48–50; SHB7,18).

Vaikka korkeakoulututkinto erotti ”uuden polven” sosiaalitarkkaajat edeltäjistään, yhdistävänä tekijänä oli niukkuuden leimaama lapsuus ja nuoruus. Sodan jälkeen ja 1950-luvun alussa syntyneet sosiaalitarkkaajat olivat usein sukunsa ensimmäisiä akateemisen koulutuksen saaneita. Opiskeluaikoina elämisen puitteet olivat vaatimattomat. Harjoittelujaksot maalaiskunnissa sekä erilaisissa huoltolaitoksissa avasivat näköalan elämän koko kirjoon, ja ohjatun harjoittelun kautta opiskelijat pääsivät osaksi edellisen polven jaettua kokemusta. (SHB1–13).

Koulutuksen merkityksestä työyhteisössä uuden polven tarkkaajat esittivät kaksi erilaista, osin ristiriitaista muistikuvaa. Harmonisimmissa

muisteluissa korostettiin, kuinka rinnakkaiselo vanhan polven kanssa sujui molemminpuolisen arvostuksen hengessä: ”arvostimme heidän kokemustaan ja he meidän koulutustaan, että hyvät todella hyvät välit” (SHB9, 11). Tällaiseen tulkintaan kytkeytyi monasti koulutuksen annin vähättelyä. Vaikka tietoa sosiaalilainsäädännöstä ja toimistoasioinnin käytännöistä pidettiinkin tervetulleena (esim. SHB6, 2–3), käytännön työssä koulutuksen hyödyn koettiin jääneen niukaksi:

sillä koulutuksella, sinänsä siis teorioilla ja semmosilla ylevillä ajatuksilla ja muilla, ei ollut kyllä paljon sijaa siinä arjessa, kun siellä painettiin ja laskettiin normi (...) ne oli vähän kaks eri raitaa se opiskelu ja sitten tää työelämä sillon. (SHB11, 2.)

Kyllä se oli kun sai päivän menemään kuule, se oli niin raadollista, kyllä siinä teoriapuoli aika kaukana. (SHB8, 17.)

Kun esimerkiksi sosiaalipolitiikan yleislinjan suorittanut tarkkaaja epäili pätevyyttään ja pelkäsi ”toopena mestaroivansa yleisluontoisilla opinnoilla”, sosiaalihuollon linjalta valmistunut kollega vakuutti, etteivät hänen opintonsa olleet ”yhtään sen kummempia kuin sullakaan” (SHB3,3). Työyhteisössä eri koulutuksen suorittaneiden välillä ei tehty eroa, kunnes 1980-luvun muodolliset pätevyysvaatimukset ja niiden täyttämiseksi vaadittu pätevyitysmiskoulutus tekivät koulutustaustan arjessa näkyväksi (SHB10, 7–8; SHB1, 16; SHB8, 2; Mutka 1998, 133–155; Vuorikoski 1999, 159–180).

Arjen työssä merkityksellisimpänä koulutettu polvi piti – edeltäjiensä tavoin – asiakkaan kohtaamisen taitoa, jota ei kirjoista oppinut. Tunnustusta saivat edellisen polven tarkkaajat, esimerkiksi alkoholisti- ja irto-laishuollon ”hienot miehet”: ”he tiesi mitä alkoholismi on, mitä ongelmat on, mitä on sota tehnyt” ja ”millaista on köyhänä oleminen”. Nämä kokeneet kollegat, jotka puhuivat samaa kieltä kuin asiakkaat ja tekivät työtä sydämellään (SHB2,4–5; SHB8, 6, 8; SHB11, 5–6), toimivat uuden polven arvostamina mentoreina:

Kun mä olin semmonen nuori (...) mä sain niin hyvää oppia – sodassa vammautunut, ystävällinen, mutta semmonen viranomaismainen jämpä mies (...). Se sano mulle, että (...) elä sää niin kovasti pelkää,

että sää annat liikaa, pelkää mielummin sitä että sä annat liian vähän. Ja toinen sanoi (...) että siitä (...) lähdetään, kun asiakas tulee tänne meille, niin se itse kokee olevansa avun tarpeessa. Ne oli semmosia oppeja heti sieltä 60-luvun lopulta, jotka mä oon säilyttänyt koko urani ajan semmosena ohjenuorana. (SHB11, 3.)

Osa nuoren polven tarkkaajista katsoi kuitenkin koulutuksen synnyttäneen kuilua sukupolvien välille sikäli, että he kokivat juuri koulutuksen avanneen kokonaisvaltaisemman kuvan yhteiskunnasta. Myös valmius työn kehittämiseen sekä kunnianhimoinen, tavoitteellinen työote nimettiin maisteriopintojen myötä omaksutuksi seikaksi. Tulevaisuudenodotus yhteiskuntaa muuttavasta sosiaalityöstä erotti korkeakoulutetut tulokkaat kouluttamattomista esimiehistään (SHB1, 16; SHB5, 5; SHB13, 2; Satka ym. 2005; Boelius 1990, 49, 79–80, 83–85):

kun [osastosihteerillä] ei ollut koulutusta eikä sen tuomaa perspektiivisyyttä siihen itse työhön, niin sitten semmonen työn kehittäminen [jäi], että hän vaan toisti sitä mallia, minkä hän oli oppinut. (SHB13, 4.)

Erottavana tekijänä oli myös uudelle polvelle leimallinen radikaalisuus, johon kytkeytyi uudenlaisen sosiaalityöntekijäidentiteetin rakentaminen. Ammatillistumista edistävä sekä yhteiskunnan rakenteita haastava järjestötoiminta oli merkittävä osa vuonna 1962 sosiaalihuoltajatutkintoa opiskelemaan tulleen miehen kokemuskerrontaa:

semmoinen kuohuva 60-luku, se kyllä tempaisi mukaansa ja siinä monenlaista osallistumista mitä silloin oli, politiikkaan ehdottomasti piti jokaisen osallistua ja sit oli näitä edistyksellisiä järjestöjä, Yhdistys 9, myös Tampereelle perustettiin osastonsa, Marraskuun liike. (SHB9,3.)

Monen 60-lukulaisen poliittisuus oli vasemmistolaisuutta. Puoluepolitiikka oli läsnä arjessa, kun sosiaalityöntekijän pestit sijaisuuksia myöten jyvitetiin kunnallispolitiikassa eri puolueille. Puoluekirjaa ei tarvittu, mutta 1990-luvulle tultaessakin lautakunta tai esimies varmisti tulok-

kaan poliittisen kannan (SHB13, 2–3; SHB8, 2; SHB3, 1–2; SHB7, 14). Juuri työelämän arjen uudentyypinen politisoituminen oli seikka, jonka vanha polvi muisteli vaikuttaneen jopa toimistoapulaisen työnjaossa ja aiheuttaneen ristiriitoja (SHA15, 6; SHA17,6; SHA5,3).

Aktiivinen yhteiskunnallinen toiminta oli yhä sukupuolittunutta siten, että 1960–1970-luvuilla pääasiassa ”miehet heiluilivat näissä järjestöissä ja politiikassa” (SHB9, 4). Utta kuitenkin oli, että ainakin suuren kaupungin tarkkaajanaiset saattoivat myös osallistua, lähteä kaljalle tai käydä työpaikan kahvihuoneessa tupakalla (SHB9,16; SHB8, 14; SHB13, 20; SHB2, 17). Vanhan polven osastosihteerinlaiselle ajatus oli 1980-luvun lopulla mahdoton: ”että lähtisin heidän kanssaan olutkapakkaan, sitä ei tapahdu. Meillä on erilainen maailmankuva (...) eri ikäluokilla on erilainen elämäntapa” (SHA21, 5). Nuorelle naistarkkaajalle puolestaan lastensuojelun vanhan mallin omaksuminen tuntui täysin mahdottomalta:

Kun silloin -74 menin lastensuojeluun ja se mun edeltäjäni oli ollut jossain lastensuojelujärjestössä, jossain hyväntekeväisyysjärjestöissä ja muita. Ja mä ajattelin et kamala, et odotetaanko munkin menevän semmosiin, että se tuntu aivan vieraalta maailmalta..., enkä kyllä mennytkään, mut muistan vaan kun mä pohdin, että ai tämmöstäkö täällä odotetaan. (SHB5, 12.)

Näkyvin sukupolvenvaihdoksesta kertova muutos oli virkamiespukeutumisen koodiston murtuminen. Kun sosiaalijohtajaksi valittiin vuonna 1974 alle 30-vuotias hallintotieteen maisteri, puukengissään mies edusti uudenlaista johtajatyyppeä. (SHA18, 11; SHA16,3; SHB2, 11). Varsinkin nuoret naiset törmäsivät ulkoasunsa arvosteluun: edellisen polven naispuolinen osastosihteerin ohjeisti tulokkaita, joiden paljaat sääret, lakatut kynnet ja pitkät housut herättivät virkanaisen leninkeihin tottuneesta pahennusta (SHB11, SHB8, 13; SHB5, 2). ”Ikuisen opiskelijan lookiksi” luonnehdittu pukeutuminen leimasi sukupolvea siinä määrin, että 1990-luvulle tultaessa keskiluokkaisemman alueen toimiston naisten jakupuvut herättivät kollegoissa huomiota (SHB3, 15).

Uuden polven kerronnassa sosiaalitoimiston 1960–1970-lukujen kahta eri maailmaa hahmotettiin rakentamalla eroa ”kontrolliporukkaan”, ”kunnallishallintosukupolveen” sekä heidän edustamaansa ajattelutapaan, jota luonnehdittiin ”vanhan sosiaalityön päätökseksi” (SHB8,6;

SHB9; SHB1, 15). Kaikilla näillä käsitteillä viitattiin ajattelutavan eroihin, jotka tulivat näkyviin työtavassa sekä suhtautumisessa asiakkaisiin (Ks. myös Boelius 1990, 79–82).

”Köyhäinhoito kasvatti aatteleen eri tavalla”: vanhan sosiaalityön raamit

Vuonna 1980 eläkkeelle jääneen, 33-vuotisen työuran tehneen tarkkaajan toteamus ”köyhäinhoito kasvatti tarkkaajat vähän aatteleen eri tavalla mitä nää nykyajan” tiivisti olennaisimman sosiaalityösukupolvia erottaneen seikan (SHA20, 9). Valtaosa ensimmäisen polven haastatelluista oli omaksunut ammatti-identiteettinsä köyhäinhoitolain (1922–1956) kaudella. Huoltotoimiston kamreeri, jonka virkaanastuessa köyhäinhoitolaki oli juuri korvattu huoltoapulailla, pani merkille köyhäinhoitolain pitkällisen vaikutuksen:

Siinä oli alkuaikoina vielä paljon tuon köyhäinhoitolain vanhaa painolastia, joka oli ainakin vanhempien virkailijoiden jollain tavalla iskostunut ja antoi leimaa heidän työlleen edelleen (...) ainakin suhtautumisessa asiakkaisiin. Ja ihmiset vielä selvästi tunsivat sen köyhäinhoitolain ankarampana ja kovempina joka suhteessa, että kyllä se heijastui. (SHA15, 3.)

Ne köyhäinhoidon piirteet, jotka myöhemmin alalle tulleiden silmin näyttivät kovuudelta ja ankaruudelta, olivat aikakauden ajatteluun sosiaalistuneille työntekijöille huomattavasti moniulotteisempi ilmiö. Koko sodanjälkeinen sosiaalihuolto rakentui kaksijakoiselle kuvalle asiakkaista: kunnollisten ja kunniallisten kuului saada apua, mutta kelvottomat, omasta syystä vaikeuksiin joutuneet asetettiin asteittain tiukentuvaan valvontaan, jonka tarkoituksena oli ohjata heidät takaisin kunnan kansalaisiksi. Tarkkaajan tehtävänä oli jokaisen asiakkaan osalta selvittää, kumpaan ryhmään hän kuului. Siksi sosiaalihuollon holhoavuus ja kontrolliluonne oli aikakauden työntekijöille itsestään selvä, luonnollinen osa ammattia, johon suhtauduttiin vailla uuden polven kriittisyyttä (Harjula 1990; Satka 1995, 82–121; vrt. Mäntysaari 1991):

ennen holhottiin suorastaan, ainakin minusta tuntuu, että aika ajojin minä suorastaan holhosin (...) jos tuntui, ettei ne tarvinnu, niin en minä silloin holhonnut, se on niin yksilöllistä, jokainen on vähän erilainen. (SHA6, 6; myös SHA4,8; SHA19, 9.)

Tulkintaero näkyi erityisesti suhtautumisessa kotikäynteihin. Uusi polvi mielsi kotikäynnit – jotka oli tapana tehdä etukäteen ilmoittamatta – etupäässä kielteisinä: ”tarkoituksena oli kontrolli, mikä sekin on ihan kamalaa” (SHB8, 5; Boelius 1990, 93–99). Vanha polvi puolestaan piti kotikäyntejä olennaisina ja asiakassuhteen syventämisen kannalta jopa välttämättöminä:

Kun ajattelee, että tulee joku perheenäiti pyytään huoltoavustusta eli köyhäinhoitoa alkuaikoina, kyllä se kotikäynti selvensi tilannetta kauan paljon. En osaa oikein kuvata, että mistä syystä se selvensi, mutta näki sen ympäristön missä tää perhe asui ja näki esim. sen puutteellisuuden mikä oli siinä kodissa (...) Semmosen mää koin, asiakas oli kotona omassa ympäristössään paljon varmempi puhumaan vaikeuksistaan kun toimistossa. Toimistoympäristö aina vähän pelottaa, se on virallisempi ja sitten kun on jono oven takana, asiakkaat hermostuu. (SHA20, 5.)

Kotikäyntien keskeisyyttä kuvastaa se, että sodan jälkeen Tampereen huoltotoimistossa kotikäyntejä tilastoitiin tarkkaaja kohden enimmillään jopa 800–900 vuodessa. Lastensuojelun tarkkaajien piti olla ”aina valmiina lähteen”, sillä heitä hälytettiin kiireellisille kotikäynneille öisinkin. (SHA14,3; SHA18, 4,7; Harjula 1990, 38). Ensimmäiset uudet sosiaalivastukset – kuten suurperheille myönnetty perhelisä (1943) – edellyttivät niin ikään kotikäyntiä jokaisessa anomusperheessä (SHA14, 11).

Vanhan polven tarkkaajat pitivät ammattitaidon merkinä sitä tapaa, jolla kotikäynti tehtiin: hienotunteinen tarkkaaja ei mennyt asuntoon, jos asiakkaalla oli vieraita, eikä aukonut kaappien ovia tai penkonut jättesankoja, kuten ”ronskien” ja ”epähienojen” tarkkaajien tiedettiin tehneen (Esim. SHA20, 9–10, 15; Boelius 1990, 91–92):

Sen tarkistamisen voi tietysti tehdä monella tavalla, niin ettei se toista loukkaa. Että mennään kotiin ja pengotaan joka paikka, eihän se oo tarpeen. (SHA15, 9.)

En mäe kyllä koskaan kaapin ovee aukassu, mutta kyllä ne silti näki, aina niillä oli jotakin asiaa kaapille, jos ei muuta niin jano, ja kun päin istu, niin näkihän sen (SHA14, 17.)

Nuoren polven kovaksi ja niukaksi arvostelema avustuslinja (esim. SHB11, 3) näyttäytyi jälleenrakennusajan normien valossa ymmärrettävältä. Kyseenalaistamaton lähtökohta oli, että ”jonkunlainen raja ja kohuus pitää olla silloin kun pyydetään kunnalta huoltoapua” (SHA15, 9). Sodan jälkeen jopa 40 prosenttia tamperelaisista köyhäinhoidon saajista oli ns. vakinaisesti avustettuja, joille toimeentulon ja muun sosiaaliturvan puuttuessa maksettiin köyhäinapua kuukausittain (Harjula 1990, 15–18). Vakinaisesti avustetut olivat useimmiten naisleskiä: ”niin köyhiä ettei oo varaa pitää edes ystäviä” (SHA20, 15). Kun myös tilapäisesti avustetut hakivat yleensä apua perustarpeisiin, konkreettinen auttaminen teki tarkkaajan työstä mielekkästä:

Silloin kun ihmiset olivat vaikeuksissa, meillä oli aina antaa niille ihmisille jotakin (...) Äiti oli vailla vuokratrahaa, mies oli vankilassa tai kuollut; kun hän sai ruokarahaa, vuokran, sähköt – näillä ihmisillä oli perustarpeista hätä ja me saatoimme auttaa (...) Kun he tulivat tarkkaajan luo, he tiesivät, että tuo auttaa, jos voi. Ja se oli konkreettista auttamista. (SHA21, 2.)

(...) kyllä se niin hienoo hommaa oli, kun sai jotakuta mummua tai vaaria avustaa, mitä se pyysi, antaa sille vuokra-apua rahassa, hommata sille puita, antaa sille vaateapua, lääkäriä ja niin pois päin. Molempien oli mieli hyvä ja tunsivat tekevänsä hyvää työtä. (SHA16, 3.)

Pitkissä asiakassuhteissa tarkkaajat saattoivat luovia ja joustaa etäisyydenottoa edellyttävistä asiakastyön normeista (Mäntysaari 1991, 57). Kahvinjuontikieltoa asiakkaan luona rikottiin, omilta lapsilta pieneksi jääneet sukset annettiin huoltoapuperheeseen (SHA20, 15; SHA22, 4; SHA23, 5) ja avustuskriteereitä venytettiin myös alkoholisti- ja irtolais- huollon ”rehellisten retkujen” tukemiseksi:

hampuuksiakin on kahdenlaisia, niitä on semmosia, jotka pistää sil-

mään oikein raskaasti, mutta on taas rehellisiä retkuja, joka auttaa mielellään, jotka puhuu asiansa ihan noin reilusti, että on tämmönen tilanne, että mitäs nyt tehdään, silloin auttaa mielellään semmosta syrjäpolun kulkijaa. (SHA16, 9.)

Lastensuojelutyön muisteltiin 1940–1950-luvuilla olleen yksinkertaisempaa sikäli, että huostaanottoihin jouduttiin usein huonojen asunto-olojen ja sairauksien takia – ei monimutkaisten, vaikeasti avautuvien ongelmaryppäiden vuoksi, kuten myöhemmin (SHA14, 6–7). Äitien muuttuvan roolin perheissä ja yhteiskunnassa koettiin osaltaan vaikeutaneen työtä. Aiemmin äidit ja tarkkaajat miellettiin liittolaisiksi, jotka yhdessä pyrkivät saamaan epäsosiaaliset isät järjestykseen:

silloin kun rupesin tätä työtä tekemään olin nuorempi ja se tuntui helpommalta, silloin olivat äidit kotona. Jos oli oikein vakavia tapauksia, juopottelevat isät, jotka pieksivät äitejä, niin ainakin pystyi sen äidin kanssa työskentelemään. Mutta myöhempinä vuosina astuivat kuvaan pienten lasten juopottelevat äidit. Se oli valtava muutos. Minä ainakin koin sen sellaisena. Ei ollut ketään kenen kanssa olisi voinut työskennellä (...) Naisten itsenäisyys, ne kulki ja meni. Eivät pysyneet enää kotona. (SHA3, 3–4.)

Huostaanottojen ohella raskaimpina työtehtävinä muistettiin alkoholista- ja irtolaishuollon pakkopäätökset sekä 1970-luvulle jatkunut köyhäinavustuksen takaisinperintä, joka tehtiin joko toimittamalla elatus-tehtävänsä laiminlyönyt perheenisä työlaitokseen tai huutokauppaamalla avustetun omaisuus kuoleman jälkeen (SHA20, 7–8; SHA15, 2–3).

Sosiaaliavustusten myötä asiakaskunta laajeni ns. ”tavallisiin” perheisiin (SHA14, 11). Käänteentekeväenä, koko köyhäinhoidollisen huolto-työn asetelmaa mullistaneena uudistuksena koettiin lapsilisä (1948), joka oli ensimmäinen kokonaan tarveharkinnasta irrotettu tukimuoto:

kun tämä lapsilisä myönnettiin kaikille lapsille, että se ei ollut harkinnanvarainen eikä varallisuudesta riippuvainen, niin oli paljon helpompaa tulla sosiaalivirastoon asioimaan, kun siinä ei ollut sitä köyhäinhoidon leimaa (...) ne hoksasi, että voi hakea jotain muutakin,

tuli uutta asiakaskuntaa ja nuorempaa asiakaskuntaa (...) poistui se esto (...) on helpompi ylittää se kynnyks. Se vapautti, ja vaikeutti tavaltaan työtä, kun tuli tällöisiä tapauksia, joita me vanhan ajan köyhäinhoidontarkkaajat ei pidettykään niin köyhinä. (SHA20, 8–9.)

Vanhan polven tarkkaajien näkökulmasta työ vaikeutui, sillä asiakkaiden lisääntyneet vaatimukset ja valmius oikeuksiensa peräämiseen sekoittivat työn perinteiset raamit. Avunsaajan odotettiin elävän vähään tyytyvää elämää, johon mitkään ylellisyystuotteet, eivät edes karamellit kuuluneet (SHA15, 9). Kun uudenlaiset ”elintasoköyhät” tv- ja radioluopineen, lemmikkieläimineen, osamaksuineen sekä perhemoraalia hämentävine avopuolisoineen saapuivat toimistoon, tilanteen muisteltiin olleen hankala sekä asiakkaille että työntekijälle:

vaatimukset on nyt suuremmat ja kun niitä ei voida täyttää, niin asiakas kokee sen paljon raskaampana. Kun mulla ei oo sitä, ei oo väritelevisioita, on mustavalkonen (...) kokee, että jää niin paljosta paitsi mitä naapurilla on. (SHA20, 10; myös SHA23, 6.)

ihmiset tiedostaa tarpeensa ja oikeutensa voimakkaammin, pitävät niistä kiinni, ja sitähan sosiaalihalituskin nyt ajaa, että ihmisen täytyy saada oikeutta, mutta se saattaa joittenkin jotka on kauan ollut talossa, kohdalla tuoda ristiriitaa pikkusen (...) pitäisi niin täydellisesti unohtaa oman itsensä eikä verrata sitä, että ei ennenkään ollut eikä mulla oo ollut (...) työntekijä ei kehity ihan siinä tahdissa (...) ei pysy perässä (SHA20, 10–11.)

Köyhäinhoidon maailmaan kasvaneen tarkkaajan oli vaikea hyväksyä ”nuoren, terveen, työkykyisen mutta työhaluttoman” avunsaannin oikeutusta: ”Ennen aikaan oli enemmän vaatimuksia asiakkaille, kun laissakin oli, että ’joka ei omilla varoillaan ja omalla työllään’, että se tutkittiin tarkoin” (SHA20, 18–20). Toisaalta sosiaaliturvaverkon tiheydessä asiakkaat olivat yhä useammin muuta sosiaalitukea odottavia, lyhytaikaisen raha-avun tarpeessa olevia ”pankkiasiakkaita”, jolloin asiakassuhteen luonne muuttui: ”ei päästy niin sisälle eikä tutustuttu hyvin”. Osa asiakkaista oli puolestaan entistä vaikeammin moniongelmaisia, joiden aut-

tamiseen ei ollut keinoja: ”ongelmat on niin syvällä, me ei kyetä muuta kuin auttamaan pätkä eteenpäin” (SHA21,2; SHA20, 14, 20).

Kun aluejaosta siirryttiin asiakkaan sukunimen aakkostuksen mukaiseen työnjakoon, kotikäyntikeskeinen työnkuva muuttui 1960-luvun lopulla toimistotyöksi (Harjula 1990, 117–125). Uuden virastotalon taustamusiikilla varustetut avokonttorin ”pilttuut”, jossa huoltoapuaasiakkaat vastaanotettiin, miellettiin luottamuksellisen asiakastyön irvikuvaksi (esim. SHA20, 13–14). Uusi organisaatio ”kaiken maailman toimistosihteereineen” koettiin byrokraattisena: ”siellähän on virkailijakin virkailijan päälle” (SHA3,7; SHA6, 5; SHA23, 12). Asioiden kirjaaminen alkoi lisääntyä, kun siihen asti pienissä työyhteisöissä oli pitkälti luotettu muistiin (SHA14, 4). Köyhäinhoidollisen huoltotyön raamien nopea purkautuminen sai eläkeikää lähestyvän tarkkaajan kokemaan työpäivänsä ahdistavana: ”kaikki oli kaaosta”(SHA20, 4, 7, 14).

Uusi polvi: irti kontrollista kohti sossun kevättä

Nuoren sosiaalitarikkaajan kokemusta 1970-luvun työyhteisöstä leimasi kriittisen, uudistushakuisen työtteen törmäys vanhan polven muutosvastarintaan:

(...) siellä ei ollut mitään suunnitelmallista auttamista (...) se oli niin semmosta kertaluonteista. Ja mä aattelin, että ei tää mul ammatillisesti, emmää tänne halua jäädä (...) mää yritin ehdottaa jotain uudistuksia tai muutoksia johonkin, mut jotenkin musta tuntuu, et ku mä nyt olin nuori, mää olin silloin 74-vuonna 26-vuotias ja muut oli kymmeniä vuosia ollut töissä, niin eihän nyt ottanut kuuleviin korviinsa, jos mä jotain, ei edes pohdittu. (SHB5, 3, 7.)

Vanhan polven sosiaalihuoltaja, joka oli tuolloin toiminut 25 vuotta urallaan, koki muutosehdotukset ajanhukkana:

Mulla oli vaikea ymmärtää sitä, että nää nuoret kokemattomat vihreet, joille mä en paljon arvoa osannut antaa, ne oli niin täynnä uusia ehdotuksia: nämä on ihan vanhanaikaisia nää asiakirjat, ne täytyy uusia kii-

ruusti, ja työpäivät meni siihen kun tehtiin uusia ehdotuksia, että sinä aikana kun tehtiin näitä uusia esityksiä, ois tehty työtä aika paljon. (SHA20, 7.)

Siinä, missä vanha polvi otti tarkkaajan työn ulkoiset ehdot annettuina ja omistautui asiakkaiden auttamiselle järjestelmän mahdollistamisessa puitteissa, uusi polvi oli valmis haastamaan avustamisen ahtaat kehykset. Tuoreessa tarkkaajassa nuorisonhuollon monisivuinen esitutkintalomake synnytti ”ensimmäisen terveen epäilyksen järjestelmää kohtaan” ja tarveharkintaisen perhelisän (1943–1974) kontrolloiva avustusmuoto herätti niin ikään kritiikkiä:

pidin (...) aika räväköitä puheenvuoroja siitä, että miten se on osoitus tästä yhteiskunnan holhupolitiikasta ja sen valtava kontrolli (...) että mihin sitä sai käyttäjä ja kuitit piti tuoda, niin kuvasti jotenkin semmoista asennetta (...) että kädestä pitäen neuvotaan, minkä pannun ja kattilan sillä saa ostaa (...) ettei kukaan vaan nyt vahingossakaan käytä hyväksi yhteiskunnan tukea. (SHB9, 6.)

”Uuden” ja ”vanhan” rajuin törmäys tapahtui nuorisonhuoltotoimistossa. Toimiston henkilökunta koostui 1960-luvun alkupuolella nuorista tulokkaista ja sen kulttuuria kuvattiin ”hullun hervottomaksi”, värikkääksi ja rempseehenkiseksi (SHB2, 11; SHB9, 4, 27). Kun toimiston esimieheksi valittiin vuonna 1966 yliopiston lehtorina toiminut psykologi, ”melkoinen uudistaja”, jo kahden vuoden kuluttua hän sai potkut. Nuoren polven mukaan kyse oli siitä, että ”vanhat herrat pitivät liian radikaalina”. Sosiaalilautakunnan iäkkään jäsenen tulkinta puolestaan oli, ettei esimies, joka tarjosi toimistoon tulevalle nuorelle tupakkaa, täyttänyt virkamiehelle asetettuja käyttäytymisodotuksia. Mies erotettiin säännöksistä piittaamattomuuden ja ”kasvatuksellisten erimielisyyksien” vuoksi (SHB9, 10–11; SHA12, 7–8; Harjula 1990, 127–128).

Moralisoinnin, kitsaan avustamisen ja asiakkaan oikeudettoman aseman ohella uuden polven sosiaalityöntekijät kokivat ahdistavana sen ahtaan liikkumavaran, joka tarkkaajalle omassa työssään annettiin:

mä näin sitä vanhaa sosiaalityön paatosta vielä, ja kuinka käytiin sosi-

aalisihteeriltä kysymässä, aika suhteellisen vaatimattomiakin asioita, että saako avustaa. Elikkä oma harkintavalta oli kaventunut vielä sillon. (SHB1, 15.)

Vanhasta päätöksestä irtautumisen kultakautena nähtiin sosiaalityön alueellistaminen 1980-luvun jälkipuoliskolta alkaen, jolloin pienet työyhteisöt sijoitettiin eri puolille kaupunkia. Pirstoutuneeksi ja byrokraattiseksi luonnehdittuun virastotyöhön verrattuna uutta työotetta kuvattiin kokonaisvaltaiseksi, ennaltaehkäiseväksi ja yhteisöllisyyttä rakentavaksi. Ideaalina ja edelläkävijänä toimi Hervannan lähiön toimisto palkittuine, yhteishenkeä väreilevine työntekijätiimeineen (SHB10, 3–5, 13; SHB13, 6–15, 19–20; SHB1, 3–5, 8–10, 13–14; SHB5, 3–4, 7–8, 11; SHB2, 12). 1970-luvulta lähtien nopeasti rakennetun, vuokra-asuntopainotteisen lähiön asiakkaitten omista voimavaroista ammentava yhdistys- ja kerhotyö loi työntekijöiden mukaan uudenlaista ”meiksi tulemistä”. Uusi työote toi sosiaalityöntekijät lähemmäksi yhteisön sosiaalista arkea ja mursi auttamisen hierarkkisen asetelman:

mulle tuli sellanen ajatus (...) että siinä yhteisössä tullaan meiksi ja jokainen löytäis jonkun roolin ja sen roolin kautta syntyy yhteyksiä (...) ne alueen asukkaat koki, että me ollaan heidän puolella ja me koettiin myöskin, että me ollaan niitten asukkaiden puolella. Se johti siihenkin, että meillä oli turvallista toimistossa olla, että ei meidän tarvinnut laittaa ovia kiinni (...) ja asiakas saatto joskus, kun oli vähän ajat myöhässä, niin keittää vaikka kahvinkin, siinä ohimennen (...) että siellä yhteisellä kentällä, niin sillä ei ollut merkitystä tavallaan sillä oliko asiakas tai ei, vaan oli toimiva rooli. (SHB13, 13.)

Parhaimmillaan aluetoimiston työn koettiin irtautuneen yksilökeskeisyydestä: ”tykkäsin siitä, että tuli näitä verkostoja, tuli perheitä, tuli ryhmiä ja muuta. Et se ei ollut vaan yksilökohtaista työtä. Et kun mää aattelin, että se ei riitä.”(SHB5, 11). Työnteon vapaus ja joustavuus nähtiin innostunutta työotetta rakentavina elementteinä:

kun siellä ei ollut yhtään semmosta luuserityöntekijää, joka olis että ’eikö vähempikin riittäis, nyt ei jaksa katella tota teidän viuhottamista’

ja 'etkö sää nyt tiedä että sosiaaliset ongelmat ei koskaan loppu, että ne on iäisyyskysymys'. (SHB1,14.)

Muiden aluetoimistojen työntekijöiden silmissä Hervannan sosiaalityön erityismaine herätti jopa kateutta, mutta yhtä lailla sama aikakausi muistettiin myös oman työuran ja työpaikan yhteishengen kulta-aikana (SHB3, 6–7, 15–16; SHB8, 16). Keskiluokkaisen asuinalueen toimiston sosiaalityöntekijä, joka piti maaseutumaisessa sivupisteessä viikoittaisia vastaanottojaan, muisteli lämmöllä niitä ”kaikenlaisia kysyjä”, joita pikukutoimiston vastaanotolle tupsahti ilman ajanvarausta:

se oli hauskaa, koskaan ei tiennyt kuka tulee. Siellä oli aikaa ihmisille, mä joskus aattelin (...) ei ikimailmassa näitten nykyajan pomojen kans vois ruveta tekeen tällasta sosiaalityötä. Ne on niin ihanii muistoja. (SHB3, 20.)

Sosiaalijohtajan näkökulmasta innostavin ajanjakso ajoittui niin ikään 1980-luvun lopulle, jolloin sekä yleinen asennoituminen että nousukauden taloustilanne antoivat parhaat mahdollisuudet sosiaalityön tekemiseen:

Siinä tuli semmonen tietyllä lailla lupa ajatella ja suunnitella (...) Ja tää innostus, et nyt voidaan tehdä ja suunnitella (...) ne ketkä muistaa, niin puhuu 'sosiaaliviraston keväästä' tai 'sossun keväästä.' (...) kun haettiin sitäki sit, mikä se semmonen meidän johtotähti on, niin käytettiin semmosta 'tamperelaisille parempi olo'. (...) Elikkä siis tää tämmöinen ajattelukin (...), kun kuitenkin aika iso osa ihmisistä olis oikeutettuja joihinki etuuksiin, ei ne niitä hae (...) että olisi voitu markkinoida sitten, teille kuuluu näin ja näin. (SHB2, 5–6.)

Uuden polven ”kultakautta” leimasi aktiivinen, yhteiskuntaa muuttava työote sekä sosiaalietuuksia oikeuksina markkinoiva ajattelutapa.

Epilogi: uusi polvi nykymenon kriittikkona

Uuden polven keski-ikäistyville sosiaalityöntekijöille 1990-luvun lama merkitsi murroskautta, jonka osa koki äkkipysäytyksenä:

Sit tulee tää -91 lama, kaikki vedetään takaisin (...) annettiin ymmärtää et se ainoa viisaus, mikä kaupungissa on, on siellä keskusjohdossa (...) Kyllähän siinä tietyllä lailla matto vedettiin, koska siellä nyt minä ja yleensä sit kaikki muut oli tosissaan tekemässä parempaa tämmöstä. (SHB2, 6.)

Ulla Mutka (1998) on luonnehtinut 1990-luvulla haastattelemiensa sosiaalityöntekijöiden kokeneen ammatillista epävarmuutta ja hämmennystä, kun aikakauden murros alkoi muuttaa ammatin asiantuntemuksen ehtoja. Sama hämmennys nousee esiin omasta aineistostani. Haastatellut mielsivät, että talousajattelun syövereihin hukattiin paljon hyvää. Samalla, kun asiakkaiden ongelmien koettiin syvenneen, aluetoimistot lakkautettiin ja kiire sekä kirjaaminen lisääntyivät. Pitkät jonot sekä ”byrokratian tahnaksi” nimitetty avunsaamisen kankeus sekä tiukkuus turhauttivat (esim. SHB1, 8–9; SHB9, 17; SHB10, 5–8, 13; SHB4, 23; SHB3, 20–21):

ne reunaehdot ne on tietenkkin vähän taas, ne alkaa muistuttaa sitä mitä oli silloin kun tulin tälle alalle. (SHB13, 19.)

Hallinnollisesti palattiin sodanjälkeisiin vuosiin, kun Tampereella lastensuojelu ja aikuissosiaalityö sijoitettiin eri rakennuksiin: ”meillä ei ollut oikeestaan mitään yhteistä enää”. Asiakastyön asetelman nähtiin kärjistyneen, kun oikeuksiaan peräävät asiakkaat saapuivat toimistoon asianajajansa kanssa (SHB3, 16–17; SHB11, 13–14; SHB1, 11; SHB5, 13–14). Laman vauhdittamien kustannusleikkausten myötä lisääntynyt epätasatarvo merkitsi 1960–1970-lukujen sukupolvelle henkistä paluuta työuran alkuaikoihin:

epätasa-arvoasiat (...) on vähän niin kun samoja jotka oli silloin 70-luvun, ja se on se asenteen ikävä samankaltaisuus (...) kun pitää

olla se taskulaskin koko ajan siinä, että riittääkö raha ja voiko, niin siinä on niinku pakko varmaan kylmettää ittensä (...) on sanottava että ei, et voi saada tätä koska nyt on määräraha ja tää oli harkinnanvarainen. (SHB8, 14–15.)

Pahimmillaan laitoshoidon epäkohtien todettiin nostaneen asiakkaisissa esiin pelkoa ja huolta tulevaisuudesta (SHB7, 11–13; SHB12, 15–16, 18).

Vaikka 1960–1970-lukuun verrattavaa, mittavaa yhtäkkistä sukupolven vaihdosta ei vuosituhannen taitteen sosiaalitoimistossa tapahtunutkaan, ikääntyvä polvi havaitsi alalle töihin hakeutuvien muuttuneen. Keskiluokkaisten perheiden korkeakoulutetut seuraavan polven sosiaalityöntekijät olivat 1960–1970-luvun sukupolven silmin ”erilaisessa maailmassa kasvaneina” entistä kauempana köyhistä oloista tulevista asiakkaista, minkä katsottiin luoneen asiakassuhteeseen uudenlaista hierarkiaa: ”Se taas jotenkin meni enemmän semmoseen ylhäältä päin auttamiseen ja saneluun” (SHB5, 8; SHB3, 5). Pelkän tiedollisen sivistyksen katsottiin luoneen tulokkaille epärealistisen käsityksen alasta, jossa tarvittiin myös käytännöllisyyttä ja kykyä ihmisten arkikohtaamiseen:

koulutetuilla saatto (...) olla niin, että heiltä puuttui se semmonen toiminnallisuus ja se arjen taso. Se kuilu asiakkaiden sosiaalisen todellisuuden ja koulutetun, joka on lukiopohjalta (...) nästiti tullu kaikki nää koulut (...). Se kommunikaatio ei toimi ja semmonen tarttuminen käytännöllisesti (...) koulutettu saattoi kokouksessa siteerata Habermasia ja (...) mennä niissä sfääreissä, mut sitten tämmösissä toiminnallisissa konteksteissa, niin saatto olla hyvinkin semmonen (...). (SHB13, 4–5; myös SHA21, 5.)

Uudelle vuosituhannelle siirryttäessä osa haastatelluista tarkkaili sosiaalityötä jo ulkopuolisen näkökulmasta. Osa siirtyi uransa loppuvaiheessa ”byrokraatista” järjestön palvelukseen tai yksityisyrittäjäksi ja löysi uudesta roolistaan uudenlaista työniloa, jopa työuran parhaita hetkiä: ”nautin siitä et mä en ollut viranomainen, koska viranomaisenaahan mulla on aina valtaa, halusin mää tai en” (SHB5, 8). Vuonna 2016 liki 30 vuoden uran sosiaalitoimistossa tehnyt sosiaalityöntekijä kuvaili uransa päätöstä näin:

enää kestänyt sitä hirveitä muutosta, työkaverit muuttu koko ajan, millon muutettiin mitään systeemiä, millon huoneita tungettiin yhteen ja millon tänne ja millon mietittiin, että otetaanko kuulokkeet korviin kun ei pystytä puhumaan puhelimesta, kun kaveri istuu tos vieressä, siis meni tällaseksi. Et en mä nyt viitti tämmösessä enää olla kun mä pääsen kerran pois. (SHB3, 2.)

Muutosväsymys yhdisti yhtä lailla 1970-luvulla sekä 2000-luvun alussa eläkeikää lähestynyttä sosiaalityöntekijäpolvea: ”ainoo pysyvä (...) oli se jatkuva muutos” (SHB11, 4). Sosiaalitoimiston työtä haastattelujen pohjalta tutkinut Satu Vaininen (2011) on korostanut, kuinka ammatin toimintaympäristön 2000-luvun muutoksessa koko sosiaalityöntekijän identiteetti muovautui aiempaa moniulotteisemmaksi.

Yhteenveto

Eri vuosikymmeninä saman kaupungin sosiaalitoimistossa aktiiviuransa tehneiden sosiaalityöntekijöiden haastattelut avaavat näkökulman sosiaalityön sukupolvittaisina kerrostumina rakentuvaan kokemushistoriaan. Alan sodanjälkeisen pioneirisukupolven sekä 1960–1970-lukujen sukupolven muistelema *elletty sosiaalityö* rakentui erilaiselle tulkinnalle yksilön ja yhteiskunnan suhteesta, mikä heijastui erilaisina työyhteisöä, asiakassuhdetta ja koko ammattia koskevinä odotuksina.

Merkittävä ero kahden sosiaalityöntekijäsukupolven kokemukserostuman välillä on se, että ”vanhan” polven ammatti-identiteetti rakentui köyhäinhoitolain aikaan, kun taas ”uuden” polven sosiaalityöntekijöille köyhäinhoito niukkoine ja kontrolloivine avustuskäytäntöineen edusti lähtökohtaisesti historiallista painolastia, josta moderni sosiaalityö pyrki tietoisesti eroon. Siinä, missä vanha polvi teki työtään annettujen virastoraamien puitteissa, uusi polvi pyrki uudistamaan koko avustamisen kehykset. Tiivistetysti ilmaistuna vanhan polven tulkinnassa yksilö oli yhteiskuntaa varten ja tarkkaajan tehtävänä oli toimia yhteiskunnan edustajana. Uuden polven kokemusta puolestaan leimasi ajatus siitä, että yhteiskunnan ja sosiaalityön tulee palvella yksilöä.

Sukupolvittaisten erontekojen tarkastelu sivuuttaa helposti jatkuvuudet ja yhtäläisyydet. Vaikka koulutus osaltaan teki eroja eri sukupolvien välille, koulutuserojen painoarvoa himmensi käytännön kokemukselle annettu merkitys. Pitkässä työkokemuksessa jalostunut asiakkaan kohtaamisen hienovarainen, vaikeasti kuvattavissa oleva taito miellettiin sosiaalityön ytimeksi kummankin sukupolven keskuudessa. Kummankin polven ”kultakautta” – kotikäyntikeskeistä sodanjälkeistä pitkien asiakassuhteiden kautta sekä 1980-luvun aluetoimistojen yhteisöllistä työtettä – yhdisti kokemus luottamuksellisesta vuorovaikutuksesta. Yhteinen piirre oli myös eläikeikää lähestyessä koettu muutosväsymys menetyksen tunteineen.

Artikkelin osoittama kokemusten historiallinen kerrostuneisuus on hyvinvointivaltion tutkimustraditiossa jäänyt toistaiseksi vähälle huomiolle. Esimerkiksi sosiaaliavustukset ja -palvelut on makrotason tulkinnoissa mielletty täysin köyhäinavusta irrallisiksi, moderneiksi avustusmuodoiksi. Kun sosiaaliavustusten ja -palveluiden myöntämistä tarkastellaan *eletyn sosiaalityön* sukupolvittaisesta näkökulmasta, voidaan havaita, että köyhäinhuhtokauden kokemukset välittyivät aikakauden tarkkaajien kautta pitkään hyvinvointivaltion instituutioiden rakenteissa. Iäkkäiden sosiaalityöntekijöiden muistelema alan murros nostaa esiin sosiaalityön avainkäännteiden historiallisen monikerroksisuuden.

Kirjallisuus

- Abrams, Lynn (2010) Oral history theory. Abingdon: Routledge.
- Boelius, Tarja (1990) Kolme sosiaalityön naissukupolvea. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylä yliopisto.
- Bude, Heinz (2003) Generation. Elemente einer Erfahrungsgeschichte des Wohlfahrtsstaates. Teoksessa S. Lessenich (toim.) Wohlfahrtsstaatliche Grundbegriffe. Historische und aktuelle Diskurse. Frankfurt: Campus, 287–300.
- Eletty hyvinvointivaltio (2018). HEX Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikkö. <https://research.uta.fi/hex-fi/eletty-hyvinvointivaltio/> Luettu 18.3.2019.
- Fingerroos, Outi ym. (toim.) (2006) Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: SKS.
- Haatanen, Pekka (1993) Suomalaisen hyvinvointivaltion kehitys. Teoksessa

- Olavi Riihinen (toim.) *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*. Juva: WSOY, 31–67.
- Harjula, Minna (1990) *Sosiaalityön arki Tampereella 1945–70*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Juhila, Kirsi (2006) *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (2017) *Muuttuvat hyvinvointivaltiot. Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. Jyväskylä: SoPhi.
- Karisto, Antti & Takala, Pentti (1985) *Sosiaalivaltion kriisi. Aineistoa suomalaisen sosiaalipolitiikan ajankohtaisista ongelmista*. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Karvinen, Synnöve (2000) *Sosiaalityön tutkimuksen metodologiset jännitteet*. Teoksessa Synnöve Karvinen, Tarja Pösö & Mirja Satka (toim.) *Sosiaalityön tutkimus: metodologia suunnistuksia*. Jyväskylä: SoPhi, 7–31.
- Kettunen, Pauli & Petersen, Klaus (toim.) (2011) *Beyond welfare state models. Transnational historical perspectives on social policy*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Knuuttila, Seppo (1994) *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan*. Helsinki: SKS, 9–14.
- Koselleck, Reinhart (1985) *Futures past. On the semantics of historical time*. Cambridge: MIT Press, 267–288.
- Kumlin, Staffan & Rothstein, Bo (2005) *Making and breaking social capital. The impact of welfare state institutions*. *Comparative Political Studies* 38 (4), 339–365.
- L.S. (1974) *Sosiaalitoimiston hallintoa uudistetaan Tampereella*. *Huoltaja* 62 (24), 1161–1164.
- Mutka, Ulla (1998) *Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen*. Jyväskylä: SoPhi.
- Mäntysaari, Mikko (1991) *Sosiaalibyrokraatia asiakkaiden valvojana. Byrokratiatyö, sosiaalinen kontrolli ja tarpeitten sääntely sosiaalitoimistoissa. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 51*. Tampere: Vastapaino.
- Purhonen, Semi (2007) *Sukupolvien ongelma. Tutkielmia sukupolven käsitteestä, sukupolvitietoisuudesta ja suurista ikäluokista*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia nro 251. Helsinki: Yliopistopaino.
- Satka, Mirja (1994) *Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi*. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen, *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 261–339.
- Satka, Mirja (1995) *Making social citizenship. Conceptual practices from the Finnish poor law to professional social work*. *Publications of Social and*

- Political Sciences and Philosophy. Jyväskylä: SoPhi.
- Satka, Mirja & Pohjola, Anneli & Rajavaara, Marketta (2005) Vaikuttamisen vaihtuvat tulkinnot. Teoksessa Mirja Satka, Anneli Pohjola & Marketta Rajavaara (toim.) Sosiaalityö ja vaikuttaminen. Jyväskylä: SoPhi, 7–29.
- Satka, Mirja & Auvinen, Anja & Aho, Sulo & Jaakkola, Helena (2007) Huolenkantajat. Kokemuksia ja sattumuksia sosiaalialan vuosikymmeniltä. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Taavetti, Riikka (2018) Queer politics of memory. Undisciplined sexualities as glimpses and fragments in Finnish and Estonian pasts. Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 87. Helsinki: University of Helsinki.
- Vaininen, Satu (2011) Sosiaalityöntekijät sosiaalisen ammatillisena. Sosiaalityöntekijöiden ja yhteistyökumppaneiden käsitykset sosiaalitoimiston sosiaalityöntekijöiden ammatillisesta toiminnasta 2000-luvun alussa. Tampere: Tampere University Press.
- Van Oorschot, Wim & Opielka, Michael & Pfau-Effinger, Birgit (toim.) (2008) Culture and welfare state. Cheltenham: Edward Elgar.
- Virtanen, Matti (2001) Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. Helsinki: SKS.
- VSK (1968) Tampereen kaupungin sosiaalilautakunnan toimintakertomus vuodelta 1968. Teoksessa Kertomus Tampereen kaupungin kunnallishallinnosta II. Tampere: Tampereen kaupunki.
- Vuorikoski Marjo (1999) Sosiaalityön professionaalistuminen ja koulutus. Acta Universitatis Tamperensis 687. Tampere: Tampereen yliopisto.

Haastattelut

- SHA. Tampereen eläkkeellä olevien sosiaalityöntekijöiden haastattelut 1–23. Kerätty vuosina 1987–1989. Kokemuksen historian huippuyksikkö, Tampereen yliopisto.
- SHB. Tampereen seudun eläkkeellä olevien sosiaalityöntekijöiden haastattelut 1–13. Kerätty vuonna 2018. Kokemuksen historian huippuyksikkö, Tampereen yliopisto.

Pirkko-Liisa Rauhala & Timo Harrikari

Modernisaatio, sosiaalityö ja sen kansainväliset avantgardistit

Sosiaalityöllä on pitkät historialliset juuret, jotka kiinnittyvät esimodernina aikana sukujen ja perheiden piirissä vallinneeseen paternalistiseen sukujärjestelmään, uskonnollisten kirkkokuntien armeliaisuus- ja hyväntekeväisyystoimintaan sekä sosiaalisen turvan järjestämiseen paikallisyhteisöissä. Lähi- ja paikallisyhteisöjen harjoittamaa köyhäinhoitoa on usein pidetty sosiaaliturvan myöhempien käytäntöjen alkumuotona. Sosiaalityö, sellaisena kuin sitä nykyään sekä tutkimus- ja opetustoimintana että ammatillisena käytäntönä toteutetaan, kiinnittyy ensisijaisesti länsimaisten yhteiskuntien modernisaatioon 1800-luvun lopulla ja sen mukaisen sosiaaliturvan kehittymiseen. Keskeisiä tuolloin liikkeelle läheneitä modernisaatiotendenssejä olivat teollistuminen, kaupungistuminen, demokratisoituminen, rahatalous, palkkatyöläistyminen, ydinperheellistyminen, maallistuminen, tieteellistyminen ja (kansainvälinen) muuttoliike.

Tässä artikkelissa kysymme, miten modernisaatiotendenssit loivat tarvetta, edellytyksiä ja toimintamandaattia sosiaalityön tieteenalalle ja ammattikunnalle. Yhteiskunnallisten suhteiden ja elinolojen muutoksiin vastaavaa sosiaalityötä kehiteltiin samaan aikaan useissa läntisissä maissa.

Sosiaalityölle muodostuikin jo sen varhaisvaiheissa kansainvälinen tieteellinen ja ammatillinen yhteisö. Sen piirissä vertailtiin eri maiden ajan-kohtaisia sosiaalisia kysymyksiä ja ongelmia, haettiin niiden ratkaisemis-yrityksiä sekä kehiteltiin sosiaalityön teoreettisia ideoita ja koulutusta.

Kiinnostuksemme kohdentuu sosiaalityön agendaan ja käsitteellistyksiin, joita sosiaalityön avantgardistit eri maissa muodostivat, joista he keskustelivat kansainvälisillä areenoilla ja joille he raivasivat tilaa modernin yhteiskunnan institutionaalisessa organisoimisessa. Olemme poimineet tarkasteluun sosiaalityön historiakeskusteluissa asemansa vakiinnuttaneita amerikkalaisia ja eurooppalaisia avantgardisteja, jotka on tapana esitellä sosiaalityön klassikkoina akateemisen opetuksen alkuvaiheessa uusille opiskelijasukupolville. Näin on myös uusinnettu sosiaalityön länsimaalaista oppihistoriallista vinoumaa, mitä osaltamme jatkamme. Koska luonnostelemamme modernisaatiovaiheistus nojautuu läntisten teollisuusmaiden kehityskulkuihin, pidämme perusteltuna valita tarkasteluun sosiaalityön aikalaisajattelijoita, jotka kehittivät näkemyksiään teollistumiskehitykseen sitoutuen. Keskustelemme siitä, miten varhaiset toimijat havainnoivat ja tulkitsivat modernisaatiokehitystä, millaista agenda he sen perustalta muodostivat sosiaalityölle ja miten he suunnittelivat tieteellistä koulutusta, jonka tuottamalla ammattiosaamisella sosiaalityö voitaisiin vakiinnuttaa osaksi moderneja työnjaollisia järjestelmiä. Olemme jäljittäneet klassikoiden kirjoituksista heidän teoreettisia tulkintojaan modernisaatiokehityksestä, yhteiskuntasuhteista, sosiaalisista kysymyksistä ja ongelmista sekä niihin vastaamisesta sosiaalityön menetelmin. Lisäksi kiinnitämme huomiota siihen, millä tavalla klassikoiden ajatukset ja heidän kehittämänsä käytännöt ovat olleet visionäärisiä, kun niitä tarkastellaan nykytilanteen valossa. Tarkastelu perustuu aikaisempaan analyysiimme sosiaalityön ja modernisaatiovaiheiden suhteista (Harrikari ja Rauhala 2019, 71–129; myös Harrikari ym. 2014).

Olemme tietoisia siitä, että historiankirjoihin jääneet avantgardistit ajatuksineen eivät ole muutoksen koko kuva, ja esityksemme on yksi ehdotus kehityskulkujen tulkintojen joukossa. Kehityspotut ovat usein fragmentaarisia ja muodostuvat sattumanvaraisistakin jatkumoista, kun taas katkoksia ja vakiintumattomia näkemyksiä on saattanut jäädä dokumentointien ulkopuolelle eikä niiden merkitystä voida myöhemmin tavoittaa. Sosiaalityön oppihistoriallisen tutkimuksen yksi pysyvä tehtävä

onkin nostaa esiin unohtuneita toimijoita ja heidän näkemyksiään sekä reflektoida kriittisesti aiempia historiallisia rekonstruktioita.

Tarkastelumme sosiaalityön kansainvälisistä avantgardisteista nivoutuu hypoteettisesti rakennettuun näkemykseen länsimaisesta modernisaatiosta, jossa erotamme kolme ajallista ja sisällöllistä jaksoa: ensimmäisen, toisen ja kolmannen modernisaatiovaiheen, joista viimeisen eli nykyisen vaiheen nimeämme tiivistyneeksi moderniksi. Ensimmäisen modernisaation kaudella, joka ajoittuu 1800-luvun lopulta 1980-luvulle, muodostui ja kehittyi teolliseen tuotantoon, palkkatyöhön ja rahatalouteen nojautuva kansallisvaltiollinen yhteiskuntajärjestys. Jälkikatsannosta modernin sosiaalityön perusta ja käsitteet luotiin 1900-luvun alkupuolella ja niitä täydennettiin ja tarkennettiin vuosisadan kuluessa.

Toisen modernisaation vaiheessa, 1980-luvun jälkipuoliskolta 1990-luvulle, teollistumiskehityksen kritiikki, globalisaatio ja digitalisaatio alkoivat kyseenalaistaa ja muuttaa aikaisempaa tehdasteollista järjestystä ja työmarkkinoita. 1980-luvulla yhteiskuntapoliittiselle agendalle nousivat uhkat, jotka liittyvät teollistumisen kyseenalaistamattomaan laajentumiseen, luonnonvarojen tuhlaamiseen sekä teollisuuskatastrofeihin kuten ympäristön saastumiseen ja ydinvoimaloiden rikkoutumiseen. Ihmisen luontosuhde ryhtyi haastamaan vallinnutta sosiaalitieteellistä ajattelua, ja yhteiskunnallista tilannetta luonnehtivaksi käsitteelliseksi sateenvarjoksi nostettiin postmodernismi, sen myötä myös myöhäismoderni sosiaalityö. 2000-luvulle tultaessa on havaittavissa siirtymää toisesta modernisaatiovaiheesta uuteen aikakauteen, jonka olemme nimenneet kolmanneksi, tiivistyneeksi moderniksi. Sitä olemme analysoineet vuonna 2019 julkaistussa teoksessa (Harrikari ja Rauhala 2019), ja rajaamme sen tämän artikkelin ulkopuolelle.

Yksilön tilanne ja uudet yhteiskunnalliset suhteet virittämässä modernin sosiaalityön syntyä

Kapitalistisen teollisen tuotantotavan läpimurto tapahtui länsimaissa 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Tämä modernisaation ensimmäisen vaihe edellytti uudenlaisia yhteiskunnallisia instituutioita ja työnjaollisia järjestelmiä. Armeijojen tuhoivoiman mahdollisuudet kasvoivat

teknologisen kehityksen myötä, ja modernin ajan alkupuolen keskeiset muutokset kytkeytyvät kahteen maailmansotaan. Ensimmäisen maailmansodan (1914–1918) seurauksena läntiset yhteiskunnat organisoituivat selvärajaisiksi kansallisvaltiollisiksi hallitsemisjärjestelmiksi, joihin muodostettiin julkinen sektori, yksityisen talouden ja markkinoiden alue sekä niiden keskinäistä suhdetta säätelevät instituutiot ja toiminnot. Valtion kansalaiset tulivat politiikan toimijoiksi yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden haltijoina, mikä tarkoitti entisen säätyvallan väistymistä demokratian tieltä.

Kansallisvaltiollisia yhteiskuntia ja niiden instituutioita alettiin ohjata lainsäädännöllä, tieteellä, koulutuksella ja asiantuntemuksella. Kapitalistinen tuotantotapa merkitsi uusien luokkasuhteiden muodostumista, ja sosiaalipolitiikan avantgardistit asettivat valtiollisen sosiaalipolitiikan tavoitteeksi luokkien välisten suhteiden säätelyn sosiaalireformistisin keinoin. Niistä ensimmäisiä olivat 1800-luvun lopulla joissakin Euroopan maissa säädetyt työtaturma-, työttömyys- ja sairausvakuutukset (Eräsaari ja Rahkonen 1975). Tuotantojärjestelmän muutoksen myötä länsimaihin muodostui uudentyypistä epäoikeudenmukaisuutta ja sosiaalisia ongelmia kuten vaarallisia (tehdas)työoloja, työläis- ja kaupunkiväestön köyhyyttä, asumiskurjuutta ja psykososiaalisia ongelmia.

Englannissa ja Yhdysvalloissa perustettiin 1800-luvulla kristilliseen lähimmäisenrakkauteen nojautuneet Charity Organisation Society (COS) ja settlementiliike. Ne alkoivat koota havaintoja köyhyydestä ja huono-osaisuudesta kaupungeissa sekä kehittää menetelmiä ongelmien käsittelemiseen ja ratkaisemiseen. Kyseisissä liikkeissä toimineita varhaisia (nais)aktivisteja pidetään modernin sosiaalityön käsitteellisen kehittelyn sekä ammatillisten käytäntöjen airueina. Mary Richmondin (1861–1928) ajatus ihmisestä tilanteessaan – ”there is an individual person in a situation” – oli käsitteellinen avaus, jolla hän luonnosteli yksilötyön menetelmäksi caseworkin. Sen laajemmaksi viitekehyykseksi hän määritteli epäsuoran sosiaalityön eli yhteisötyön. (Richmond 1917 ja 1922; Fjeldheim ym. 2015.) Richmondin näkemystä ”yksilöstä tilanteessaan” voi pitää ensimmäisenä sosiaalityön piirissä esitettyä sosiaaliteorian (Harrikari ja Rauhala 2019, 14–20). Hän työsti ajatuksensa sosiaalisen diagnoosin menetelmäksi, jonka tavoitteena oli kartoittaa ja analysoida yksilön ongelmallista tilannetta suhteessa hänen persoonallisuustekijöi-

hinsä ja lähiympäristön sosiaaliin tekijöihin. Tämän analyysin pohjalta sosiaalityöntekijä, yhdessä asiakkaan kanssa, etenee etsimään ratkaisuja tilanteeseen.

Sosiaalityön varhaiset teoreetikot ja menetelmien kehittäjät havaioivat yhteiskunnallisia muutoksia ja kiinnittivät huomiota heikkoihin työoloihin, kaupunkialueiden luokka- ja rotuperustaiseen eriytymiseen, kaupunkiasumisen ahtauteen sekä yksinäisyyteen ja irrallisuuteen, joita ihmiset muuttaessaan maaseudulta kaupunkeihin tai maasta toiseen kohtasivat. Sosiaalityön avantgardistit tarttuivat historialliseen tilanteeseen, jossa avautui mahdollisuus luoda työnjaollinen tutkimus- ja käytäntöalue käsittelemään ”sosiaalisen” alueen kysymyksiä. Tarvittiin uusia ammattilaisia, sosiaalityöntekijöitä, joita oli koulutettava tieteelliseen tietoon nojautuvien opetusohjelmin samalla tavoin kuin muitakin modernin yhteiskunnan ilmiöiden asiantuntijoita.

Agraariseen suku- ja lähiyhteisöön perustuvat solidaarisuuden muodot alkoivat väistyä ja kahden sukupolven perhe yleistyä. Kaupungistuvissa oloissa tarvittiin uusia toimintamuotoja ja menetelmiä paikallisyhteisöllisyyden harjoittamiseen. Sosiaalista verkostoitumista ja yhteistyötä käsittelevissä kokeiluissaan amerikkalainen Jane Addams (1860–1935) nosti ensimmäisten joukossa esiin sosiaalisten ongelmien ehkäisemisen yhteistyön menetelmin (Addams 1912). Hän kuului varhaisten sosiologien muodostamaan Chicagon koulukuntaan ja suuntautui käytännölliseen sosiaalisen työhön sekä tiedeperustaisen filantropian kehittämiseen. Siinä Addams yhdisteli kristillistä lähimmäisenrakkautta ja marxilaisia tasa-arvonäkemyksiä. Hänen mukaansa naapurustojen kokoontumispaikat ja harrastusmahdollisuudet edistivät toisilleen tuntemattomien ja erilaisista oloista saapuneiden ihmisten vuorovaikutusta ja solidaarisuutta. Hänen Chicagoon perustamassaan Hull-Housessa toimi erilaisia harrastus-, kulttuuri- ja keskustelukerhoja, joissa kaupunkiin muuttaneiden oli mahdollista luoda monikulttuurista vapaata vuorovaikutusta.

Addamsin käsitteellistys yhteistyöstä lähestyy nykyistä ekologisesti orientoitunutta kaupunkisosiaalityötä. Hän piti yhteiskunnan kehittämisen tärkeänä edellytyksenä vallitsevien olojen kritiikkiä, jota esimerkiksi muista maista Yhdysvaltoihin muuttaneet siirtolaiset saattoivat esittää. Hänen ajattelunsa kantava idea oli kansainvälisen toimintaympäristön, lähiyhteisön ja ihmisen arkielämän tiivis keskinäisyhteys (Engelke ym.

2014, 201.) Addams arvosteli kansainvälisiä suuryrityksiä niiden suuresta vaikutusvallasta, jonka turvin ne saattoivat polkea työläisten työoloja ja oikeuksia sekä väheksyä kansallisia ja paikallisia uudistusaloitteita. Siksi kansallisvaltioiden tuli luoda myös ylikansallisia säätelyjärjestelmiä.

Addams oli modernisaation ensimmäisen vaiheen analyttikko ja kriitikko, joka omaksui pragmaattisen sosiaalitiede-käsityksen ja asetti kansalaisyhteiskunnallisen toiminnan demokratian peruspilariksi. Hän ymmärsi lokaalin ja globaalin ulottuvuuden yhteen kietoutumisen. Lisäksi hän oli aktiivinen poliittinen vaikuttaja, jopa aikansa radiokaali. Hän arvosteli kapitalistista kaupunkipolitiikkaa, jota miehinen eliitti ohjasi epäoikeudenmukaiseen suuntaan eriyttämällä kaupunkirakennetta sosiaaliluokkien ja rotuerottelun mukaisesti (Addams 1907, 31–61). Kansainvälistä politiikkaa Addams arvosteli sen militaristisuudesta (Addams 1922), kun resursseja tuhlatiin sotiin sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja sosiaalisten uudistusten edistämisen sijasta. Hän oli perustamassa naisten kansainvälistä rauhan ja vapauden liittoa (Women's International League for Peace and Freedom) vuonna 1919, ja hänet palkittiin vuonna 1931 Nobelin rauhanpalkinnolla.

Modernisaation ensimmäisen vaiheen kysymyksenasettelut toivat yhteiskuntapoliittiselle asialistalle yksilön inhimilliset tarpeet ja niihin vastaamisen keinot sekä kysymyksen oikeudesta riittävään tarpeentyydytykseen. Itävallan sosiaalityön koulutuksen perustaja Ilse Arlt (1876–1960; Arltn elämästä ja tuotannosta enemmän Harrikari ja Rauhala 2019, 88–92; Rauhala 2015) esitteli tarveteoriaansa vuonna 1921 eli parisenkymmentä vuotta aikaisemmin kuin sosiaalitieteellisen tutkimuksen klassinen tarveteoreetikko Abraham Maslow (1943). Arlt (1921) kehitti teoriaansa Itävallan repressiiviseen köyhyyspolitiikkaan kohdistuneen kritiikin pohjalta. Hän katsoi, että köyhiin ihmisiin kohdistettu alistava kontrollointi esti heitä elämästä riippumatonta ja vapaata henkilökohtaista elämää, johon kaikilla tuli olla oikeus. Hän hylkäsi köyhyyden käsitteen leimaavana ja esitteli sen sijaan inhimillisten tarpeiden vähimmäistasojärjestelmän, jonka mukaisesti jokaisen ihmisen oikeus tarpeiden tyydyttämiseen ja hyvään elämään tuli turvata.

Arlt (1921) asetti tavoitteeksi, että kontrollonin sijasta julkisen vallan tulisi palveluillaan ja etuuksillaan tukea yksilöitä. Hän sanoutui jyrkästi irti hyväntekeväisyyteen perustuvasta auttamisesta, minkä tilalle

hän esitti tutkimukseen ja koulutukseen perustuvaa ammatillista sosiaalista työtä. Hänen ajatteluaan teoriakehittämissä ohjasivat modernit sosiaaliliberalistiset ja sosiaalidemokraattiset aatteet. Inhimilliset tarpeet olisivat universaaleja, mutta niiden tyydyttämisen olosuhteet ja mahdollisuudet paikallisia, ja siksi sosiaalialan ammattilaisen tuli osana jokapäiväistä työtään aktiivisesti tutkia paikallisia oloja. Arlt jäseni kaikkiaan 13 inhimillisten tarpeiden dimensiota, jotka hän jakoi fysikaaliseen (ilma, lämpö, valo, ravinto, vaatetus), psykologiseen ja sosiaaliseen (terveys, koulutus, perhe-elämä, virkistäytyminen) sekä moraaliseen (mieli/mielentila, etiikka, hengellisyys) kokonaisuuteen.

Arltin mukaan tarpeiden tyydyttämisen ehdot ja menetelmät kytkeytyivät taloudellisiin mahdollisuuksiin, sosiaalisiin voimavaroihin ja henkilökohtaisiin taitoihin (Staub-Bernasconi 2002, 29). Hän tulkitsti yksilön olevan tarpeineen monitasoisessa ja vuorovaikutuksellisessa suhteessa ympäristöönsä. Sosiaalityö oli ammatillinen työkenttä, jonka ytimeen yksilön tarpeiden arviointi ja niiden tyydyttämisen keinojen kehittäminen kuuluivat. Arltin tarveteoriana kohdentuneessa tutkimuksessa on viime aikoina tuotu esiin, että teoria on edelläkävijä myöhemmille capability/kyvykkyys-kehittelyille (esim. Nussbaum 1993; Sen 1993), joissa korostetaan tasa-arvoisia mahdollisuuksia. Arltin tarvetoria vertautuu nykyiseen resurssilähtöiseen sekä ratkaisu- ja tavoiteorientoituneeseen hyvinvointipoliittiseen ajattelutapaan (Frey 2009; Engelke 2002; Pantucek ja Maiss 2009).

Sosiaalityön varhaiset avantgardistit esittivät sosiaaliteoreettisten ajatusten ohella koulutusideoita ja käynnistivät kansallisia koulutusohjelmia. Itävallassa Ilse Arlt, Saksassa Alice Salomon ja Puolassa Helena Radlińska perustivat 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana sosiaalityön koulutusohjelmat (Hering ja Waaldijk 2002). Vuonna 1929 perustettiin sosiaalityön koulutusinstituutioiden kansainvälinen yhdistys (International Association of Schools of Social Work, IASSW), jonka piirissä aloitettiin sosiaalityön koulutusohjelmien vertaileminen eri maissa. Alice Salomonin vuonna 1937 julkaisema koulutusvertailu sisälsi tietoja 32 maasta. Vertailu osoitti kulttuurisiin olosuhteisiin sopeutetuissa kansallisissa koulutusohjelmissa eroja, mutta perusideat olivat melko samantlaisia, keskeisimpänä niistä teorian ja käytännön yhdistämisen tavoite (Salomon 1937). IASSW jatkaa edelleen Salomonin 80 vuotta sitten aloittamaa koulutusvertailua.

Modernin sosiaalityön synty- ja alkuvaiheen huipentuma oli vuonna 1928 järjestetty Pariisin konferenssi, johon aloitteen oli tehnyt kansainvälinen Punainen Risti. Konferenssi oli ensimmäinen kansainvälinen ja maailmanlaajuinen sosiaalityön kokous, ja siihen osallistui 2500 henkilöä 43 maasta (Première Conférence Internationale du Service Sociale 1928, Vol. I, 31–146). Osallistujia oli kaikilta mantereilta, joskin suurin osa tuli läntisistä maista. Konferenssissa esiintyi keskeisiä nykyään tuntemiamme sosiaalityön klassikkohahmoja: Jane Addams, Mary Richmond, Ilse Arlt, Alice Salomon, Eglantyne Jebb, Mary Abbott, Helena Radlińska pitivät puheenvuoroja useissa sessioissa.

Pariisin konferenssin kokousaineisto esitelmiseen, keskustelupuheenvuoroineen ja osallistumisluetelloineen on koottu 2459-sivuseksi teoskokonaisuudeksi, mikä tarjoaa mahdollisuuden tarkastella yksityiskohtaisesti kokouksen sisältöä (Première Conférence Internationale du Service Sociale 1928, Vol. I, Vol. II, Vol. III). Hieman yllättäen kyseistä aineistoa on analysoitu tutkimuskirjallisuudessa melko vähän (Eilers 2002). Konferenssissa Eglantyne Jebb esitti sosiaalityön kansainvälisen tieteellisen aikakauslehden sekä kansainvälisen tutkimuskeskuksen ja koulutusohjelman perustamista. (Première Conférence... 1928, Vol. I; 671). Mary Richmondin casework teki kansainvälisen läpimurron Pariisin konferenssissa ja Jane Addamsin näkemykset rauhasta ja oikeudenmukaisuudesta määriteltiin sosiaalityön kansainvälisen yhteistyön lähtökohdiksi.

Käytännön ja teorian kiinteä, tasavertainen ja toisiaan hedelmöittävä suhde tulkittiin sosiaalityön kansallisten koulutusohjelmien lähtökohdaksi. Katsottiin, että koulutusta voidaan kehittää kansainvälisellä tiedonvaihdolla ja yhteistyöllä. Vuonna 1929 perustettiin sosiaalityön kansainvälinen koulutusinstituutioiden järjestö (IASSW). (Première Conférence... 1928, Vol. II, 5–228.) Ilse Arlt esitti sosiaalityön kehittämistä itsenäisenä tieteenalana (science of helping; la science de l'assistance), mitä konferenssiin osallistuneet sosiaalilääketieteilijät tukivat (Harrikari ja Rauhala 2019, 92–99). Konferenssin ilmapiiriä hallitsivat edistysusko, luottamus sosiaalityhteelliseen tutkimukseen sekä näkemys sosiaalityöstä tieteellisen tiedon soveltamisalana työnjaolisessa järjestelmässä. Sosiaalityön tieteellistäminen oli konferenssissa esiintyneille avantgardisteille itsestään selvä tulevaisuusorientaatio.

Tuhoisan ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä optimistisessä ilma-
piirissä, ennen 1930-luvun maailmanlaajuista lamaa ja politiikan muut-
tumista autoritaariseen suuntaan, Pariisin konferenssi esitteli modernisaa-
tion tarjoamia mahdollisuuksia sosiaalisten kysymysten käsittelemiseen.
Punainen Risti oli kutsunut konferenssin koolle ensimmäisen maail-
mansodan aikana harjoittamansa siirtolais- ja pakolaistyön kokemusten
pohjalta. Konferenssissa siirtolaisuutta käsiteltiinkin niin maahanmuu-
ton kuin maastamuuton kysymyksenä ja molemmissa korostettiin siir-
tolaisten auttamista heidän omien tarpeidensa pohjalta (*Première Con-
férence... 1928, Vol. II, 426–450*). Konferenssiohjelman perusteella voi
todeta, että sosiaalityön ensimmäinen kansainvälinen kokous kohdensi
laajimman kiinnostuksensa kahteen asiaan: koulutukseen ja siirtolaisuus-
teen.

Konferenssiaineistot tarjoavat mahdollisuuden päätelmään, jonka
mukaan 1920-luvun lopun sosiaalityön kansainvälisillä aikalaisanalyyy-
tikoilla oli yhteisymmärrys niistä suurista ja perustavista kysymyksistä,
jotka modernisaation ensivaihe oli synnyttänyt. Teolliset suhteet ja työ-
väestön asema, työlöt ja työttömyys uudenaikaisena ongelmana, kaupun-
gistuminen, kaupunkiköyhyys ja asumisolot, ydinperhe-elämä ja lasten
hyvinvoinnin kysymykset, siirtolaisuus ja pakolaisuus, elämänvaikeu-
det ja psykososiaaliset ongelmat sekä tarve julkisen vallan organisoimaan
sosiaaliturvaan hallitsivat konferenssin asialistaa. Konferenssin sisällöissä
kiinnittää huomiota se, että nykyisiin sosiaalisiin aikalaiskysymyksiin
verrattuna väestöjen vanheneminen ja luontosuhde puuttuivat keskus-
teluista, kun sen sijaan muut tuolloin tarkastellut teemat ovat esillä ja
ajankohtaisia edelleen. (Harrikari ja Rauhala 2019, 92–99, Rauhala ym.
2017.) On pääteltävissä, että modernin sosiaalityön agenda hahmoteltiin
keskeisiltä osiltaan modernisaation ensimmäisen vaiheen alkupuolella.
Yhä 2000-luvun alussa sosiaalityön keskiössä edelleen on ihminen tilan-
teessaan, vaikka tilannetta määrittävät tekijät ovat muuttuneet.

Kansainvälistymistä, sosiaalityön ammatin vakiinnuttamista, hyvinvointipolitiikkaa ja kapitalismikritiikkiä – ensimmäinen modernisaatiovaihe 1930-luvulta 1970-luvun lopulle

1930-luvulla monissa läntissä valtioissa alkoi esiintyä sisäänpäin kääntynyttä (ääri)nationalismia, joka johti autoritaariisiin, jopa diktatuuriin hallitsemisjärjestelmiin. Kansallisvaltiot kehittivät nationalistisen ideologian pohjalta keskinäistä kilpailuaan teollisuuden ja erityisesti sotateollisuuden alalla, mikä tarkoitti sodankäyntiin varautumista ja sodalla uhkaamista, lopulta ajautumista toiseen maailmansotaan (1939–1945). Saksassa oli järjestelmällisesti rakennettu sotakoneisto, jossa yhtenä osana olivat etniset vainot sekä lopulta juutalaisten ja muiden alempiarvoisiksi luokiteltujen kansanryhmien joukkotuhoaminen (holokausti). Rotuhygienian palvelukseen muunnettu sosiaaliturvapolitiikka merkitsi humanistisen ajattelun ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden täydellistä kieltämistä ja sosiaalityöntekijöidenkin valjastamista rotupolitiikan toteuttajiksi (Engelke ym. 2014, 185–188, 301–312; Peukert 1998).

Sosiaalityön kansainvälinen yhteistyö jatkui 1930-luvulla, joskin yhteiset tavoitteet ohentuivat nationalismin levitessä ja aggressiivisen sotapolitiikan voimistuessa. Kansainvälisistä konferensseista tuli areenoita, joilla etenkin Saksan edustajat esittelivät propagandistisesti maidensa sosiaalipolitiikan rotuhygienisiä tavoitteita. Tämä oikeutettiin määrittelemällä ihmisiä luonteenpiirteiltään poikkeaviksi ja siten arvottomiksi. (Lorenz 2001.) Sosiaalityön varhaisten edustajien sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen ja rauhanomaiseen kansainväliseen kehitykseen sitoutuneet näkemykset syrjäytettiin. Monet huomattavat sosiaalityön edustajat joutuivat menemään maan alle tai pakenemaan Saksasta juutalaistaustansa vuoksi, heidän joukossa muun muassa Alice Salomon (1872–1948), sosiaalipedagogiikan ja nuorisotyön pioneeri Walter Friedländer (1891–1984) sekä ryhmätyön kehittäjä Gisela Konopka (1910–2003). Heille Yhdysvallat tarjosi turvapaikan ja mahdollisuuden jatkaa työtään sosiaalityön avantgardistien eetoksen mukaisesti.

Toisin kuin Euroopassa, Yhdysvalloissa oli 1930-luvulla mahdollista esitellä myös radikaalin sosiaalityön ideoita, joiden esittäjistä yksi tunnetuimpia on Bertha Capen Reynolds (1885–1978). Hän toimi sosiaalityöntekijänä, opettajana ja vasemmistolaisen poliittisen liikkeen aktivis-

tina. Mikko Mäntysaari (2009, 91–92) on nostanut esiin hänen teoksensa *Between Client and Community* (Reynolds 1934), jossa hän tarkasteli sosiaalityöntekijän asemaa julkisen vallan vaatimusten ja asiakkaiden tarpeiden ristipaineessa eli luonnosteli sosiaalityölle muodostuneen tuen ja kontrollin kaksoissidoksen. Tämä teema tuli voimakkaasti esille myös 1960-luvun kapitalismikritiikissä ja siihen liittyneissä ammattiauttamista koskeissa keskusteluissa, Pakkoauttajat-pamfletin myötä Suomessakin (Eriksson 1967). Sosiaalihuollon periaatekomitea (KM 1971: A 25) käsittelee myös tuen ja kontrollin kaksoissidosta ja esitti kaiken kontrollin poistamista sosiaalipalveluista (Rauhala 1996, 135–152).

Toisen maailmansodan aikana sodan uhrien ja pakolaisten auttaminen oli avannut sosiaalityöntekijöille työkentän, jota edistämään Yhdistyneet Kansakunnat (YK, perustettu 1945) organisoivat 44 valtion kansainvälisen yhteistyöjärjestön UNRRA:n (United Nations' Relief and Rehabilitation Administration) jo vuonna 1943. Järjestön toiminnassa sosiaalityöntekijät muodostivat ammatillisen ydinryhmän, jonka asiantuntemuksella autettiin yli seitsemää miljoonaa ihmistä pakolaisleireillä ja sodan jälkeisessä paluussa kotimaihinsa. Pakolaistyö valmisti pohjaa myöhemmälle kansainväliselle kehitystyölle. (Healy ja Thomas 2007; Midgley 1981.)

Sodan jälkeen läntiset kansallisvaltiot käynnistivät demokratiaa palauttavia ja oikeusvaltiota vahvistavia toimenpiteitä. Niihin kuului myös hyvinvointijärjestelmien ja sosiaaliturvan organisoiminen. Uutta sosiaalipoliittista ajattelua, jossa korostettiin universalistista sosiaaliturvaa ja julkisten sosiaalipalveluiden merkitystä kansalaisten arkielämän turvaajina, kehiteltiin etenkin Iso-Britanniassa (Beveridge 1943; Hall 1952; Titmuss 1950 ja 1958), mutta myös Pohjoismaissa (Kuhnle 1978; Sipilä 1997). Sosiaalityöntekijät osallistuivat julkisten sosiaalipalveluiden rakentamiseen, vaikka heillä useissa maissa olikin vielä 1940- ja 1950-luvuilla koulutuksellisesti ja ammatillisesti selkiytymätön asema.

Suomessa oli asetettu huoltotyöntekijöiden koulutuskomitea vuonna 1940 (KM 1943: 3). Sen tehtävänä oli suunnitella nykyaikaisen huoltotyöntekijän työnkuva korvaamaan aikaisempien ”peräänkatsojamiesten” toimintaa ja purkamaan vanhentuneeseen orientaatioon perustunutta huollon ja kontrollin kaksoismandaattia (Satka 1994 ja 1995). Komitea määritteli huollon tehtävät hallinnollisiksi ja pragmaattisiksi toimiksi, työkenttään köyhäinhoito, yksityinen hyväntekeväisyys ja lastensuo-

jelu vuoden 1936 huoltolakien mukaisesti. Komitea korosti ongelmien ehkäisemisen eetosta ja lausui, että poikkeavuuden kontrollin sijasta tulisi suuntautua normaalitaviin työmuotoihin, mikä tarkoitti etäisyyden ottamista aikaisempiin käytäntöihin (Rauhala 1996, 70). Komitean ehdotuksen mukaisesti aloitettiin sosiaalihuoltajien koulutus Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa jo sodan aikana vuonna 1942 ja ruotsinkielinen koulutus vuonna 1943. Pari vuotta myöhemmin (1945) sairaanhoitajien koulutukseen liitettiin sosiaalihuoltajia valmistava linja, jossa painotus oli hallinnollisesti painottuneen työn sijaan terapeuttinen yksilötyö, case-work.

Erityisesti YK:n piirissä 1950-luvulla sosiaalityön uudeksi työkentäksi alkoi muodostua kehitystyö läntisen maailman ulkopuolella (Midgley 1981). Kolmansiiin maihin (kuten tuolloin nimitys kuului) viety sosiaalityö sitoutui sodanjälkeiseen kehitysoptimismiin ja edistysajatteluun, joihin nojautumalla läntiset maat halusivat viedä oppejaan entisiin ”takapajuisiin” siirtomaihin. Sosiaalityön piirissä ei tuolloin kyetty tiedostamaan kehitystyön kiinnittymistä hegemoniseen läntiseen kontekstiin, jolloin kolmansissa maissa vallinneiden paikallisten olojen ja elämäntapojen sensitiivinen huomioon ottaminen jäi sivuun (Midgley 1981; Gray ym. 2013). Jälkikäteen voidaan esittää kriittinen kysymys: miksi alistamista, militarismia ja epäoikeudenmukaisuutta vastustaneet varhaiset yhteistyön ideat, joita etenkin Jane Addams ja hänen innoittamanaan sosiaalityön kansainvälinen yhteisö olivat 1900-luvun alkuvuosikymmenin kehittäneet, kantautuivat kehitystyöhön vasta 1990-luvulta alkaen, jolloin kolonialismin kritiikki ja alkuperäiskansojen oikeuksia käsittelevät keskustelut alkoivat (Gray ym. 2013).

Vuonna 1951 YK:n sosiaalikomissio julisti sosiaalityön kansainväliseksi asiantuntija-ammattiksi. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että se olisi ollut koulutuksellisesti ja ammatillisesti yhtenäinen ja selkeästi jäsentynyt tutkimus- ja ammattiala, joskin sosiaalityö sai kansainvälisesti määritellyn aseman. Vuoden 1951 julkinen tunnustaminen ilmensi sosiaalityölle muodostunutta tilaa modernin ajan työnjaollisissa järjestelmissä. Sosiaalityölle oli tilausta kaikissa maissa, joissa tavoitteena oli edistää modernisaatioon liittyvien sosiaalisten kysymysten ja ongelmien ratkaisemista.

Sosiaalityön kansainvälinen vuorovaikutus jatkui vireänä 1950-luvulla. Maailmankonferensseja pidettiin Pariisissa 1950, Madridissa 1952, Torontossa 1954 sekä vuonna 1956 Münchenissä, jossa perustettiin International Federation of Social Workers (IFSW). Muutaman vuoden sisällä IFSW organisoii toimintansa mantereittain ja loi foorumeita mahdollistamaan globaalia verkostoitumista ja tiedonvaihtoa. Münchenin kokousta oli valmisteltu kokoamalla maailmanlaajuisella kyselyllä tietoa sosiaalityön koulutuksesta ja työoloista, joihin yhteistä ammatillista identiteettiä ja tavoitteita sen saavuttamiseksi voitiin kiinnittää (<http://www.ifsw.org>). Sosiaalityölle etsittiin yhteistä perustaa eri maissa ja ympäristöissä toimimiseen.

Sosiaalityön koulutuksesta, sisällöstä, menetelmistä ja työoloista kerätyn tiedon avulla IFSW:n tavoitteena oli muodostaa kansainvälisesti katettava määritelmä sosiaalityön mandaatin pohjaksi. Kolme vuotta Münchenin kokouksen jälkeen vuonna 1959 IFSW julkaisi sosiaalityön määritelmän, jonka mukaan sosiaalityö on systemaattinen tapa auttaa yksilöitä ja ryhmiä sopeutumaan paremmin yhteiskuntaan. Sosiaalityöntekijän tehtävänä oli yhdessä asiakkaan kanssa kehittää hänen sisäisiä resurssejaan ja tarvittaessa hankkia voimavaroja myös yhteisöstä yksilöä tukemaan. Yhteiskunnallinen harmonia oli sosiaalityön tavoitteena, ja sosiaalityön tuli perustua erikoistuneeseen tietoon, ammatillisiin periaatteisiin ja taitoihin. (IFSW 1959, 2.) Määritelmää täydennettiin lisätekstillä, jossa korostettiin sosiaalityöntekijän sitoutumista yksilöiden kanssa tapahtuvaan luottamukselliseen työskentelyyn. Sosiaalipolitiikka, organisaatiot, sosiaalisuunnittelu ja sosiaalitutkimus jäivät lisätekstissä vain maininnan varaan. IFSW:n määritelmä kiteytti 1900-luvun alun avantgardistien teoreettista näkemystä itsenäisestä ja rationaalisesta yksilöstä sekä hänen oikeudestaan henkilökohtaiseen elämään, jonka vaikeuksissa sosiaalityö tulisi avuksi. Määritelmä toteuttaa Mary Richmondin näkemystä yksilöstä tilanteessaan.

Ensimmäisen modernisaatiovaiheen kokonaisuudessa 1960-luku muodostaa läntisten maiden historiassa ajanjakson, jolloin alettiin maailmanlaajuisesti arvostella ja kyseenalaistaa teollistumiskehitystä, kapitalistista yhteiskuntajärjestystä sekä resurssien epätasaiseen jakautumiseen perustuvaa maailmanjärjestystä ja sen hegemoniaa. Euroopassa teoreettista taustaa kapitalismikritiikille oli kehitelty vuodesta 1930 alkaen sosi-

aalitetilijöiden ja filosofien muodostamassa Frankfurtin koulukunnassa. Kriittisyydellä koulukunta viittasi metodologiaan, jonka mukaan tarkoitus ei ollut vain ymmärtää yhteiskunnallisia ilmiöitä, vaan myös etsiä perustaa niille mekanismeille, joiden avulla yksilöt voisivat vapautua kapitalismin alistavista olosuhteista. Kriittisen teorian keskeisenä teoksena pidetään Max Horkheimerin (1895–1973) ja Theodor Adornon (1903–1969) vuonna 1944 julkaisemaa teosta Valistuksen dialektiikka (suomeksi Horkheimer ja Adorno 2008). Teoksen kirjoittajat päätyivät melko pessimistiseen yhteiskuntakehityksen näkemykseen.

Läntisissä maissa 1960-luvun radikaalit ja liberaalit opiskelijat sovelsivat kriittisen teorian perusajatuksia ja vaativat kapitalististen maiden valtajärjestelmien purkamista ja vallitsevien järjestelmien uudistamista, näin myös sosiaalityön piirissä. Sosiaalityön tulkittiin menettäneen muutostyöhön suuntautuvaa potentiaalia ja sitä kritisoitiin sen kiinnittyneisyydestä repressiiviseksi määriteltyyn julkiseen valtaan (Bailey & Brake 1975). 1960-luvulla virinneissä marxilaisissa keskusteluissa tehtiin jyrkkä jako tuotannolliseen ja reproduktiiviseen alueeseen, jolloin sosiaalityö sosiaalipalveluihin kuuluvana tehtäväalueena tulkittiin tuotannolle alisteiseksi ja sitä palvelevaksi (Corrigan & Leonard 1978). Kansalaisliikkeet mobilisoituivat myös vastustamaan maailmanlaajuisesti vallitsevaa eriarvoisuutta ja epäoikeudenmukaisuutta, mikä näkyi köyhyytenä ja osattomuutena rikkaissa maissa ja luonnonvarojen riistona kehitysmaissa (kuten nimitys tuolloin kuului). Yhdysvalloissa kansalaisoikeusliikkeet arvostelivat luokka- ja rotusortoa sekä sosiaalista polarisoitumista. Sosiaalipoliittiset ja sosiaaliturvan kysymykset olivat vahvasti esillä pohjoisamerikkalaisissa kansalaisoikeusliikkeissä (American Social Policy in the 1960's and 1970's, <https://socialwelfare.library.vcu.edu/war-on-poverty/american-social-policy-in-the-60s-and-70s/>. Luettu 4.4.2019.) Oleellisenä tavoitteena pidettiin tuloerojen pienentämistä ja kattavan sosiaaliturvan aikaansaamista.

1960-luvulla esitetty teollistumiskehityksen ja kapitalismin kritiikki virittivät läntisissä teollisuusmaissa yhteiskunnallisten suhteiden ja järjestelmien, myös sosiaalipolitiikan uudistamista. Ensimmäinen modernisaatiovaihe alkoi kypsyä murroksessa, jossa kansalaisliikkeet kyseenalaistivat koko kapitalistista järjestelmää sekä esittivät vahvaa kritiikkiä kapitalismin ja valtion, julkisen vallan, yhteen kietoutumisesta. Erityi-

sesti ranskalaisen Louis Althusserin 1960-luvulta alkaen filosofisessa *La Pensée*-aikakauslehdessä esittämät näkemykset ideologisoituneesta valtiosta sekä tuotannon ja reproduktion suhteesta vaikuttivat voimakkaasti ensimmäisen modernisaation kaikinpuolista vanhentuneisuutta korosta-neisiin aikalaiskeskusteluihin (Kaplan & Sprinker 1993).

Luontosuhde, riskit, ihmisoikeudet – toinen modernisaatiovaihe ja sosiaalityön kysymykset

Siirtymävaihe ensimmäisestä modernisaatiovaiheesta toiseen on monien ideologisten kamppailujen ja limittäisten kehityskulkujen täyttämä ajan-jakso 1960-luvulta alkaen. Tuolloin julkilausutun kapitalismikritiikin vastavoimaksi muodostui 1970-luvulla monetaristiseen talousteoriaan nojautuva uusioikeisto, jonka kasvoiksi tulivat Iso-Britannian pääministerinä vuosina 1979–1990 toiminut konservatiivipuolueen johtaja Margaret Thatcher (1925–2013) ja Yhdysvaltain presidentti Ronald Reagan (1911–2004). Erityisesti Thatcherin näkemykset yhteiskunnasta ovat olleet vaikuttamassa eurooppalaisen hyvinvointivaltiollisen kehityksen arvostelemiseen ja julkisen vallan sosiaalipoliittisen toimijuuden kyseen-alaistamiseen. Vuonna 1987 *Women's Own* -lehdelle antamassaan haas-tattelussa Thatcher sanoi, että yhteiskunta on vain abstrakti käsite, jolle ei ole vastinetta reaalisessa maailmassa (<https://www.margareththatcher.org/document/106689>). Hänen mukaansa ”yhteiskunnan” sijaan on vain yksilöitä, perheitä ja lähiyhteisöjä, joiden tulee tuottaa sosiaalista turvaa omavastuullisesti ja omin resurssein.

Vaikka 1960- ja 1970-luvun sosiaaliliberalismia kansalaisliikkeiden ideologiana ja sen vastavoimaksi 1970-luvun lopulta voimistunutta uusliberalismia talousdoktriinina voidaan pitää arvolähtökohdiltaan ja ohjelmiltaan jyrkästi erilaisina, ne molemmat kuitenkin kiinnittyvät ensimmäisen modernisaatiovaiheen kypsymiseen, syventyneeseen globalisaatioon ja orastavaan tuotannolliseen muutokseen, jossa digitalisaa-tio on keskeinen tekijä. 1980-luvulta alkaen läpimurtoa tehnyttä uutta teknologiaa on luonnehdittu neljänneksi teolliseksi vallankumoukseksi, joka muuttaa aikaisemman tuotannon teknisen perustan ja luo kom-munikaatiomuotojensa avulla uuden verkostomuotoisen yhteiskunta- ja

maailmanjärjestyksen (Castells 2010). Tähän järjestykseen vastaaminen edellyttää uudentyyppejä lähtökohtia ja hallintaa, joiden arvoperustasta ryhdytään käymään ideologiaa kamppailuja. Yksi kamppailun kenttä on sosiaalinen turva ja sen solidaarisuus pohja, joka ensimmäisestä modernisaatiosta toiseen siirryttäessä nousee aikalaiskysymykseksi. Se koskettaa myös sosiaalityötä, sen legitimitteettiä, mandaattia ja tulevaisuutta.

1900-luvun alussa muodostunut kansallisvaltio oli sitonut kansalaisensa maantieteelliseen ja poliittiseen alueeseen sekä kansalliseen talous- ja hallintajärjestelmään, sosiaalipoliittinen järjestelmä niiden osana. Maantieteelliset alueet ovat alkaneet kuitenkin käydä ahtaiksi, kun tuotanto ja markkinat eivät enää toimi pääosiltaan kansallisvaltioiden sisällä. Digitalisoituvaa kapitalismi ottaa käyttöön ylijärjestykset ja reaaliaikaiset globaalit verkostot. Valtion muuttuminen kilpailuvaltioksi on muuttanut kansallisvaltiota julkisten hyvinvointimenojen ja sosiaaliturvan minimojaksi, kun valtion tehtäväksi on tullut sopeutuminen globaalin kapitalismin oloihin. (Pierson 1991.)

Albert Hirschman (1991) katsoo uusliberaalin hallinnan tavan perustuvan kolmeen konservatiiviseen retoriseen teesiin: 1) hyvinvointivaltion yritykset parantaa sosiaalisia ja taloudellisia oloja johtavat vain oloiltojen huonontumiseen, 2) julkisen vallan yritykset saada aikaan sosiaalista muutosta ovat hyödyttömiä tai tulosta tuottamattomia ja 3) sosiaaliin uudistuksiin ehdotetut kustannukset ovat kestävämmän suuret, kun ne vaarantavat aikaisempia (taloudellisia ja tuotannollisia) saavutuksia. Hirschmanin teesien mukaisesti uusliberaalit voimat ovat leimanneet hyvinvointivaltiolliset tulonsiirrot ja palvelut tarpeettomiksi ja vaikuttamattomiksi tai niiden nähdään vaarantavan kansalaisten vapaan toiminnan tilaa ja markkinoiden tasapainoa. (Harrikari ja Rauhala 2019, 55–56, 63.) Modernisaation toisessa vaiheessa digitalisaation, globaalin verkostoitumisen ja pääomien estottoman liikkumisen myötä on syntynyt ansaintalogiikkoja ja markkinataloutta, joihin aiemmat kansallisvaltiolliset säätelyjärjestelmät eivät ulotu.

1980-luvun lopulla alettiin kehittää sosiaaliteorioita, joiden mukaan globaalien ja kansallisvaltiollisten rakenteiden ja toimintajärjestelmien muutokset tarkoittavat modernisaation ensimmäisen vaiheen saturoitumista. Ulrich Beck, Anthony Giddens, Zygmunt Bauman, Scott Lash ja Jock Young ovat tunnetuimpia teoreetikoita, jotka analysoivat ensim-

mäisen modernisaation kypsymistä, hajoamista ja siirtymää uuteen vaiheeseen. Sukupuolen tutkimus on myös tuonut sosiaalteoreettisen tutkimuksen agendalle ensimmäisen modernisaation vanhentuneita näkemyksiä sosiaalisista jaoista ja institutionaalisista käytännöistä. (Harrikari ja Rauhala 2019, 55–56.)

Ihmisen luontosuhde on tullut oleelliseksi osaksi toisen modernisaation teoretisointia sen jälkeen, kun Ulrich Beck vuonna 1986 julkaisi riskiyhteiskuntaa käsitteellistävän teoksensa. Siinä hän esitteli kapitalismikriittisesti 1900-luvun teollisuusyhteiskuntaan vähitellen kasautuneita uhkia. Tällaisia olivat luonnon tuhoutumiseen johtavat teollisuuden ympäristövahingot, ydinvoimalaonnettomuudet sekä yksittäisten valtioiden politiikkujen ja sosiaalisten instituutioiden kyvyttömyys käsitellä uhkia (Beck 1986, englanniksi 1992). Beckin mukaan riskien ja uhkien yhteiskunnassa tulisi tapahtumaan täydellinen muutos solidaarisuuden perustassa, joka edistysuskoon ja optimismiin perustuvassa modernisaatiovaiheessa rakentui sosiaaliseen yhteisvastuullisuuteen yksilön turvaamiseksi epävarmoissa tilanteissa. Riskiyhteiskunnan sosiaalinen utopia puolestaan on negatiivinen ja riskeiltä suojautumisen solidaarisuuden perusta yhteisesti jaetussa pelossa, mitä manifestoivat moraaliset paniikit. Tärkein tavoite on riskeiltä suojautuminen yrittämällä estää pahimpien vaihtoehtojen toteutumista ja suuntaamalla rajoituksia yksilöön ja yhteisöihin. (Beck 1992, 49–50.)

Toista modernia luonnehtivat käsitteet kuten postmoderni (Lyotard 1994), myöhäismoderni tai korkea moderni (Giddens 1990 ja 1991) ilmentävät teollistuneeseen kapitalismiin nojautuneen kehityksen kypsää vaihetta. Digitaalitekniikan myötä savupiipputeollisuus on vähentynyt ja väestöä on siirrytty teollisuudesta palveluelinkeinoihin, mikä on johtanut uusiin työnjakoihin ja tuonut näkyvin institutionaalisten järjestelmien epätarkoituksenmukaisuuksia (Gershuny 1977 ja 1984). Myöhäismodernin käsitteellä viitataan yksilöitymisen, riskien kasvamisen ja refleksiivisyyden tendensseihin, jotka ovat tuoneet sosiaalipolitiikan asialistalle yksilölliset elämänpolitiikat (Giddens 1991). Elämänpolitiikalla tarkoitetaan yksilön identiteetin rakentumista siten, että hän pystyisi ohjailemaan oman elämänsä kulkua yhteiskunnallisten muutosten keskellä refleksiivisesti mm. tekemällä ”oikeita” ja ”hyviä” valintoja.

Yksilöllisyyden korostaminen ja valinnan vapauden lisääntyminen

ovat saattaneet lisätä yksilöiden epävarmuuden ja ontologisen ahdistuksen tunteita tilanteessa, jossa suuret yhteiskunnalliset kertomukset ovat kadonneet. Zygmunt Bauman (2000, suomeksi 2002) on kiteyttänyt postmodernin ajan luonnetta käsitteellä notkea moderni (liquid modernity). Tällä hän tarkoittaa ensimmäisen modernisaation kiinteiden instituutioiden, selkeärajaisten toimintajärjestelmien ja ennustettavien odotushorisonttien korvautumista hetkellisyyttä ja projektimaisuutta korostavilla käytännöillä. Ne edellyttävät yksilöiltä jatkuvaa joustamista ja varautumista seuraavaan nurkan takana odottavaan muutokseen, joka voi nopeasti ja dramaattisesti marginalisoida yksilöä. Notkean modernin yhteisöllisyys on sattumanvaraista ja hanke-perustaista. Se syntyy nopeasti muuttuvissa tiloissa ja maantieteellisesti hämärtyneissä paikoissa. Bauman korostaa yksilöiden kuluttajaidentiteettiä aineellisen vaurauden oloissa. Kuluttajuudesta syrjäytyminen esimerkiksi työttömyyden, työkyvyttömyyden tai köyhyyden vuoksi suistaa yksilön marginaaliseen asemaan ja mahdollisesti myös eroon aikaisemmista viiteryhmistään. Notkean modernin olosuhteet tuottavat myös uudentyypisiä mielen-terveyden ongelmia ja toiseuden kokemuksia (esim. Julkunen ja Rauhala 2013).

Ensimmäisestä toiseen modernisaatiovaiheeseen ulottuva keskeisin jatkumo on sosiaalisen järjestyksen perustuminen tuotannolliseen toimintaan ja palkkatyö-pilariin (Harrikari ja Rauhala 2019, 56). Työmarkkinat kuitenkin pirstoutuvat ja lyhyet työsuhteet luovat prekariaatin, pysyvästi epäsäännöllistä ja/tai jatkuvasti vaihtuvien työsuhteiden varassa työtä tekevien joukon. Utopiat palkkatyöstä vapaasta elämästä ovat vain harvojen yksilöiden toteuttavissa tai ne ovat elämäntapavalintoja, joissa luopuminen kuluttamisesta korostuu. Tuotannollinen työ on runsaan sadan viime vuoden aikana hajautunut maapallolle siten, että fyysisten tavaroiden valmistus on entistä enemmän siirtynyt halvan työvoiman kehittyviin maihin. Samaan aikaan läntisissä maissa tuotannollinen työ on muuttunut palveluiden, informaation ja tiedon tuottamiseksi. Läntiset työmarkkinat ovat myös lisääntyvästi polarisoituneet. Ammattialat eriytyvät eri väestönsien kuten kantaväestön ja siirtolaisten kesken, yhtenä esimerkkinä kotitalous- ja hoivatyö, johon varakkaat maat rekrytoivat maahanmuuttajia köyhemmistä, alemman koulutus- ja palkkatason maista. Samaan aikaan etenkin korkean teknologian alan asiantuntijatyö tarjoaa

mannerten väliset kultakaulustyömarkkinat. (Hall & Lamont 2013.)

Pirstoutuneet työmarkkinat ja epävarmat työsuhteet edellyttävät yksilöltä suurta joustoa (esim. Rifkin 1995). Uusliberalismin retoriikassa korostetaan klassisen talousliberalismin näkemystä työn merkityksestä paitsi yksilöiden myös kansakuntien vaurauden lähteenä, ja sosiaaliturvajärjestelmiä on muunnettu yksilön omaa työmarkkina-aktiivisuutta edellyttävään vastikkeelliseen suuntaan. Sen julkilausuttuna perusteluna on esitetty kaikkien vetämistä mukaan työmarkkinoille ja niiden kautta avautuville kuluttamisen ja osallistumisen kentille. Asian toisena puolelta on, että mikäli yksilö ei aktivointitoimenpiteillä hakeudu koulutukseen ja työmarkkinoille, sosiaaliturva ei enää luo yksilön tilanteeseen kompensoivaa pohjaa, vaan johtaa sosiaaliturvaetuksien pienenemiseen tai lakkaamiseen. John Clarken (2005) mukaan Britanniassa toteutusta työvoimapolitiittisesta aktivoinnista on tullut uusi hallinnan menetelmä, jonka tavoitteena on yksilön voimaannuttaminen, vastuuttaminen ja työmarkkinoille pääsemisen edistäminen, mutta samaan aikaan järjestelmään on kytketty hylkäämisen prinssiippi, jos yksilö ei onnistu työllistymisessään. Siinä tapauksessa yksilö menettää etuuksiaan, joutuu karenssiin ja ohjautuu sosiaaliturvajärjestelmän marginaaliin. Sosiaalityöntekijät ovat yksi ammatillinen ydinryhmä, joka toteuttaa aktivointipolitiikkaa käytännössä.

Analyysimme (Harrikari ja Rauhala 2019) perustalta esitämme, että toisen modernisaatiovaiheen uudet avaukset sosiaalityössä liittyvät kolmeen sosiaaliseen kysymykseen. Luontosuhteen tunnistaminen myös sosiaalityön kysymykseksi antaa oikeuden kritisoida ensimmäisen modernisaatiovaiheen ekspansiivista teollistumista, jossa ei kiinnitetty huomiota luonnonresurssien rajallisuuteen ja ympäristön saastuttamiseen eikä myöskään ihmisyyden haavoittuvuuteen luonnonolosuhteiden muutoksissa. Toiseksi sosiaaliturvan instituutioiden haurastumiseen ja elämänpolitiikan kysymykseen on etsitty vastauksia kehittämällä sosiaalityötä ihmisoikeustyönä, jolle löytyy klassisia juuria varhaisten avantgardistien korostamasta yksilön arvosta ja elämän ainutlaatuisuudesta. Kolmanneksi sosiaalisten riskien ja epävarmuuksien lisääntyminen on haastanut sosiaalityötä pohtimaan elämän odotushorisonttien ja niihin liittyneen ennustettavuuden heikentymistä. Mainittuja kolmea kysymystä pohdimme 1) arvioimalla Carel Bailey Germainin ja Alex Gittermanin (1980) kehittä-

mää sosiaalityön mallia (life model of social work), 2) esittelemällä Silvia Staub-Bernasconin (1995 ja 2014) näkemyksiä sosiaalityöstä itsenäisenä tieteenalana ja ihmisoikeustyönä sekä 3) tarkastelemalla Stephen Webbin (2006) analyysia sosiaalityöstä riskiyhteiskunnassa.

1970-luvun alkupuolella amerikkalaiset Carel Bailey Germain (1916–1995) ja Alex Gitterman (s. 1938) liittivät sosiaalityön opetusohjelmaansa yksilö- ja yhteisötyön lisäksi myös fyysisen luonnonympäristön ja ihmisen biologisena, ruumiillisena olentona. He nimesivät lähestymistapansa life model of social work -malliksi ja tarkastelivat ihmistä holistisesti, minkä mukaan ihminen elää vuorovaikutuksellisesti sosiaalisten, psyykkisten ja fyysis-biologisten tekijöiden ja suhteiden kokonaisuudessa eikä ole palauttavissa mihinkään yksittäiseen ulottuvuuteen (Germain ja Gitterman 1980). Heidän näkemystään voi pitää fenomenologiseen ihmiskäsitykseen nojautuvana (Rauhala 2009). Vuorovaikutuksellisuuden lisäksi he näkevät ihmisen olosuhteitaan ja ympäristöään jatkuvasti muokkaavana aktiivisena toimijana.

Mallillaan Germain ja Gitterman kritisoivat julkilausutusti sosiaalityön psykoanalyttisesti painottuvia terapianäkemyksiä ja niiden mukaista psykososiaalista työtä. Lisäksi he mainitsevat suhtautuvansa kriittisesti 1960-luvun vallankumouksellisiin sosiaalipoliittisiin ideoihin, joita he pitävät reduktionistisina ja yksilön toimintaa väheksyvinä. Heidän mallinsa tavoite on korostaa ihmisen suhdetta niihin monimutkaisiin ulottuvuuksiin, joiden vaikutuspiirissä hän elää, joita hän voi muuttaa ja joihin hän voi kehittää sopeutumiskeinoja. Aikaisempiin harmoniaa tavoitteleviin sosiaalityön työskentelymenetelmiin verrattuna Germainin ja Gittermanin mallin tavoitteena on edesauttaa dynaamista harmoniaa useiden ulottuvuuksien jännitekentässä. He painottavat professionaalisen sosiaalityön tärkeyttä mallia sovellettaessa.

Luontosuhteen ja ruumiillisuuden esiin nostamisen taustalla vaikuttaa Hans Seley'n vuonna 1956 esittämä stressiteoria, johon Germain ja Gitterman (1980, 7) viittaavat. He tulkitsevat stressin kokemukselliseksi tilaksi, joka muodostuu yksilön tarpeiden ja toimintamahdollisuuksien ristiriidoissa sekä kuormittavassa (luonnon)ympäristössä. Sosiaalityön tehtävänä on vahvistaa ihmisen voimavaroja hänen sopeutumistaan tilanteeseen, ei kuitenkaan alistavasti, vaan vahvistamalla yksilön ja ympäristön välistä balanssia. Ympäristön ongelmat juontuvat alistavasta

vallankäytöstä, jota tuottaa ja ylläpitää köyhyyttä, rasismia, seksismiä, homofobiaa, ageismia. Ongelmana Germain ja Gitterman pitävät riis-tävää valtaa, jolla luontoa ja sen resursseja pilataan ja tuhotaan, minkä hinnan joutuvat maksamaan köyhät ja vähäosaiset.

Sosiaalityön varhaisessa kirjallisuudessa harvemmin käsiteltyä tempo-raalisuutta Germain ja Gitterman jäsentävät historiallisena, yksilöllisenä ja sosiaalisena aikana. Yksilöiden, ryhmien ja yhteisöjen aikakäsityksiä ja -kokemuksia huomioon ottamalla sosiaalityössä voidaan terävöittää yksi-lön tilanteen analyysia. Käsitteet ja kokemukset ajasta korostuvat digi-talisoituneissa sosiaalisissa ympäristöissä, joihin globaalien tiedonvaihdon ja sosiaalisen median oloissa voi muodostua uudentyyppisiä aikavyöhykkeitä ja ajallisia suhteita ja yhteisöjä. Engelke ym. (2014, 361) antavat sosiaalityön historian näkökulmasta painoarvoa Germainin ja Gittermanin mallissa sille, että he kehittävät sosiaalityön käytäntöä luontosuhteen ja temporaalisuuden huomioiden ja ovat tässä ensimmäisten joukossa. Nykyään luonto ja ekologiset ekologiset kysymykset ovat valtavirtaa sosi-aalityön tutkimuskeskusteluissa, mutta sosiaalityön institutionaaliset jär-jestelyt antavat vain vähän tilaa niihin nojautuville uusille menetelmille.

Ihmisoikeuskeskustelut ovat yksi jatkumo 1960-luvun kansalaisliik-keistä, sosiaalityön kansainvälisessä yhteisössä jo 1920-luvulta alkaen. Englantilainen sosiaalityön pioneeri ja Pelastakaa lapset -järjestön perus-taja Eglantyne Jebb (1876–1928) laati vuonna 1923 luonnoksen lapsen oikeuksien julistukseksi, jonka Kansainliitto hyväksyi seuraavana vuonna. Vuonna 1959 YK hyväksyi laajennetun version Jebbin esityksestä, ja sen keskeiset ajatukset tulivat mukaan myös YK:n lapsen oikeuksien sopi-mukseen vuonna 1989. On perusteltua sanoa, että sosiaalinen oikeuden-mukaisuus ja ihmisoikeudet tulivat sosiaalityön perustaksi jo varhaisvai-heessa 1900-luvun alkupuolella.

Uusliberalismin kaudella ihmisoikeuskeskustelut ovat voimistuneet, mikä on osaltaan vastatendenssi monissa maissa harjoitetulle sosiaali-turvan leikkauspolitiikalle, mutta kiinnittyy myös yksilön oikeuksien, vapauksien ja velvollisuuksien tematiikkaan (Healy ja Link 2012). Sosi-aalityön ihmisoikeuskeskustelujen yksi näkyvä kansainvälinen vaikuttaja on Silvia Staub-Bernasconi (s. 1936), joka on suunnitellut ja aloittanut ihmisoikeuksiin suuntautuneita sosiaalityön koulutusohjelmia Sveitsissä ja Saksassa. Hän on kehittänyt ihmisoikeusperustaista sosiaalityötä suun-

taan, joka voisi olla sovellettavissa erilaisissa yhteiskunnissa globaalisti. Hän määrittelee sosiaalityön systeemi- ja sosiaaliteoreettiseksi, refleksiiviseksi ja käytännölliseksi oppialaksi niistä olosuhteista, jotka määrittellään sosiaalisesti ja kulttuurisesti ongelmallisiksi (Staub-Bernasconi 1991, 3; 1995, 137). Sosiaalityön teoriaan kuuluu kysyä, mikä on ongelmallista, miksi joku asiointila on määritelty ongelmalliseksi ja millaiselta arvopohjalta määrittely on tehty sekä miten asiointilaa voidaan muuttaa (Engelke ym. 2014, 451).

Staub-Bernasconin (2014) mukaan sosiaalityön teoretisointien tulee olla arvoperustaisia, koska jokaisen ihmisen arvo on ehdoton ja loukkamaton ja jokaisella ihmisellä on oikeus henkilökohtaiseen vapauteen ja osallistumiseen. Myös sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kokeminen on yksilön oikeus. Sosiaalityön mandaattia määrittelevät asiakas, institutiot (social agency) ja sosiaalityö-professio (mt., 31). Mandaatin määrittelijöiden keskinäiset suhteet vaihtelevat eri aikakausina. Sosiaalityön tutkimuksen ja käytännön olisi tunnistettava täyttymättömiä tarpeita, sosiaalisia epäoikeudenmukaisuuksia, väkivaltaa ja ihmisoikeusloukkauksia. Niiden käsittelemiseen sosiaalityön ei tule odottaa valtion antamaa mandaattia, jota ei ehkä koskaan tule. Mandaatti pitäisi ottaa suoraan asiakkailta ja kansalaisilta sekä heitä edustavilta sosiaalisilta liikkeiltä ja kansalais- ja avustusjärjestöiltä – (globaalista) kansalaisyhteiskunnasta (Staub-Bernasconi 2014, 31–32). Kriittiseksi kysymykseksi jää, mikä ajatellaan globaaliksi kansalaisyhteiskunnaksi nykyoloissa.

Varhaisten avantgardistien tapaan Staub-Bernasconi (2014) painottaa, että sosiaalityön mandaatin muotoileminen on ammattikunnan omissa käsissä. Hänen mukaansa sosiaalityön tutkimuksen tulisi osallistua nykyisiin kansainvälisen järjestyksen ja sääätelyjärjestelmien analysoimiseen. Kansainvälisen yhteisön ja kansallisvaltioiden suhde muuttaa sosiaalipolitiikan asemaa. Sosiaalityön on määriteltävä itseään sosiaaliturvan leikkausten aikakaudella tilanteessa, jossa kansallisvaltiot ovat menettäneet valtuuksiaan tuottaa sosiaalista turvaa, kun kilpailuvaltiollisuudesta on tullut valtioiden keskinäisiä suhteita määrittelevä tekijä (Lorenz 2014; Harrikari ym. 2014). Globalisoituminen voi kuitenkin avata uusia mahdollisuuksia arvoperustaiselle sosiaalityölle, mihin kuitenkin tarvittaisiin maailmanlaajuisia kansalaisyhteiskuntaa. Sen rakentamista sosiaalityön kansainvälinen yhteisö on aloitteissaan ja määritelmässään painottanut. (Healy ja Link 2012.)

1980-luvulla Ulrich Beckin (1986/1992) ajatuksesta käynnistynyt riskiyhteiskunta-keskustelu on tuottanut käsitteellistyksiä riskien havaitsemisesta, ehkäisemisestä ja hallinnasta. Beck viritti alkuun keskusteluita kansallisvaltioiden hallitsemistapojen ja institutionaalisten järjestelmien heikkouksista, joiden seurauksena valtiot eivät kykene turvaamaan kansalaisiaan sosiaalisilta ja luonnon riskeiltä. Ilmiöihin reagoidaan moraalilla paniikeilla, ja todellisuutta on ryhdytty tarkastelemaan ikään kuin jatkuvan hälytystilan alaisena. Tämän seurauksena voidaan saada kollektiivista hyväksyntää reaktionäarisille ja yksilöitä rajoittaville toimenpiteille, jotka saattavat kyseenalaistaa laillisuuden rajoja. (Harrikari 2008; Wacquant 2009; Harrikari ja Rauhala 2019, 56–58.)

Teoksessaan *Social Work in a Risk Society* (2006) Stephen A. Webb on määritellyt modernille sosiaalityölle kolme tehtävää. Ensimmäisen modernisaation vaiheessa tavoitteena oli sosiaalisten ja yksilöllisten olosuhteiden parantaminen sekä erityisesti toisen maailmansodan jälkeen tarpeiden arviointi ja kohtuullisen tarpeentyydytyksen tilan turvaaminen solidaarisella ja universalistisella sosiaalipolitiikalla. Toisen modernisaation vaiheessa 1980-luvulta alkaen tehtäväksi on tullut riskien havainnoiminen ja hallinta uusliberalismin oloissa. Webbin mukaan sosiaalityö toimii tilanteessa, jossa vallitsevaksi on muodostunut jako aktiivisiin, elämän riskejä hallitsemaan kykeneviin kansalaisiin ja marginalisoituneisiin kansalaisiin, jotka altistuvat riskeille ja joutuvat riippuvaisiksi asiantuntijoista, interventioista ja riskien hallinnan toimenpiteistä.

Toisen modernisaatiovaiheen epävarmuudet voidaan Webbin (2006) mukaan jaotella kolmeen kategoriaan, jotka hän nimeää ontologiseksi, epistemologiseksi ja proseduraaliseksi. Ontologisuus viittaa uskomiin ja olemassaoloon. Se tarkoittaa epäilyksiä, toteutumattomia tekoja, ratkaisemattomia tunnekokemuksia ja asioita, joista yksilö ei ole muodostanut käsitystä. Ontologisten seikkojen huomioon ottaminen sosiaalityössä tarkoittaa sitä, että sosiaalityössä tulisi asiantuntemuksen osana kehittää myös ymmärrystä siitä, keitä me olemme ja mihin uskomme. Epävarmuuden epistemologinen dimensio puolestaan edellyttää tiedon luonteen, tiedon alan ja validiuden sekä niiden taustalla vaikuttavien olettamusten tarkastelemista ja julkilausumista. Sosiaalityössä konstruktivistiset, kriittiset ja postmodernit tarkastelut ovat tuoneet esiin tiedon moniulotteista luonnetta. Epistemologinen ulottuvuus on erityisen rele-

vantti sosiaalityössä, koska ihmisten tilanteet ovat monimutkaisia, ongelmallisia ja odottamattomia seurauksia tuottavia, ja lisäksi interventiot niihin vastaamiseen ovat epäselviä tai puuttuvat (esim. Fawcett 2009; Fook 2002). Proseduraalisella epävarmuudella Webb viittaa vaihteleviin hallinnollisiin rakenteisiin ja sosiaalityön toiminta-alan rajojen määrittelyihin organisaatioissa.

Sosiaalityön käytäntöjä on ryhdytty arvioimaan epävarmuuksien viitekehyksessä. Huolta tunnetaan riittämättömistä ammatillisen toiminnan itsearviointikäytännöistä ja samanaikaisesti sosiaalityöhön kohdistuvasta säätelystä, jota liittyy mm. aktivointipoliittikan toteuttamiseen. Sosiaalityöhön aikaisemmin liittyneen kontrollitehtävän tilalle on tullut normalisointipyrkimyksiä ja riskien arviointia tulevaisuus- ja tulosodotuksissa, jotka ovat epäselviä. Lisäksi sosiaalityöhön on tullut monitorointityötä, jonka tavoitteet eivät välttämättä palvele sosiaalityön asiakkaan elämäntilanteiden tarkastelemista ja ratkaisujen etsimistä hänen tavoitteidensa suunnassa. (Healy ja Link 2012.)

1970-luvun lopulta alkaen asemaansa vahvistanut uusliberalismi tarkoittaa Evansin ja Sewellin (2013) mukaan taloudellista doktriinia, poliittista ideologiaa, yhteiskuntapoliittista hallinnan paradigmat sekä sosiaalista mielikuvitusta, jonka avulla voidaan kehittää uutta hallintaa ja toisen modernisaation vaateisiin soveltuvia hyvinvointipoliittisia ratkaisuja. Valtion, yksilö-kansalaisen ja markkinoiden intressien yhteensovittaminen on tarkoittanut pyrkimystä sosiaalisten ongelmien ja riskien yksilöllistämiseen, ja institutionaaliset ratkaisut ovat toistaiseksi jääneet sivuosaan tai budjettileikkausten armoille. Sosiaalisen mielikuvituksen avulla voidaan kuitenkin ideoida myös vastatendenssejä uusliberalistisille ratkaisuille, kuten globaalit ympäristö-, ihmisoikeus- ja kansalaisoikeusliikkeet ja kansalaiskeskustelut ovat osoittaneet. (Esim. Ferguson ym. 2005; Harrison ja Melville 2010; Gray ym. 2013). Ne ovat nostaneet esiin globaalia sosiaalista vastuuta, ylijärjestyksiä sosiaaliturvan järjestelyitä pakolaisille ja siirtolaisille, paikallisten voimavarojen yhteisöllistä uudelleen jakamista, uusia digitaalisia alustoja yhteisöjen muodostamiseen sekä ilmastonmuutoksen vastaisia toimia.

Lopuksi

Sosiaalityön avantgardistit 1900-luvulla ovat olleet sekä teorian kehittäjiä että käytännön toimijoita, jotka ovat soveltaneet ja kokeilleet käsitteellistyksiään ja suhteuttaneet näkemyksiään yhteiskunnallisiin aikalaiskeskusteluihin. Esittelimme tässä artikkelissa sosiaalityön varhaisina kehittäjinä amerikkalaiset Mary Richmondin ja Jane Addamsin, itävaltalaisen Ilse Arltin sekä saksalaisen Alice Salomonin ja heidän lisäksi mainitsimme amerikkalaisen Bertha Capen Reynoldsin. Arviomme on, että kyseiset sosiaalityön edustajat havainnoivat tarkkanäköisesti niitä yhteiskunnallisia muutoksia, joita modernisaatiomurros tuotti ja joiden myötä tuli näkyviin uusia sosiaalisia kysymyksiä ja ongelmia. Niihin vastaamiseen he kehittivät sosiaalityön sisältöä ja alaa, käsitteitä ja käytäntöjä.

Richmond käsitteellisti vapaan yksilön, jonka moderni palkkatyöyhteiskunta tarvitsi: tilannettaan arvioivan rationaalisen subjektin, joka ongelmien kohdatessa hakeutuu sosiaalityöntekijän luo. Sosiaalityöntekijä tarkastelee yksilön tilannetta ja etsii yhdessä asiakkaan kanssa ratkaisuja hankalan tilanteeseen. Addams on puolestaan yhteisötyön ja kaupunkisosiaalityön pioneeri, ja hän katsoi sosiaalityön tärkeäksi tehtäväksi sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon edistämisen. Hän kiinnitti huomiota yksilön ja yhteiskunnan suhteisiin, välityksen ongelmaan, ja tarkasteli modernisoituvaa yhteiskuntaa sen synnyttämien vastakkainasettelujen kuten luokan, rodun ja sukupuolen mukaisesti. Hän jäsensi lokaalin ja globaalin suhdetta tavalla, joka on edelleen käyttökelpoinen; yksilö elää lokaaleissa yhteisöissä, jotka ovat sidoksissa globaaliin kontekstiin. Tämä yhteen kietoutuneisuus korostuu digitalisoitumisen ja hybridisoitumisen oloissa.

Varhaisen sosiaalityön asialistalle tulivat inhimilliset tarpeet ja oikeus niiden tyydyttämiseen. Palkkatyöllä elävä ja kaupungissa asuva yksilö saattoi ihanteellisessa tapauksessa huolehtia tarpeentyydytyksestään, mutta tuli tilanteessaan haavoittuvaksi, jos palkkatyömahdollisuutta ei ollut. Arlt esitti, että yksilön hyvinvointi on mahdollisuus yleiseen vaurauteen ja siksi kansalaisten toimintakykyyn kannattaa investoida. Hyvinvointi kansalaiset kykenevät palkkatyön lisäksi osallistumaan demokratian edellyttämien kansalaisvelvollisuuksien täyttämiseen. Arlt korosti, että jokaisella yksilöllä tuli olla oikeus henkilökohtaiseen vapauteen, yksityi-

syyteen ja lahjojensa kehittämiseen. Hän oli Salomonin ohella ensimmäisiä modernin sosiaalityön koulutusyksiköiden ja -ohjelmien perustajia. Salomon käynnisti myös kansainväliset koulutusvertailut 1920-luvun lopulla. Radikaalin sosiaalityön edustaja Reynolds luonnosteli ensimmäisenä sosiaalityön kaksoissidoksen tuen ja kontrollin ristipaineessa, mikä on yhä vallitseva tilanne asiakkaan ja instituution välillä. Sosiaalityön pioneerien tärkeä ja yhä pätevä kontribuutio on moralisoimaton ihmiskäsitys. He kohdensivat kiinnostustaan yksilön ja yhteiskunnan suhteeseen ja havainnoivat niitä intressikamppailujen kenttiä sekä vallankäytön järjestelmiä, joita moderni yhteiskuntaan muodostui.

Tieteenalan klassikoiden määrittelemisen tapahtuu yleensä pitkäkestoisesti koulutus- ja tutkimusyhteisöissä, joissa uusille opiskelijasukupolville tuodaan valikoiden esiin alan varhaisia edustajia. Tässä artikkelissa olemme ottaneet varhaisesta vaiheesta harkinnanvaraisesti esimerkeiksi muutamia sosiaalityön edelläkävijöitä. Heitä voidaan pitää teoreetikoina sen ohella, että he olivat myös käytännön toimijoita ja organisoijia. Monia sosiaalipsykologian varhaisia edustajia voitaisiin katsoa myös sosiaalityölle merkittäviksi teoreetikoiksi, heistä esimerkkinä Richmondin ja Addamsin kanssa keskustelua käynyt identiteetin tutkija amerikkalainen Georg Herbert Mead. Monet modernia sosiaalipolitiikkaa kehittäneet kansantaloustieteilijät vaikuttivat keskieuropalaisiin sosiaalityön avantgardisteihin. Arlt sai yksityisopetusta kahdelta Verein für Sozialpolitik -yhdistyksen piiriin kuuluneelta kansantaloustieteen professorilta, jotka myös tukivat häntä sosiaalityön koulutuksen järjestämisessä. Salomonin ajatuksiin vaikuttivat varhaiset kasvatustieteilijät. Sosiaalityön pioneerit toivat kirjoituksissaan esiin pyrkimyksensä rakentaa monitieteisyyteen perustuvaa sosiaalityötä.

Epäilemättä monet sosiaalityön koulutuksen ja käytännön työn piirissä toimineet ja vaikuttaneet henkilöt ovat unohtuneet ja jääneet vaille tunnustusta. Heistä oivallisena esimerkkinä on Ilse Arlt, joka merkittävästä tutkimus-, julkaisu- ja koulutustyöstään huolimatta vaipui kuolemansa jälkeen vuosikymmenten ajaksi unohduksiin ja löydettiin uudestaan vasta 1990-luvun loppupuolella. Puolalainen Helena Radlińska mainitaan nimenä eurooppalaisten sosiaalityön pioneerien joukossa, mutta hänen ajatteluaan luontosuhdetta painottavasta sosiaali(kasvatus)työstä tunnetaan huonosti muualla kuin Puolassa. Hän rakensi sosiaa-

lityön koulutusta maaseudulle perustettuihin kansanopistoihin, jotka kiinnittyivät osaksi paikallisyhteisöjä (Lepalczyk ja Marynowicz-Hetka 2002).

Varhaiseen sosiaalityöhön liittynyt edistysusko ja kehitysoptimismi saivat kuin sinetikseen sosiaalityön ensimmäisen maailmankongressin Pariisissa vuonna 1928. Ohjelma ja esitykset valoivat uskoa sosiaalityön tulevaisuuteen tutkimus- ja ammattialana. Konferenssin laajaan aineistoon on dokumentoitu modernisaation varhaisen vaiheen sosiaalisia kysymyksiä, jotka sisällöllisistä painotuseroistaan huolimatta ovat yhä tänään ajankohtaisia niin kansallisella kuin globaalilla tasolla. Vain nykykeskusteluissa vahvat luontosuhde ja vanheneminen puuttuvat Pariisin konferenssin asialistalta. 1920-luvun lopun optimistiset tavoitteet kuitenkin ohenivat seuraavien vuosikymmenien autoritaarisissa oloissa. Ilse Arlt joutui vuonna 1958 pettyneesti toteamaan, että sosiaalityö edelleen perustui satunnaisiin käsitteisiin, mielipiteisiin ja epäsystemaattiseen tietoon ja siltä puuttui asianmukainen perustutkimus ja tieteellinen perusta (Staub-Bernasconi 2002, 27).

YK:n sosiaalikomissio tunnusti sosiaalityön kansainväliseksi asiantuntija-alaksi vuonna 1951, perusteluna sosiaalityön piirissä tehty pakolais- ja siirtolaistyö. Näin sosiaalityölle tuli tunnustettu työnjaollinen paikka kansainvälisellä toimintakentällä. Läntisissä kansallisvaltioissa kehiteltiin 1950-luvulta alkaen julkisia hyvinvointijärjestelmiä ja sosiaalityötä kiinnitettiin sosiaalipalveluiden osaksi. 1960-luvun poliittisessa ilmapiirissä korostettiin yhteiskunnan rakenteellisia tekijöitä ja ryhdyttiin arvostelemaan julkisen vallan toimintaa. Kapitalismikritiikki toi esiin ammattauttamiseen rakentuneita alistavia ja kohteellistavia käytäntöjä, ja sosiaalityöhön ryhdyttiin etsimään uusia aineksia kriittisen ja radikaalin sosiaalityön piiristä. Nykyiset voimaantumiskeskustelut kiinnittyvät osaltaan kyseiseen traditioon.

Toiseen modernisaatiovaiheeseen siirtymisen keskeisiä katalysaattoreita ovat olleet ensimmäisen modernisaation hallitsemisjärjestelmien vanhentuneisuus ja jäykkyys, niiden muuttuminen epätarkoituksenmukaisiksi demokratiavaatimusten, globalisaation ja digitalisaation edetessä. Merkittävä perusteellista yhteiskunnallista muutosta edellyttävä tekijä on luonnon tilan ja kestävyuden nouseminen asialistalle 1980-luvun puolivälistä alkaen, erityisesti Ulrich Beckin esittämän riskiyhteiskunta-käsit-

teellistyksen myötä. Luontosuhteen aktualisoituminen on 1970-luvulta alkaen vaikuttanut sosiaalityön käsitteellistykseen, kun niihin on ryhdytty liittämään luonnonympäristön ja myös (yksilöllisen) ruumiillisuuden kysymyksiä.

Uusliberalismin nousu 1970-luvulta alkaen on tuonut uusia sävyjä sosiaalityön jäsentämiseen. Yksilöllisyyden korostuminen on voimistanut ihmis- ja perusoikeuksien merkitystä. Riskiajattelu on toisaalta merkinnyt myös sitä, että yksilöt toimintatapoineen ja elämänvalintoineen voidaan nähdä riskeinä. Toisen modernisaation sosiaalityötä on kehitelty postmodernismin viitekehyksessä, jossa on korostettu asiakkaan ja asiantuntijan yhteistoiminnallisuutta ja asiakkaan asemaa elämismäänsä päteväenä tulkkina. Luontosuhdetta, elämänpoliittisia valintoja, asiakkaan aktiivisuutta sekä sosiaalityöntekijän ja asiakkaan vuorovaikutusta ovat sovitelleet yhteen amerikkalaiset Carel Bailey Germain ja Alex Gitterman vuonna 1980 esittämässään Life model of social work -mallissa. Siinä käsitteellistetään ihmisen luontosuhteen ja sosiaalisten suhteiden keskinäistä dynamiikkaa. Germain ja Gitterman kritisoivat mallillaan niin sosiologian kuin psykologian piirissä esitettyjä reduktionistisia selityksiä. He tulkitsevat yksilöä holistisesti eri olemuspuolien samanaikaisuutta ja keskinäistä dynamiikkaa huomioon ottaen. Luontosuhdetta he pitävät aktiivisena toiminnallisena suhteena, jossa yksilöt voivat elämänvalinnoillaan muokata ympäristöään ja myös omia elämänprosessejaan, mihin Germainin ja Gittermanin mukaan tarvitaan tueksi ammattitaitoisia sosiaalityöntekijöitä.

Toiseen modernisaatioon siirtymiseen liittyy myös ihmisoikeuksien merkityksen korostuminen. Olemme esitelleet sveitsiläisen Silvia Staub-Bernasconin näkemyksiä sosiaalityöstä ihmisoikeustyönä. Sellaiseksi voi tulkita jo varhaisten avantgardistien esittämiä näkemyksiä sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta ja yksilöiden ihmisarvoisen elämän ehdoista, joita sosiaalityöntekijöiden tulisi edistää. Staub-Bernasconin mukaan sosiaalityö ihmisoikeustyönä voi toimia myös ylijärjestyksessä eli kansallismielisyyden rajat ylittävää sosiaalityötä painottaen. Sosiaalityön tulisi ottaa mandaattinsa universaalista ihmisyydestä, jonka YK määritteli läh-tökohdaksi vuoden 1948 Ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessaan.

Esiin nostamiemme sosiaalityön avantgardistien ajatuksista voidaan ammentaa sekä käsitteellisiä että metodologisia ideoita nykytilanteen

analysoimiseen. Modernilla sosiaalityöllä on varhaisvaiheistaan alkaen ollut keskusteleva ja vireä kansainvälinen yhteisö, jonka piirissä on vaihdettu käsityksiä eri yhteiskunnissa vallitsevista sosiaalisista kysymyksistä ja niihin vastaamisesta sosiaalityön keinoin. Nykytilanteessa kansallisia oloja ja tilanteita koskevat vertailevat analyysit ovat menettäneet teoreettista voimaansa, koska ne usein nojautuvat binaarisiin käsitteisiin eivätkä ole sensitiivisiä ylijäisille ja useille ontologisille tasoille ulottuville kysymyksille. Luontosuhteen esiin nostaminen ei ole aivan uutta, mutta sen empiiriseen analysoimiseen tarvittavat konkreettiset käsitteet ja metodologia ovat vasta kehitteillä. Metodologisen nationalismin kritiikki on sosiaalityönkin piirissä avannut vallitsevien teorioiden uudistamisen mahdollisuuksia. Käsitteelliset kehittelyt luontosuhteesta ovat arviomme mukaan sosiaalityön tutkimuksen keskeisin tehtävä tässä ajassa – ilmastomuutoksen aikakaudella.

Kirjallisuus

- Addams, Jane (1902) *Democracy and Social Ethics*. New York: Macmillan Publishers.
- Addams, Jane (1907) *Newer Ideals of Peace*. New York: Chautauqua Press.
- Addams, Jane (1912) *Twenty Years at Hull-House with Autobiographical Notes*. New York: The Macmillan Company.
- Addams, Jane (1922) *Peace and Bread in Time of War*. New York: Macmillan.
- American Social Policy in the 1960's and 1970's. <https://socialwelfare.library.vcu.edu/war-on-poverty/american-social-policy-in-the-60s-and-70s/>
- Arlt, Ilse (1921) *Die Grundlagen der Fürsorge*. Wien: Österreichischer Schulbücher Verlag.
- Bailey, Roy Victor & Brake, Mike (1975) *Radical Social Work*. New York: Pantheon Books.
- Bauman, Zygmunt (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity. Suomeksi Bauman, Zygmunt (2002, suomentanut Jyrki Vainonen) *Notkea moderni*. Tampere: Vastapaino.
- Beck, Ulrich (1986) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. Englanniksi Beck, Ulrich (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beveridge, William (1942) *Social Insurance and Allied Services*. Report by Sir W. Beveridge. London: Her Majesty's Stationery Office.

- Castells, Manuel (2010) *The Rise of Network Society*. Chichester: Blackwell Publishing.
- Clarke, John (2005) New Labour's citizens: activated, empowered, responsibilized, abandoned? *Critical Social Policy* 25 (4), 447–463. <https://doi.org/10.1177/0261018305057024>
- Corrigan, Paul & Leonard, Peter (1978) *Social Work Practice Under Capitalism*. Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press.
- Eilers, Kerstin (2002) Soziale Arbeit im europäischen Vergleich – Eine Bestandsaufnahme der Internationalen Konferenz für Wohlfahrtspflege und Sozialpolitik in Paris 1928. Teoksessa Sabine Hering & Bertheke Waaldijk (toim.) *Die Geschichte der Sozialen Arbeit in Europa (1900–1960)*. Opladen: Leske + Budrich, 115–124.
- Engelke, Ernst (2002) Grundbedürfnisse befriedigen – Ilse Arlt (1876–1960). Teoksessa Ernst Engelke & Stefan Borrmann & Christian Spatscheck (toim.) *Theorien der Sozialarbeit*. (4. Auflage). Freiburg im Breisgau: Lambertus, 265–278.
- Engelke, Ernst & Borrmann, Stefan & Spatscheck, Christian (2014) *Theorien der Sozialen Arbeit*. (6. Auflage). Freiburg im Breisgau: Lambertus.
- Eriksson, Lars D. (toim.) (1967) *Pakkoauttajat*. Helsinki: Tammi.
- Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo (toim.) (1975) *Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Evans, Peter B. & Sewell, William H. Jr. (2013) Neoliberalism. Policy regimes, international regimes, and social effects. Teoksessa Peter A. Hall & Michèle Lamont (toim.) *Social Resilience in the Neoliberal Era*. Cambridge, New York et al.: Cambridge University Press, 35–67.
- Fawcett, Barbara (2009) Vulnerability: Questioning the certainties in social work and health. *International Journal of Social Work* 52 (4), 472–484.
- Fjeldheim, Siri & Levin, Irene & Engebretsen, Eivind (2015) The theoretical foundation of social case work. *Nordic Social Work Research* 5 (Suppl. 1), 43–55. <http://dx.doi.org/10.1080/2156857X.2015.1067900>
- Fook, Jan (2002) *Social Work: A Critical Approach to Practice*. London: SAGE Publications.
- Frey, Cornelia (2009) Ilse Arlt. Eine frühe Systemikerin? Teoksessa Peter Pantucek & Maria Maiss (toim.) *Die Aktualität des Denkens von Ilse Arlt*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 83–91.
- Germain, Caryl Bailey & Gitterman, Alex (1980) *The Life Model of Social Work Practice*. New York: Columbia University Press.
- Gershuny, Jonathan (1978) *After Industrial Society? The Emerging Self-service Economy*. London: Macmillan.
- Gershuny, Jonathan (1983) *Social Innovation and the Division of Labour*.

- Oxford: Oxford University Press.
- Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gray, Mel & Coates, John & Yellow Bird, Michael & Hetherington, Tiani (toim.) (2013) *Decolonizing Social Work*. Farnham & Burlington: Ashgate.
- Hall, Penelope (1952) *The Social Services of Modern England*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Hall, Peter A. & Lamont, Michèle (toim.) (2013) *Social Resilience in the Neoliberal Era*. Cambridge, New York et al.: Cambridge University Press.
- Harrikari, Timo (2008) Exploring risk governance in the Nordic context. Finnish juvenile crime and child welfare. *Current Issues in Criminal Justice* 20 (1), 21–42.
- Harrikari, Timo & Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina (2014) *Social Change and Social Work. The Changing Societal Conditions of Social Work in Time and Place*. Farnham & Burlington: Ashgate.
- Harrikari, Timo & Rauhala, Pirkko-Liisa (2019) *Towards Glocal Social Work in the Era of Compressed Modernity*. London and New York: Routledge.
- Harrison, Gai & Melville, Rose (2010) *Rethinking Social Work in a Global World*. New York: Palgrave Macmillan.
- Healy, Lynne M. & Link, Rosemary J. (toim.) (2012) *Handbook of International Social Work. Human Rights, Development, and Global Profession*. New York: Oxford University Press.
- Healy, Lynne & Thomas, Rebecca L. (2007) International social work. A retrospective in the 50th year. *International Social Work* 50 (5), 581–596.
- Hering, Sabine & Waaldijk, Bertheke (toim.) (2002) *Die Geschichte der Sozialen Arbeit in Europa (1900–1960)*. Opladen: Leske + Budrich.
- Hirschman, Albert O. (1991) *The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility and Jeopardy*. Cambridge MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor W. (1944/1947) *Dialektik der Aufklärung*. Amsterdam: Querido. Suomeksi Horkheimer, Max & Adorno, Theodor (2008, suomentanut Veikko Pietilä) *Valistuksen dialektiikka*. Tampere: Vastapaino.
- IFSW (International Federation of Social Workers) (1959) Report of the International Study Group on the Function and Working Methods of the Personal Social Workers. IFSW Archival Documents: <http://ifsw.org/news/exciting-discovery-of-historical-documents/>
- Julkunen, Ilse & Rauhala, Pirkko-Liisa (2013) Otherness, social welfare and social work – a Nordic perspective. *Nordic Social Work Research* 3 (2),

- 105–119. <http://dx.doi.org/10.1080/2156857X.2013.8342266>
- Kaplan, E. Ann & Sprinker, Michael (1993) *The Althusserian Legacy*. New York: Verso Books.
- Komiteanmietintö (KM) 1940: 3. Huoltotyöntekijöiden koulutuksen järjestäminen.
- Komiteanmietintö (KM) 1971: A 25. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö 1.
- Kuhnle, Stein (1978) *The Beginnings of the Nordic Welfare States: Similarities and Differences*. *Acta Sociologica* 21 (Supplement), 9–35.
- Lepalczyk, Irena & Marynowicz-Hetka, Ewa (2002) Helena Radlińska – Ein Porträt ihrer Person und ihrer Arbeit als Wissenschaftlerin, Lehrerin und “soziale Aktivistin”. *Teoksessa Sabine Hering & Bertheke Waaldijk (toim.) Die Geschichte der Sozialen Arbeit in Europa (1900–1960)*. Opladen: Leske + Budrich, 65–72.
- Lorenz, Walter (2001) *Soziale Arbeit: Internationale*. *Teoksessa Hans-Uwe Otto & Hans Thiersch (toim.) Handbuch Sozialarbeit Sozialpädagogik*. Neuwied: Luchterhand, 1644–1648.
- Lorenz, Walter (2014) Is history repeating itself? Reinventing social work’s role in ensuring social solidarity under conditions of globalization. *Teoksessa Timo Harrikari & Pirkko-Liisa Rauhala & Elina Virokannas (toim.) Social Change and Social Work. The Changing Societal Conditions of Social Work in Time and Place*. Farnham & Burlington: Ashgate, 15–29.
- Liotard, Jean-Francois (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Maslow, Abraham H. (1943) A theory of human motivation. *Psychological Review* 50 (4), 370–396.
- Midgley, James (1981) *Professional Imperialism: Social Work in the Third World*. London: Heinemann.
- Mäntysaari, Mikko (2009) Marx sosiaalityön tutkimuksessa. *Teoksessa Mikko Mäntysaari & Anneli Pohjola & Tarja Pösö (toim.) Sosiaalityö ja teoria*. Jyväskylä: PS-kustannus, 85–108.
- Nussbaum, Martha (2011) *Creating Capabilities. The Human Development Approach*. Cambridge (Massachusetts) & London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Pantucek, Peter & Maiss, Maria (toim.) (2009) *Die Aktualität des Denkens von Ilse Arlt*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Peukert, Detlev (1998) Rassismus als Bildungs- und Sozialpolitik. *Teoksessa Renate Cogoy & Irene Kluge & Brigitte Meckler (toim.) Erinnerung einer Profession. Erziehungsberatung, Jugendhilfe und Nationalsozialismus*. Münster: Votum Verlag, 111–123.

- Pierson, Christopher (1991) *Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare*. Cambridge: Polity Press.
- Première Conference 1928. Première Conférence Internationale du Service Social 1928. Vol. I, Vol. II, Vol. III. Paris.
- Rauhala, Lauri (2009) *Henkinen ihminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rauhala, Pirkko-Liisa (1996) Miten sosiaalipalvelut ovat tulleet osaksi suomalaisten sosiaaliturvaa? *Acta Universitatis Tamperensis ser A vol. 477*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rauhala, Pirkko-Liisa (2015) Ilse Arlt – unohduksesta nouseva sosiaalityön klassikko. *Janus, Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön aikakauslehti* 23 (2), 223–230.
- Rauhala, Pirkko-Liisa & Jäppinen, Maija & Metteri, Anna & Ranta-Tyrkkö, Satu (2017) *Kansainvälinen, ylijäräinen, globaali sosiaalityö – juuria, katkoksia, uusia alkuja*. Teoksessa Maija Jäppinen & Anna Metteri & Pirkko-Liisa Rauhala & Satu Ranta-Tyrkkö (toim.) *Kansainvälinen sosiaalityö. Käsitteitä, käytäntöjä ja kehityskulkuja*. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2016. Euroopan Unioni: UNIPress (2. painos), 9–37.
- Reynolds, Bertha Capen (1934) *Between client and community*. New York: Oriole.
- Richmond, Mary (1917) *Social Diagnosis*. New York: Russel Sage House.
- Richmond, Mary (1922) *What is Social Case Work? An Introductory Description*. New York: Russel Sage House.
- Rifkin, Jeremy (1995) *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: G.P. Putnam's Sons.
- Salomon, Alice (1937) *Education for Social Work. A Sociological Interpretation based on an International Survey*. Zürich & Leipzig: Verlag für Recht und Gesellschaft A-G.
- Satka, Mirja (1994) *Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi*. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva*. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 261–339.
- Satka, Mirja (1995) *Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the Poor Relief to Professional Social Work*. Jyväskylä: SoPhi.
- Sen, Amartya K. (1985) *Commodities and Capabilities*. Amsterdam: North Holland.
- Sipilä, Jorma (toim.) (1997) *Social Care Services: The Key to the Scandinavian Welfare Model*. Aldershot: Avebury.
- Staub-Bernasconi, Silvia (1991) *Das Selbstverständniss Sozialer Arbeit in Europa: frei von Zukunft – voll von Sorgen?* *Sozialarbeit* 23 (2), 2–32.
- Staub-Bernasconi, Silvia (1995) *Systemtheorie, soziale Probleme und Soziale*

- Arbeit: lokal, national, international oder: vom Ende der Bescheidenheit. Bern: Paul Haupt.
- Staub-Bernasconi, Silvia (2002) *Ilse Arlt: Lebensfreude dank einer wissenschaftsbasierten Bedürfnisskunde. Aktualität und Brisanz einer fast vergessenen Theoretikerin.* Teoksessa Sabine Hering & Berteke Waaldijk (toim.) *Die Geschichte der Sozialen Arbeit in Europa (1900–1960).* Opladen: Leske + Budrich, 25–33.
- Staub-Bernasconi (2014) *Transcending disciplinary, professional and national borders in social work education?* Teoksessa Noble, Carolyn & Strauss, Helle & Littlechild, Brian (toim.) *Global Social Work. Crossing Borders, Blurring Boudaries.* Sydney: Sydney University Press, 27–40.
- Titmuss, Richard (1950) *Problems of Social Policy.* London: Her Majesty's Stationery Office.
- Titmuss, Richard (1958) *Essays on the 'Welfare State'.* London: Unwin University Books.
- Wacquant, Loïc (2009) *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity.* Durham & London: Duke University Press.
- Webb, Stephen (2006) *Social Work in Risk Society: Social and Political Perspectives.* Houndmills & Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.

II OSA: Ammatillisten menetelmien historiat

Katja Kuusisto & Johanna Ranta

Psykososiaalisen päihdetyön asema Suomessa 1900-luvulta nykypäivään

Johdanto

Historiaa tarkasteltaessa suomalaisen päihdetyön ominaispiirteeksi määritetty sosiaalityön pitkäaikainen ja vahva rooli, joka alkoi vakiintua vähitellen 1900-luvun puolivälissä. Sosiaalityön vahvistuessa myös psykososiaalinen lähestymistapa vakiintui keskeiseksi osaksi päihdetyötä. Psykososiaalisen päihdetyön vahvaa asemaa ovat kuitenkin sittemmin horjuttaneet päihdehuollon siirtyminen laajemmin terveydenhuollon vastuulle (Murto 2002; Weckroth 2006, 194) sekä uuden julkisjohtamisen mukana Suomeen rantautuneet uusliberalistiset käytännöt, jotka ovat todentuneet sosiaali- ja terveystalouden markkinoistumisena, kuten niukentuneina resursseina ja palveluiden kilpailuttamisena (Eräsaari 2014; Koskiahho 2008).

Käsite psykososiaalinen saa tutkimuksissa monenlaisia määritelmiä riippuen siitä, millä tieteenalalla tai mihin asiakasryhmään liitettynä sitä käytetään. Esimerkiksi lääketieteessä, psykologiassa ja sosiaalityössä käsitteelle ei ole edes tieteenalojen sisällä löydetty selkeää, yhtenäistä määritelmää.

mää (Weckroth 2007, 432–434). Suomalaisissa sosiaalityön tutkimuksissa psykososiaalisen käsitettä on käytetty päihdekontekstissa niukasti (mt., 427) ja psykososiaalista päihdehoitoa on tutkittu Suomessa ylipäättään vain vähän (Saarnio 2009, 25). Näitä havaintoja tukee tekemämme systemaattinen kirjallisuushaku, jonka perusteella psykososiaalisen käsite on sosiaalityön kirjallisuudessa liitetty päihdetyöhön enimmäkseen yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen opinnäytetöissä.

Lähestymme psykososiaalista kokonaisvaltaisena ja päihdetyössä erityisesti sosiaalityölle ominaisena työskentelyotteena, joka huomioi yksilön ja sosiaalisen ympäristön välisen suhteen (ks. Granfelt 1993; Toikko 1997; Raunio 2009). Tavoitteenamme on tässä kirjallisuuskatsauksessa tuottaa tietoa psykososiaalisen lähestymistavan muotoutumisen historiasta ja nykyisestä asemasta suomalaisessa päihdetyössä. Tarkastelemme, millaisten toimintaympäristöjen muutosten kautta suomalaisen päihdetyön matka on kulkenut 1900-luvun alusta tähän päivään ja millaiseksi psykososiaalisen lähestymistavan asema määrittyy suomalaisen päihdetyön historiassa ja sen muuttuvissa toimintaympäristöissä. Kiinnostuksemme historiaan on vahvasti nykyhetken motivoimaa; tutkimme menneisyyttä, koska olemme kiinnostuneita sen suhteesta tähän aikaan. Tarkastelutapaamme voidaan siten pitää genealogiasta (esim. Foucault 2000; Helén 2005) vaikutteita saaneena.

Psykososiaalinen lähestymistapa sosiaalityössä

Suomalaisissa sosiaalityön tutkimuksissa psykososiaalisen käsitettä on määritelty vähän ja vaihtelevin sisällöin (Weckroth 2007), mutta yleisesti sillä viitataan yksilön ja sosiaalisen ympäristön väliseen vuorovaikutukseen (Raunio 2009, 178). Kun psykososiaalinen käsitetään ammatillisena lähestymistapana, kuten tässä tutkimuksessa teemme, se nähdään ihmissuhdetyön suuntauksena, joka huomioi asiakkaiden psyykkiset ja sosiaaliset tarpeet. Psykososiaalisen työn piirteet korostuvat eri ammattiryhmillä eri tavoin. (Granfelt 1993, 177.) Sosiaalityössä psykososiaalinen jäsentyy asiakkaan ja työntekijän vuorovaikutuksessa todentuvana kokonaisvaltaisena lähestymistapana, jolla etsitään ratkaisuja monimutkaiseen tilanteeseen (ks. Granfelt 1993; Raunio 2009; Sipilä 1989; Toikko

1997). Päihdetutkimuksissa kokonaisvaltaisuuden käsitettä käytetäänkin usein psykososiaalisen käsitteen rinnalla (esim. Knuuti 2007, 25; Väyrynen 2007, 195; Väyrynen & Lindh 2013, 407).

Psykososiaalisen työn tavoitteena on muutos asiakkaan ajatuksissa, toimintatavoissa ja sosiaalisessa tilanteessa (Raunio 2009, 198). Granfelt (1993, 177) pitää psykososiaalisen sosiaalityön erityispiirteinä ”terapeuttisuutta, sitoutumista työskentelyyn syrjäytyneiden ryhmien kanssa sekä pyrkimystä tietoisesti jäsentää psykologian osuutta sosiaalityön tietoperustassa”. Sen tavoitteiksi mielletään asiakkaiden tarpeita ymmärtävä ote ja psyykkisen hyvinvoinnin koheneminen. (Mt.) Lähestymistapaa onkin sovellettu sosiaalityössä erityisesti päihde- ja mielenterveyspalveluiden kaltaisissa terapeuttisissa organisaatioissa (Sipilä 1989, 213, 224). Raunio (2009, 178–184) tekee kuitenkin eron psykososiaalisen ja terapeuttisen sosiaalityön välille. Hän liittää psykososiaalisen lähestymistavan marginaaliasemassa elävien parissa ja vaativissa asiakastilanteissa työskentelyyn, jossa on vuorovaikutussuhteen lisäksi keskeistä palveluiden välinen yhteistyö. Lähestymistapaa onkin sosiaalityössä kuvailtu ennemmin korjaavana kuin ennaltaehkäisevänä (Granfelt 1993, 196–197; Raunio 2009, 179).

Psykososiaalinen voidaan nähdä vaativana lähestymistapana: työntekijän tulee sekä ymmärtää päihderiippuvuuden kaltaisia vaativiksi miellettyjä ongelmia, tuntee palvelujärjestelmää että osata soveltaa vuorovaikutustyön menetelmiä. Raunio (2009, 179) liittää psykososiaalisen lisäksi asiakkaan sosiaalisten oikeuksien valvontaan ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen (ks. myös Granfelt 1993, 211). Taustaorganisaatio kuitenkin määrittää, miten lähestymistapaa voi soveltaa käytännössä. Terapeuttinen vuorovaikutustyö voi esimerkiksi vaikeutua, jos työtä raamittavat lainsäädännön velvoittama kontrollitehtävä tai muut vahvat reunaehdot (Raunio 2009, 183). Oletamme tämänkaltaisten ehtojen vaikuttaneen historian kuluessa myös psykososiaalisen päihdetyön toteuttamiskäytäntöihin.

Tutkimusasetelma ja analyysin kuvaus

Tutkimuksemme on laadullinen kirjallisuuskatsaus, jossa tarkastelemme psykososiaalisen lähestymistavan asemaa suomalaisen päihdetyön historiassa ja sen avainkäänneissä eli keskeisimmissä toimintaympäristön muutoksissa⁴. Käsitämme avainkäänneet genealogian periaatteiden mukaan tapahtumiksi, joissa psykososiaalinen kiinnittyy päihdetyöhön (ks. Foucault 1998, 63–64; Helén 2005, 96). Avainkäänneet eivät ole yhtäkkisiä murroksia, joissa psykososiaalinen lähestymistapa vain “ilmaantuu”, vaan erinäisten tapahtumien kautta se tulee todennäköisemmäksi tai epätodennäköisemmäksi ja todentuu päihdetyön käytännöissä vähitellen. Avainkäänneitä on tutkimuksissa jäsennetty eri tavoin fokuksista riippuen (esim. Kaukonen 2002; Laitila-Ukkola 2005; Peltonen 1997). Esimerkiksi psykososiaalisen päihdetyön nykytilannetta voidaan arvioida tarkastelemalla sen historiaa ja siinä tapahtuneita muutoksia.

Kirjallisuuskatsauksen erilaisia toteuttamistapoja yhdistää pyrkimys tutkimustiedon kattavaan kokoamiseen ja arviointiin valitusta näkökulmasta. Pyrimme tutkimuksessamme luomaan yleiskatsauksen aihepiiriin ja tiivistämään suuresta tietomassasta olennaisen tekemällä päätelmiä aiempien tekstien sisällöistä. (Kallio 2006; Mäkelä ym. 1996.) Tavoittelimme aluksi elektronisiin tietokantoihin (Arto, Juuli, Melinda) kohdistuneissa systemaattisissa kirjallisuushauissa, jotka toteutimme tammikuussa 2019, kattavaa tutkimusaineistoa psykososiaalisesta lähestymistavasta erityisesti suomalaisessa päihdesosiaalityössä. Hauissa kuitenkin ilmeni, ettei psykososiaalisesta ole tässä kontekstissa juuri kirjoitettu. Koska saimme vahvistuksen siitä, että psykososiaalisen käsitettä on käytetty, tai ainakin määritelty, päihdesosiaalityön tutkimuksessa niukasti (ks. Weckroth 2007), lavensimme tietokantahakua kirjallisuuteen suomalaisen sosiaalityön ja päihdetyön historiasta sekä nykyisistä toimintaympäristöistä. Tutkimusaineisto täydentyi myös vaihteittain lukemisen ja analyysiprosessin edetessä vuoden 2019 aikana. Lopullinen aineisto,

4 Tutkimus on tehty osana seuraavia hankkeita: Asiakkaan kokemus kuntoutustoiminnasta ja hyvinvoinnin muutoksesta laitospäihdekuntoutuksen aikana ja seurannassa (Alkoholitutkimussäätiö 2019–2020); Kodeissa tapahtuvien palvelukohtaamisten maantiede hyvinvointipalvelujen marginaalissa Suomessa ja Ruotsissa (Suomen Akatemia 2017–2021).

103 tekstiä, muodostui monisuuntaisesti yhdistelmästä sosiaalityön ja päihdetyön kirjallisuutta, josta etsimme psykososiaalisen lähestymistavan toimintaympäristöjä ja teimme tulkintaa sen toteuttamismahdollisuuksista eri aikoina.

Olemme tulkinneet päihdetyön toimintaympäristön muutoksia läheteoksista, jotka edustavat erilaisia tekstigenrejä, kuten tieteellisiä artikkeleita, historiateoksia, raportteja, tieteellisiä oppikirjoja ja lakitekstejä. Tiedostamme, että aineiston ulkopuolelle on väistämättä jäänyt aihepiirille relevantteja tekstejä. Väitämme kuitenkin, että aineistomme on lukumäärältään ja sisällöltään kattava. Keskeisten toimintaympäristöjen muutosten tavoittamisesta kertoo niiden saturoituminen lähdeteksteissä.

Analyysiprosessi jakautui kahteen osaan. Perehdyimme ensin kirjallisuuden päihdehuollon ja sosiaalityön historiasta. Määrittelimme päihdetyön toimintaympäristöjen historiasta kaksi avainkäännettä, jotka tulkintamme mukaan ovat vaikuttaneet merkittävästi psykososiaalisen päihdetyön syntyyn, kehitykseen ja toteuttamisedellytyksiin Suomessa. Toisessa osassa keskityimme yksityiskohtaisempaan avainkäänneiden analyysiin. Haimme vastauksia tutkimuskysymykseemme siitä, millaiseksi psykososiaalisen lähestymistavan asema määrittyy suomalaisen päihdetyön historiassa ja sen muuttuvissa toimintaympäristöissä.

Psykososiaalisen lähestymistavan asema suomalaisen päihdetyön historiassa

Olemme tulosluvussa tarkastelleet psykososiaalisen päihdetyön asemaa ja kehityskulkuja kahden avainkäänteen ja niitä ympäröivien toimintaympäristöjen muutosten valossa. Olemme jakaneet muutokset kolmeen kategoriaan (lainsäädäntö, yhteiskunnallinen ilmapiiri ja hoitojärjestelmä) ja kolmeen ajanjaksoon, joiden taitekohdissa kumpikin avainkäänne alkaa vähitellen konkretisoitua (ks. taulukko 1). Historian jäsentäminen perustuu tekemiimme tulkintoihin päihdetyölle kullakin ajanjaksolla merkityksellisimmistä lainsäädännöstä, yhteiskunnallisesta ilmapiiristä ja palvelujärjestelmästä sekä niissä tapahtuneista muutoksista. Ajattelemme näiden yhdessä muodostavan psykososiaalisen lähestymistavan keskeisimmän toimintaympäristön. Tulkinnassamme psykososiaalisen lähes-

Taulukko 1. Päihdetyön toimintaympäristöissä tapahtuneet muutokset ja psykososiaalisen lähestymistavan asema näiden muutosten aikana.

<i>Ajanjakso</i>	<i>Lainsäädäntö</i>	<i>Yhteiskunnallinen ilmapiiri</i>	<i>Hoitojärjestelmä</i>	<i>Psykososiaalisen asema</i>
1900-1940-luku	Kieltolaki 29/1917 Köyhäinhoitolaki 145/1922 Väkijuomalaki 45/1932 Huoltolait 1936 Huumausainelaki 233/1942	Alkoholitit irtolaisina, yksilön vastuu itsestään Alkoholi täyskiellosta säänneltyyn vapauteen; Oy Alkoholiliike Ab:n perustaminen (1932)	Mielisairaalat (1920–) Työlaitokset, vapaaehtoinen hoito pakko-hoidon rinnalle (1930–) AA-liikkeen tulo, pula hoitopaikoista (1940–)	Ei asemaa, sosiaalisten ongelmien jäsentäminen toisistaan erillisinä - sotien vaikutukset - alkoholin käytön vahva kontrolli
<i>Ensimmäinen avainkäänte</i>				
1950-1980-luku	PAV-laki 96/1961 Huumausainelaki 1972 PAV-lain osittaisuudistus 1975 Sosiaalihuoltolaki 710/1982 Päihdehuoltolaki 41/1986	Tutkimusmyönteisyys; Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiö (1951) Yhteiskunnan vastuuta ajava politiikka, Marraskuun liike (1970–) Syrjäytymiskeskustelu (1980–) Hyvinvointivaltio, kohti universalismia (1980–) Ensimmäinen huumeaalto (1960–70)	Case work Suomeen, moniammatillisen työn alku (1950–) Avohuollon nousu, hoito-/työmenetelmien monipuolistuminen PAV-tarkkaajat, kontrolli (1960–) Päihdehuolto sosiaalihuollon alaisuuteen (1970/80–) Tuloksellisuusvaatimukset (1970–)	Asema vahvistuu vähitellen, psykososiaalisen kulta-aika - tutkimustieto lisääntyy - kontrollista tukeen - työmenetelmien kehittyminen ja lisääntyminen - sosiaalityön vahva rooli ja tieteeellistyminen
<i>Toinen avainkäänte</i>				
1990-luku –	Asiakaslaki 812/2000 Hankintalait 348/2007 ja 1397/2016 Huumausainelaki 373/2008 Sosiaalihuoltolaki 1301/2014 Alkoholilaki 1102/2017	Laman myötä lisääntynyt eriarvoisuus Toinen huumeaalto (1990–2000) Haittojen vähentäminen Suomeen NPM & uusliberalismi, ruohonjuuritason vastuullistaminen Alkoholisääntelyä puretaan (2017), vastuuta yksilölle	Markkinoistuneet ja kilpailutetut palvelut Niukuuden aika, palveluihin pääsyn vaikeutuminen Pirstaleiset palvelut → integraation tarve Päihdehoidon medikalisaatio ja lääketieteen alaisuus Vaikuttavuusarvioinnin ja -raportoinnin vaade	Asema kapenee, rakenteellisen työn tarve lisääntyy - asiakkaiden ja työntekijöiden autonomian väheneminen - asiakkaiden oikeuksista neuvottelu - sosiaalityö itsenäiseksi tieteenalaksi

tymistavan kehitysvaiheet saavat karkean ajallisen kehyksen. Kehitysvaiheita olisi ollut mahdollista jäsentää myös muista näkökulmista.

Tulosten ensimmäinen alaluku käsittelee 1900–1940-lukuja, aikaa ennen ensimmäistä avainkäännettä eli siirtymää kontrollikäytännöistä psykososiaaliseen lähestymistapaan. Toinen alaluku on rajattu 1950–1980-lukuihin, jolloin psykososiaalinen asteittain vahvistui ja vakiinnutti asemaansa suomalaisessa päihdetyössä. Kolmannessa alaluvussa keskitymme toisen avainkäänteen tuloon 1990-luvulta alkaen, jolloin päihdepalveluiden tuottamisen uusliberalistiset piirteet alkoivat enemmän korostua. Koska teemme tulkintaa historiasta myös teksteistä, joissa on jo lähtökohtaisesti tulkittu historiaa, kahta ensimmäistä alalukua leimaa yleisluontoisempi muutosten kuvaus ja kolmannessa, nykyhetken ulottuvassa alaluvussa painottuu aikalaiskriittisempi aineisto.

1900–1940-luku: kontrollin aikakausi

Suomen päihdepolitiikalle oli pitkään keskeistä kontrollipainotteisuus (Peltonen 1997; Stenius 2007). Ongelmia pyrittiin ratkaisemaan raittiusaatteella (Ahonen 2003; Peltonen 1997; Virtanen 1982, 71–74) ja pyyteettömällä kristillis-sosiaalisella pelastustyöllä (Toikko 2005, 92–94), joiden taustalla oli poliittisen ja yhteiskunnallisen ilmapiirin kiristyminen 1800-luvun lopulla. Alkoholin nähtiin rapauttavan yhteiskuntaa, minkä vuoksi käyttöä säänneltiin rajoitustoimenpiteillä. Jo ennen kieltolakia päihdeiden käyttöä rajoitettiin kuntien väkijuomakielloilla ja vapaaehtoisella juomalakkoliikkeellä. (Peltonen 1997, 63–81.) Kieltolaki (29/1917) muutti vallitsevan vapaaehtoisen kansanraittiuuden valtion sääntelemäksi pakkoraittiudeksi (Peltonen 1997, 111–116) ja tiukensi kontrollia entisestään. Alkoholin käyttöön, valmistukseen ja myyntiin liittyvästä toiminnasta tuli rangaistavaa (Stenius 2007, 102). Kieltolain vahva kannatus perustui ensimmäisen maailmansodan aikaisiin olosuhteisiin, mutta sotien loputtua sen kannatus laski (Peltonen 1997, 83–94).

Päihdeongelman näkeminen rikollisena toimintana vaikutti myös ajatuksiin alkoholistien hoidosta. Ilmapiirin muutosta ilmensi vuodesta 1879 voimassa olleen vaivaishoitoasetuksen tilalle vuonna 1922 tullut köyhäinholitolaki (145/1922), joka oli aiempaa inhimillisempi niille,

joiden avuntarpeen ei nähty olevan heistä itsestään johtuvaa (Urponen 1994, 178–179). Vaikka teollistumisen aikana sosiaaliset ongelmat nähtiinkin ratkaistavissa olevina yhteiskunnallisina kysymyksinä (Kaukonen 2002, 144), yksilön vastuuta korostava asenne kohdistui muun muassa työlaitoksiin ohjattuihin päihdeongelmaisiin (Piirainen 1974, 108–111). Auttaminen pohjautui pelastavan hoitotyön ihanteelle, kunnes huolto- ja sosiaalityön ammatit alkoivat hitaasti muotoutua (Juhila 2006, 28–39; Toikko 2005, 149) ja kunnallisen sosiaalihuollon merkitys päihdeongelmiin puuttumisessa 1930-luvulla vahvistui (Babor 2009, 209–212).

Kun kieltolaki kumottiin ja väkijuomalaki (45/1932) tuli voimaan vuonna 1932, valtio perusti Oy Alkoholiliike Ab:n (Alko). Alkon tehtävä nähtiin ennaltaehkäisevänä ja sosiaalipoliittisena (Toikko 2005, 177; Virtanen 1982, 76–79). Alkoholilain (60/1936) ja irtolaislain (57/1936) aikaan kunnalliset huoltolautakunnat kohdistivat alkoholia ongelmallisesti käytäviin kontrollitoimenpiteitä, kuten varoituksia, valvontaa ja työhön määräämistä (Stenius 2007, 98; Urponen 1994, 195–197). Sosiaalisen tuen sijaan kyse oli pakotetusta raittiusvalvonnasta, josta poikkeamisen uhkana oli pitkäaikainen sijoittaminen alkoholihuoltolaan, käytännössä työlaitokseen (Kaukonen 2002, 147–149; Toikko 2005, 145–147; Urponen 1994, 195–197).

Valvontaa toteutettiin ostajaintarkkailulla. Sillä pyrittiin yksilöön kohdistuvan tarkkailun, puhuttelun, myyntikiellon ja raittiusvalvonnan ohessa vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen sallitusta käyttäytymisestä. (Virtanen 1982, 77–79.) Alkoholilain keskittyi alkoholinkäytön aiheuttamiin haittoihin ennaltaehkäisyyn sijaan (Piirainen 1974). Psykososiaalista päihdehoitoa ei ollut tarjolla, vaan toimenpiteet olivat rikosoikeudellisia ja kavensivat niiden kohteeksi joutuneiden itsemääräämisoikeutta (Urponen 1994, 196–197). Alkoholilaisissa mainittiin kuitenkin ensimmäistä kertaa käsitteet ”ohjaus” ja ”pakkohoito” (Stenius 2007, 98). Vapaaehtoinen hoitoon hakeutuminen alkoi pakkohoitokäytännön rinnalla 1930-luvun lopulla, kun alkoholihuoltoloita alettiin perustaa enemmän.

Vaikka alkoholia käytettiin 1940-luvun Suomessa verrattain vähän (Virtanen 1982, 82), huomio kiinnittyi humalahakuiseen juomatapaan (Peltonen 1997, 83–94). Mielikuvalla suomalaisen kansanluonteen ja alkoholin erityislaatuisesta suhteesta perusteltiinkin alkoholin käyttöä rajoittavia toimia (ks. Peltonen 1997, 63–81). Sota ja sen jälkei-

nen tilanne lisäsivät sosiaalisia ongelmia, millä oli vaikutusta huumeiden, kuten pervitiinin, lisääntyneeseen käyttöön (Ylikangas 2009). Vasemiston nousun myötä sosiaalipoliittisiin uudistuksiin kiinnitettiin enemmän huomiota (Peltola 2009, 87–97). Hoitorakenteet monipuolistuivat 1940-luvun lopussa, mutta hoitopaikoista oli edelleen pulaa (Ahonen 1999, 10). Päihdeongelmien hoito nähtiin osin uudessa valossa; pakon sijaan alettiin korostaa vapaaehtoisuutta, asiakaslähtöisyyttä ja yhteisöllisyyttä (Ahonen 2007, 141–142). Päihdejärjestöjen toiminnassa korostui vaihtoehtojen tarjoaminen viranomaislähtöisille pakkotoimenpiteille (Kaukonen 2002, 148–149). Käytännössä raittiusvalvontaa ja työlaitoksiin määräämistä jatkettiin kuitenkin vielä pitkään tämän jälkeen, mikäli hoitoa ei ollut tarjolla. Taustaorganisaatioiden määrittelemiä kontrollipainotteisia tehtäviä voidaan pitää syynä siihen, ettei psykososiaaliselle lähestymistavalle muodostunut vielä tilaa (Raunio 2009, 183). Ostajaintarkkailun puhuttelu- ja ohjaukseen saivat kuitenkin terapeuttisia piirteitä yhdysvaltalaisen vaikutteiden ohjaamana (Peltonen 2002, 159; Virtanen 1982, 79).

Samaan aikaan uudenlaista sairausmalliajattelua edustava AA-liike tuli Suomeen (Stenius 2007, 97), mikä vaikutti yleiseen päihdeongelmaan suhtautumiseen. Yksilön vastuu ongelman synnystä nähtiin pienemmäksi ja sen myötä moralisoivalle suhtautumiselle jäi vähemmän sijaa (Ahonen 1997, 20; Thombs & Osborn 2013). Vaikka AA edustaa vain yhtä näkökulmaa riippuvuuksien hoitoon, uusi ajattelutapa vaikutti hoitojärjestelmän muotoutumiseen. Thombsin ja Osbornin (2013, 51–53) mukaan se mahdollisti osaltaan nykyisen vapaaehtoisuuteen perustuvan ja lain turvaaman päihdehoidon synnyn.

1950–1980-luku: kontrollikäytännöistä psykososiaaliseen lähestymistapaan

Sosiaalihuollon lainsäädäntö ei enää vastannut sodan jälkeisen ajan tarpeisiin. Vaikka päihdehoito monipuolistui, 1950-luvulla nojattiin yhä huoltolakeihin. Päihdeongelma nähtiin riskinä yhteiskunnan toiminnalle (Kananoja 2005, 11). Sosiaalilautakunnan huolto-osaston tehtäviin kuului alkoholisti- ja irtolaishuollon järjestäminen. Hoidon saatavuus oli

heikkoo, vaikka hoitojärjestelmä monipuolistui vähitellen. Hoitopaikkojen lisääntyminen ja vertaistuki saivat rinnalleen ensimmäisen lääkkeellistä päihdehoitoa tarjoavan avohoitoklinikan (Ahonen 1997, 37).

Päihdetyön toimijoiden kiinnostus tutkimustietoon heräsi vuosisadan puolivälissä, vaikka erilaisia selvityksiä oli tehty jo aiemmin (Peltonen 1997). Alko perusti Väkijuomakysymyksen tutkimussäätiön vuonna 1950. Tutkimuksella luotiin pohjaa vähitellen muodostuvalle päihdehoitojärjestelmälle sekä rakennettiin ymmärrystä asunnottomuuden kaltaisista yhteiskunnallisista ongelmista ja niiden yhdyspinnoista päihdeitä käyttävien elämään (Murto 1981, 304–305). Myös ymmärrys päihdeongelmaisten yksilöllisistä tuen tarpeista lisääntyi (Toikko 2005, 180–182).

Päihdehuollon toteutukseen haettiin vaikutteita ulkomailta ja sitä alettiin toteuttaa vähitellen kuntien lakisääteisten ja järjestöjen vapaaehtoisten avopalveluiden yhteistyönä (Kaukonen 2000, 157). Tutkimustiedon myötä myös erilaisista sosiaalihuollon työmenetelmistä tultiin tietoisemmiksi. Yhdysvalloissa oli 1900-luvun alusta lähtien käytetty case workia (ks. Granfelt 1993, 179–185), jota sovellettiin Suomessa ensimmäisenä avopäihdehuollossa 1950-luvun puolivälissä (Kaukonen 2000, 75; Saarnio 1990, 3; Toikko 2005, 182–209). Case workilla oli suuri merkitys psykososiaalisen lähestymistavan synnylle ja kontrollitoimenpiteiden syrjäyttämiseksi. Yksilökohtainen työote nähtiin mahdollisuutena vahvistaa päihdetyön asemaa. Alkoholistipoliklinikoita (myöhemmin A-klinikat) perustettiin, koska tavoitteena oli luoda lääketieteen sekä sosiaalisen case work- ja huoltotyön yhdistävä hoitomuoto (Murto 2005, 9), jossa painoarvo olisi jälkimmäisessä (Murto 2002, 168; Satka 1994, 310–311).

Case work -ajattelu näkyi myös huoltoapulaissa (116/1956), joka vaati työntekijältä oikeudellista osaamista ja kykyä kokonaisvaltaiseen auttamiseen. Sosiaalihuollossa alkoivatkin vaikuttaa rinnakkain juridis-hallinnollinen ja yksilölliseen tukeen pyrkivä työskentely. (Juhila 2006, 33–36.) Näkökulmasta riippuen päihdetyössä painottui kontrolli tai tuki. Huoltoavun antaminen oli kuntien velvollisuus (laki sosiaalihuollon hallinnosta 34/1950). Kun sosiaalityön rooli hoitonojauksessa ja päihdehoitossa korostui, kontrollitoimenpiteet, kuten työlaitoksiin sijoittaminen, vähentyivät asteittain. Huoltoapulaki painotti avohoittoa ja laitoshoittoa turvauduttiin ainoastaan, jos avohuollon toimenpiteet olivat riittämättömiä. Päihdehoidon vähittäinen monipuolistuminen johti moniamma-

tilliseen ja kokonaisvaltaiseen työskentelyyn. Vuonna 1951 perustetussa Järvenpään sosiaalisairaalassa saman asiakasryhmän parissa työskenteli psykiatreja, sosiaalihoitajia ja terapeuttisesti suuntautuneita sairaanhoitajia (Mäki 2009, 654–664). Moniammatillista työtä tehtiin myös 1950-luvun alkupuolella perustetuilla avopäihdehoitoa tarjoavilla A-klinikoilla. Toikon (2005, 183) mukaan A-klinikoiden perustaminen oli tärkeää terapeuttisen sosiaalityön synnylle, sillä sen toimintakäytännöt poikkesivat siihenastisesta alkoholistolain hengestä.

A-klinikkasäätiö perustettiin 1955 johtamaan A-klinikkatoimintaa (Ahonen 2005, 57–61; 2007, 154–155; Murto 2005, 9). Keskeistä oli case workin mukainen terapeuttinen työskentely, jossa huomioitiin kokonaisvaltaisesti asiakkaan elämäntilanne (Murto 2002, 173; Saarnio 1990, 3–4; Weckroth 2007, 428–429). Alkoholinkäytön arkipäiväistyminen ja sen myötä lisääntyneet alkoholiongelmat vaikuttivat alkoholi-poliittiseen ilmapiiriin (Murto 2002, 169). Muutokset päihdeongelmien hoitotavoissa heijastivat yksilön näkemistä enemmän sosiaalisen tilanteensa kautta. Case work tuki henkilökohtaiseen huoltoon perustuvaa tapaa lähestyä aiemmin moraalaisia painotuksia saanutta päihdeongelmaa.

1960-lukua leimasi voimakas kaupungistuminen. Sen seurauksena sosiaalisten lähiyhteisöjen turvaverkostot rikkoutuivat ja sosiaalipalveluilta odotettiin aiempaa enemmän tukea. Uudenlaisten asiakasryhmien myötä sosiaalihuoltoon liitettyä negatiivista leimaa haluttiin poistaa ja työmenetelmiä uudistaa. Kontrollikäytäntöihin haluttiin muutosta myös alkoholistien hoidossa. Kananojan (2005, 11) mukaan päihdehuolto toimikin tässä etulinjassa. Esimerkiksi vapaaehtoisuuteen perustuva A-klinikkasäätiön avopäihdehuolto oli vapaa monista sosiaalihuoltoon kohdistuneista kriittisistä aikalaiskeskusteluista. Asenteiden muutosta ilmensi myös Marraskuun liike, joka vaati vaikeimmassa asemassa olevien inhimillisempää kohtelua (Marraskuun liikkeestä... 2017; Satka 1994, 303–305, 326). Yhteiskunnan epäkohdat nähtiin sosiaalisten ongelmien taustalla (Urponen 1994, 240–241) ja sosiaalityötä peräänkuulutettiin ongelmien ratkaisijaksi (Satka 1994, 326–327). Poliittisia uudistuksia pohjustivat yhteiskunnallinen keskustelu ja usko julkiseen järjestelmään (Kananoja 2005, 11).

Alkoholistolaki korvattiin 1960-luvun alussa päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huoltoa koskevalla lailla (PAV-laki 96/1961), jossa pai-

notus oli avohuollolla ja huollon kohteena olevien tukemisella. Siihen asti toteutetun huoltopainotteisen, juridis-hallinnollisen työn ja tieteellisen, vuorovaikutukseen perustuvan sosiaalihuollon välillä käytiinkin oppikiistaa, jossa määriteltiin sosiaalityön suuntaa ja etsittiin ammatin erityispiirteitä (Satka 1994, 315–320). Psykologisilla teorioilla oli tässä merkittävä rooli ja juuri päihdeongelmien hoito oli alue, jossa niitä alettiin ensimmäisenä soveltaa (Saarnio 1990, 3–4; Toikko 2005, 176–209). Tästä huolimatta päihdetyössä vasta valmistauduttiin psykososiaalisen vahvistumiseen. Yksilön ja hänen elinympäristönsä huomioivien työtapojen aseman paranemisesta huolimatta kunnallisen PAV-lain henki oli vielä alkoholistolain kaltainen ja tarkkaajien työ pitkään 1970-luvulle ensisijaisesti kontrolloivaa (Mäki 2009, 656; Toikko 2005, 176–209).

Tutkimuksesta saatiin vaikutteita päihdehoidon kehittämiseen ja tutkittu tieto vaikutti siirtymiseen kohti inhimillisempää, psykososiaalisesti painottunutta päihdehoitoa. Myös muutokset päihteiden käytössä vaativat hoitojärjestelmän organisoitumista, laajentamista ja hoitohenkilöstön valmiuksien lisäämistä (Murto 1981, 304–306). Tähän asti maltillisena pysynyt alkoholin kokonaiskulutus lisääntyi alkoholipolitiikan sääntelyn kevennyttyä (laki keskioluesta 462/1968; Virtanen 1982, 79–81), mihin vastattiin valituksella ja hintapolitiikalla. Huolta herätti 1960–1970-luvuilla globaaleja trendejä mukaileva, erityisesti nuorten lisääntynyt kannabiksen käyttö (Hakkarainen 1992, 64–68; Kainulainen ym. 2017; Salasuo 2004, 83–103). Huumeet olivat olleet siihen saakka pienen ryhmän ongelma eikä käyttöä useinkaan tunnistettu ongelmalliseksi, sillä aineita käytettiin usein lääkinnällisiin tarkoituksiin. Huumeiden käyttäjät olivatkin hoidon näkökulmasta pitkään alkoholisteja huomomassa asemassa. (Ylikangas 2009.) Huumeiden käyttöä ei myöskään juridisesti säädelty ennen niiden tuontia ja vientiä koskevia huumausainelakeja (233/1942 ja 572/1956). Huumeiden käyttö kriminalisoitiin asetustasolla 1960-luvun puolivälin jälkeen ja varsinainen huumausainelaki tuli voimaan 1972 (41/1972; ks. Hakkarainen 1992, 23). Lakimuu-
tosten myötä alkoholin ja huumeiden käyttöön liittyvät asenteet ja tuki eriytyivät ja syntyi tarve varhaiselle puuttumiselle. Kaukosen (2002, 159) mukaan huumeiden käyttäjät pääsivät osalliseksi humanisoituvaa päihdehoitoa, jota tarjottiin terapeuttiseen työskentelyyn nojaavassa päihdehuollon erityispalvelujärjestelmässä.

Sosiaalihuollon periaatekomitea määritteli vuoden 1971 mietinnössään tavoitteet sosiaalihuollon kehittämiseksi. Pyrkimyksenä oli luoda palvelujärjestelmä, joka vastaisi moninaiisiin avuntarpeisiin. Palveluiden tuli perustua asiakkaan ja työntekijän keskinäiselle luottamukselle, asiakkaan omatoimisuuden edistämiseksi ja valinnanvapaudelle. (Sosiaalihuollon... 1971.) Näiden tavoitteiden mukainen palveluhenkisyys ja asiakkaan kokonaisvaltainen tukeminen ilmensivät psykososiaalisen nousua sosiaalityön lähestymistapana. 1970-lukua onkin pidetty hyvinvointivaltion kehittymiselle tärkeänä vuosikymmenenä, jolloin korostettiin kunnallisia peruspalveluita. Kustannusperustainen valtionosuusjärjestelmä kannusti päihdepalveluvalikoiman laajentamiseen. (Kaukonen 2002, 149–150.) Päihdehoitoa käyttävien hoito siirtyikin sosiaalipalveluiden piiriin 1970-luvun alussa (Ahonen 2007, 139; Murto 1981, 308), kun päihdehoitoa alettiin toteuttaa sosiaalityöjohtoisesti, moniammatillisesti ja kokonaisvaltaisesti (Ahonen 2005, 112–129; Murto 2002, 168). Sosiaalihuollossa vastattiin asiakkaiden moninaistuviin tarpeisiin tilanteessa, jossa alkoholin saatavuuden rajoituksia oli poistettu ja päihdevalikoima laajentunut.

Toteutuneilla hallinnollisilla ja lainsäädännöllisillä muutoksilla on ollut suuri merkitys suomalaiselle päihdehuollolle (ks. Babor ym. 2009, 195–201). Psykososiaalisen asema vahvistui, kun päihdehuoltoa kehitettiin yhteiskuntatieteellisestä viitekehystä käsin. Samaan aikaan mielen-terveystyötä rakennettiin lääketieteeseen pohjautuen (Helén ym. 2011, 22–24). Kunnallisten palveluiden rinnalla kolmannen sektorin toimijat, kuten A-klinikat ja kasvatusneuvolat, lisäsivät mahdollisuuksia hoitaa päihdeongelmaa kokonaisvaltaisesti avohoidossa. Avohoito oli kaupungistuneessa yhteiskunnassa hoidollisesti perusteltu ratkaisu ja Murron (2002, 169) mukaan sen asiakaskunta olikin usein työelämässä. Myös laitoshoidossa omaksuttiin hoidollisia vaikutteita A-klinikoiden työtavoista (Mäki 2009, 656–657). Hoidon tuloksellisuusvaatimukset alkoivat kuitenkin kasvaa. Päihdetutkimus kohdistui ennen kaikkea päihdeongelmaisten elinolosuhteisiin, hoitomenetelmiin ja hoidon kansanterveydellysiin hyötyihin, mutta myös hoidon vaikuttavuuteen ja uusiin hoitoa tarjoaviin organisaatioihin. (Murto 1981, 306–308.)

Päihdepalvelutarjonta laajeni voimakkaasti PAV-lain osittaisuudistuksen (1975) tultua voimaan (Murto 1981, 308–309). Sosiaalityötä kuvat-

tiin muutostyönä ja 1980-luvulla hoitomenetelmät monipuolistuivat edelleen, vaikka laitosvaltaisuus oli edelleen vallalla. PAV-lain muutos loi avohoidolle lakisääteiset puitteet. Asiakaslähtöisyyden tavoite puhui avohoidon kehittämisen puolesta ja avohoito nähtiin tärkeäksi hoitoketjujen muodostumiselle. Myös mielenterveyspalvelut kehittyivät samaan suuntaan (Helén ym. 2011, 11–16). Kun avohoidon saatavuus parani ja huoltoloihin sekä niiden henkilökunnan riittävyyteen ja osaamiseen kohdistettiin kritiikkiä, huoltoloihin määrättyjen joukko väheni. (Mäki 2009, 652–655.) Päihdehuolto vakiinnutettiin osaksi kunnallisia sosiaalipalveluita julkisten palveluiden vankan kannatuksen seurauksena. Myös A-klinikkasäätiön aiemmin ylläpitämiä klinikoita kunnallistettiin, mikä johti päihdepalveluiden toteuttamistapojen paikallisuuteen (ks. Kananoja 2005, 11). Kunnat olivat avainasemassa määrittämässä palveluiden määrää ja laatua, kun valtiollinen ohjaus keveni (Kaukonen 2002, 142–143). PAV-lain aikaista sosiaalisen kontrollin leimaa pyrittiin hälventämään kunnallisista päihdepalveluista omaksumalla A-klinikkasäätiön toimintaideologiaa (Mäki 2009, 661–662). Kunnallisella sosiaalityöllä oli tässä merkittävä rooli.

Päihdehoito monipuolistui, kun asiakkaalla oli mahdollisuuksia suunnitella yksilöllistä hoitopolkuaan yhdessä työntekijän kanssa. Työntekijöiltä vaadittiin uudenlaista osaamista vastaperustettujen palveluiden, kuten nuoriso- ja katkaisuhoidoasemien myötä (Kananoja 2005, 12). Työntekijöillä oli mahdollisuuksia toimia asiakaskeskeisesti, ja työmenetelmät perustuivat oppimisteoreettisiin menetelmiin, kuten motivoivaan haastatteluun. Terapeuttinen työ rakentui asiakkaan ja työntekijän yhteistyösuhteen varaan ja sitä käytettiin muutostyön tukena. Menetelmät perustuivat kohtaamiselle ja luottamuksen rakentamiselle turvallisessa ympäristössä, jossa asiakas saattoi tarkastella ja ymmärtää omaa käyttäytymistään ja ratkaista siihen liittyviä ongelmia työntekijän tukeamana. (Ks. Koski-Jännes 2008, 42–50.) Näitä vaatimuksia tuki sosiaalityön ammatillinen vahvistuminen sosiaalityöntekijöiden pätevyysvaatimusten säätämisen ja koulutuksen uudistamisen myötä.

Sosiaalihuollon arvoperustan muutos heijastui lainsäädäntöön, kun sosiaalihuoltolaki (710/1982) astui voimaan. Irtolaislain kumoaminen vuonna 1982 vapautti sosiaalihuoltoa kontrollitehtävästään. Sosiaalihuollon kokonaisuudistuksen lisäksi uudistettiin erityisryhmiä koske-

vaa lainsäädäntöä, josta päihdehuoltoa sääteli erityisesti päihdehuoltolaki (41/1986; ks. myös päihdehuoltoasetus 86/1986). Aiempaan verrattuna tämä nykyisinkin voimassa oleva puitelaki nähtiin asiakasta kunnioittavana, sillä se nojasi viranomaisten vaatimusten sijaan subjektiiviseen oikeuteen saada palveluita asiakkaan aloitteesta. Laissa korostettiin oikeutta suunnitelmalliseen päihdehoitoon ja sosiaalityön roolia kokonaisvaltaisen tuen tarjoajana. Lisäksi siinä painotettiin kuntien vastuuta yleis- ja erityistason päihdepalveluiden järjestämisestä (Murto 2002, 185–186). Samalla laki ohjasi työntekijöitä voimavaruusautuneiden menetelmien käyttöön yhteistyössä asiakkaan kanssa. Toisaalta laki sisälsi yhä pakkohoitomahdollisuuden, mikä piti yllä päihdetyön kontrolloivaa puolta.

1980-luvun universaaliuteen pyrkivän sosiaalipolitiikan myötä palveluiden saavutettavuutta haluttiin parantaa ja taata kaikille päihdeongelmallisille heidän tarvitsemaansa kokonaisvaltaista hoitoa. Kansainvälisesti verrattuna laaja ja eri toimijoiden yhteistyöhön perustuva päihdehoitojärjestelmä tarjosi tähän hyvät puitteet. Palveluiden saatavuudessa oli kuitenkin yhä psykososiaalisen päihdetyön vahvan aseman aikaankin paikallisia ja kuntatalouden säatelemää eroja. (Babor ym. 2009, 209–212.) Samalla kritiikki päihdehoidon tuloksellisuutta kohtaan lisääntyi. Hoidon odotettiin olevan vaikuttavaa, mikä lisäsi raportointivelvollisuutta työn tuloksista. (Murto 1981.) Rajavaaran (2009, 348) mukaan julkisten palveluiden laajenemista rajoitettiin jo ennen 1990-luvun lamaa. Tuottavuuden ongelmia haluttiin ratkaista uusliberalistisella talouspolitiikalla, joka otti tuolloin ensimmäiset askelensa Suomessa. Päihdepalveluiden rahoituksen muuttuminen suoriteperustaiseksi 1980-luvun puolivälissä muokkasi kuntien ja järjestöjen välisiä suhteita, kun kunnalliset palvelut vähenivät ja järjestöjen palvelut puolestaan lisääntyivät ja kehittyivät (Kaukonen 2002, 151–154).

1990-luvulta tähän päivään: niukkuuden aika ja markkinoistunut palvelujärjestelmä

Laman aikana sosiaalityön koulutuksessa ja tieteenalalla tapahtui muutoksia. Sosiaalityö muodosti vahvemman identiteetin itsenäistymällä

sosiaalipolitiikasta omaksi tieteenalakseksi vuonna 1994. Vaikka yhteiskuntatieteellinen tietoperusta nähtiin tärkeänä, tavoitteena oli keskittyä vahvemmin sosiaalityön ammattikäytäntöihin. (Raunio 2009, 36–40.) Tälle oli psykososiaalisessa päihdetyössä tarvetta, sillä päihteiden käytössä tapahtui muutoksia, joiden seurauksena huono-osaisuus alkoi selkeämmin kasautua (Kaukonen 2000, 193–196). Toisen huumeaallon (esim. Partanen & Metso 1999) lisäksi alkoholinkulutus, lääkkeiden väärinkäyttö ja päihteiden sekakäyttö lisääntyivät. Samoihin aikoihin lääketieteen rooli päihdetyössä voimistui (Murto 2002) ja yleisten päihdepalveluiden purkamisen rinnalla erityisesti huumeita käyttäville perustettiin matalan kynnyksen erityispalveluita, joissa tavoiteltiin ensisijaisesti huumeiden käytöstä aiheutuvien yksilöllisten ja yhteiskunnallisten haittojen vähentämistä (Perälä 2012; Tammi 2007). Näissä palveluissa tavoitettiin ihmisiä, jotka eivät asioineet muissa sosiaali- ja terveyspalveluissa sekä tarjottiin kansanterveydellisten perustehtävien ohella myös kokonaisvaltaista sosiaalista tukea (Perälä 2012, 85–86; Törmä 2006, 208). Tämänkaltaiset palvelut loivat uudenlaisen ympäristön psykososiaaliselle työlle, vaikka sitä toteutettiin kontrollipolitiikan ja haittoja vähentävän politiikan ristipaineissa (ks. Tammi 2003, 466) sekä taloudellisesti haastavissa oloissa.

Päihdepalveluiden rahoitus muuttui epävakaisemmaksi vuoden 1992 valtionosuusuudistuksen jälkeen. Valtion vetäytyminen palvelutuotannosta asetti kunnat asemaan, jossa talouteen kiinnitettiin aiempaa enemmän huomiota (ks. Kaukonen 2002, 152; Kröger 1996, 76–85). Julkiselta ja kolmannelta sektorilta odotettiin kustannustehokkuutta, tuottavuutta, vaikuttavuutta ja laatua (Kivipelto & Saikkonen 2013; Koskiaho 2008, 175; Närhi ym. 2014; Raitakari & Saario 2008; Rajavaara 2007; 2009). Markkinaehtoisempi hyvinvointivaltio loi riskejä kasvavalle eriarvoisuudelle (Laitila-Ukkola 2005, 17). Kaukosen (2000, 191–197) mukaan päihdepalveluiden asiakkaiden aseman heikentymiseen vaikuttivat esimerkiksi valtionohjauksen poistuminen, tarveharkintaisuuden korostuminen sekä palveluiden saatavuuden heikkeneminen kuntien purkaessa laitospäihdehoidon kapasiteettiaan ja siirtäessä hoitovastuuta terveydenhuollolle.

Julkisen vallan vastuun kaventuminen ja yksilön vastuuta korostava ideologia konkretisoitui, kun sosiaalipalveluiden asiakkaiden omien

valintojen merkitystä alettiin enemmän korostaa (Juhila 2006, 66–67; Julkunen 2006, 20–23; Koskiahho 2008, 14; Närhi ym. 2014, 227–228). Ilmiötä on kuvattu uusliberalismiin pohjautuvana vastuullistamisena (esim. Juhila 2018, 222–227), joka on uuden julkisjohtamisen (New Public Management, NPM) ilmentymä. Se alkoi vuosituhannen vaihteesta lähtien leimata suomalaista sosiaalipolitiikkaa, mukaan lukien päihdepalveluita. Julkinen valta siirsi sosiaali- ja terveystalouden toteuttamis- ja tuloksellisuusvastuuta asiakkaille ja työntekijöille ja alkoi samalla ohjata asiakastyötä etäältä (Raitakari & Saario 2008). Julkiseen toimintaan sovellettiin yhä enemmän liiketaloudellisia toimintatapoja (Eräsaari 2014; Juhila 2018; Julkunen 2006; Koskiahho 2008). Samalla ihmissuhdetyöhön liitettiin markkinataloudelle ominaista puhetta tuottajista ja kuluttajista (Eräsaari 2006, 93; Juhila 2006, 69).

Tästä saivat osansa myös päihdepalvelut, joiden kilpailuttaminen yleisyyksi asteittain. Kilpailutuksesta päihdepalveluille ja psykososiaaliselle työlle seuranneet riskit konkretisoituivat 2000-luvulla: näitä olivat esimerkiksi palvelun laadun kärsiminen alhaisen hinnan kustannuksella (Raitakari & Saario 2008) ja asiakkaan kokonaisvaltaisiin tarpeisiin vastaamisen vaikeutuminen joustamattomien kriteerien vuoksi (Koskiahho 2008, 85). Sosiaalipalveluiden markkinoistumiseen kohdistuneesta kritiikistä huolimatta (ks. Eräsaari 2006; 2014; Julkunen 2006; Koskiahho 2008; 2014; Rajavaara 2007) tilaaja-tuottajamalliksi kutsuttu palveluiden järjestämistapa otettiin joissakin kunnissa käyttöön. Vaikka siitä onkin jo käytännössä kokonaan luovuttu (Eräsaari 2014, 129), hankintalain (348/2007, myöhemmin 1397/2016) myötä osa kolmannen sektorin toimijoista, kuten valtakunnallisista päihdejärjestöistä, yhtiöitti toimintaansa (Koskiahho 2008).

Markkinoistuminen vaikutti myös muulla tavoin päihdetyön rakenteisiin ja käytäntöihin. Niitä alettiin muuttaa ensisijaisesti tilaajan intressien mukaisiksi, jolloin työntekijät eivät voineet enää itse yhtä vapaasti määrittellä työkäytäntöjään (Juhila 2018, 230), kuten sitä, miten psykososiaalinen lähestymistapa heidän työssään konkreettisesti todentuu. Lisäksi työntekijöistä tuli yhä velvoitetumpia raportoimaan työnsä tuloksellisuudesta ja vaikuttavuudesta julkiselle vallalle (Juhila 2006, 94; Raitakari & Saario 2008, 197–198).

Ammatillisen autonomian vähenemisen myötä psykososiaaliseen työhön tuli yrittäjyyden piirteitä, kun työntekijät alkoivat tarjota niin sanottuja tuotteistettuja palveluja (Juhila 2006, 66; Eräsaari 2014, 130). Päihdetyöntekijöiden neuvottelulta asiakkaan pääsemiseksi näiden palveluiden piiriin kohtasi kuitenkin rajoituksia (Murto 2002, 172; Ranta ym. 2017). Asiakkaat saattoivat joutua palvelujärjestelmän hallinnan alaisiksi väliinputoajiksi (Virokannas 2017a) tai sitoutua itselleen epä-sopivaan tukeen (Mattila-Aalto 2013, 403–404; Perälä 2007, 265; Ranta ym. 2017), kun sopivaa palveluketjua ei ollut mahdollista rakentaa. Tämänkaltaisen kontrolloiva ilmapiiri hankaloitti psykososiaalisen työn tekemistä, sillä se aiheutti asiakkaan elämäntilanteen kokonaisvaltaista horjumista (ks. Mattila-Aalto 2013, 404). Päihdetyöntekijän rooliin kuului yhä enemmän asiakkaan asioiden ajajana toimimista tarkoituksena valvoa ja edistää oikeuksien toteutumista (Ranta ym. 2017; Ranta 2019; ks. myös Eräsaari 2006, 91; Juhila 2018, 229).

Psykososiaalista työtä alkoivat haastaa markkinoistumisen myötä yhä enemmän odotukset nopeasta kuntoutumisesta (ks. Lönnqvist 2005). Sosiaalityön asiakassuhteiden aikajänteet ovat pitkiä ja muutokset elämäntilanteissa usein hitaita (Harrikari 2016, 134), sillä päihderiippuvuudesta kuntoutuminen ja tukeen sitoutumisen edellytysten sisäistäminen voivat vaatia aikaa (Mattila-Aalto 2013, 404). Tämän vuoksi esimerkiksi liian lyhyet laitospalvelujaksot voivat vaikeuttaa asiakkaan hyvinvoinnin tukemista kokonaisvaltaisesti (ks. Ekqvist & Kuusisto 2019). Myös ostopalvelusopimusten määräaikaisuus osoittautui psykososiaaliselle päihdetyölle ongelmalliseksi, sillä asiakkailla on usein tarve pitkäaikaiseen luottamukseen perustuvalla tuella eikä sopiville palveluille aina saada jatkoa (Juhila 2018, 230). Etenkin aiemmin palvelujärjestelmässä eriarvoisuutta kokeneiden luottamus on voinut vaarantua, jos yhteistyösuhde on pitänyt luoda uudelleen palveluntuottajien vaihduttua (ks. Perälä 2007; Törmä 2009; Virokannas 2017a; 2017b).

Nopean kuntoutumisen vaatimukset alettiin nähdä hankalina kokonaisvaltaista apua tarvitsevilla asiakkailla, jotka joutuivat jo lähtökohtaisesti pirstaleisessa palvelujärjestelmässä siirtymään päihde- ja mielenterveyspalvelusta toiseen (Günther & Ranta 2019; ks. Auvinen ym. 1991; Kuussaari 2006; Väyrynen & Lindh 2013; Stenius ym. 2012). Pirstaleisuus alkoi vaikeuttaa psykososiaalista työtä etenkin, kun vastuuta asi-

akkaan tilanteesta ei enää onnistuttu jakamaan eri palveluiden kesken (Lönnqvist 2005, 15; Väyrynen & Lindh 2013, 406–407, 426). Lisäksi palvelujärjestelmää alkoivat 2000-luvulla leimata kuntien autonomiasta seuranneet alueelliset erot päihdepalveluiden toteuttamisessa (Babor ym. 2009, 210; Samposalo ym. 2018; Stenius ym. 2012, 168), mikä haastoi mahdollisuuksia toteuttaa psykososiaalista työtä alueellisesti tasa-arvoisesti. Eroja pyrittiin kaventamaan laatimalla valtakunnalliset suuntaviivat uusille, tehokkaille toimintatavoille (Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma 2009).

Palveluita alettiinkin useissa kunnissa toteuttaa hallinnollisesti tai käytännössä integroituna (Stenius ym. 2012), jolloin sosiaali- ja terveysalan tiedekäsitykset, professiot ja organisaatioiden toimintakulttuurit, mukaan lukien psykososiaalinen työ, joutuivat etsimään paikkaansa uudelleen (Babor ym. 2009, 211; Väyrynen & Lindh 2013, 406). Parhaimmillaan integraatio loi hyviä edellytyksiä psykososiaaliselle työlle, sillä se mahdollisti samanaikaisesta päihde- ja mielenterveysongelmasta kuntoutuvien tukemisen yhdessä palvelussa kokonaisvaltaisesti (Väyrynen & Lindh 2013, 407). Samalla päihdetyötä kuitenkin siirrettiin sosiaalityön alaisuudesta yhä laajemmin lääketieteellisen orientaation palveluihin (Murto 2002; Weckroth 2006, 194). Tämä kehitys on näkynyt lisääntyneinä päihde-ehdoisina käynteinä terveydenhuollossa ja vähentyneinä käynteinä päihdehuollon erityispalveluissa (Kuussaari ym. 2012, 653). Murron (2002, 175) mukaan medikalisaatio tuli osaksi päihdetyötä käytettyjen päihteiden ja käyttötapojen muuttumisen myötä, mikä loi uusia riskejä psykososiaalisen aseman kaventumiselle.

Päihteiden käyttöön liittyvä lainsäädäntö on ollut muutoksessa myös vuosituhatosen vaihteen jälkeen. Uusi huumausainelaki (373/2008) ei juuri vaikuttanut mahdollisuuksiin hakeutua palveluihin ilman leimaantumisen pelkoa, sillä huumeiden käyttö oli edelleen rangaistavaa. Päihdepalveluita alkoivat 2010-luvulla haastaa lisääntynyt opioidien (Ollgren ym. 2014) ja kannabiksen käyttö (Hakkarainen & Karjalainen 2017; Karjalainen ym. 2016) sekä uudet ilmentymät, kuten muuntohuumeet (ks. Kainulainen ym. 2014) ja nettihuumeikauppa (ks. Nurmi & Kaskela 2015). Sen sijaan alkoholin kulutus lähti vuodesta 2008 alkaen kokonaisuudessaan laskuun (Karlsson 2018; Mäkelä & Härkönen 2017). Uusi alkoholilaki (1102/2017) siirsi kuitenkin jälleen vastuuta juomisen sään-

telystä yksilölle, sillä se salli muun muassa aiempaa vahvempien alkoholi-
lijuomien myynnin päivittäistavara-kaupoissa. Laki herättikin tutkijoissa
kritiikkiä jo valmisteluvaiheessa etenkin suhteessa sen ennustettuihin
negatiivisiin kansanterveydellisiin ja -taloudellisiin vaikutuksiin (Eskola
& Mäkelä 2016). Lain seuraukset, kuten mahdollisesti kasvava psyko-
sosiaalisen päihdetyön tarve, ovat kuitenkin nähtävissä vasta pidemmällä
aikavälillä.

Päihdepalveluissa psykososiaalisen asemaa pyrittiin vahvistamaan jal-
kauttamalla palveluita uudenvälisiin toimintaympäristöihin esimerkiksi
verkkoon tai asiakkaiden koteihin (ks. Juhila 2018, 146–164). Myös
2000-luvun lakimuutoksissa pyrittiin psykososiaalisen lähestymistä-
van vahvistamiseen. Asiakaslaki (812/2000) turvasi aiempaa parem-
min sosiaalihuollon asiakkaan asemaa ja oikeuksia. Uusi sosiaalihuol-
tolaki (1301/2014) puolestaan tarjosi uusia välineitä psykososiaalista
päihdetyötä tekeville sosiaalityöntekijöille. Heidän oli mahdollista tehdä
uudenvälisiä, päihdeongelmaisen asiakkaan hoidon ja huolenpidon tur-
vaavia viranomaispäätöksiä. Lain soveltamismahdollisuuksiin on kuiten-
kin liittynyt työntekijöiden keskuudessa epätietoutta, eikä kaikkia uusia
välineitä ole hyödynnetty täyspainoisesti. Tämä kertoo lainsäädäntö-
koulutuksen merkityksestä päihdeongelmaisten asiakkaiden oikeuksien
turvaamiseksi tulevaisuudessa. (Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019.)

Pohdinta

Tässä kirjallisuuskatsauksessa tavoitteenamme oli selvittää psykososiaali-
sen lähestymistavan asemaa suomalaisessa päihdetyössä niiden avainkään-
teiden valossa, jotka ovat vaikuttaneet keskeisesti päihdetyön rakenteiden
ja työkäytäntöjen muodostumiseen. Kun tarkastellaan päihdetyötä 1900-
luvun alusta tähän päivään, psykososiaalisen aseman muotoutumisen ja
vakiintumisen voi todeta tapahtuneen vaiheittain. Siihen ovat vaikutta-
neet niin lainsäädännön, yhteiskunnallisen ilmapiirin kuin päihdehoito-
järjestelmän rakenteidenkin kehitys (ks. Kaukonen 2002). Lisäksi psy-
kososiaalisen päihdetyön kehitysvaiheet linkittyvät vahvasti sosiaalityön
aseman kehittymiseen (ks. Laitila-Ukkola 2005; Satka 1994).

Tarkastelimme psykososiaalisen päihdetyön kehitystä jakamalla sen kolmelle eri ajanjaksolle. 1900–1940-luvuilla psykososiaaliselle lähestymistavalle ei vielä syntynyt asemaa; sosiaalisia ongelmia jäsennettiin toisistaan erillisinä ja alkoholiriippuvaisia kohdeltiin irtolaisina, eikä päihdehoidosta voinut ylipäättään puhua. 1950–1980-luvuilla psykososiaalisen asema vahvistui vähitellen tutkimustiedon lisääntyessä, työmenetelmien kehittyessä ja monipuolistuessa sekä sosiaalityön aseman vahvistuessa. Samalla yksilö alettiin nähdä osana sosiaalista ympäristöään ja yhteiskunnan vastuuta ajava politiikka yleistyi. Ajanjaksoa voidaan pitää psykososiaalisen lähestymistavan kulta-aikana. 1990-luvulta alkaen sen asema on puolestaan kaventunut, tai ainakin merkittävästi muuttunut päihdepalveluiden medikalisaation, pirstaloitumisen ja markkinoistumisen myötä.

Suomalaisissa päihdepalveluissa on edelleen läsnä psykososiaalisen työn kokonaisvaltaisuuden periaate, mutta sen todentumisessa on tapahtunut muutoksia. Vaikka keskeiseksi määrittynyt edelleen toimivaa palvelukokonaisuutta tavoitteleva toimijoiden välinen yhteistyö (ks. Raunio 2009), siinä painottuu neuvottelu asiakkaan oikeuksista samalla, kun asiakkaiden tarpeista on tullut järjestelmälle aiempaa tulkinnanvaraisempia (ks. Kaukonen 2002). Rakenteellinen työ on pitkään nähty osana psykososiaalista lähestymistapaa (ks. Granfelt 1993; Raunio 2009), kun esimerkiksi tuloksellisuusvaatimukset ovat vaikeuttaneet sosiaalityön etiikan toteuttamista (ks. Murto 1981). Tutkimuksemme osoittaa, että rakenteellisen työn rooli on päihdepalveluiden pirstaloitumisen ja markkinoistumisen myötä korostunut, mikä jättää psykososiaalisen vuorovaikutustyön herkästi varjoonsa (ks. Granfelt 1993; Raunio 2009; Toikko 1997). Markkinaehtoisuus on muuttanut psykososiaalista päihdetyötä asiakaslähtöisestä tilaajalähtöisemmäksi ja pakottanut työntekijät tasapainoilemaan asiakkaan oikeuksien, etiikan, lainsäädännön ja palveluiden tilaajan kriteerien välillä.

Osa nykytoimintaympäristöön johtaneista muutoksista on kuitenkin myös tukenut psykososiaalisen päihdetyön vahvaa asemaa. Markkinoistumiselle on esimerkiksi luotu vastapainoksi helposti saavutettavia palveluita (ks. Perälä 2012; Ranta 2019; Törmä 2009). Lisäksi lainsäädännön uudistukset ovat tukeneet päihdeongelmaisten oikeuksia ja antaneet työntekijöille välineitä vastata heidän kokonaisvaltaisiin tarpeisiinsa paremmin (ks. Kuusisto & Kalliomaa-Puha 2019). Sosiaalityön vakiin-

tuminen omaksi tieteenalakseen on osaltaan vahvistanut sosiaalipalveluiden työntekijöiden psykososiaalista osaamista (ks. Raunio 2009).

Yhteiskunnalliset muutokset pakottavat sosiaalityön, myös psykososiaalisen työn, arvioimaan paikkaansa aika ajoin uudelleen (ks. Rauhala & Harrikari, tämä teos). Nähtäväksi jää, miten psykososiaalisen lähestymistavan asema määrittyy tulevaisuudessa. Varmaa kuitenkin on, että lainsäädäntö, yhteiskunnallinen ilmapiiri ja päihdehoitojärjestelmä tulevat edelleen ajan kuluessa muuttumaan. Näissä muutoksissa tulee huomioida suomalaisten kasvaneet hyvinvointierot ja monimutkaistuneet sosiaaliset ongelmat (ks. Raunio 2009) ja pitää kiinni psykososiaalisen päihdetyön vahvasta asemasta; on nimittäin tiedossa, että psykososiaalinen päihdehoito kannattaa (Saarnio 2009, 19–20). Toimiva ja tuloksellinen päihdehoito on ennen kaikkea asiakkaiden etu. Vaikka tehostamisvaatimukset nähdään helposti uusliberalistisesta kehyksestä käsin, psykososiaalisen päihdetyön vaikuttavuutta voidaan tarkastella myös asiakkaan näkökulmasta. Psykososiaalisen päihdehoidon tehostaminen on haastava tehtävä, mutta sitä tukee parhaiten eri tieteenaloja yhdistävä ote (ks. Saarnio 1990, 11). Monitieteiseen tutkimukseen tulisikin satsata.

Psykososiaalisen lähestymistavan vahvalle asemalle suomalaisessa päihdetyössä on olemassa pitkän perinteensä ansiosta hyvät edellytykset myös tulevaisuudessa. Aseman vahvistamiseen voidaankin löytää eväitä katsomalla taaksepäin suomalaisen päihdetyön historiaan. Tämän vuoksi niin päihdetyötä tekevien, poliittisten päättäjien kuin tutkijoidenkin on hyvä ymmärtää psykososiaalisen päihdetyön historiaa ja kehityskulkuja.

Kirjallisuus

- Ahonen, Jukka (1997) A-klinikkatoiminnan taustaa. Tutkimus vapaaehtoisuuteen ja riippumattomuuteen perustuvan hoitomuodon synnystä. Raporttisarja 22. Helsinki: A-klinikkasäätiö.
- Ahonen, Jukka (1999) Järvenpään sosiaalisairaala. Päihdehuoltomme keskeisen laitoksen vaiheita. Raporttisarja 29. Helsinki: A-klinikkasäätiö.
- Ahonen, Jukka (2003) Raittiuden voima. Raittiuden ystävät 1853–2003. Helsinki: Otava.
- Ahonen, Jukka (2005) Päihdehuoltoa rakentamassa. A-klinikkasäätiö 1955–2005. Raporttisarja 51. Helsinki: A-klinikkasäätiö.

- Ahonen, Jukka (2007) Treatment as adaptation. A-clinics in post-war Finland. Teoksessa Johan Edman & Kerstin Stenius (toim.) *On the margins. Nordic alcohol and drug treatment 1885–2007*. Helsinki: NAD Publications 50, 139–167.
- Auvinen, Anja & Kesti, Kirsti & Vuorio, Ulla (1991) Tuulikaapista A-klinikalle. Sosiaalityön tutkiva kehittäminen -projektin raportti. Raportteja 11. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus.
- Babor, Thomas F. & Stenius, Kerstin & Romelsjö, Anders (2009) Päihdehuollon järjestelmät kansanterveyden näkökulmasta. Teoksessa Tuukka Tammi, Mauri Aalto & Anja Koski-Jännes (toim.) *Irti päihdeongelmista. Tutkimuksia hoidon ja ehkäisyntimenetelmistä*. Helsinki: Edita, 195–216.
- Ekqvist, Eeva & Kuusisto, Katja (2019) Laitospäihdehoidon asiakkaiden hyvinvoinnin muutos kuntoutuksen aikana. Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 289–313.
- Eräsaari, Leena (2006) New Public Management on julkisen sektorin vääryyksien isä. Teoksessa Tuula Helne & Markku Laatu (toim.) *Vääryyskirja*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 87–102.
- Eräsaari, Leena (2014) Sosiaalityö markkinoilla. Teoksessa Riitta Haverinen & Marjo Kuronen & Tarja Pösö (toim.) *Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus*. Tampere: Vastapaino, 125–140.
- Eskola, Juhani & Mäkelä, Pia (2016) Viinit ja vahvat oluet on pidettävä Alkoissa. THL. <https://blogi.thl.fi/viinit-ja-vahvat-oluet-on-pidettava-alkoissa/> Luettu 8.5.2019.
- Foucault, Michel (1998) Nietzsche, genealogia, historia. Teoksessa Michel Foucault & Turo-Kimmo Lehtonen & Mika Ojakangas & Jussi Vähämäki (toim.) *Foucault/Nietzsche*. Helsinki: Tutkijaliitto, 63–197.
- Foucault, Michel (2000) Tarkkailla ja rangaista. Suomentanut Eevi Nivanka. Keuruu: Otava.
- Granfelt, Riitta (1993) Psykososiaalinen orientaatio sosiaalityössä. Teoksessa Riitta Granfelt & Harri Jokiranta & Synnöve Karvinen & Aila-Leena Matties & Anneli Pohjola (toim.) *Monisärmäinen sosiaalityö*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 177–227.
- Günther, Kirsi & Ranta, Johanna (2019) Mielenterveys- ja päihdekuntoutujan palvelusiirtymät: asumisyksikön työntekijöiden neuvottelut asiakkaiden muuttuvista palvelutarpeista. Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 219–252.
- Hakkarainen, Pekka (1992) Suomalainen huumeekysymys. Huumeausaineiden yhteiskunnallinen paikka Suomessa toisen maailmansodan jälkeen. Julkai-

- suja 42. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö.
- Hakkarainen, Pekka & Karjalainen, Karoliina (2017) Pilvee, pilvee. Kannabiksen käyttötavat, käyttäjät ja poliittiset mielipiteet. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (1), 19–32.
- Harrikari, Timo (2016) Byrokratian sykliit ja asiakkaiden rytmit sosiaalityössä. Teoksessa Maritta Törrönen & Kaija Hänninen & Päivi Jouttimäki & Tiina Lehto-Lundén & Petra Salovaara & Minna Veistilä (toim.) *Vastavuoroinen sosiaalityö*. Helsinki: Gaudeamus, 127–137.
- Helén, Ilpo (2005) Genealogia kritiikkinä. *Sosiologia* 42 (2), 93–109.
- Helén, Ilpo & Hämäläinen, Pertti & Metteri, Anna (2011) Komplekseja ja katkoksia - psykiatrian hajaantuminen suomalaiseen sosiaalivaltioon. Teoksessa Ilpo Helén (toim.) *Reformin pirstaleet. Mielenterveyspolitiikka hyvinvointivaltion jälkeen*. Tampere: Vastapaino, 11–69.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2018) Aika, paikka ja sosiaalityö. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (2006) Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.
- Kainulainen, Heini & Kekki, Tuula & Kinnunen, Aarne & Rönkä, Sanna & Savonen, Jenni & Perälä, Jussi (2017) Huumeiden käyttäjät silmätikuina. Teoksessa Heini Kainulainen & Jenni Savonen & Sanna Rönkä (toim.) *Vanha liitto. Kovien huumeiden käyttäjät 1960–1970-lukujen Helsingissä*. Helsinki: SKS, 11–35.
- Kainulainen, Heini & Pihlainen, Katja & Kotovirta, Elina (2014) Muuntohuumeiden valvonta. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (4), 424–434.
- Kallio, Tomi (2006) Laadullinen review-tutkimus metodina ja yhteiskuntatieteellisenä lähestymistapana. *Hallinnon tutkimus* 25 (2), 18–28.
- Kananoja, Aulikki (2005) A-klinikkasäätiön 50 vuotta sosiaalihuollon jännitteiden kentässä. *Tiimi* 5, 11–12.
- Karjalainen, Karoliina & Savonen, Jenni & Hakkarainen, Pekka (2016) Suomalaisien huumeiden käyttö ja huumeasenteet - Huumeaiheiset väestökyselyt Suomessa 1992–2014. Helsinki: THL.
- Karlsson, Thomas (2018) Mitä tilastot kertovat suomalaisten alkoholinkäytöstä ja sen haitoista? Teoksessa Pia Mäkelä & Janne Härkönen & Tomi Lintonen & Christoffer Tigerstedt & Katariina Warpenius (toim.) *Näin Suomi juo. Suomalaisten muuttuvat alkoholinkäyttötavat*. Helsinki: THL, 15–25.
- Kaukonen, Olavi (2000) Päihdepalvelut jakautuneessa hyvinvointivaltiossa. *Tutkimuksia* 107. Helsinki: Stakes.
- Kaukonen, Olavi (2002) Päihdepalvelupolitiikka ja hyvinvointivaltion muutos. Teoksessa Olavi Kaukonen & Pekka Hakkarainen (toim.) *Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Gaudeamus, 137–166.

- Kivipelto, Minna & Saikkonen, Paula (2013) Tiedon tuotanto ja vaikuttavuus-tieto sosiaalityössä. *Yhteiskuntapolitiikka* 78 (3), 313–321.
- Knuuti, Ulla (2007) Matkalla marginaalista valtavirtaan? Huumeiden käytön lopettaneiden elämäntapa ja toipuminen. *Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 1*. Helsinki: Helsinki University Press.
- Koskiaho, Briitta (2008) Hyvinvointipalvelujen tavaratalossa. Tampere: Vastapaino.
- Koskiaho, Briitta (2014) Kumppanuuden sosiaalipolitiikkaa etsimässä. Tallinna: United Press.
- Koski-Jännes, Anja (2008) Motivoivan haastattelun periaatteet ja menetelmät. Teoksessa Anja Koski-Jännes & Liisa Riittinen & Pekka Saarnio (toim.) *Kohti muutosta. Motivointimenetelmiä päihde- ja käyttäytymisongelmiin*. Helsinki: Tammi.
- Kröger, Teppo (1996) Kunnat valtion valvonnassa? Teoksessa Jorma Sipilä & Outi Ketola & Teppo Kröger & Pirkko-Liisa Rauhala (toim.) *Sosiaalipalvelujen Suomi*. Helsinki: WSOY, 23–85.
- Kuusisto, Katja & Kalliomaa-Puha, Laura (2019) Päihdeongelmaisen asiakkaan asema ja oikeudet - mitä sosiaalihuoltolain uudet välineet tarkoittavat päihdehuollossa? Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 83–113.
- Kuussaari, Kristiina (2006) Näkemysten kirjo, sirpaloitunut tieto. *Terveysde- huollon, sosiaalitoimen ja nuorisotoimen työntekijöiden käsityksiä huumeiden käyttäjien hoitopalvelujärjestelmästä*. Helsinki: Stakes.
- Kuussaari, Kristiina & Kaukonen, Olavi & Partanen, Airi & Vormaa, Helena & Ronkainen, Jenni-Emilia (2014) Päihdeasiakkaat sosiaali- ja terveydenhuol- lon palveluissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (3), 264–277.
- Kuussaari, Kristiina & Ronkainen, Jenni-Emilia & Partanen, Airi & Kauko- nen, Olavi & Vormaa, Helena (2012) Kuntoutuksesta katkaisuun. Päihde- tapauslaskenta palvelujärjestelmän kuvaajana. *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (6), 640–655.
- Laitila-Ukkola, Merja (2005) Päihdehuollon näköinen sosiaalityö? Suomalaisen päihdehuollon sosiaalityötarinoita. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Lönnqvist, Jouko (2005) Aika kuluu, olosuhteet muuttuvat. *Tiimi* 5, 13–16.
- Mattila-Aalto, Minna (2013) Päihdekuntoutuksen asiakkaan toimijuuden ja sitoutumisen perusteet. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala (toim.) *Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä*. Tampere: Vastapaino, 375–404.
- Marraskuun liikkeestä 50 vuotta: Köyhien ystävät barrikadeilla (2017) *Talentia* 3. <https://www.talentia-lehti.fi/marraskuun-liikkeesta-50-vuotta-koyhien-ystavat-barrikadeilla/> Luettu 26.2.2019.
- Mielenterveys- ja päihdesuunnitelma (2009) *Mieli 2009 -työryhmän ehdotukset*

- mielenterveys- ja päihdetyön kehittämiseksi vuoteen 2015. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 3.
- Murto, Lasse (1981) Päihdehuolto ja sen tutkimus. *Alkoholipolitiikka* 46 (6), 304–313.
- Murto, Lasse (2002) Päihdehuollon suomalainen malli kansainvälistyvässä ympäristössä. Teoksessa Olavi Kaukonen & Pekka Hakkarainen (toim.) *Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa*. Helsinki: Gaudeamus, 167–192.
- Murto, Lasse (2005) Pioneeriajoista kohti uusia haasteita. *Tiimi* 5, 9–10.
- Mäkelä, Marjukka & Varonen, Helena & Teperi, Juha (1996) Systemoitu kirjallisuuskatsaus tiedon tiivistäjänä. *Duodecim* 112, 1999–2006.
- Mäkelä, Pia & Härkönen, Janne (2017) Suomalaisten alkoholinkulutus on vähentynyt - keiden ja millainen kulutus? *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (5), 513–526.
- Mäki, Helmi (2009) Muutos päihdehuollossa 1970-luvulla. *Yhteiskuntapolitiikka* 74 (6), 652–664.
- Nurmi, Juha & Kaskela, Teemu (2015) Silkkitie. Päihteiden suomalaista nappikauppaa. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (4), 387–394.
- Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo & Matthies, Aila-Leena (2014) Asiakkaiden osallisuus ja työntekijöiden harkintavalta palvelujärjestelmässä. *Janus* 22 (3), 227–244.
- Ollgren, Jukka & Forsell, Martta & Varjonen, Vili & Alho, Hannu & Brummer-Korvenkontio, Henriikki & Kainulainen, Heini & Karjalainen, Karoliina & Kotovirta, Elina & Partanen, Airi & Rönkä, Sanna & Seppälä, Timo & Virtanen, Ari (2014) Amfetamiinien ja opioidien ongelmakäytön yleisyys Suomessa 2012. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (5), 498–508.
- Partanen, Juha & Metso, Leena (1999) Suomen toinen huumeaalto. *Yhteiskuntapolitiikka* 64 (2), 143–149.
- Peltonen, Matti (1997) Kerta kiellon päälle. Suomalainen kielto lakimalliteetti. Vuoden 1733 juopumusasetuksesta kielto lain kumoamiseen 1932. Hämeenlinna: Tammi.
- Peltonen, Matti (2002) Remua ja ryhtiä. Alkoholilolot ja tapakasvatus 1950-luvun Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltola, Jarmo (2009) Yksilö, yhteisö ja yhteiskunta. Kalliolan settlementti 1919–2009. Jyväskylä: Gummerus.
- Perälä, Riikka (2007) Huumeidenkäyttäjien tulkintoja ongelmistaan ja niihin kohdistuvista sosiaali- ja terveystoimen palveluista. *Yhteiskuntapolitiikka* 72 (3), 256–271.
- Perälä, Riikka (2012) Haittojen vähentäminen suomalaisessa huumehoidossa. Etnografinen tutkimus huumeongelman yhteiskunnallisesta hallinnasta 2000-luvun Suomessa. *Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja* 6. Helsinki:

Helsingin yliopisto.

- Piirainen, Veikko (1974) *Vaivahoidosta sosiaaliturvaan: sosiaalihuollon ja sen työntekijäjärjestöjen historiaa Suomen itsenäisyyden ajalta*. Hämeenlinna: Karisto.
- Raitakari, Suvi & Saario, Sirpa (2008) *Vaikuttavuuden osoittamisen vaatimukset mielenterveys- ja päihdekuntoutuksessa*. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila (toim.) *Sosiaalityö aikuisten parissa*. Tampere: Vastapaino, 196–223.
- Rajavaara, Marketta (2007) *Vaikuttavuusyhdistykset. Sosiaalisten olojen arvostelusta vaikutusten todentamiseen*. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 84. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.
- Rajavaara, Marketta (2009) *Sosiaalipalveluista hyvinvointipalveluihin - käsitehistorian tarkastelua*. *Janus* 17 (4), 346–351.
- Ranta, Johanna (2019) *Huumehoitoa koskevat neuvot ja valinnat matalan kynnyksen palvelun asiakkaiden ja työntekijöiden vuorovaikutuksessa*. Teoksessa Aini Pehkonen & Taru Kekoni & Katja Kuusisto (toim.) *Oikeus päihdehuoltoon*. Tampere: Vastapaino, 253–287.
- Ranta, Johanna & Raitakari, Suvi & Juhila, Kirsi (2017) *Vastuuneuvottelut huumeidenkäyttäjien asunnottomuuden toiminnallisissa loukuissa*. *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (2), 165–175.
- Raunio, Kyösti (2009) *Olenainen sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Saarnio, Pekka (1990) *Alkoholistien hoidon ja kuntoutuksen peruslähtökohdista. Tutkimus huoltola-asiakkaiden kognitiivisista toiminnoista, sosiaalisesta tilanteesta ja selviytymiskeinoista*. Tutkimuksia 2. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Saarnio, Pekka (2009) *Psykososiaalisen päihdehoidon tutkimus*. Teoksessa Tuukka Tammi & Mauri Aalto & Anja Koski-Jännes (toim.) *Irti päihdeongelmista. Tutkimuksia hoidon ja ehkäisyn menetelmistä*. Helsinki: Edita, 14–31.
- Salasuo, Mikko (2004) *Huumeet ajankuvana. Huumeiden viihdekäytön kulttuurinen ilmeneminen Suomessa*. Tutkimuksia 149. Helsinki: Stakes.
- Samposalo, Hanna & Kuussaari, Kristiina & Hirschovits-Gerz, Tanja & Kaukonen, Olavi & Partanen, Airi & Vormo, Helena (2018) *Tarpeenmukaiset palvelut kaikille? Päihdeasiakkaat sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa Kaakkois-Suomen ja Lapin alueilla*. *Yhteiskuntapolitiikka* 83 (1), 50–61.
- Satka, Mirja (1994) *Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi*. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 261–339.
- Sipilä, Jorma (1989) *Sosiaalityön jäljillä*. Helsinki: Tammi.
- Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I. Yleiset periaatteet* (1971) Komite-

- anmietintö A 25. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Stenius, Kerstin (2007) In the faint shadow of prohibition. The first Finnish alcoholics act of 1936. Teoksessa Johan Edman & Kerstin Stenius (toim.) On the margins. Nordic alcohol and drug treatment 1885–2007. Helsinki: NAD Publications 50, 97–120.
- Stenius, Kerstin & Kekki, Tuula & Kuussaari, Kristiina & Partanen, Airi (2012) Päihde- ja mielenterveyspalvelujen integraatio – kirjava käytäntö Suomen kunnissa. Yhteiskuntapolitiikka 77 (2), 167–175.
- Tammi, Tuukka (2003) Huumekuri vai haittamaltti? Haittojen vähentämisen käsite ja huumeapolitiikan vastakkainasettelut vuoden 1997 huumeausainepoliittisessa toimikunnassa. Yhteiskuntapolitiikka 68 (5), 465–477.
- Tammi, Tuukka (2007) Medicalising prohibition. Harm reduction in Finnish and international drug policy. Tutkimuksia 161. Helsinki: Stakes.
- Thombs, Dennis L. & Osborn, Cynthia C. (2013) Introduction to addictive behaviors. New York: The Guilford Press.
- Toikko, Timo (1997) Psykososiaalinen lähestymistapa sosiaalityössä. Janus 5 (2), 169–188.
- Toikko, Timo (2005) Sosiaalityön ideat. Johdatus sosiaalityön historiaan. Jyväskylä: Vastapaino.
- Törmä, Sinikka (2006) Huumeiden käyttäjien tavoittaminen liikkuvan terveysneuvonnan avulla. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 43 (3), 207–217.
- Törmä, Sinikka (2009) Kynnyskysymyksiä: huono-osaisimmat huumeidenkäyttäjät ja matala kynnys. Hämeenlinna: Sosiaalikehitys Oy.
- Urponen, Kyösti (1994) Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 163–260.
- Virokannas, Elina (2017a) Eriarvoisuuden kokemuksia ja hallinnan suhteita hyvinvointipalvelujärjestelmässä. Huumeita käyttävien naisten ”standpoint”. Yhteiskuntapolitiikka 82 (3), 274–283.
- Virokannas, Elina (2017b) Rajoitettuja avun saannin kokemuksia ja hallinnan suhteita huumeita käyttävien naisten keskusteluissa hyvinvointipalvelujärjestelmästä. Janus 25 (2), 111–126.
- Virtanen, Matti (1982) Änkyrä, tuiske, huppeli - muuttuva suomalainen humala. Helsinki: WSOY.
- Väyrynen, Sanna (2007) Usvametsän neidot. Tutkimus nuorten naisten elämästä huumekuvioissa. Acta Universitatis Lapponiensis 118. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Väyrynen, Sanna & Lindh, Jari (2013) Yhteistoimijuuden rajakohteet päihde- ja mielenterveyskuntoutuksessa. Teoksessa Merja Laitinen & Asta Niskala

- (toim.) Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 405–426.
- Weckroth, Antti (2006) Valta ja merkitysten tuottaminen korvaushoidossa. Etnografinen tutkimus huumehoitolaitoksesta. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja 47. Helsinki: Alkoholitutkimussäätiö.
- Weckroth, Antti (2007) Mitä merkitsee “psykososiaalinen” päihdehoidossa? Yhteiskuntapolitiikka 72 (4), 426–436.
- Ylikangas, Mikko (2009) Unileipää, kuolonvettä, spiidiä. Huumeet Suomessa 1800–1950. Jyväskylä: Atena.

Lainsäädäntö

- Alkoholilaki 60/1936.
- Alkoholilaki 1102/2017.
- Asiakaslaki 812/2000 (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista).
- Hankintalaki 348/2007 (Laki julkisista hankinnoista).
- Hankintalaki 1397/2016 (Laki julkisista hankinnoista ja käyttöoikeussopimuksesta).
- Huoltoapulaki 116/1956.
- Huumausainelaki 41/1972.
- Huumausainelaki 373/2008.
- Irttolaislaki 57/1936.
- Kieltolaki 29/1917 (Asetus alkoholipitoisten aineiden valmistuksesta, maahan-tuonnista, myynnistä, kuljetuksesta ja varastossapidosta).
- Köyhäinhoitolaki 145/1922.
- Laki huumausaineiden tuontia ja vientiä koskevien määräysten antamisesta 233/1942.
- Laki huumausaineista 572/1956.
- Laki keskioluesta 462/1968.
- Laki sosiaalihuollon hallinnosta 34/1950.
- PAV-laki (Laki päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta) 96/1961.
- Päihdehuoltolaki 41/1986.
- Päihdehuoltoasetus 86/1986.
- Sosiaalihuoltolaki 710/1982.
- Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.
- Väkiuomalaki 45/1932.

**Marina Bergman-Pyykkönen, Vaula Haavisto
& Synnöve Karvinen-Niinikoski**

Perheasioiden sovittelun historia ja nykytila sosiaalihuollon osana

Johdanto

Perheiden konfliktien sovittelu on 2010-luvulla ollut Suomessa kasvavan kiinnostuksen ja kehittämisen kohteena. Riitaiset erot tuottavat vaikeuksia niin aikuisille, lapsille, kuin eroja hoitaville palvelujärjestelmille, eikä erojen jälkeinen yhteistyövanhemmuus aina rakennu toivotulla tavalla (mm. Karttunen 2010; Karvinen-Niinikoski & Pelli 2010; Kelly 2000; Salo 2011; Wallerstein ym. 2007). Apua erokriisissä haetaan, ja palvelutarjonta on moninaista. Yksilöllistävä ydinperheideaali (Yesilova 2009; Helén 2016, 160) ja eroamisen sovinnollisuusideaali painottavat yhteishuoltajuutta ja yhteistyövanhemmuutta (Koulu 2014). Tarjolla on kasvotusten tapahtuvaa perheasioiden sovittelua, eroneuvontaa vertaistukiryhmissä niin aikuisille kuin lapsille, Internetin nettisivustoja sekä vanhemmuuden tuen keskusteluvälineitä eron jälkeisen vanhemmuuden rakentamisen avuksi (STM 2019). Palvelutarjonta on kuitenkin kaoottista: sekä palvelujärjestelmä että tuomioistuimet ovat ylikuormittuneita eikä kukaan saa otetta eroperheiden riidoista, vaan palvelujärjes-

telmän toimet saattavat jopa kärjittää niitä (Karvinen-Niinikoski & Pelli 2010; Mattila-Aalto ym. 2012). Lapsi- ja perhepalvelujen muutosohjelma (LAPE) onkin korostanut eropalvelujen kehittämistä (Juurikko & Kalmari 2016).

Perheasioiden sovittelun toteutus nojaa avioliittolaisissa oleviin sitä koskeviin säädöksiin (S 1987a, 20–23a §§). Palvelua on uudistettu ja vakiinnutettu erillisenä konfliktinratkaisumenettelynä kuntien sosiaalipalveluissa mm. Fasper-hankkeen ja sen pohjalta toteutetun sovittelijakoulutuksen avulla (Haavisto ym. 2014; Haavisto 2018). Lisäksi perheasioiden sovittelun rinnalle on säädetty tuomioistuimien asiantuntija-avusteinen huoltoriitojen sovittelujärjestelmä (S 2014, 5 ja 10 §§), jonka on arvioitu olevan taloudellisesti tehokas, kun kyseessä on oikeuteen yltävien huoltoriitojen ratkaisu (Aaltonen 2016). Perheasioiden sovittelujärjestelmä ja sovittelukäytännöt hakevat kuitenkin laajana kysymyksenä yhä paikkaansa. Niin sovittelun sisällöistä ja toteutuksesta kuin sovittelijoilta edellytettävistä valmiuksista vallitsee hämmennys (esim. Parkkisenniemi 2017). Sovittelijakoulutuksen saaneiden määrä on kasvussa, joskaan perheasioiden sovittelua tekevien työntekijöiden täsmällistä lukumäärää ei tilastojen puuttuessa ole tiedossa. Epäselvää on myös mihin sovittelu tulisi kohdentaa: kaikkiin parisuhteen pulmiin, eropohdintoihin, suhteen päättymisen syiden selvittelyyn vaiko eron jälkeisen vanhemmuuden rakentamiseen ja lapsen asioita koskevien erimielisyyksien ratkomiseen? Hämmennys palvelun sisällöstä ja kohdentumisesta on osaltaan ruokkinut sekaannusta siitä, keille sovittelu kunnissa kuuluu, ja millainen moniammatillinen asiantuntijajoukko sovittelukentällä toimii.

Nyt esiteltävä tutkimus ponnistaa perheasioiden sovittelun ristiriitaisesta nykytilasta. Lähtökohtana on perheasioiden sovittelun historiallinen muotoutuminen, jota jäljittämällä kehityksen käänneet voidaan nostaa kriittiseen tarkasteluun ja pyrkiä ottamaan etäisyyttä perheasioiden sovittelun vallitsevaan hämmennykseen ja itsestäänselvyksiin (ks. Helén 2016, 26–29). Perheasioiden sovittelun muotoutumista avioliittolainsäädännössä ei ole juurikaan aiemmin tutkittu, joskin avioeroa on etenkin vuoteen 1930 asti tutkittu varsin yksityiskohtaisesti (Mahkonen 1980). Tutkimuksemme rakentuu kahdelle kysymykselle:

- 1) Miten muutokset tavassa ymmärtää avioliitto ja avioero heijastuvat

lainsäädäntöön?

2) Miten nämä lainsäädännön muutokset heijastuvat sovittelun käytäntöjen kehittymiseen?

Artikkelin aluksi tarkastellaan metodologista tulokulmaa ja esitellään aineistot sekä miten niitä on työstetty ja tulkittu. Seuraavaksi kuvataan avainvaiheita hahmottuneilla kolmella kehityskaudella. Tämän jälkeen johtopäätösosiassa pohditaan perheiden asioihin liittyvän sovittelukäytännön historiallisia muutoksia ihmisten käyttäytymisen hallinnan muutoksina. Edelleen tarkastellaan sitä, mikä sovittelun säätelyssä ja sovittelussa itsessään on omiaan hankaloittamaan sen järjestämistä. Tämä nostaa esiin myös keskustelun perheasioiden sovittelun tulevaisuuskyky- myksistä, joita pohdimme artikkelin päätteeksi.

Metodologinen suunnistus

Yhdistämällä foucault'laisen ajattelun myötäisesti sekä tiedon arkeologiaa että genealogiaa voi hahmottaa mahdollisuuksia päästä syvemmälle tiedon ja käytäntöjen pintakerrosten taakse ja saada tunnistamattomat kehityskulut ja jännitteet esiin. Näiden avulla, eli jäljittämällä erilaisten aineistojen ja dokumenttien ”arkistopölyjen harmautta” (Helén 2016, 31) ja kaivamalla perheiden sovittelujen tarinaa, saadaan myös uutta ymmärrystä nykyisen jännitteistä. Tällä ns. arkeologisella työllä (Chambon 1999, 54) tuotetaan kyseenalaistavaa ymmärrystä. Löytyneitä kuvauksia ja viittauksia siitä, miten sovittelu on ilmaantunut sekä minkälaisen koukeroiden ja sattumien kautta se on kehkeytynyt, olemme käyttäneet tulkintoihimme. Olemme soveltaneet genealogian, eli nykyisen historian metodiikkaa jäljittäessämme niitä katkoksia ja jatkuvuuksia, muutoksia ja korvautumisia (Helén 2016, 24) joiden kautta perheasioiden sovittelun nykyisyys on tullut mahdolliseksi. (Alhanen 2007; Chambon 1999; Helén 2016.) Empiirisen aineiston avulla olemme tuoneet esiin sovittelulle ratkaisevia hetkiä, murtumia ja suunnan muutoksia.

Aineisto, sen kokoaminen ja analyysi

Tutkimus rajautuu suomalaisessa avioliittolainsäädännössä säädettyyn sovittelukäytäntöjen kenttään. Merkittäviä lähteitä ovat avioliittolainsäädännön sekä lasten huoltoa ja tapaamisoikeuksia koskevien kysymysten osalta holhouslainsäädännön lisäksi myös sosiaalilainsäädännön muutokset ja keskeiset käänteet. Tarkasteltu aineisto (Liite 1) on muodostunut a) ensisijaisesti avioliittolainsäädäntöön liittyvistä laki- ja lainvalmisteluasiakirjoista, esimerkiksi komitean- ja valiokuntamietinnöistä, hallituksen esityksistä ja eduskunnan täysistuntokeskusteluista, ja myös b) kyseisestä lainsäädännöstä kirjoitetuista soveltamisoppaista ja oppikirjoista, c) perheasioiden sovittelusta julkaistuista muista dokumenteista, hallinnollisista ohjeista ja aiemmista kehittämisraporteista sekä d) aikalaikirjoituksista ja muisteluteoksista. Aineiston analyysin tukena ja rikastajana on käytetty käsiteltyjä aiheita koskevia tieteellisiä tutkimuksia sekä muuta kirjallisuutta. Tämä on perusteltua, koska pyrkimys ei ole tarkkaan rajattujen dokumenttiaineistojen kautta luoda yhtä ”oikeaa” kuvaa, vaan pikemminkin hahmottaa kokonaiskuva jännitteineen.

Koottu aineisto järjestettiin ensin kronologisesti kolmeen aikakauteen: 1) aloitusajankohta oli 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun alkuun, jolloin valmisteltiin itsenäisen Suomen ensimmäistä avioliittolakia voimassa olleen naimakaaren (1734) tilalle, 2) seuraavaksi edettiin vuoden 1948 avioliittolain asumuseroa koskeneen uudistuksen kautta aina 3) avioliittolain vuoden 1987 muutoslakiin saakka. Jokaiselta aikakaudelta paikannettiin viitteitä sovittelusta. Muutokset tavassa ymmärtää avioliitto ja avioero heijastuvat myös käsityksiin siitä, mihin asioihin sovittelu kulloinkin kohdistuu ja millaista toimintaa sovittelulla tarkoitetaan. Näin ollen empiiristä aineistoa tarkasteltiin seuraavien apukysymysten avulla: Millaisia avioliittoa, avioeroa ja sovittelua koskevat aiemmat lait ja lainsäädäntötyö ovat olleet ja mitä elementtejä niistä on jäänyt nykyisiin sovittelua koskeviin käsityksiimme ja käytäntöihin? Millä tavoin lainsäädäntö ohjasi puolisoita ja sovittelijoita? Mitä tärkeiksi ymmärrettyjä päämääriä lainsäädännöllä saavutettiin? Näin aineistoa jäsentäen tunnistettiin jokaisessa vaiheessa esiin nousevia jännitteitä. Avioliittolainsäädäntöön ilmaantuneen perheiden sovittelun historian kulku rekonstruoidtiin kronologisessa järjestyksessä mutta genealogisessa hengessä, eli

unohtamatta, ettei kronologinen tarkastelu ole se, mikä luo ymmärrystä, vaan pyrkimykset, kiistat ja kamppailut, jotka nykyisen ovat mahdollistaneet (Helén 2016, 29).

Keskusteluosiossa esitetään tulkinnat käännekohdista ja avainvaiheista. Foucault'n tutkimusten ydinteemana oli objektivoinnin ja subjektivoinnin leikkauspiste institutionaalisissa käytännöissä (Alhanen 2007, 22, 68). Hallinta pyrkii ennen kaikkea vaikuttamaan yksilön itseohjautuvuuteen (Kaisto & Pyykkönen 2010, 11). Perheiden sovittelun ja sitä säätelevien säädösten tuottamiskäytännöt vahvistettuihin lakeihin ja oikeusmenettelyihin kirjattuina kantavat nykyisten käytäntöjen hämmennyksen syvällisiä syitä mukanaan. Yhden artikkelin puitteissa ei kuitenkaan voi rakentaa perusteellista ja täydellistä kehityskulkujen foucaultlaista analyysejä (vrt. Harrikari 2019).

Seuraavat kolme lukua käsittelevät analyysiemme pohjalta tuotettua sovittelun esiintymistä ja polveutumista koskevaa historiallista rekonstruktiota 1800-luvun lopulta lähtien aina 2000-luvun alkupuolelle saakka.

Sopimusvapaus ja sovitteluideat perheinstituution koossapysymisen ja avioeron säätelyssä

Avioliitolla on säädelty miehen ja naisen sekä lasten asemaa perheessä, erityisesti miehen asemaa perheen päänä ja sen mukaista ylivaltaa eli edusmiehisyyttä vaimoon ja lapsiin nähden. Perhe on nähty varsinkin katolisessa perinteessä koko yhteiskuntaa rakentavana pyhänä perusinstituutiona, sakramenttina, minkä vuoksi avioero on ollut periaatteessa täysin kielletty. Taustalla ovat olleet varallisuuden, omistamisen ja elatus tehtävien säätely niin perheen sisällä kuin yhteiskunnassa. Varhainen perinne ja luterilaiset näkemykset korostuivat vuoden 1734 naimakäärässä, ja myös vielä vuoden 1929 (S 1929) ja jopa nykyisessä vuoden 1987 avioliittolaissa (S1987). (Mahkonen 1980; Makkonen 1991; Pulma 1994.)

Keskeinen jatkuvuus avioliittolainsäädännössä on avioerojen torjuminen säädöksin ja oikeuskäytännöin muun muassa kriminalisoimalla uskottomuus ja tekemällä siitä avioeroperusteena häpeällisesti prosessoitava ja yhteiskunnan vahvasti säätelemä asia. Puolisoiden keskinäinen

sopimusvapaus on samalla pidetty rajallisena. Säätelyn osapuolina ovat olleet kirkko ja valtio yhteiskunnallisen vallan käyttäjinä. (Mahkonen 1980.) Valtion ja kirkon suhteet perheeseen ovat muodostaneet jännittävän kolminaisuuden koti, kirkko ja isänmaa -hengessä. Kirkon institutionaalille asemalle avioliiton säätely on keskeistä. Avioliiton rikkomattomuuden varjeluun on käytetty taivuttelua ja kovistelua peräti rikoslakiin kirjatulla kuolemanrangaistuksella uhkaillen. (Mahkonen 1980; Markkola 2002; Litmala 2002; Pulma 1994.)

Avioliiton pysyvyyden merkitys korostui niin sanotuissa sosiaalisen kysymyksen ja köyhäinhoidon ratkaisuisa, kun vuoden 1879 Waiwaishoitoasetus (S 1879) nosti perheen elatustehtävän ensisijaiseksi suhteessa valtion tapauskohtaiseen harkintaan (Pulma 1994, 55–67, 110–112). Nämä sosiaalisen vastuun kysymykset liittyivät oleellisesti käsityksiin sukupuolten suhteista ja sukupuolelle annetuista merkityksistä ja nostivat esiin naisten oikeudellisen aseman, mitä juuri avioliittolainsäädäntö sääteli (Markkola 2002, 29–33, 170–173). Puolisoiden oikeudellinen yhdenvertaisuus ja sopimusvapaus olivat keskeisiä tavoitteita, jotka kirjattiin jo vuoden 1929 avioliittolakiin (S 1929). Miehen edusmiehisyydestä luopumista suhteessa aviopuolisoonsa kutsuttiin ”naisten Magna Chartaksi”, mikä viittasi taisteluun naisten asemasta oikeusvaltiossa (HE 40/1927). Tällä päätöksellä säädettiin vaimon oikeudesta päättää muun muassa omaisuudestaan ja ansaitsemistaan tuloista, sekä miehen edusmiehisyydestä luopumisesta. Puolisoiden välille luotiin tässä mielessä sopimusvapaus. Laki (S 1929) kirjasi, että avioliitossa tulee miehen ja vaimon toinen toistaan tukien yksissä neuvoin toimia perheen hyväksi, ja mahdollisti puolisoiden oikeuden solmia sopimuksia. Näin kehkeytynyt oikeuskäytäntö avasi myös tien naisen oikeudelle lastensa huoltajana. (Kangas 2012; Kurki-Suonio 1999.) Sopimusvapaus ja puolisoiden oikeudellinen yhdenvertaisuus jäivät silti tosiasiaassa vajaiksi siksi, ettei avioeroperusteisiin lähinnä kirkon vaikutuksesta kirjattu eron saamista puolisoiden yhteisestä sopimuksesta, vaikka laissa heidät todettiin oikeudellisesti yhdenvertaisiksi.

Sovittelu ilmaantui käsitteistöön 1800-luvun lopulla erityisesti tuolin virinneen naisten sosiaalireformistisen liikkeen myötä. Ideat sovitte-
lusta pohjautuivat skandinaaviseen avioerolainsäädäntöön ja sen uudistamiskeskusteluihin, joissa puolisoiden sopimuksellinen ero tunnustettiin

ja sovittelun katsottiin olevan takeena harkitsemattomuutta vastaan. Sovittelu riidanratkaisuna liitettiin avioeron ja sitä säätelevien oikeuskäytäntöjen ehtoihin myös 1920-luvun lainvalmistelussa, mutta lakiin sitä ei lopulta kuitenkaan kirjattu. Tällöinkin kirkolliset tahot vaativat uudistuksessa ”otteiden tiukentamista”. (Mahkonen 1980.) Tämä oli erittäin suuri pettymys sovittelua ehdottaneille naiskansanedustajille (HE 40/1927, 95), kun sovittelua ei lopulliseen lakiehdotukseen otettu. Tätä moitti tuolloin eduskuntakäsittelyssä edustaja Luostarinen vahvoin sanoin, todeten, että ”naisten Magna Charta kärsii sovittelun poistosta”. Tehdessään puoliset tasaveroisiksi lastensa huoltajina ja holhoojina laki kohensi naisen asemaa, kun huoltajuutta ratkottiin lapsen edun näkökulmasta (Kangas 2012; Kurki-Suonio 1999). Kuitenkin lopputulos oli Mahkosen (1980, 163–165) mukaan periaatteellinen kannanotto sopimusvapautta vastaan. Eroaminen tehtiin oikeudenkäyntimenettelyjen (mm. Kangas 2012) kautta erittäin hankalaksi, jollei lähes mahdottomaksi verrattuna 1910–1920-luvuilla muodostuneisiin avioeroa koskeviin menettelyihin. Näin ollen täysien toimintavaltuuksien antaminen naisille ei enää ollutkaan niin suuri uhka kirkon vaalimalle ”jumalalliselle järjestykselle”. Lainsäädännön uudistus saatiin vahvistettua, vaikka eroamisen estämisen suhteen vuoden 1929 laista tulikin entistä tiukempi, kun eroamisen erillisvapaudet kuvernöörin tai korkeimman oikeuden päätöksillä lakkasivat. Mahkosen (mt.) mukaan kirkon vastustuksen vuoksi lainuudistus tuotti oikeudellisille uudistuspyrkimyksille suorastaan takaiskun, ja myös sovittelu katosi kahdeksikymmeneksi vuodeksi.

Asumuserosovittelu - taivuttelua yhteiskunnan tahtoon

Sovittelu nostettiin esiin myös 1940-luvun lopun lainmuutosvalmisteluissa, kun avioliittoa ja avioeroa koskevat käsitykset olivat jälleen murroksessa. Sotaa oli seurannut valtava avioerojen määrän kasvu. Vanhat säädökset, joiden mukaan tuomioistuimen oli ennen eron myöntämistä tutkittava puolisoitten välit, nähtiin nyt yksilön vapautta liikaa rajoittavina. Yksimielisille puolisoille haluttiin eroamismahdollisuus pohjoismaiseen tapaan ilman syyllisyyden selvittämistä. (Melander 1949, 52–53.)

Vuonna 1948 avioliittolakiin lisättiin uusi asumuseroa koskeva sään-

nöstö, joka teki asumuserosta avioeron välivaiheen. Puolisoiden yhteisestä sopimuksesta haettava asumusero, ilman väitetyt välien rikkoutumisen tutkimista tuomioistuimessa, oli kuitenkin radikaali ajatus, josta eduskunta kiisteli ja näki lisääntyvät erot ”*yhteiskuntaruumiin tuhoavana syöpänä [...] kun yhteiskunnalle ei jäisi minkäänlaista kontrollioikeutta*” (edustaja Kankainen, VP 1948). Lakivaliokunta ehdotti asumuseron saamisen lisäedellytykseksi sovittelua (LaVm 17/1947), mikä myös tuli lakiin.⁵ Sovittelun suoritti kirkkoherra tai muun uskonnollisen yhteisön johtaja. Muut henkilöt saattoivat toimia sovittelijoina vain tuomarin tai raastuvanoikeuden määräyksellä. Sovittelijan ensisijaiseksi tehtäväksi määritettiin, että hänen oli koetettava saada puoliset sopimaan avioliiton jatkamisesta.

Sovittelun osalta säädöksiä uudistettiin komiteanmietinnön (KM 1958: 10) pohjalta vuonna 1964 lisäämällä sovittelukerrat kolmeen. Sovittelun toimittamistodistuksen saattoi näin saada vasta kuukauden kuluttua ensimmäisestä sovittelusta. Sovittelijan tuli neuvotella puolisoiden kanssa yhteiselämän jatkamisen mahdollisuudesta ja tähdentää sitä, että yhteiskunnan kannalta perheen hajaantumista oli pidettävä onnettomuutena (S 1963b). Sovittelijoiden tehtäviin lisättiin erityinen vaatimus kiinnittää puolisoiden huomio alaikäisten lasten asemaan (S 1963a, 84b §), ja puolisoiden välistä vähentynyttä jännitystä pidettiin hedelmällisenä lähtökohtana lasten asioiden sopimiselle (S 1963b). Sovittelijoiksi kelpuutettiin kunnan sosiaalitoimen määräämät sovittelijat sekä kirkon perheasiain neuvottelukeskusten perheneuvojat (mt. 84a §). Tämä toi asumuserosovittelun pariin yli tuhat uutta sovittelijaa (Joensuu 1994, 131).

Asumuserosovittelu sai toimintamallinsa pitkälti kirkon avioliittoneuvonnasta, joka sai alkunsa Tampereen Kaupunkilähetyksen aktiivisesta toiminnasta pariskuntien tukemiseksi ja avioerojen estämiseksi syksystä 1944 alkaen. Tällöin Matti Joensuu julkaisi Aamulehdessä ”*asianajajien ’avioerot halvalla’ -ilmoitusten joukossa: ÄLKÄÄ OTTAKO AVIOEROA! Tarjoamme apua vaikeuksinne, kääntykää pastori Joensuun puoleen.*” (Joensuu 1994, 90). Tätä pidetään kirkon perheasiain neuvottelukeskusten alkuna ja se vaikuttaa olleen esikuvana myös asumuserosovittelun

5 Asumuseron saattoi saada ilman pakollista sovittelua myös kanneperusteella esittämällä tuomioistuimelle näyttöä siitä, että toinen osapuoli oli syyllistynyt aviollisten velvoitteiden laiminlyömiseen.

käytännön toteutukselle. (Joensuu 1994; Kuronen & Laitinen 1982.)

Asumuseroa koskevat säädökset olivat merkittävä muutos, sillä ne toivat ensimmäistä kertaa myös avioeroa koskevan sopimusvapauden periaatteen avioliittolakiin (Helin 1974, 42). Säädökset viestittivät, että lainsäätäjä luotti puolisoiden omaan harkintaan ja että ero oli mahdollinen keskinäisen sopimuksen perusteella ilman syyllisyysnäyttöä. Käsitys siitä, etteivät puoliset osaa harkita omaa ja lastensa etua, eli kuitenkin edelleen voimakkaana. Sopimusvapaus kyllä kirjattiin säädöksiin, mutta menettely eron saamiseksi tehtiin asumuserosovittelun myötä niin monimutkaiseksi ja vaivalloiseksi, että sopimusvapauden vaikutukset hävisivät. Perhekäyttäytymistä sääntelemään omaksuttiin varallisuus oikeudesta tuttu juridinen sommitelma, jossa sopimusvapaudessa nähtyjä haittoja ja uhkia pyrittiin eliminoimaan ankarilla muotovaatimuksilla, tässä tapauksessa monimutkaisella sovittelumenettelyllä. Helin (mt.) tulkitsee, että pakollisen sovittelun sisällyttäminen sopimusperusteiseen asumuseroprosessiin tähtäsi kitkatavoitteeseen: pitkittämällä ero prosessia ja monimutkaistamalla sitä hankalakulkuiseksi labyrintiksi pyrittiin vähentämään avioeroja. Samalla kasvoi sovittelun maine pakkopullana ja pelkkänä eron saamiseksi tarvittavana muodollisuutena.

Pakollinen sovittelu sisällytettiin avioliittolakiin (S 1948), vaikka sen toimivuutta epäiltiin jo lain säätämishetkellä (Melander 1949, 60). Yhtäältä modernia itsemääräämisoikeutta enteilevä ajatusmaailman muutos edellytti sopimusvapautta ja tuomioistuimen luottamusta yksilöiden omaan harkintaan. Toisaalta täytti sopimusvapautta pelättiin ja erojen estämiseksi haluttiin hillitä vapaata sopimista. Tämä tapahtui sovittelun kautta, jonka katsottiin luontaisesti kuuluvan kirkon vastuulle. Sovittelun rooliksi tuli taivutella puolisoita yhteiskunnan tahtoon. Asumuserosovittelu jatkoi vanhaa oikeusperinnettä, jossa kirkolla oli keskeinen rooli aviosuhteiden sääntelyssä varoittamisen, sovinnon palauttamisen ja eripuraisuuden vähentämisen muodossa.

Sovittelu- ja avioliittokäsityksiin kohdistuvat muutospaineet

Sovittelu olisi saattanut jäädä kokonaan nykyisestä avioliittolainsäädännöstä pois, mikäli vuoden 1973 avioliittolakikomitean mietinnön (KM

1972: A 21) mukainen ehdotus avioliittolain muuttamisesta olisi hyväksytty. Mietintö oli laaja perhepoliittinen selvitys, joka heijasteli 1960-luvun loppupuolen sallivuuden ja uudistusoptimismin aikaa. Naisten asemaa tutkiva komitea oli mietinnössään (KM 1970: A 8) todennut naisten itsenäisyyden ja tasa-arvoisuuden lisääntyneen ja näin ollen myös avioliiton, perheenmuodostuksen ja yhteiselämän muotojen muuttuneen. Yhden asian liikkeet Sexpo ja Yhdistys 9 ajoivat tasa-arvoa sukupuolirooleja muuttamalla (Helin 1974, 28; Jaakkola 1975). Sukupuolten samanlaisuudelle rakentuvasta tasa-arvosta oli tullut 1960- ja 1970-lukujen superideologia, jonka naiset ottivat käyttöönsä esittäessään vaatimuksiaan mm. naisten palkkatyön normalisoinnista sekä mahdollisuudesta yhdistää elämässään perhe, lapset ja ammatti (Julkunen 1994, 191, 198). ”*Naisten työelämässä tapahtuvan emansipaation rinnalla tarvitaan miehen emansipaatiota perhe-elämässä. Tästä rikastuvat molemmat osapuolet*” kirjoitti Katarina Eskola (1968, 8) Miesten maailman nurjat lait -kirjan alkusanoihin.

Avioliittolakikomitea on piirtynyt historiaan hyvin eripuraisena komiteana, jonka mietintöön sisältyi useita eriäviä mielipiteitä (Jaakkola 1975). Mietinnössä (KM 1972: A 21) avioliitto ymmärrettiin ensisijaisesti tunnepohjaisiin tekijöihin perustuvaksi vapaaehtoiseksi yhteiselämän muodoksi, jolloin yhteiskunnan ei tulisi asettaa esteitä sen purkamiselle. Yksinkertaistetulla eroprozessilla komitea tavoitteli paitsi puolisoiden autonomisen aseman laajentamista ja riittäisyyksien vähentämistä myös oikeudenkäyntien nopeuttamista ja yhteiskunnan kustannusten pienentämistä. Keskeistä oli syyllisyysperiaatteesta luopuminen ja todistelun syrjäyttäminen – välien rikkoutuminen riittäisi todistelematta. Heikommassa asemassa olevan puolison ja lasten suojelemiseksi haluttiin harkinta-aika. Avioerosta yksimielisille, myös lastensa huollosta ja elatuksesta tyydyttävästi sopineille vanhemmille oltiin valmiit suomaan ero tuomioistuimeen jätetyn henkilökohtaisen ilmoituksen perusteella.

Vastakkaisiakin käsityksiä komiteassa oli sekä avioeron perusteista että avioeroon liittyvästä menettelystä: haluttiin säilyttää syyllisyysperuste sekä jatkaa puolisoiden keskinäistä elatusvelvollisuutta ja näyttöä välien rikkoutumisesta. Lisäksi tuotiin esiin huoli lisääntyvistä harkitsemattomista avioeroista ja niitä seuraavista vaikeuksista, kuten mielenterveysongelmista ja nuorisorikollisuudesta (KM 1972: A 21, 245). Myös mietin-

nöstä annetuista lausunnoista piirtyy kuva siitä, kuinka vaikeaksi koettiin avioerosta päättämisen antaminen puolisoille. Kirkko oli valmis luopumaan syyllisyysperusteesta, mutta halusi säilyttää näytön osoittamisen välien rikkoutumisesta. (Jaakkola 1975.) Asumuseron myötä poistuvaa sovittelua ei ehdotuksessa jääty kaipaamaan.

Muissa Pohjoismaissa avioliittolainsäädäntöä uudistettiin avioliittolakikomitean hengessä, mutta 1970-luvun Suomelle esitys osoittautui liian liberaaliksi ja se jätettiin lepäämään. Kuitenkin myös tämä vaihe oli tärkeä, liki käänteentekevä, sillä sen kautta tunnusteltiin uutta individualistista (ks. Jallinoja 1984) tapaa hahmottaa perhe tunnesuhteisiin perustuvana yksikkönä, jota yhteiskunnan tulisi mahdollisimman vähän säädellä. Mietinnön ehdotukset avioliittolain muutoksista eivät toteutuneet. Omalta osaltaan ne kuitenkin mahdollistivat ja edistivät 1970-luvulla niin kutsutun lapsipaketin säätämistä, jonka tärkeimpänä tavoitteena oli avoliittojen yleistyessä poistaa lapsen syntyperästä johtuva eriarvoisuus. Lapsipakettiin kuuluivat ennen kaikkea isyyslaki (S 1975a) ja laki lapsen elatuksesta (S 1975b). Perheoikeus muuttui yhä selvemmin yksilöiden perheoikeudeksi eikä perheyksiköllä ollut siinä enää niin määräävää asemaa. (Kurki-Suonio 1999, 423, 428–431.) Lisäksi vuonna 1982 säädettiin uusi sosiaalihuoltolaki (S 1982), jonka myötä kasvatus- ja perheneuvonta tuli osaksi sosiaalipalveluja, sekä 1983 uusi lastensuojelulaki (S 1983c) ja laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta (lapsenhuoltolaki) (S 1983a). Tässä ajanjaksossa näkyy selkeä avainkäänne, kun näkökulma muuttuu: lapsiin liittyen avioliittolakikomitean mietinnössä puhutaan elatuksesta, mutta ei sanallakaan lapsen tapaamisoikeudesta avioeron jälkeen. 1980-luvun loppupuolella tilanne on jo milteipä päinvastainen (ks. Makkonen 1991, 48).

Sovittelu ja eroprosessin yksinkertaistaminen: Harkinta-aika ja perheasioiden sovittelu crossa

Avioliittolain muuttamiseksi tuotettiin vielä toinen, nyt yksimielinen komiteamietintö. Avioliittotoimikunnan mietinnössä (KM 1983: 20) korostettiin puolisoitten omaa harkintavaltaa ja mahdollisuuksia sopia avioeropäätöksestään ja pyrittiin siten edistämään avioliiton purkamista

harkitusti sovitellen sekä perhekokonaisuutta ja lapsien elämäntilannetta varjellen. Mietinnössä ehdotettiin uudenlaista perheasioiden sovitte-
lun sosiaalipalvelua. (KM 1983: 20, 22–26; Kurki-Suonio 1999, 447.)
Tämän mietinnön ja siitä saatujen myönteisten lausuntojen (Jaakkola
1985) pohjalta rakentui viimein hallituksen esitys avioliittolain muutta-
miseksi, jonka johtolauseeksi muodostui avioeron toteuttaminen siten,
että se ”*tuottaa asianomaisille mahdollisimman vähän nöyryytystä ja kär-
simystä sekä ennen muuta auttaisi eronneita ja heidän lapsiaan luomaan
mahdollisimman suotuisat olosuhteet avioliiton purkautumisen jälkeen*”.
(HE 62/1986, 5.) Ehdotetun lainmuutoksen mukaan avioero muuttuisi
puhtaasti sopimusasiaksi, jolloin sen saisi hakemuksesta ja kuuden kuu-
kauden harkinta-ajan jälkeen tai vaihtoehtoisesti kahden vuoden erillään
asumisen jälkeen. Vapaaehtoiseksi tarkoitettu perheasiainsovitte-
lupalvelu kohdistuisi kaikkiin perheen ongelmatilanteisiin eroa-
keista riippumatta. Sovittelun pyrkimyksenä olisi löytää monelta kannalta harkittuja, kaik-
kien osapuolten aseman huomioon ottavia, yhteisymmärryksessä teh-
tyjä ja hyvin toimivia ratkaisuja mahdollisen avioeron jälkeenkin. (HE
62/1986, 45–46.)

Sovittelu oli muissakin yhteyksissä ollut vahvasti lainsäätäjän mie-
lessä 1980-luvun alussa sekä lapsenhuoltolakia (S 1983a) että lasten-
suoje-
lulakia (S 1983c) säädettäessä. Ruotsissa Bente Öberg ja Gunnar
Öberg olivat väitöstutkimuksessaan (1979) kehittäneet oikeudenkäyn-
nin sijaan kriisiterapiamallin lasten huollosta kiisteleville vanhemmille ja
Ruotsin uuteen vanhempainkaareen (Föräldrabalken 1983) säädettiin
kunnille velvollisuus tarjota vanhemmille mahdollisuus osallistua neu-
votteluihin (samarbetssamtal) tämän mallin mukaisesti (Kurki-Suonio
1999, 303; Öberg & Öberg 2004, 172). Suomessa lapsenhuoltolakiin (S
1983a, 16 §) oli säädetty tuomioistuimelle mahdollisuus pyytää sosiaa-
lilautakunnalta selvitystä täydentämään tuomioistuimen tiedon tarvetta
lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa. Hallituksen esityk-
sen (HE 224/1982, 6–7) mukaan selvityspyynn-
töä voitiin pitää eräänlaisena oikeuskäsittelyn aikana tapahtuvana sovitte-
lumenettelynä, joka voisi johtaa vahvistettuun sopimukseen ja tuomioistuinkäsittelyn raukeami-
seen. Sovittelu lisättiin myös täytäntöönpanolakiin (S 1983b, 4, 4a ja
15a §§), jonka mukaan täytäntöönpanosovittelijan tehtävä voitiin mää-
rätä ainoastaan lastensuojelutyyöhön perehtyneelle tai muulle sopivalle

henkilölle. Lastensuojelulakia (S 1983c) valmistelleelle komitealle oli esitetty malli nuoria rikoksentekejiä koskevasta sovittelusta, jota ei sinällään tuotu lakiin, mutta jota pidettiin kokeilemisen arvoisena (Mikkola 2004, 82).

Avioliittolain kiivas eduskuntakäsittely (VP 1987; VP1986) toi esiin huolen yhtäältä lisääntyvistä avosuhteista ja avioliittojen määrän vähenemisestä, toisaalta avioerojen lisääntymisestä. Keskusteluissa näkemystä avioliitosta ”kahden kauppana” maalailtiin perheinstituution haudaksi ja korostettiin avioliittoa elinikäisenä perheen keskinäisen yhteenkuuluvuuden ja turvallisuuden takaavana liittona, mikä kuvastaa sekä Riitta Jallinojan (1984) esiin nostamaa familistista perhekäsitystä, että Katja Yesilovan (2009) tutkimaa perhekasvatuksessa voimistunutta ydinperheymmärrystä. Syyllisyysperusteesta avioeron ehtona oltiin valmiita luopumaan, mutta yhä eli toive puolisoiden yhteen saattamisesta harkinta-ajan ja sovittelun myötä. Pikaeron voisivat sen sijaan saada erosta yksimieliset puoliset, joilla ei ollut alaikäisiä lapsia huollettavanaan. Sovittelusta keskusteltiin sekä vapaaehtoisena että pakollisena. Visioitiin sovittelujärjestelmä, johon voisi palkata oikeusavustajia, oikeusapua ja tuomareita ja jossa sovittaisiin kaikista asioista ja hoidettaisiin myös omaisuuden ositukset, jotka olivat kiistojen yleinen syy. Avioeron voisi sitten hoitaa ilmoitusasiana tuomioistuimessa. Jonkin asteisen pakon sovitteluun toi ehdotus sovittelusta sosiaalipalveluna, jonne jokainen lapsiperhe ohjattaisiin automaattisesti. Eron nopeutusta yritettiin tukea sovittelulla myös niin sanottuna porkkanapykälänä, joka sallisi avioeron heti, kun yksimieliset lapsettomat puoliset olivat käyneet perheasioiden sovittelussa. Tiukan äänestyksen jälkeen⁶ lakimuutos säädettiin hallituksen esityksen mukaiseksi.

6 Lainvalmistelu- ja hallituksen esityksen käsittely eduskunnassa ovat todellinen jännitystarina – ja jatkumo 1960-luvun lopun keskusteluun. Rintamalinjat pysyivät, mutta kaikille pakollinen harkinta-aika avioerossa voittaa lopulta etukäteen harkitun, eli pikaeron kannan äänin 89–88. Näin perheasioiden sovittelu jää irralliseksi palaseksi avioliittolakiin, ja Matti Joensuun (1994) sanoin ”hurskaaksi kehotukseksi”. Avioliittolain perusteluihin äänestettiin ponsi, jonka mukaan hallituksen tulee seurata perheasioiden sovittelun merkitystä aviopuolisoiden ja perheiden sisäisten ristiriitojen laukaisijana.

Avioliittolain (S 1987a) uudistus oli kaikin puolin merkittävä. Avioliittolaki muuttui perhettä ja avioliitossa elämistä säätelevästä laista parisuhdelaiksi, joka tarjosi puolisoille entistä vahvemman itsenäisen oikeuden päättää avioliitostaan ja joka keskittyi avioliiton purkamiseen liittyviin asioihin (Pylkkänen 1992). Lakiin jäi kuitenkin epätasapainoa monella tasolla: puoliset olivat vapaita sopimaan sekä avioliitosta että avioerosta, mutta harkinta-ajan avulla varmistettiin, että päätös eroamisesta ja siihen liittyvistä muutoksista oli vakaasti harkittu. Perheasioiden sovittelu koski kaikkia perheiden ristiriitoja, mutta oli samalla kohdistettu erotilanteisiin ja varsinkin lasten asioiden järjestämiseen. Lainsäätäjä piti uudenlaista perheasioiden sovittelupalvelua tärkeänä ja hyvää eroa edistävänä, mutta henkilöstön lisäresurssia tai organisatorisia muutoksia sille ei katsottu tarvittavan, vaan se rakennettaisiin jo olemassa olevien voimavarojen, eli asumuserosovittelu- sekä kasvatus- ja perheneuvolapalveluiden varaan. (HE 1986/62, 18, 37).

Perheasioiden sovittelun ensiaskeleet: mistä palvelussa on kyse?

Perheasioiden sovittelu ei ole asumuserosovittelun uusi nimi, todettiin Sosiaalihuollituksen antamassa ohjekirjeessä (S 1987b, 16). Ennaltaehkäisyssä ohjekirje (mt.) korosti kaikkien ristiriitojen ottamista sovittelun kohteeksi, jotta estettäisiin niiden eroon johtava kasautuminen. Perheasioiden sovitteluksi määriteltiin sovittelijan avustuksella käytävät perheenjäsenten väliset keskustelut, joihin sovellettaisiin sosiaalityön sekä kasvatus- ja perheneuvolojen työmenetelmiä. Sosiaalipalvelut laajemminkin ja esimerkiksi perheen ristiriitojen käsittely vertaisryhmissä katsottiin myös perheasioiden sovitteluksi. Sovittelijoihin luettiin niin ikään kunnan päihdetyöntekijät, koska päihdeidenkäyttö ja perheväkivalta olivat tuomioistuimelle osoitettujen yhteiselämän lopettamishakemusten syitä.

Perheasioiden sovittelu määritettiin kuntaorganisaatiossa kaikkien perustason sosiaalipalveluiden tehtäväksi ja se liitettiin laajasti kasvatus- ja perheneuvonnan kokonaisuuteen (S 1987b). Perhekasvatusta ja perheneuvonnallista näkökulmaa oli tuotu kaikkiin perheitä kohtaaviin

sosiaalihuollon peruspalveluihin, myös sosiaalityöhön, lastensuojeluun ja päihdehuoltoon. Sen sijaan vastuu erityistason kasvatus- ja perheneuvonnasta (esimerkiksi aviopuolisoiden välisiin ongelmiin liittyvästä asiakastyöstä sekä yksilö-, pari- ja perheterapioista) osoitettiin kasvatus- ja perheneuvoloille tai perheneuvonnan työryhmille, joihin kuului sosiaalityöntekijä, psykologi ja psykiatri. (Virkkala 1983.)

Asiakaslähtöisyys huokui ohjekirjeestä (S 1987b) siinä määrin, että perheasioiden sovittelu näyttäytyi eräänlaisena erotilanteen yleispalveluna kaikkeen, mitä asiakas voisi erotilanteessa tarvita. Sovittelijan ei kuitenkaan tarvinnut hallita kaikkea itse, vaan hänen tehtävänsä oli ohjata asiakas tämän tarvitsemiin palveluihin, kuten esimerkiksi oikeusapuun omaisuudenjakoasioissa. Perheasioiden sovitteluä pidettiin vaativana työnä, ja sitä tulikin tehdä työparina tai tiiminä. Eri alojen asiantuntijoita saattoi konsultoida tai kutsua mukaan työskentelyyn.

Avioliittolain (S 1987, 21 §) mukaan perheasioiden sovittelijan tulee luoda luottamuksellinen ilmapiiri ja avoin keskustelu perheenjäsenen välillä ja saada aikaan yhteisymmärrys kaikille parhaista ratkaisuista. Sovittelijan tulee kiinnittää huomiota lasten aseman turvaamiseen, avustaa asianosaisia sopimusten tekemisessä ja muissa tarpeellisissa toimenpiteissä sekä ohjata muun avun piiriin. Ohjekirje (S 1987b, 9–10) patisti perheasioiden sovittelijaa auttamaan perheenjäseniä eron aiheuttamien tunteiden käsittelyssä. Ero nähtiin kriisinä, jolloin perheasioiden sovittelun erityiseksi kohteeksi tuli helpottaa kriisin läpikäymisessä, riippumatta siitä päätyisivätkö osapuolet eroon vai ei. Katsottiin, että lasten asioista sopiminen olisi monesti mahdollista vasta parisuhdeongelmien ja erokriisin onnistuneen läpikäynnin jälkeen. Myös perheasioiden sovittelijoiden täydennyskoulutuksen sisällöksi kaavailtiin tietoa perheen tunnesuhteista ja osaamista niiden käsittelemisessä, jolloin myös ymmärrys omista hylkäämiskokemuksista oli tärkeä (mts. 15). Näin perheasioiden sovittelusta rakennettiin kriisiterapian kaltaista menettelyä, joskaan ohjekirjeessä ei terapiaa mainittu.

Perheen yksityisyyttä perheasioiden sovittelussa korostettiin. Asiakas saisi vapaaehtoisesti ja turvallisin mielin käsitellä henkilökohtaisimpiakin asioitaan. Toimitilat tulisi järjestää sellaisiksi, että voitaisiin taata intimitteettisuoja. (S 1987b, 8.) Asiakasrekisteriin ei tehty merkintää sovitteluun osallistumisesta ja halutessaan asiakkaat saivat osallistua anonyy-

meina. Mahdolliset muistiinpanot merkittäisiin salaisiksi. Sovittelija ei saanut pyytää asiakkaista tietoja eikä antaa sovittelussa saamia tietoja kenellekään – jopa lastensuojeluilmoituksen tekeminen kiellettiin. (mts. 14). Tämä ohjekirjeen tulkinta salassapitovelvollisuudesta kuitenkin kyseenalaistettiin oikeusoppineiden puolelta (Helin 1988, 49).

Perheasioiden sovittelun toteutumisesta tehtiin valtakunnallinen seurantaselvitys (Valkama 1991) runsas vuosi lain voimaantulon jälkeen. Hyvin monenlaisia perheenjäsenten pyytämää palveluja oli määritelty perheasioiden sovitteluksi ja kyselyyn vastanneet kaipasivatkin täsmennyttä siihen, mitä perheasioiden sovittelu oli ja miten se erosi muusta sosiaalipalvelutyöstä ja perheneuvonnasta. Asiakkaita oli tavattu lähinnä erotilanteissa sekä yksilö-, pari- että perhekäynneillä ja tavallisimmin kaksi, mutta jopa 26 kertaa. Yleisin tulosyö oli ollut puolisoitten tunnesuhteiden ristiriidat. Sosiaalitoimistoihin kasautuivat äärimmäisen kärjistyneet sovittelutilanteet, joissa mukana oli myös päihde- ja/tai mielenterveyden ongelmia ja perheväkivaltaa. (Mts. 32, 47–48, 51, 77.)

Seurantatutkimuksen mukaan sovittelijana oli toiminut enimmäkseen sosiaalityöntekijöitä, mutta myös psykologeja, perheneuvojia, lääkäreitä, kirkkoherroja ja yksi juristi. Sovittelu näyttäytyikin monipuolista osaamista vaativana ammattimaisena toimintana, joka edellytti niin juridista, sosiaalista kuin psykologista perusorientaatiota. Parhaimmillaan sovittelu toteutui moniammatillisena yhteistyönä. Täydennyskoulutusta toivottiin nimenomaan perheasioiden sovittelutehtävään, kun työn painopisteenä oli kriisissä oleva lapsiperhe. Lapsen edun huomiointi, kriisissä olevien ihmisten kohtaaminen ja auttaminen, parisuhteiden hoitaminen sekä perhetyö olivat erityisesti toivottuja koulutuksen aiheita. Selvityksentekijä Ulla Valkama (1991, 73–75) ehdotti, että palvelukokonaisuuden tulisi nojata juridiseen, emotionaaliseen sekä arjen uudelleenjärjestämistä tukevaan asiantuntemukseen. Avioliiton ja avioeron muuttuessa sopimusperustaiseksi tarvittiin uudenlainen neuvottelemisen ja sopimisen kulttuuri. Sellaisen kehittämiseksi perheasioiden sovittelu tulisi kohdistaa ainoastaan erotilanteisiin, ei kaikkiin mahdollisiin perheen ristiriitoihin.

Sosiaalivaltio, sittemmin Stakes, käynnisti seurantatutkimuksen jälkeen avioeroprojektin (1992–1994), jossa kehitettiin perheasioiden sovittelua (Taskinen 1993) ja jolle oli haettu mallia myös Ruotsin samarbets-

samtal-menettelystä (Virkkala 1989). Projektissa haettiin kansainvälistä tietoa ja malleja sekä kehitettiin paikallisia käytäntöjä seitsemässä kasvat- ja perheneuvolassa ympäri Suomen. Osaprojektit keskittyivät eroamisen ja perheasioiden sovittelun eri teemoihin kuten lapsen näkökulmaan, miehen selviytymiseen erossa, yksinhuoltajien ja elatusvelvollisten piireihin ja eroseminaareihin, eroauttamisen ensipisteen kokeiluun ja yhteistyö- ja työnjakomalleihin avioeroauttamisessa (Taskinen 1994, esipuhe). Perheasioiden sovittelulle koottiin projektin alussa tausta-aineisto (Taskinen 1993), johon tarkoituksella oli valittu kirjoituksia eri näkökulmista korostaen sitä, ettei sovittelulle ollut olemassa yhtä ainoaa oikeaa taustateoriaa. Esipuheessa Sirpa Taskinen (mts. 4–5) määritteli sovittelun sekä asiakkaiden toiveista, että työntekijän persoonallisuudesta riippuvaksi työksi, jolloin se parhaimmillaan olisi yksilöllistä räätälintyötä. Sovittelijalta se vaatisi omien tunteiden ja asenteiden läpikäymistä, elämäkokemusta ja kykyä antaa muiden elää omaa elämäänsä ja tehdä omia ratkaisujaan, sekä luopumista halusta pelastaa ihmisiä ja ratkoa ongelmia heidän puolestaan.

Eroauttamisesta oli myös kolmannen sektorin toimijoiden keskuudessa kiinnostuttu jo ennen uuden avioliittolain voimaantuloa. Mannerheimin lastensuojeluliitto käynnisti vuonna 1986 kokeilu- ja tutkimusprojektin, jossa tutkittiin kokeilemalla avioeroauttamisen mahdollisuuksia. Tutkimuksesta julkaistuun kirjaan (Makkonen 1991) oli koottu tutkimustietoa avioerosta ja avioeroauttamisesta. Makkosen (mt.) mukaan avioeron kokonaiskuvaa ei hallinnut juurikaan kukaan, vaan Suomessa avioeroauttajien työ oli pirstoutunut. Jokainen työntekijä määritteli työnsä itse, työskenteli omaan työnkuvaan sopivan asiakkaan asian parissa ja ohjasi tarvittaessa asiakkaan muualle. Ammattilaisilla oli hankaluuksia täsmentää omia auttamiskeinojaan, ja eroihin liittyvän koulutuksen tarve oli suuri. (Mts. 65.) Tulevaisuuden perheasioiden sovittelulle Makkonen (mts. 146–147) hahmotteli av(i)erojen ensi- ja peruspaikkaa, joka vastaisi sosiaalista tilausta ja kiinteyttäisi viranomaisten paikallista avioero-työtä. Sovittelijan ammattitaidolta tämä edellyttäisi paitsi erilaisten keskustelumenetelmien, myös avioeroon liittyvien lainsäädännöllisten ja paikallisten menettelytapojen hallitsemisen. Perheasioiden sovittelija olisi avioeroasioiden moniammatillinen kokonaisauttaja, jonka luona asiakkaat voisivat suunnitella kaikkia eroon liittyviä asioitaan, ja vain poikkeustapauksissa sovittelija ohjaisi heidät muihin palveluihin.

Perheasioiden sovittelun paikallinen kehittäminen jatkui 1990-luvulla esimerkiksi Päijät-Hämeen perheneuvolassa, jonka lapsikeskeistä mallia suositeltiin Stakesin sosiaalitoimistoille suunnatussa oppaassa (Taskinen 2001). Oikeusoppineet myös arvostelivat perheasioiden sovittelua ja avioliittolain uusia erosäädöksiä siitä, että puolisoiden oikeusturva heikkeni, kun sovittelua tarjottiin kriisin ratkaisemiseksi ja yhteisymmärryksen saavuttamista painotettiin lapsen etua silmällä pitäen. Näin puolisoiden oletettiin olevan tasavahvoja yksilöitä ja heidän välisensä valtasuhteet jätettiin kokonaan huomiotta. (Pylkkänen 1992.) Perheasioiden sovittelu sisällytettiin kirkon perheneuvojen, muttei kasvatus- ja perheneuvoloiden työntekijöiden erikoistumiskoulutukseen. Täydennyskoulutusta järjestettiin jonkin verran paikallisissa hankkeissa, mutta se hiipui määrärahojen puuttuessa ja systemaattista sovittelukoulutusta ei kehitetty. (Mahkonen 2008, 29–31.) Perheasioiden sovittelulle ei onnistuttu rakentamaan omaa erillistä profiliaan, vaan se ymmärrettiin hyvin eri tavalla, ja toteutettiin vaihtelevasti kunnan sosiaalihuollon eri toiminnoissa (sosiaalityössä, a-klinikoilla, kasvatus- ja perheneuvoloissa) ja kirkon perheasioiden neuvottelukeskuksissa (Valkama 1991; Mahkonen 2008). Huoli lapsista erotilanteissa voimistui 2000-luvun aikana (esim. Piispa ym. 2012). Avioliittolaki (S 1987) lähinnä parisuhdelakina ei puuttunut lasten tilanteeseen, vaikka pyrkikin perheasioiden sovittelun avulla mahdollistamaan vanhempien ristiriitojen ratkaisua lapsen etua silmällä pitäen. Lapsen oikeus hyvään huoltoon ja kasvatukseen sekä molempiin vanhempiinsa myös vanhempien erotessa oli kuitenkin varmistettu Lapsenhuoltolaissa (S 1983a) yhteishuollon ensisijaisuutta korostamalla.

Suomalaisen perhekasvatuksen tiedollisia ja institutionaalisia juuria 1950–1990-luvuilla tutkinut Katja Yesilova (2009) toteaa, että perhekasvatuksessa voimistui tuolla ajanjaksolla ymmärrys ydinperheestä yhteiselämän muuttumattomana ja alkuperäisenä ytimenä, ikään kuin ihmiselle lajityypillisenä elämänmuotona. Yksilöinä nainen ja mies olivat vapaita ja saivat tehdä omia valintojaan, mutta perheen hahmon muuttuminen tai peräti murtuminen lapsen ympäriltä nähtiin äärimmäisenä luonnon ja yhteiskunnan vastaisena uhkakuvana. (Mts. 203–204.) Vanhempina heidän tuli ristiriidoistaan ja av(i)eroostaan huolimatta kyetä lapsen edun nimissä sopimaan lastensa asioista sovinnollisesti ja toimimaan yhteistyössä. Sanna Koulu (2014) puolestaan toteaa tutkimukses-

saan sovinnollisuusideaalin tänä päivänä määrittävän ”sopivan perheen” – kaksoismerkityksessä perhe, jossa sovitaan ja perhe, joka on sovelias – tavanomaiseksi, tasapainoiseksi ja erotilanteessakin sopimaan kykeneväksi (mts, 19). *Tässä mahdollisesti onkin perheiden sovittelujen uusin käänne, johon kulminoituu vuosikymmenien mittainen eropalveluiden toimivuuden etsintä.*

Johtopäätökset ja pohdinta

Tutkimuskohteena perheasioiden sovittelu on kiehtova ja sivuaa myös sosiaalityön käytäntöjen kehittämisen ydinkysymyksiä vallasta, kontrollista ja ihmisten itsemääräämisoikeudesta. Sovittelu itsessään edellyttää sopimusvapautta ja itsemääräämisoikeutta, jotta osapuolet ylipäättään voisivat sopia asioista keskenään. Sovittelu siis tukee osapuolten vapautta neuvotella asiaansa keskinäinen ratkaisu. Samaan aikaan sovittelu tapahtuu kuitenkin yhteiskunnan kontrollin puitteissa, ja siihen voi sisältyä yhteiskunnan – esimerkiksi valtion tai kirkon – kontrollia, joka rajoittaa yksilöiden sopimusvapautta. Tutkimuksemme osoittaa, että perhesovittelun historia toistaa tätä sisäistä jännitettä. Sovittelua toteutetaan aina itsemääräämisoikeuden ja yhteiskunnan kontrollin leikkauspisteessä, vain vaakakuppien sisältö ja painoarvo vaihtelevat.

Itsemääräämisoikeuden ja kontrollin välisen ristiriidan voi paikantaa avioliittoa säädelleen lainsäädännön historiaan jo varhain. Avioliitolla ja eroamisen vaikeuttamisella on säädely perheinstituutiota, ja tähän kiehtoutuvat sekä taloudelliset että yhteiskuntajärjestykselliset intressit. Ristiriitaan kytkeytyy myös kirkon ja valtion jaettu intressi perheen suhteen. Vaatimukset vapaasta oikeudesta solmia sopimuksia ja sen myötä puolisoiden keskinäisestä itsemääräämisoikeudesta ja sopimuksellisuudesta ovat nousseet peruskysymyksiksi avioliittoa ja erityisesti eroamista koskevassa lainsäädännöllisessä muutostyössä aina 1980-luvun lopulle asti. Muutoksissa on toistunut pelko yhteiskunnan hajoamisesta, mikäli perheiden kontrollista hellitettäisiin.

Vuoden 1929 avioliittolakiin yritettiin tuloksetta saada sovittelu riidanratkaisukeinoksi, kun uuden avioliittolain myötä miehen edusmiehisyyssasema suhteessa vaimoon ja tämän omaisuuteen poistettiin. Kysei-

sellä lailla taattiin naisen täysivaltainen asema kansalaisena suhteessa itseensä, ihmissuhteisiinsa ja omaisuuteensa, mutta täysivaltaista asemaa puoliset eivät saaneet suhteessa avioeroon. Avioliiton, eli perheen, pysyvyyttä kontrolloi tuomioistuinten kautta yhä valtio.

Perheen säätelyyn liittyvä sovittelu paikantuu tilanteeseen, jolloin yhteiskunnassa heräsi tarve puuttua yksilöiden autonomiaan, koska heidän muodostamansa yhteiskunnan ydinyksikkö, perhe, oli vaarassa hajota. Sotien jälkeiset rikkonaiset avioliitot vaativat muutosta avioliittolakiin ja näin mahdollisuus avioeroon asumuseron ja pakollisen asumuserosovittelun kautta säädettiin. Asumuseron saamisen käytännöt kuitenkin muotoiltiin mahdollisimman hankalaksi eroamisen tieksi ja sovittelulla tavoiteltiin ensisijaisesti liiton jatkamista. Tämä ei siis tuonut käännettä, mutta kylläkin särön kohti puolisoitten välistä täydellistä sopimusvapautta avioeroasiassa.

1960-luvulla voimistui tasa-arvon aate ja individualismi. Perheen tehtävänä oli yhä huolehtia jäsenistään, varsinkin lapsista, mutta se muodostui yksilöistä, jotka tunnesuhteen perusteella jakoivat elämänsä. Tämä toi paineita myös avioliittolain uudistamiseen. Samanaikaisesti vallitsevia eroamisen käytäntöjä avioerojen estämiseksi korostivat familismi (Jaliloinen 1984) ja perhekasvatuksen vahvistunut ydinperheymmäryys (Yesilova 2009). Avioliittolain uudistusta pohjustanut avioliittolakikomitea oli eripurainen, kuten myös sen mietinnöstä lausuntokierrokselta saadut lausunnot. Avioliittolakiä ei muutettu, eikä näin ollen myöskään siihen liittyviä käytäntöjä. Tämä ajanjakso kuitenkin johti laki lailta *näkökulman käänteeseen*: lasten asiat nousivat perheestä ja aikuisista erillisiksi ja lasten olojen turvaamiseksi säädettiin lapsipaketti, lapsenhuoltolaki ja lastensuojelulaki. Myös uuteen sosiaalihuoltolakiin tuli kirjauksia kasvatus- ja perheneuvonnasta perheiden tueksi. 1980-luvun lopulla tämä käänne viimein muutti myös avioliittolakiä, jolloin avioliitosta ja myös avioerosta tuli puhtaasti puolisoitten välinen sopimusasia. Perhe-elämän tueksi avioliittolakiin säädettiin vapaaehtoinen perheasioiden sovittelu-palvelu kaikkiin perheen ristiriitoihin, mutta erityisesti erotilanteisiin ja lasten asioista sopimiseksi. Näin pakollinen asumuserosovittelu jäi historiaan ja puolisoitten välinen sopimusvapaus toteutui.

Perehdyttyämme avioliittolainsäädännön vaiheisiin ja muutoksiin olemme saaneet kuvan siitä, kuinka pitkällisten kamppailujen kautta

nykyinen avioliitto-, perhe- ja sosiaalilainsäädäntö ovat saavuttaneet tilan, jossa kansalaisille suodaan vapaa oikeus sopia omista asioistaan ja vapaasti rakennettavista perhesuhteista. Yhteiskunnan jo keskiajalla muotoutunut vahva kontrolli ja säätelyperinne suhteessa perheeseen, sen muodostamiseen ja ylläpitämiseen on sisältänyt paljon pakkoa, tiukkoja säännöksiä, merkittäviä esteitä ja suorastaan lainsäädännöllä alistamista eli vapaan sopimisen kontrollia aina 1990-luvulle asti. Avioliittolainsäädäntö on kuitenkin siirtynyt avioerojen estämisestä riitaisuuksien ennaltaehkäisemiseen ja riitojen sopimiseen. Näin yhteiskunnan kontrolli perheen aikuisiin nähden on muuttanut muotoaan ulkoapäin säätelystä ja pakosta vanhempien tukemiseen niin, että he kykenevät hoitamaan lapsensa yhdessä ja jatkamaan vanhemmuuttaan av(i)oeron jälkeenkin – ja jopa haluamaan tätä itse. Kuten Helén (2016, 160) toteaa, ydinperhe-elämä onkin ollut yksilöllistävän elämän hallinnan intensiivisimpiä alueita.

Elämä ei ole ristiriidatonta, mutta käsitys siitä, mikä kuuluu yksityiselämän piiriin ja missä määrin yhteiskunta voi perheen ihmissuhteita säädellä, on muuttunut. Yksityistyminen on nykyajassa vahva yhteiskunnallinen eetos, minkä vastapoolina voi myös esiintyä suurta yksilöllistä vastuunottoa kanssaihminen kanssa tehtävissä sopimuksissa. Juuri tähän, ja varsinkin lasten asioihin liittyviin ristiriitoihin, nykyaikainen sovittelu konfliktinratkaisumenetelmänä – ei ratkaisijana vaan neuvottelujen tukena – voisi tarjota toisin toimimisen mahdollisuuden ja jatkuvan luottamuksen rakentamisen.

Tulevaisuuden näkymiä

Tutkimuksemme perusteella ehdotamme perheasioiden sovittelun ja eropalvelujen hämmennyksen vähentämiseksi joitakin toimia. Poliittisesta keskustelusta perheasioiden sovittelulle ei juuri löydy suurta agendaa tai tavoitetta – enemmänkin se näyttää ristiriitaiselta ja sekavalta kokouelmalta aivoituksia. Tämä on sallinut monenlaiset samanaikaiset painotukset ja sekavuuden käytännön toteutuksessa. Keskeinen perheasioiden sovittelua hämmäntävä tekijä liittyy siihen, että perheasioiden sovittelu määriteltiin yhdeksi perheneuvonnan muodoksi (S 1987b) ja kehittämis-

kokeilut toteutettiin nimenomaan kasvatus- ja perheneuvoloissa. Ohjekirjeen (mt.) mukaan sovittelua toki voisi tarjota kaikissa sosiaalihuollon peruspalveluissa, mutta se totuttiin ajattelemaan perheneuvonnan työmuodoksi, ei konfliktinratkaisuun ja sopimiseen tähtääväksi menettelyksi. Sovittelun keskeiset ajatukset konfliktin sovittelusta luottamuksellisessa prosessissa, sopimushakuisuus sekä sovittelun merkitys tuomioistuimia täydentävänä riidanratkaisuna sisältyivät kyllä Makkosen (1991) mukaan perheasiain sovittelun ideaan, mutta nämä näkökulmat hukkuivat terapiapainotteisuuden ja kriisihoidon alle. Makkosen (mts. 46) sanoin sovittelusta tuli kriisityötä ja ”pikkuterapiaa”. Hänen varsin oikeaan osunut oletuksensa oli, ettei tämä suunta olisi enää tulevaisuudessa onnistunut työn kehittämisen kannalta ja että ilman sisällöllisiä uudelleentarkasteluja perheasioiden sovittelu ei yleistyisi laajasti käytetyksi palveluksi erotilanteissa.

Selkeyttä perheasioiden sovittelun käsitteelliseen hämmennykseen voisi saada tuomioistuimen kontekstissa tapahtuneesta kehityksestä, kun 2000-luvulla syntyi tarve tehdä erottelu sovinnon edistämisen ja tuomioistuinsovittelun välillä (Ervasti & Nylund 2014). Sovinnon edistämisen osana oikeudenkäyntiprosessia ja omana erillisenä menettelynään toteutettavan sovittelun sekoittaminen samaan prosessiin johtaa Ervastian ja Nylundin mukaan oikeusturvaongelmiin (mts. 401). Samaan tapaan sosiaalihuollon tehtävissä olisi tärkeää erottaa varsinainen perheasioiden sovittelu -menettely muista sovinnon edistämiseen tähtäävistä toimista. Lainsäädännössämme sosiaalihuollolle annetut neljä lapsen asemaan erotilanteissa liittyvää tehtävää (Taskinen 2001, 45–46) voidaan kenties hahmottaa siten, että lastenvalvojan tehtävät vanhempien sopimusten vahvistajana, selvitysten laatiminen tuomioistuimelle⁷ ja täytäntöönpanosovittelu ovat lähinnä vanhempien välisen sovinnon edistämiseen tähtäävää toimintaa, kun taas perheasioiden sovittelu on oma erillinen menettelynsä. Näin perheasioiden sovittelulle voidaan

7 Myös Anna-Kaisa Aaltonen kommentoi Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimessa (2009, 237) -kirjassaan sitä, ettei varsinainen sovittelu kuulu selvitystyöhön, kuten ei myöskään sovinnon edistäminen, jotka molemmat ovat lapsenhuoltolain (S 1983a) mukaisia tuomioistuimen tehtäviä lasta koskevissa asioissa. Tämä kuvastaa sovittelun käsitteellistämistä muusta sovinnon edistämisestä erilliseksi menettelyksi.

rakentaa oma profiili: oma organisointi, sisältö ja kohde, sekä tähän vaativaan asiantuntijatyöhön liittyvä koulutus.

Sovittelun kehittäminen sovittelu- ja konfliktiteorioista johdettujen toimintamallien mukaisesti voisi edistää perheasioiden sovittelun päivitymistä nykyisen tarpeisiin. Tätä kehittämissuuntaa tukevat myös oikeuden hallinnonalalla tehdyt linjaukset (OM 2015, 37). Perheasioiden sovittelun kehittäminen liittyy myös siihen eurooppalaiseen kehitystyöhön, johon perhesovittelusta annetut suositukset (R 1998 ja R 2003) ohjaavat. Lisäksi olisi syytä selvittää, millä tavoin perheiden sovittelut, eli perheasioiden sovittelu ja asiantuntija-avusteinen huoltoriitojen sovittelu, voisivat yhdessä rakentua osaksi perheiden eroauttamisen palveluja. Asiantuntija-avusteisessa huoltoriitojen sovittelussa moniammatillinen yhteistyö toteutuu tuomari-sovittelijan ja psykologi/sosiaalityöntekijä-avustajan yhteistyönä. Tulisiko perheasioiden sovitteluun niin ikään kehittää moniammatillinen kokonaissovittelumalli, jolloin sovittelun kohteena voisivat olla paitsi lasten asiat myös muut avioeroon liittyvät oikeudelliset asiat (vrt. Ison-Britannian *family mediation*, Parkinson 2014; ks. myös Karvinen-Niinikoski & Pelli 2010)?

On tarpeen myös pohtia, mihin ja millaisella orientaatiolla perheasioiden sovittelu kohdennetaan. Perheasioiden sovittelun määrittely ja kehittäminen 1980–1990-luvuilla sai vahvasti vaikutteita perheterapiasta, jolloin sovittelu kohdistui erokriisiin ja tunnesuhteisiin. Eroharkintaa koskeva kysymyksenasettelu (”erotako vai ei?”) poikkeaa olenaisesti sovittelun kysymyksenasettelusta (”miten ratkaisemme asian parhaalla mahdollisella tavalla?”) ja edustaa konfliktinratkaisun sijaan yksilön omaan elämänhallintaan ja kasvuun kytkeytyvää ongelmanratkaisua, johon pariterapia voisi tuoda näkökulmaa, mutta johon sovittelu ei lähtökohtaisesti tuota ratkaisuja. Erotilanteessa suurin tarve on lasta koskeville sopimuksille, koska lapsen arkea koskevat järjestelyt eivät voi odottaa esimerkiksi vanhempien parisuhteeseen liittyvien konfliktien ja kriisien laukeamista. Kun vanhemmilla on erimielisyyttä lasten arjen järjestelyistä, sovittelu on tehokas keino tukea heitä sopimaan asioista keskenään ja hyödyntämään tätä kokemusta, kun sopimusten muuttaminen on tarpeen. Etenkin, mikäli sovittelun sisällöllinen uudelleentarkastelu määrittää sovittelun ydinalueeksi lasten asioihin liittyvät konfliktit, olisi myös aihetta selvittää, voitaisiinko perheasioiden sovittelu kokonaan siir-

tää pois avioliittolainsäädännöstä esimerkiksi lapsenhuoltolakiin. Uusi lapsenhuoltolaki (S 2019) korostaa vanhempien omaa vastuuta ja yhteistyövanhemmuutta sekä kykyä asettaa lapsen tarpeet keskinäisten erimielisyyksien edelle, joten sekin lisää sovittelun tarvetta.

Perheasioiden sovittelun kehittämiseen ja sovittelijoiden koulutukseen tarvitaan resursseja, jotta lakisääteinen palvelu toteutuisi valtakunnallisesti ja laadukkaana. Tarvitaan myös alueellista koordinaointia, jottei sovittelua tuotettaisi hajanaisesti yksittäisessä kunnassa yhden tai muutama nimetyt sovittelijan toimesta. Kun sovittelijat toimivat laajemmalla alueella, on sovittelujen määrän lisääntyminen ja sen myötä myös sovittelijan ammatillinen kehittyminen mahdollista. Lisäksi tarvitaan sovittelijoiden perus- ja täydennyskoulutuksen organisoimista.

Sovittelupalvelujen järjestäminen toimivalla tavalla edellyttää, että perheillä on edellytykset selvittää arjessaan ja yhteensovittaa erovanhemmuuden vaatima kumppanuus ristiriitaiseen ja vaativaan arkeen perheen, toimeentulon ja vastuullisena aikuisena toimimisen paineissa. Kysymys kuuluu, tukevatko perhepoliittiset ja muut ratkaisut sovinnon mukaista elämistä ja sovinnollisen yhteiselämän sujumista? Tarvitaan sellaisia sosiaali- ja oikeuspalveluita sekä sellaista perhenäkemyksiä, jotka tukevat sovittelussa sovitun mukaan elämistä ja ihmisten itsenäistä vastuunkantoa.

Liite 1. Aineisto jaoteltuna.

Avioliittolainsäädäntöön liittyvät laki- ja lainvalmisteluasiakirjat, esimerkiksi komitean- ja valiokuntamietinnöt, hallituksen esitykset ja eduskunnan täysistuntokeskustelut.	HE 40/1927; S 1929; LaVm 17/1947; VP 1948; S 1948; KM 1958: 10; S 1963a; HE 224/1982, KM 1970: A 8; KM 1972: A 21; KM 1983: 20; HE 62/1986; VP 1986; VP 1987; S 1987a.
Avioliittolainsäädännöstä kirjoitetut soveltamisoppaat ja oppikirjat.	S 1963b; Helin 1988; Litmala 2002; Melander 1949.
Perheasioiden sovittelusta julkaistut muut dokumentit, hallinnolliset ohjeet ja aiemmat kehittämöisraportit.	S 1987b; Taskinen 2001, 1994, 1993; Valkama 1991; Mahkonen 2008.
Aikalaiskirjoitukset (myös tutkimuksia) ja muisteluteokset.	Eskola 1968; Helin 1974; Jaakkola 1984, 1975; Jallinoja 1984; Joensuu 1994; Kuronen & Laitinen 1982; Mahkonen 1980; Makkonen 1991; Pylkkänen 1992; Virkkala 1989, 1993.

Kirjallisuus

Aikalaiskirjallisuus

- Eskola, Katarina (toim.) (1968) *Miesten maailman nurjat lait*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Helin, Markku (1988) *Avioliiton solmiminen, purkaminen ja avioliiton henkiloikeudelliset vaikutukset*. Teoksessa Aulis Aarnio & Markku Helin *Avio liittolain muutetut säännökset*. Tampere: A-Tieto Oy.
- Helin, Markku (1974) *Suomalainen avioeroproessi*. Helsinki: Tammi.
- Jaakkola, Risto (1984) *Lausunnot avioliittotoimikunnan mietinnöstä*. Tiivistelmä. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 4. Helsinki.
- Jaakkola, Risto (1975) *Lausunnot avioliittolakikomitean 1. mietinnöstä*. Tiivistelmä. Helsinki: Oikeusministeriön lainsäädäntöosasto.
- Jallinoja, Riitta (1984) *Perhekäsityksistä perhettä koskeviin ratkaisuihin*. Teoksessa Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja & Harriet Strandell (toim.) *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. Helsinki: WSOY. 37–110.
- Joensuu, Matti (1994) *Perheiden kanssa naimisissa*. Helsinki: Karas-Sana.
- Kuronen, Matti J. & Laitinen, Arto (1982) *Sovitellen*. Helsinki: Kirjapaja.
- Mahkonen, Sami (1980) *Avioero: Tutkimus avioliittolain erosäännösten taustasta ja tarkoituksesta*. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.
- Makkonen, Mikko (1991) *Avioeroauttamisen keinot. Avioeroauttajien työstä ja sen mahdollisuuksista*. Helsinki: Mannerheimin lastensuojeluliitto.
- Melander, Ilmari (1949) *Asumusero. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja Nro 38*. Porvoo–Helsinki Werner Söderström Osakeyhtiö. Vammala: Tyrvään kirjapaino oy.
- Pylkkänen, Anu (1992) *Perheen sukupuolijärjestelmä*. Teoksessa Riitta Turunen (toim.) *Naisnäkökulmia oikeuteen*. Helsinki: Gaudeamus. 120–145.
- Taskinen, Sirpa (2001) *Lapsen etu erotilanteissa. Opas sosiaalitoimelle*. Oppaita 46. Helsinki: Stakes.
- Taskinen, Sirpa (toim.) (1994) ”En ole katkera mutta kuitenkin...” *Avioerossa selviytyminen ja perheasiain neuvottelu*. Raportteja 166. Helsinki: Stakes.
- Taskinen, Sirpa (toim.) (1993) *Itke vain sydämeihin. Tausta-aineistoa perheasioiden sovitteluun*. Raportteja 84. Helsinki: Stakes.
- Valkama, Ulla (1991) *Perheasioiden sovittelu – jäänne vai mahdollisuus?* Raportteja 4. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus.
- Virkkala, Riitta (1989) *Yhteistyöneuvottelut perheasioiden sovittelun välineenä. Lapsen maailma 1989:5*. 21–23.
- Virkkala, Riitta (1983) *Sosiaalihuoltolain mukainen kasvatus- ja perheneuvonta. Sosiaaliturva 22/83*. 1192–1195.

Virallislähteet ja säädökset: lait, asetukset, ohjesäännöt (S), komiteamietinnöt (KM), hallituksen esitykset (HE) ja Eduskunnan keskustelut (VP) aikajärjestyksessä

- S 1879 Keisarin asetus yhteisestä waiwashoidosta 17.3.1879/10.
HE 40/1927 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle uudeksi aviokaareksi.
S 1929 Avioliittolaki 13.6.1929/234.
LaVm 17/1947 Lakivaliokunnan mietintö N: o 17 hallituksen esityksen johdosta muutoksista avioliittolainsäädäntöön.
Valtiopäivät (VP) 1948 Eduskunnan täysistuntopöytäkirja 12.6.1948.
S 1948 Laki avioliittolain muuttamisesta 23.9.1948/681.
KM 1958: 10. Komiteamietintö.
S 1963a Laki avioliittolain muuttamisesta 20.6.1963/342.
S 1963b Yleiskirje 8851/63/5 Asumuserosovitteluja toimittaville sovittelijoille. Oikeusministeriö.
HE 224/1982 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta ja holhouslain muuttamisesta sekä niihin liittyvien lakien muuttamisesta.
KM 1970: A 8 Naisten asemaa tutkineen komitean mietintö. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
KM 1972: A 21 Avioliittolakikomitean mietintö I. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
S 1975a Isyyslaki 5.9.1975.
S 1975b Laki lapsen elatuksesta 5.9.1975.
S 1982 Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710.
KM 1983: 20. Avioliiton solmiminen ja purkaminen. Avioliittotoimikunnan mietintö. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
S 1983a Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 8.4.1983/361.
S 1983b Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen toimeenpanosta 8.4.1983/366.
S 1983c Lastensuojelulaki 3.8.1983/683.
HE 62/1986 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi avioliittolain sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta.
Valtiopäivät (VP) 1986 Eduskunnan täysistuntopöytäkirja 27.5.1986.
Valtiopäivät (VP) 1987 Eduskunnan täysistuntopöytäkirja 10.2.1987.
S 1987a Laki avioliittolain muuttamisesta 16.4.1987/411.
S 1987b Ohjekirje 1. Perheasioiden sovittelun järjestäminen. Helsinki: Sosiaalihallitus.
S 2014 Laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuo-

mioistuimissa annetun lain 5 ja 10 §:n muuttamisesta.
S 2019 Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain muuttamisesta
8.2.2019/190.

Tutkimus- ja muu kirjallisuus

- Aaltonen, Anna-Kaisa (2016) Ei niin suurta riitaa, ettei sopu sitä sovita. Asian-
tuntija-avusteisen huoltoriitojen tuomioistuinsovittelun seurantaryhmän
loppuraportti. Oikeusministeriön julkaisu 12. [http://julkaisut.valtioneu-
vosto.fi/bitstream/handle/10024/76639/12_2016_follo_142s.pdf](http://julkaisut.valtioneu-
vosto.fi/bitstream/handle/10024/76639/12_2016_follo_142s.pdf) Luettu
10.12.2019.
- Aaltonen, Anna-Kaisa (2009) Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa.
Helsinki: Edita publishing Oy.
- Alhanen, Kai (2007) Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiasa. Hel-
sinki: Gaudeamus.
- Chambon, Adrienne (1999) Foucault's approach. Teoksessa Adrienne S. Cham-
bon & Allan Irving & Laura Epstein (toim.) Reading Foucault for social
work. New York: Columbia University Press. 51–81.
- Ervasti, Kaijus & Nylund, Anna (2014) Konfliktinratkaisu ja sovittelu. Hel-
sinki: Edita.
- Haavisto, Vaula (2018) Developing Family Mediation in Finland: The Change
Process and Practical Outcomes. In Anna Nylund, Kaijus Ervasti & Lin
Adrian (Eds.) Nordic Mediation Research. Cham: Springer Open. 41–66.
- Haavisto, Vaula & Bergman-Pyykkönen, Marina & Karvinen-Niinikoski, Syn-
növe (2014) Perheasioiden sovittelun uudet tuulet. Havainnot, mallinnuk-
sia ja arvioita FASPER-hankkeen pohjalta. Helsinki: Suomen sovittelufoo-
rumi ry.
- Harrikari, Timo (2019) Lastensuojelun historia — Tutkielma oikeussääntelystä,
kulttuurisista kerrostumista ja hallinnan murroksista. Tampere: Vastapaino.
- Helén, Ilpo (2016) Elämän politiikat. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Julkunen, Raija (1994) Suomalainen sukupuolimalli – 1960-luku käänteenä.
Teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.) Nais-
ten hyvinvointivaltio. Tampere: Vastapaino. 179–201.
- Juurikko, Annika & Kalmari, Hanne (2016) Erotilanteen palveluilla kohti
sovinnollisuutta. Suunnitelma kansallisen ja maakunnallisen toimeenpanon
tueksi (projektisuunnitelma). Sosiaali- ja terveysministeriö. [https://verkko-
julkaisut.valtioneuvosto.fi/stm/zine/15/article-977](https://verkko-
julkaisut.valtioneuvosto.fi/stm/zine/15/article-977) Luettu 18.11.2019.
- Kaisto, Jani & Pyykkönen, Miikka (2010) Johdanto: Hallinnan analytiikan

- suuntaviivoja. Teoksessa Jani Kaisto & Miikka Pyykkönen (toim.) Hallintavalta. Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä. Helsinki: Gaudeamus. 7–24.
- Kangas Jenni (2012) Paha puoliso, huono huoltaja – syyllisyys avioerossa ja lapsen huollossa 1900-luvulla. Helsingin yliopisto. Oikeustieteellinen tiedekunta, perhe- ja jäämistöoikeus. Pro gradu -tutkielma.
- Karttunen, Risto (2010) Isän ja äidin välissä. Lapsen kuulemisen psykologinen kehys huolto- ja tapaamisriidoissa. Acta Universitatis Tamperensis 1546. Tampere: Tampere University Press.
- Karvinen-Niinikoski, Synnöve & Pelli, Marja (2010) Perheasioiden sovittelu – riitelykulttuurista vastuulliseen osallisuuteen. Teoksessa Esa Poikela (toim.) Sovittelu. Ristiriitojen kohtaamisesta konfliktien hallintaan. Jyväskylä: PS-kustannus. 90–180.
- Kelly, Joan B. (2000) Children's Adjustment in Conflicted Marriage and Divorce: a Decade Review of Research. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 39. 963–973.
- Koulu, Sanna (2014) Lapsen huolto- ja tapaamissopimukset. Oikeuden rakenteet ja sopivat perheet. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Kurki-Suonio, Kirsti (1999) Äidin hoivasta yhteishuoltoon: Lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulkinnot: oikeusvertaileva tutkimus. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.
- Litmal, Marjukka (2002) Avioero prosessin piirteet. Tutkimus avioerosta vuonna 2000. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki.
- Mahkonen, Sami (2008) Perhesovittelu. Selvitys avioliittolaissa 1987 säädetyistä perheasioiden sovittelusta lähtökohtana lapsen aseman turvaaminen vanhempien erossa. Lastensuojelun Keskusliiton Neuvo-projekti.
- Markkola, Pirjo (2002) Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920. Helsinki: SKS.
- Mattila-Aalto, Minna & Bergman-Pyykkönen, Marina & Haavisto, Vaula & Karvinen-Niinikoski, Synnöve (2012) Konfliktiteoreettinen näkökulma eroihin ja palvelujen kehittämiseen. Teoksessa Aino Kääriäinen, Juha Hämäläinen & Pirjo Pölkki (toim.) Challenges of divorce, interventions and children: Eron haasteet, väliintulot ja lapset. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto. 213–241.
- Mikkola, Matti (2004) Lastensuojelulain tausta. Teoksessa Annamajja Puonti & Tuula Saarnio & Anne Hujala (toim.) Lastensuojelu tänään. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi. 77–84.
- OM 2015 Oikeusavun kokonaissuunnitelma 11.4.2014/316.
- Parkinson, Lisa (2014) Family Mediation in the New Family Justice System. Third edition. Bristol: Family Law.

- Parkkisenniemi, Laura (2017) Sovittelu perhe- ja lapsioikeudellisissa asioissa – kuinka lapsen etu toteutuu? Helsinki Law Review 11 (1). 28–50.
- Piispa, Minna & Taskinen, Jukka & Ewalds, Helena (2012). Selvitys perhe- ja lapsensurmien taustoista vuosilta 2003–2012. Sisäasiainministeriön julkaisut 35/2012.
- Pulma, Panu (1994) Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva: suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto. 15–70.
- R 1998 Recommendation No. R (98) 1 of the Committee of Ministers to Member States on Family Mediation. Council of Europe Committee of Ministers. 21.1.1998. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804ecb6e>. Luettu 15.12.2019.
- R 2003 Recommendation 1639 Family mediation and equality of sexes. Parliamentary Assembly, Council of Europe. 25.11.2003. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17171&lang=en>. Luettu 15.12.2019.
- Salo, Sirpa (2011) Parisuhdeongelmat ja lasten psyykkinen hyvinvointi: kaksi tutkimusnäkökulmaa. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 419. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- STM (2019) Vanhemmuussuunnitelmasta tukea eron jälkeiseen elämään. Sosiaali- ja terveysministeriö. <https://stm.fi/vanhemmuussuunnitelma>. Luettu 3.8.2019.
- Wallerstein, Judith & Lewis, Julia & Blakeslee, Sandra (2007) Avioeron perintö. Eron lapset aikuisina. Vaajakoski: Therapie-säätiö.
- Yesilova, Katja (2009) Ydinperheen politiikka. Helsinki: Gaudeamus
- Öberg, Bente & Öberg, Gunnar (2004) Skiljas – men inte från barnen. Stockholm: Mareld.
- Öberg, Bente & Öberg, Gunnar (1979) Skilsmässa, sorg och förluster. Kris-terapi som alternativ till vårdnadstutredning. En effekt- och processtudie. Pedagogiska institutionen, 35. Stockholm: Stockholms universitet.

Sirkka Alho

Kasvatus- ja perheneuvolatyön käännekohtat

Johdanto

Tutkimuksen tavoitteena on luoda näkymiä kasvatus- ja perheneuvolaan (myös jatkossa kasvatusneuvola, perheneuvola) vaikuttaneisiin historiallisiin käännekohtiin. Jorma Kalela (2002, 25) toteaa, ettei historiantutkimus ole vain historiantutkijoiden yksinoikeus, vaan historiaa voi esittää ja tutkia kuka tahansa itselleen tärkeistä asioista. Tutkimusartikkeliä voi lukea monin eri tavoin. Joillekin se saattaa olla kiinnostava lainsäädännön muutosten ja niihin liittyvien historiallisten tihentymien näkökulmasta. Sosiaalityön opiskelija voi lukea artikkeleita esimerkkinä psykososiaalisen sosiaalityön organisaatiosta, jossa tyypillisesti tätä mainittua työtettä toteutetaan moniammatillisena työnä. Joillekin sosiaalihuollon organisaatioista kiinnostuneille artikkeli voi toimia ikkunana erään sosiaalipalvelun historiallisiin näkymiin. Lukija voi olla kiinnostunut käytetystä tutkimusasetelmasta, jossa kertomuksen rakennekehiköna toimii rakenneteoreetikko Derek Layderin (1993) tutkimuskartta. Lapsuuskäsitysten tutkija saattaa kiinnostua lapsuuskuvasta, joka piiryy perheneuvoloiden ja niiden historian käännekohtien kautta.

Perheneuvolan vaiheita tutkimalla voidaan saada perspektiiviä perheiden palveluiden kehittämistyöhön sekä samalla näkymiä lasten ja perheiden aseman muutoksiin sekä erityisiin ongelmiin eri aikakausina suomalaisessa yhteiskunnassa. Sosiaalityön opiskelija saa artikkelin kautta ymmärrystä siitä, mitä kasvatusta- ja perheneuvolan toiminta sisältää ja mitä ovat sosiaalityön asemoituu toiminnan kokonaisuudessa. Tavoitteena on tuottaa tietoa perheiden psykososiaalisesta tuesta ja sen olemuksesta pitkän historian omaavan auttamisinstituution ja sen historiaan nojaavan kehitystarinan välityksellä. Tutkimus on jatkoa väitöskirjani aiheelle, jossa tarkastelin kollektiivisen asiantuntijuuden olemusta kasvatusta- ja perheneuvolassa lähihistorian valossa (Alho 2017). Tutkimus on kuitenkin itsenäinen kokonaisuus aineistoinen.

Tutkimusasetelma

Varhaisvaiheiden hahmottamisella on merkityksensä. Olen lähtenyt oletuksesta, että erilaiset narratiivit tuottavat linkin historiaan ja samalla jatkuvuuden tunteen tulevaisuuteen. Nykyisyys tulee historian kautta ymmärrettävämmäksi, kuten historiantutkimuksessa perinteisesti on väitetty (esim. Niiranen 1988, 97; Katajala-Peltomaa & Vuolanto 2001, 47; Moilanen 2015, 16). Tutkimuksellisenä tavoitteena on muodostaa kronologinen, ajassa kulkeva kertomus (ks. Kalela 2002, 211), joka tuo näkymiä aina kasvatusterveystieteiden varhaisvaiheista, nykymuotoiseen perheneuvolaan saakka. Artikkelini tutkimuskysymys kuuluu: Minkälaisia historiallisia käännekohtia kasvatusta- ja perheneuvolan ajassa tapahtuvassa tarkastelussa on tunnistettavissa ja kuinka menneisyys on sen asiantuntijuuden nykyisyydessä nähtävissä?

Tässä tutkimusartikkelissa aineisto koostuu lakien valmisteluihin liittyneistä dokumenteista, kuten kasvatusterveystieteiden komiteamietinnöistä. Aineistona on hyödynnetty historiallista muistietoa, perheneuvolasta tehtyjä paikallisia historiikkeja (mm. Malinen 2012). Muita aikalaiskertomuksia ja perheneuvolan toiminnan historiallisia kuvauksia löytyy myös Sosiaalivaltion ”Kasvatusta- ja perheneuvolojen toimintaa” -julkaisuista. Näiden julkaisujen kautta välittyy toiminnan sisältöön liittyvää ammatillista ja asiakkuuteen liittyvää tietoa. Sosiaalivaltion julkaisujen

kaisuja on mukana tässä tutkimuksessa aineistoina (N=15, 1982, 2 kpl; 1984, 6 kpl; 1985, 2 kpl; 1986, 3 kpl; 1987, 2kpl). Niissä kuvataan erilaisia koulutuskokeiluita, muistelmia ja työmenetelmiä sekä niiden kehittämistä. Julkaisujen numerot puuttuvat, eikä niissä ole täydellisiä painatustietoja. Tämän aineiston osan olen saanut eräästä Pohjois-Pohjanmaan kasvatus- ja perheneuvolasta käyttöni. Tiedossani ei ole kuinka kattavasti julkaisua on vuosittain laadittu. Nykyistä perheneuvolan toimintaa tarkastelen Katriina Bildjuschkinin (2018) toimittaman THL:n julkaisun kautta, jossa työn sisältöjä, tehtäviä, tavoitteita sekä työmenetelmiä on määritelty sekä sosiaalihuoltolain (1301/2014) valmisteluun liittyvien dokumettien kautta. Tutkimusaineistoksi luen myös aikalaiskeskustelut, joita olen käynyt puhelimesta haastatellen tai sähköpostitse perheneuvolan pitkäaikaisten johtavien työntekijöiden kanssa (N=2), käytän haastatteluista h1 ja h2 ilmaisuja. Haastattelut ovat koskeneet pääasiassa perheneuvoloiden nykytilaa ja tulevaisuuden näkymiä. Kontaktit kyseisiin työntekijöihin ovat syntyneet väitöskirjaprosessin aikana ja yhteydenpito heihin on jatkunut myös sen jälkeen. Molemmilta työntekijöitä olen saanut luvan käyttää aineistoja, mutta kuitenkin henkilöimättä heitä. Käytän näitä aineistoja soveltuvien osin nykykertomuksen konkreettisina ilmentäjinä. Asemoin heidät asemansa perusteella avaininformanteiksi tässä tutkimuksessa.

Jäsenmän aineistoani perheneuvolatyöstä ja sen vaiheista Layderin (1993) mikro- ja makrotason suhdetta analysoivan rakenneteoreettisen kehikon avulla, erityisesti aikaulottuvuus huomioiden. Tarkasteltavina ovat perheneuvolatoimintaan liittyvät eri ulottuvuudet, kuten toimintaympäristö, asiakkuudet, tilannekohtaiset käytännöt ja kollektiivisen asiantuntijuuden keskeisimmät piirteet. Näitä ulottuvuuksia analysoin toiminnan varhaisilta ajoilta, lähtien 1925 vuodesta nykyhetkeen asti. Layder (1993, 172–196) korostaa erityisesti historiallisen tarkastelun merkitystä rakennekehikkonsa eri ulottuvuuksia ja niiden suhteita tarkastellessa.

Analyysi tuottaa näkymiä avainkäännteisiin, joka on tässä historian-tutkimuksessa pääkäsite, Layderin (1993) rakenneteoreettisen käsitteistön ohella. Aineistoanalyysi on toteutettu aluksi aineistojen lähiluvun kautta. Tämän jälkeen olen toteuttanut teorialähtöisen sisällönanalyysin ja olen jäsentänyt aineiston sisältöä rakenneteoreettiseen kehikkoon.

Aineistojen yksityiskohtainen ja tarkka analysointi ei ole tämän tutkimuksen puitteissa tarkoituksenmukaista sen laajuus huomioiden, näkökulma on siis laajempi. Vaihtoehtoisesti lähempään tarkasteluun olisi voinut valita vain jonkin osan aineistoa. Tavoitteena on kuitenkin tunnistaa käännekohtia pitemmältä ajanjaksolta sekä mikro että makrotasolta tarkastellen. Aineistot ovat eri tavoin informatiivisia suhteessa asetettuun kysymykseen. Voitaisiin vertauskuvallisesti sanoa, että lait ja niiden valmisteluun liittyvä tieto ovat pääväyliä, jotka määrittelevät tulkinnan suunnan. Lakien valmisteluprosessiin liittyy erilaisia tiedon tihentymiä ja näkökulmia. Nämä avaavat makrotason näkymiä. Perheneuvolatoiminnasta aikaisemmin kirjoitetut paikalliset historiikit ja avaininformanttien kertomukset sekä Sosiaalivaltion kasvatus- ja perheneuvolan toimintaa kuvaavat julkaisut puolestaan kertovat matkan varrella avautuvista tarkemmista mikrotason näkymistä. Aikaisemmat tutkimukset aihepiiristä ja ajankohtaiskatsaukset ovat teitä ja polkuja, joiden kautta pääsee tarkastelemaan näkymää erilaisista näkökulmista. Toisin sanoen teen historiallista tulkintaani aikaisempaan tutkimukseen peilaten (mm. Alho 2017; Linna 1988; Niiranen 1988; Taskinen 1987; Taskinen 1982; Taskinen 1980).

Tutkimusartikkelissani kuvailen perheneuvolatyötä näkyminä ajassa, joiden kautta pyrin tavoittamaan muuttuvan palvelun, asiakkuuden ja asiantuntijuuden sekä perhepolitiikan merkittävimpiä käännekohtia (ks. Ruonavaara 2006, 58). Teen tulkintaani narratiivisella lähestymistavalla. Narratiivinen tulkinta soveltuu historiantutkimuksen suuntaukseen, jossa historian poluille teoreettinen kartta (ks. Layder 1993, 172–196) antaa suuntaa. Se toimii kompassina, jonka avulla voi tunnistaa historiallisten, tiettyjen käännekohtien erilaisia rakenteellisia ulottuvuuksia (mt. 59.) Lähden tarkastelussani liikkeelle kasvatusneuvolan varhaisista, historiallisista ensiaskeleista. Etenen artikkelissani kronologisesti avainkäännekohtia seurailen nykypäivää kohden.

Ensiaskleita

Ennen varsinaista kasvatusneuvolan ”virallista” aikaa Suomessa, kuten muissakin länsimaissa alkoi kiinnostus kasvaa lasten psykososiaalisia

ongelmia kohtaan. Alkuvaiheessa ongelmat kiinnostivat erityisesti lääketieteen edustajia. Vuosisadan vaihteessa (1800–1900) kiinnitettiin huomio sielunterveyden ongelmiin, pahantapaisiin lapsiin ja lain rikkomuksiin syyllistyneisiin lapsiin. (Linna 1988, 41–51.) Vuonna 1901 Suomessa suojelukasvatuskomitean tehtäväksi annettiin näiden lasten tarkkailun ja hoidon järjestämisen suunnitteleminen. Vuonna 1912 vapaaherra Adolf von Bonsdorff ehdotti lääkäreiden suorittamaa tutkimusta nuorten rikoksentehtäjäiden kohdalla. Hän perusteli kantaansa sillä, että ”sangen suuri osa alaikäisistä on henkisesti vajaamittaisia, psykopaattisia nuoria henkilöitä, jotka joutuvat perikatoon, jos heidät pannaan rikosoi-keudellisen käsittelyn alaisiksi, mutta jotka kenties voitaisiin pelastaa, jos he pääsisivät nauttimaan sopivaa hoitoa” (Linna 1988, 52). Pirkko Linna (1988, 52) viittaa A.V Laitakarin (1919) kirjaan ”Heikkokyykyiset ja tylsämieliset lapset – Niiden kasvatusta ja apukoulu”, jossa painotettiin suurta huolta siitä, mitä oppivelvollisuuslain (101/1921) voimaantulo aiheuttaa. Linnan (1988, 52) viittaamassa Laitakarin kirjassa alkulause kuvaa suhtautumista poikkeaviin lapsiin:

”Kansanopetuksen ja- kasvatuksen työmaalla odotetaan tällä hetkellä nopeata nousun ja uudistuksen aikaa. Oppivelvollisuuslakihan on tulossa. Se velvoittaa jokaisen lapsen käymään määrävuodet kansakoulussa. Maamme kouluikäisten lasten joukossa on kuitenkin tuhansia ’tylsä’, ’puupäitä’ ja ’pöljiä’ ja ’kankeaoppisia’. Niistä on pieni joukko jo nytkin kansakoulun vaivana ja mieliharmina...”(Linna 188, 52; Laitakarin 2019 III-IV mukaan).

Laitakarin (1919) teoksen katkelmassa perustellaan, että kyvyiltään normaalit lapset tulisi erottaa epänormaaleista lapsista. Toisaalta ”estää epänormaalien lasten kansakoulussa käynti ja järjestää heille omat erikoiset kasvatusta- ja opetuslaitoksensa” (Linna 1988, 52; Laitakari 1919 mukaan). Näin koulu loi tarpeita sekä lastensuojelutyön ja erityisopetuksen kehittämiseksi sekä tutkimuksia suorittavalle ja korjaavalle psykiatris-yhteiskunnalliselle työlle (kasvatusneuvola).

Ensimmäinen kasvatusneuvola aloitti toimintansa 1925. Suomessa kasvatusneuvolatoiminta virisi osana suojeluvalvontaa, psykiatris-yhteiskunnallisena työnä Kenraali Mannerheimin Lastensuojeluliiton järjes-

tön toimintana Helsingissä. Ensimmäinen työntekijä oli Helvi Haahdi (myöh. Booth), joka oli suorittanut psykiatris-yhteiskunnallisen työntekijän 2,5 vuotta kestäneen oppikurssin Smith Collegessa Yhdysvalloissa. Hänen työparikseen palkattiin myöhemmin psykiateri, joka oli Lapinlahden Keskuslaitoksen apulaisylilääkäri Einar Anttinen (Kasvatusneuvolakomitean mietintö 1967:A 1, 17). Esimerkkinsä ”Vaikeiden lasten tutkimuksen- ja kasvatuksen neuvonta-asema” oli saanut Yhdysvalloista (mm. Linna 1988, 14) sekä joistakin Euroopan maista, kuten Englannista ja Ranskasta, joissa tutkittiin erityisesti lasten psyykkisessä kehityksessä ja käyttäytymisessä havaittavia häiriöitä. Englannissa on ollut amerikkalaisperäinen kasvatusneuvola rinnan lastenpsykiatriaan painotuneiden kasvatusneuvoloiden kanssa. Saksassa, Itävallassa ja Sveitsissä kasvatusneuvolat voitiin jakaa tavallaan kahteen suuntaukseen. Toisessa korostuvat enemmän lastenpsykiatrin ja toisissa puolestaan erityispedagoginen ja/tai psykologinen diagnostinen suuntautuminen. Saksassa ensimmäiset lastensuojeluun kytkeytyneet kasvatusneuvolat syntyivät ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Suomalaisessa kasvatusneuvolan kokonaisuudessa kaikki edellä mainitut ulottuvuudet ovat mukana (Kasvatusneuvolan Komiteamietintö 1967:A 1). Suomalaiseen kasvatusneuvolaan liittyy erityispiirteenä kansalaissota ja sen jälkeinen tavoite yhdistää kahtia jakautunut kansakunta, sekä estää haitallisten kansaliikkeiden vaikutukset hoidon avulla lapsiin ja nuoriin (Linna 1988; myös Satka 1994, 285; Hämäläinen 2007).

Helsingin toimipiste lakkautettiin 1930, sen jälkeen kaupungin lastenpsykiatristen häiriöiden hoitaminen oli ”Sielullisesti sairaiden huolto-toimiston” vastuulla ja vastaanotto tapahtui kerran viikossa. Kansakoulujen johtokunnan alaisuuteen perustettiin osa-aikainen koulupsykiatrin ja päätoimisen psykiatrin apulaisen virka, jotka toimivat lasten koulukäyntivaikeuksien parissa. Yhteistyötä tehtiin kiinteästi apu- ja tarkkailuluokkien kanssa sekä lastensuojelun kanssa. Vuonna 1952 kasvatusneuvolan valtionavun voimaan tullessa koulupsykiatrin toimiston nimi muutettiin Helsingin kaupungin suomenkielisten lasten kasvatusneuvolaksi. Ruotsinkielisten kansakoulujen kasvatusneuvola perustettiin vuonna 1956. (Punnala 2018, 11.)

Kaisa Hyssälä (1989, 39) muistelee aikaa, kun Helsingissä neuvonta-asema joutui lopettamaan 1930, niin jo seuraava vuonna Turkuun perus-

tettiin uusi asema Samfundet Folkhälsanin toimesta. Toiminta jatkui aina vuoteen 1937, jonka jälkeen perustettiin uusi neuvonta-asema 1938 Mannerheimin Lastensuojelun liiton Turun osaston toimesta. Ensimmäinen työntekijä oli vuosina 1932-1936 perehtynyt kasvatustyöhön niin ikään Yhdysvalloissa New Yorkin kaupungin ”Child Guidance Clinic-laitoksella. Kyseisellä laitoksella oli tehty työtä jo neljännesvuosisata ”monivivahteista lasten huolto- ja kasvatustyötä, päämääränä lasten ja nuorten psyykkinen terveys” (mt., 36). Sota-aika vaikutti monella neuvonta-asemien toimintaan ja lapsiin, jotka tarvitsivat enemmän tukea ja huolenpitoa. Klinikoissa tehtiin koulukypsysteistä ja yritettiin löytää lapsille ja nuorille soveltuvia kasvatuksen, hoidon ja opetuksen muotoja. (Hyssälä 1989, 36–39.)

Turussa oli alusta saakka voimakas ennaltaehkäisevän työn luonne, joka painotti lapsen auttamista harmonisessa yhteistyössä lasten huoltajien ja kasvattajien kanssa ympäröivät olosuhteet huomioiden. Asenne enteili jo tulevien vuosikymmenten painotuksia perhelähtöisyydestä, mutta pääpaino oli vielä lapsen yksilökohtaisessa hoidossa ja huollossa. Vuonna 1940 Turun osasto hyväksyi neuvonta-aseman ohjesäännön, jonka mukaan ”Lasten sielunterydellisen neuvonta-aseman tarkoituksena on työskennellä lasten sielun terveyden edistämiseksi” (Hyssälä 1989, 40). Työntekijät toimivat kiinteässä yhteistyössä. Molemmat tekivät lapsille ensin omat tutkimuksensa ja sitten neuvotellen ajatukset yhdistettiin. Psykologiset tutkimukset sisälsivät älykkyydestä, leikitarkkailun ”lapsen psyykkisen rakenteen ja muiden leikin kautta paljastuvien seikkojen selvittämiseksi” sekä esitiedot, jotka saatiin kotikäynnillä vanhempia haastatellen (mt., 40).

Työtä oli runsaasti sodan aikana ja vuonna 1940 ja Liitto päätti palkata apulaisen psykiatriseen työhön. Lapsille järjestettiin kerhoja ja sosiaalisia ryhmiä, tarjottiin välipalaa, järjestettiin joulujuhlat, museokäyntejä ja hiihtoretkeä. Työntekijät pitivät tällaista toimintaa perhelähtöisinä ja tarjosivat myös mahdollisuuden hyvien suhteiden rakentamiseen ja lasten tarkkailuun. Ensimmäinen sosiaalityöntekijä palkattiin 1949. Viran ansiosta kasvatustyö saattoi nyt tarjota asiantuntija-apua, jossa yhdistettiin kolme eri tieteenalaa edustavan työntekijän tutkimustulokset. (Linna 1988, 60–61; Hyssälä 1989, 35–4.)

Tampereen kaupungin perheneuvonnan historiikki 1943–1992 (mt.

5–6) kertoo, että mallia kasvatusneuvolatyöhön otettiin Helsingin neuvonta-aseman toimintatavasta. Toiminta alkoi vuonna 1927, mutta se jouduttiin keskeyttämään jo puolen vuoden kuluttua. Uudelleen toiminta aloitettiin Suomen kuudennessa kasvatusneuvolassa. Merkittävää kuitenkin on, että Tampereen neuvola käytti ensimmäisenä kasvatusneuvola-nimeä. Tampereella toiminut lääkäri oli eräässä lehtihaastattelussa todennut seuraavaa:

”Kasvatusneuvolan tarkoitus on tukea lastenkoteja, apukoululuokkia, lasten vanhempia ja kasvattajia heidän niissä vaikeuksissaan, joita ns. vaikeat lapset tuottavat kasvattajalleen. Nämä vaikeudet johtuvat itse lapsissa piilevistä erikoisuuksista sekä myös ympäristöstä, jossa lapset ovat kasvaneet ja kehittyneet” (mt., 6).

Historiikki kertoo, että lapsen kasvuun ja kehitykseen nähtiin vaikuttavan ympäristön rakenteelliset seikat. (mt.,9–10.) Työssä korostui lääkärijohtoisuus. Muiden työntekijöiden tekemät tutkimukset ja haastattelumateriaalit annettiin lääkärille, joka sitten teki diagnoosin ja määräsi hoitoa ja ohjausta koskevat päätökset. Tampereella, kuten muuallakin suurin osa potilaista tuli koulujen tai muiden viranomaisten suosituksesta ja monet vanhemmat halusivat kasvatusneuvolan apua oma-aloitteisesti. Henkilökuntana oli psykiatrilääkäri, neuvolanhoitaja, koulupsykologi, kodissakäviä, toimistoapulainen ja siivoaja. Kodissakäviä oli ensimmäinen Suomen kasvatusneuvolaan palkattu sosiaalityöntekijä, jonka virkänimike oli sosiaalihuoltaja. Kaupunginhallitus päätti ottaa kasvatusneuvolan 1.1.1949 kasvatusneuvolan kunnalliseksi laitokseksi ja sekä asettaa kasvatusneuvolalle oman johtokunnan. Näin Tampereen kasvatusneuvolasta tuli Suomen ensimmäinen neuvola, jolla oli suoraan kaupunginhallituksen alainen oma johtokunta (Kasvatus- ja perheneuvonta Tampereella 1943–92, 11–12).

Vähitellen lisääntyivät kaupunkien hallinnoimat palvelut. Tätä vaihetta voi pitää myös merkittävänä, ensimmäisenä käännekohtana. Ensimmäisen kerran valtiovalta myönsä 1950 kasvatusneuvolalle taloudellista tukea. Tuki oli kuitenkin erittäin vähäistä. Tuen ehtona työntekijöiltä vaadittiin tiettyjä kelpoisuuksia. Psykologilta edellytettiin korkeinta yliopistollista arvosanaa sekä psykologiassa että kasvatusopissa. Lisäksi tuli olla

Sosiaaliministeriön vahvistama, malliohjesäännön mukainen ohjesääntö sekä johtokunta. Ehtona oli myös, että neuvolan henkilökuntaan kuului pätevyysvaatimukset täyttävä pää- tai sivutoiminen psykiatri, psykologi ja sosiaalityöntekijä sekä tarpeen mukaan toimistoapulaisia. Tehtäviksi oli määritelty säännölliset lääkärivastaanotot, psykologiset kokeet, tutkimuksiin perustuvat hoito-ohjeet, neuvot ja lausunnot, tarvittaessa potilaiden jatkuva tarkkailu ja hoito, esitykset ja lausunnot sijoituksista kansakoulujen apukouluun sekä uuteen luokka- tai kouluympäristöön sekä laitossijoutuksiin ja kotikäynnit. Sosiaalihuoltajat tekivät esitutkimuksia, hoitokäyntejä ja toimistotehtäviä. (Kasvatus- ja perheneuvonta Tampereella 1943–92, 12–13.) Säännellyt tehtävät ovat vain hieman painotuksiltaan muuttuneet nykymuotoisesta tehtäväksiannosta (Alho 2017, 163–183), joskin aikansa käsittein määriteltyinä.

Kasvatusneuvolaverkostot Manner Suomeen

Toinen merkittävä avainkäännö on löydettävissä vaiheesta, jolloin toiminta laajeni kuntien hallinnoimaksi julkisen rahoituksen myötä. Erona edelliseen vaiheeseen oli palvelun laajeneminen koko Suomeen, sillä tähän saakka vain Etelä-Suomen suurimpien kuntien lapset ja perheet olivat hyötyneet palvelusta. Vuonna 1957 kasvatusneuvoloita oli 21, joista kolme oli järjestöjen ylläpitämiä, useimmat kuntainliittojen ylläpitämiä ja hallinnoimia.

Kuntainliittojen aikoina saattoivat työntekijät liikkua syrjäseuduilla pitämässä etävastaanottoja ja kotikäynnit olivat yleisiä. Varsin kuvaavasti muistelee Sosiaalihallituksen vuoden 1984 julkaisussa (Sosiaalihallitus 1984, 13–21) kotikäyntejään Oulun seudun ensimmäinen psykologi ja johtaja Päivyt Rasi, joka aloitti työnsä vuonna 1953.

”Itse kävin heidän kodeissaan. Koska syrjäkylien ihmisillä ei suinkaan ollut autoja ja takseihin ei tuhlattu rahaa, mutta kasvatusneuvolalla oli auto, oli luonnollista, että jouduin testausmatkoille kaukaisiin koteihin. Eikä niihin aina tietäkään riittänyt, vaan pitkospuut olivat joskus matkan jatkona. Testasin lapsia tyhjän tuvan lattialla, kamarin kirppuisella sohvalla tai kerran heinäraitaiden lavalla – että olisi

testausrauhaa. Joskus olin ensimmäinen, joka antoi lapselle kynän käteen. Ihmiset elivät silloin suuressa köyhyydessä ja kurjissa asumuksissa.” (Sosiaalhallitus 1984, 21).

Samassa muistelmassa kysytään aiheellisesti, että eikö ensin olisi annettava leipää ja vasta sitten tarjota mielenterveyspalveluita ihmisille? Kaupunkilaislapsilla olivat ongelmat erilaisia kuin syrjäisellä maaseudulla. 1960-luvun voimakas muuttoliike maalta kaupunkiin lisäsi asiakkaita. Monille lapsille koulunkäynti tuotti ongelmia, koska he muuttivat pienistä maalaiskouluista suureen kaupunkilaiskouluun ja tämä aiheutti heille sopeutumisongelmia. Eräs ilmiö 1960-luvun Ruotsiin muuttojen aikakautena, oli sosiaalinen juurettomuus, yksinäisyys, kielellinen umpioituminen sekä mielenterveysongelmat. Perheiden lapsilla oli ongelmia, joihin kesälomien aikana haettiin vanhempien kanssa apua kasvatusneuvolasta, jossa he saivat kommunikoida omalla äidinkielellään. Pohjois-Suomessa erityisenä ongelmana olivat siirtotyömaiden aiheuttamat vaikeudet. Perhe ja perheenisä saattoivat asua eri puolilla Suomea. Lapissa puolestaan oli kasvatusneuvolassa käytännön kokemus siitä, että 1950–60-lukujen vaihteessa perheen ongelmien taustalla oli useamman sukupolven yhdessä asuminen. Isovanhemmat ja vanhemmat eivät jakaneet samoja kasvatuskäytäntöjä ja yhdistyneenä ahtaaseen asumiseen aiheutui ristiriitoja. (Linna 1988, 76–77.) Yksinhuoltajuutta oli sodan jälkeen ja avioliiton ulkopuolella syntyneitä lapsia oli myös paljon. Vuonna 1922 oli saatu voimaan laki avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista, minkä tarkoitus oli taata elatus molemmilta vanhemmilta erotilanteessa. Tähän liittyi myös lapsen oikeus saada kasvatusta ja hoitoa yhteiskunnan taholta. Laki ei kuitenkaan täyttänyt odotuksia, joita sille oli asetettu. Vielä 1940-luvullakin au-äidin asema oli heikko taloudellisesti ja asenteet moralisoivia. (Linna 1988, 66–68.) Vaikka valtionapu neuvoloihin oli alimitoitettu, sillä oli kuitenkin merkityksensä, sillä uusia neuvoloita perustettiin ja raha toimi kannustimena. Osoitettiinhan sen avulla valtiiovallan arvostusta työtä kohtaan. 1950-luvulla perustettiin Suomeen yli 15 uutta neuvola (Linna 1988, 68; Taskinen & Virkkala 1981, 1).

Organisaatio oli varsin hierarkkinen, lääkäri johti psykologia ja psykologi johti sosiaalityöntekijää. Työilmapiiri oli kuitenkin yleensä hyvä. (Linna (1988, 72.) Psykoanalyttinen viitekehys teki tuloaan, sosiaali-

työntekijät omaksuivat case-workin työotteeksi. Työ oli hyvin lapsikeskeistä, vanhemmat saivat neuvoja ja ohjeita kasvatukseen. Kehitystasomääritykset olivat tyyppillisiä ja lapsi sai jonkin diagnoosin (mt.,72). Leikkiterapia teki tuloaan ja siitä kertoo Oulun kasvatusneuvolan psykologi muistelmissaan seuraavasti:

”Pienenä yksityiskohtana muistan, että leikkiterapiahuoneen vesialtaan muotoa ei ensin olisi suostuttu kustannussyistä laittamaan mielekseni. Minun piti mennä itse kaupunginjohtaja Eino J. Leinoselle selittämään, että lasten on paljon mukavampi uittaa laivoja altaassa, jossa on lahtia ja niemiä kuin säännöllisen muotoisessa. Kaupunginjohtaja ymmärsi asiani”. (Sosiaalhallitus 1984, 15.)

Turun historiikissa kuvataan olosuhteita vuonna 1955, jolloin he saivat odotustilat, psykologeille ja sosiaalityöntekijöille omat työhuoneensa sekä toimistohuoneen. Erityisellä tarkkailuikkunalla varustetut hiekka- ja vesileikkihuoneet, joiden ansiosta oli mahdollista käyttää uusia menetelmiä lasten tutkimuksissa, tarkkailussa ja terapiassa. Leikkiterapian tapahtumat kirjattiin erittäin tarkasti potilastietoihin. Uudessa neuvolassa oli erillinen tila vanhempien tapaamiseen. Uusiin tiloihin siirtyminen tarkoitti kotikäyntien vähenemistä, mistä seurasi, että yleensä vain äidit tulivat kasvatusneuvolaan mukaan. Usein vanhempi itse ilmoitti lapsensa kasvatusneuvolaan. Vaikka lapsi oli hoidon keskiössä, myös vanhemmille annettiin tukea yhteisneuvotteluissa, joissa heitä autettiin näkemään perhekokonaisuuden sekä oma roolinsa perheessä. Esille nostettiin kodin vuorovaikutussuhteet. (Hyssälä 1989, 56–59.)

1960-luvulle tultaessa toiminta edelleen virallistui, mutta samalla se myös virastoitui. Suora vaikuttaminen alkoi muuttua epäsuoraksi, erityisesti terapioiden kautta, psykoanalyttinen teoria valtasi alaa. Erityisopetuksen ja kehitysvammahuollon kehittyessä kehittyivät 1960-luvulla tutkimukset ja lausunnot lisääntyivät. Erityisopetuksen kehittämisessä kasvatusneuvoloilla on ollut erittäin olleellinen merkitys (Linna 1988, 65).

Euroopan modernein lasten asioita käsittelevä lainsäädäntö astuu voimaan

Kolmas avainkäänteen ajankohta paikantuu 1972 alkuun, jolloin varsinainen virallinen perusta toiminnalle luotiin. Tällöin kasvatusterveystoimintalaki (568/1971) astui voimaan. (Linna 1988, 9; Pulma & Turpeinen 1987, 224.) Tämä oli merkittävä kehitysaskel. Lainsäädännön puuttuminen oli koettu toiminnan suureksi puutteeksi. Se takasi kunnallisille toimijoille valtionosuuden, johon vielä koulutusterveystoimintalaki saivat lisää valtion tukea. Sitä on pidetty varsin edistyksellisenä ja on puhuttu jopa aikansa Euroopan moderneimmasta lasten asioita käsittelevästä laista. Lain voimassa olon aikana palvelu kattoi 85 % Suomen väestöstä (Niiranen 1988, 110). Koulutusterveystoiminta tarkoitti, että kasvatusterveystoimintalain psykologit ja sosiaalityöntekijät saivat kasvatusterveystoimintalain pakollisen, noin yhden lukuvuoden mittaisen täydennyskoulutuksen. Tämä on erityinen piirre suomalaisessa perheneuvolassa, jota ei ole ollut muissa maissa. Kasvatusterveystoimintalain erikoistumiskoulutukseen laadittiin vuotuinen koulutussuunnitelma. (Kasvatusterveystoimintalaki 568/1971; Linna 1988, 67; Taskinen & Virkkala 1981, 2–3; myös Sosiaalivaltio 30.9.1982, 9.)

Vuonna 1969 toimintansa aloittaneelle Sosiaalivaltiolle annettiin kasvatusterveystoimintalain valtakunnallinen johtamistehtävä, joka vahvisti neuvoloiden ohjesäännöt, valtionapujen tilit ja laati vuosisuunnitelmat. Vuonna 1976 osa tehtävistä delegoitiin lääninhallituksille. (Niiranen 1988, 108.) Toiminta laajeni nopeasti lain tultua voimaan. Vuonna 1971 kasvatusterveystoimintalain oli 37 ja 1982 niitä oli jo 89. Henkilöstön määrä oli lisääntynyt kolminkertaiseksi. Monet pahoinvoinnin piirteet heijastuivat kasvatusterveystoimintalain, kuten itsemurhat, sairaudet, avioerot, alkoholin käyttö. (Taskinen & Virkkala 1981; Linna 1988, 67.)

Työmuotona kasvatusterveystoimintalain lisääntyivät muiden asiantuntijoiden konsultaatiot ja työnohjaus. Työtä alettiin suunnata entistä enemmän koko perheeseen ja työ sai yhdyskuntatyön piirteitä erilaisten ryhmien muodossa. Sosiaalinen raportointi, joka oli toiminnan varhaisvaiheista saakka ollut säänneltyä, sai uusia raportoinnin velvoitteita. Sosiaalinen raportointi antoi mahdollisuuden rakenteelliseen vaikuttamistyöhön. Erikoistumiskoulutuksen yhtenä tavoitteena oli kehittää ja tutkia käytössä olevia työmenetelmiä ja sitä kautta työn vaikuttavuutta. Tässä

mielessä kasvatusneuvolat ovat olleet esimerkillisiä edelläkävijöitä moniin muihin palveluihin nähden. Ennalta ehkäisevän työn muotoina kehitettiin muun muassa vanhempainneuvostoita, neuvontapalstoja paikallislehdissä ja osallistuttiin monitoimijaisiin verkostoihin. (Sosiaalivaltio 1984, 1–25.) Tätä vaihetta Taskinen (1987, 17) on kutsunut ulospäin suuntautumisen ja perhekeskeisyyden vaiheeksi.

Onko kyse lasten mielenterveydestä? Vai onko toiminta syntynyt yhteiskunnan tueksi lastensuojelutyön rinnalle sekä avuksi vanhempien kasvatuspulmiin? Voiko kasvatusneuvonnan leimaaminen lastenpsykiatriseksi työkseen olla totaalista työn luonteen väärin ymmärrystä? Näin kysyi vuonna 1967 Hillevi Kiviluoto, joka antoi kritiikkiä siitä, että komitea oli jäsentänyt kasvatusneuvolatyötä lastenpsykiatriseksi työkseen. Sen kuudesta jäsenestä kolme jätti eriävän mielipiteen. (Linna 1988, 19.) Sosiaalivaltion pääjohtaja Alli Lahtinen (1968) otti myös kantaa kasvatusneuvolatyön määrittelyyn Helsingissä 23.4.1971 pidetyssä Suomen kasvatus- ja perheneuvola Liiton neuvottelupäivillä todeten:

”Jos hyväksytään se ajatus, että kasvatusneuvola on vain eräs mielenterveystoimisto, se merkitsee pohjimmiltaan sitä, että itse asiassa kasvatusneuvolalaki on täysin tarpeeton ja olisi silloin hylättävä eduskuntakäsittelyssä, koska mielenterveystoimistoissa harjoitetun toiminnan valtionapu on jo nyt täysin järjestyksessä ja niiden toiminta järjestetty mielenterveislain perusteella.” (Linna 1988, 21.)

Hän näki kasvatusneuvolatyön yhtenä tärkeimmistä sosiaali- ja terveydenhuollon yhteisistä rajapinnoista ja korosti kasvatusneuvolan rakenteellista vaikuttamistyötä, jolloin pyritään vaikuttamaan hallinnon kautta lapsille haitallisten olosuhteiden muuttamiseen, joissa vaikeudet syntyvät. (Linna 1988, 20–21.) Ennen lain voimaan tuloa, valtionavun vähäisyys oli johtanut siihen, että kasvatusneuvoloita ei perustettu tarvetta vastaavasti. Eräät neuvolat lopettivat tai siirtyivät mielisairaanhoidopiirien huoltotoimistoihin, joilloin ne saivat valtionapua 50 % menoistaan. Tätä kehitystä ei hallituksen esityksessä kasvatusneuvolalain pidetty tarkoituksenmukaisena. (HE 1970 vp. n:o 163.)

Kasvatus- ja perheneuvonta erityistason palveluna

Neljänneksi merkittäväsi avainkäänteeksi jäsentyy 1980-luvun alussa tapahtunut kasvatusneuvolain kumoaminen ja toiminnan liittäminen osaksi kunnallista sosiaalihuoltoa sosiaalihuoltolain (710/1982) myötä. Taustalla oli tarve kiinnittää kasvatusneuvolat kiinteämmin muihin sosiaalihuollon palveluihin ja yhteistyön tiivistäminen muihin toimijoihin. Hallituksen esityksessä sosiaalihuoltolaiksi (HE 1981 vp. n:o 102) mainitaan, että perheneuvonta vastaa toiminnallisesti lähinnä aikaisempaa kasvatusneuvolatoimintaa, jota on tarkoitus laajentaa perheongelmia käsitteleväksi henkilökuntaa lisäämällä. Yleiskirje mukailee Sirpa Taskisen (1980) määritelmää ja jakaa kasvatus- ja perheneuvonnan kolmeen osaan: perhekasvatukseen, perhevalmennukseen ja perheen terapioihin. Lisäksi kasvatus- ja perheneuvonta jaetaan perustason ja erityistason palveluihin, perheneuvoloiden palvelut kuuluvat jälkimmäiseen palvelumuotoon.

Sosiaalihuoltolaki (710/1982) ja asetus (SHA 607/1983) vakiinnuttivat perheneuvolatoiminnan kattavasti ympäri Suomea ja neuvoloita oli 1984 määrällisesti jo 83, joilla oli myös sivuvastaanottoja. Sosiaalivaliokunnan mietintö vuodelta 1982 (SoVM n:o 14) kertoo, että asiantuntijoina kuultavina olivat muiden muassa ylitarkastaja Riitta Virkkala ja psykologi Sirpa Taskinen sosiaalihallituksesta, joilla myöhemmin on ollut kasvatus- ja perheneuvonnan palvelut vastuualueellaan. Vaikka monet olivat tyytyväisiä siihen, että perheneuvola siirtyi sosiaalitoimen alaiseksi, oli tällä kehityksellä myös vastustajansa, kuten oli jo kasvatusneuvolain käsittelyn yhteydessä. Kyse oli perheneuvolan hallinnollisesta asemasta. Lääkärikunta oli esittänyt, että palvelu tulisi liittää osaksi mielenterveyspalveluita. Kuitenkin Sosiaalivaliokunnan mietinnössä (SoVM n:o 14 – Esitys n:o 102, 1981 vp.) korostettiin kasvatusneuvoloiden toiminnan tärkeyttä ja katsottiin, että työn edellytykset on turvattava sosiaalihuoltolakia sovellettaessa. Lisäksi painotettiin tutkimus- ja kehittämistoiminnan merkitystä.

Kuntien itsehallinto ja kasvatuseuvoloiden kuntainliittojen purkaminen

Neljäs käännekohta on kuntainliittojen purkautuminen 1992. Tähän ajankohtaan liittyi monia ristipaineita ja jännitteitä. Vuoteen 1992 liittyy poliittis-hallinnollinen käännekohta, jolloin kuntien talouden ja toiminnan reunaehdot muutettiin uudella kuntalailla. Käännekohta on syytä erottaa omaksi luvukseen, sillä kyse oli useista muutoksista perheneuvonnan järjestämisen suhteen. Toimintaa ohjaavat keskusvirastot lakkautettiin ja aluehallintoa uudistettiin. Kunnista tuli näin vahvasti itsehallinnollisia. Keskitetystä toiminnasta siirryttiin hajautettuihin yksiköihin. Tämä johti siihen, että yleisimmin perheneuvoloissa toimi 2–4 työntekijää työryhmässä. Suuremmilla paikkakunnilla säilyi useampia työpäreja, näissä saattoi olla vakinaisessa virassa toimiva psykiatrikin. (Alho 2017, 157–158.)

Muutos mahdollisti lapsille ja perheille lähipalveluna tarjottavan perheneuvonnan lisääntymisen, etenkin pienillä paikkakunnilla. Jonotusajat pitenevät ja lain edellyttämä moniammatillinen työskentely saattoi muuttua yksityistöskentelyksi, mikä vaikutti palveluiden laatuun, vaikuttavuuteen sekä työntekijöiden uupumiseen. Vuoden 1998 kasvatuseu- ja perheneuvoloiden erilliselvityksen (Stakes) mukaan kuntainliittoihin kuuluneista kunnista 20 otti perheneuvonnan omalle vastuulleen. Yhden kunnan omistamat pienet neuvolat ja sosiaali – tai terveystoimeen sijoitetut perheneuvolat lisääntyivät. Niitä oli vuonna 1997 yhteensä 104, eli määrä oli suurempi kuin koskaan aikaisemmin. Kehitys oli ristiriidassa lain hengen kanssa, joka edellytti toiminnan monipuolisuutta henkilöstön lisäkoulutuksineen. (Taskinen 1998, 11.) Yhden työparin yksiköt olivat toiminnaltaan haavoittuvia. 2000-luvulla perheneuvoloissa toistuvat hallinnolliset muutokset olivat tavallisia. Globaalin taloudellisen laman jälkeen niukkenevien resurssien riittävyteen etsittiin ratkaisua hallinnollisista muutoksista, lisääntyvien asiakasmäärien paineessa. Yksintyöstentely ja lyhytterapeuttiset menetelmät yleistyivät. (Alho, 2017, 161.)

Kuntayhtymien perheneuvolat olivat olleet jopa 20 henkilön toimipaikkoja. Kuntayhtymien purkautumista perusteltiin lamavuosien aikana niiden kalleudella. Terveystoimintaan siirrettyjen perheneuvolo-

den kustannukset olivat vähintäänkin samaa tasoa kuin perheneuvoloiden kuntayhtymissä ja henkilöstö väheni muutoksen aikana 1990-luvun alussa kuntayhtymien purkautumisen seurauksena 9 %. Henkilöstöä oli 1997 vähemmän kuin 1980-luvulla, asiakasmäärien ja käyntikertojen lisääntyessä puolella. Seurauksena oli jonotusaikojen pidentyminen. (Stakes 1998, 10–11.; myös Salmi ym. 1996.) Asiakasmäärät lisääntyivät työttömyyden takia, sosiaalisten ja mielenterveysongelmien monimutkaistuuksessa. Lapset toimivat katalysaattoreina ulospäin ja oireilivat runsaammin kotona ja koulussa. (THL 2012, 12.) Taloudellisen laman jälkeen henkilöstövajetta ei ole korjattu (mm. Alho 2017, 156).

Perheneuvoloiden toiminnan nykynäkymät

Viides käänne liittyy voimassa olevaan sosiaalihuoltolakiin (164/2014) ja sen valmisteluihin. Tarkastelua ei ohjaa pelkästään lakimuutokset, ne ovat kuitenkin rajapyykkejä, joissa toimintaa linjataan uudella tavalla. Lain valmisteluun liittyvissä esitöissä, korostuu erityisesti huoli sukupolvittaisesta lapsiperheiden huono-osaisuudesta ja siihen liittyvistä kehitysriskeistä:

”Huolestuttavaa on myös se, että hyvinvointia ja terveyttä heikentävät elämäntavat ja ongelmat siirtyvät perheissä seuraavalle sukupolvelle. Vanhempien hyvinvoinnilla ja perheen elinolosuhteilla on tutkimusten mukaan ratkaisevan tärkeä vaikutus lapsen terveyteen ja hyvinvointiin. Keskeisin ongelma on, että lasten ja nuorten hyvinvointi eriytyy ja pahoinvointi kasautuu, mikä voi lisätä sukupolvelta toiselle siirtyviä ongelmia ja johtaa väestönosan pitkäaikaiseen syrjäytymisketjuun”. (HE 164/2014 vp, 10.)

Perheneuvonta on nykyisessä sosiaalihuoltolaissa mainittu yhtenä sosiaalipalvelumuotona, vaikka tämä ei tapahtunut itsestään selvänä jatkumona. Valmistelun esivaiheissa perheneuvola ei sisällytetty lainkaan sosiaalipalveluihin, se lisättiin kuitenkin myöhemmin. Laki korostaa moniammatillisen työskentelyn merkitystä. Ammattikunnat, jotka työskentelevät perheneuvoloissa sisäisesti ovat sosiaalityöntekijä, psykologi ja

psykiatri sekä puheterapeutit. Tämä on ennallaan verrattuna edelliseen sosiaalihuoltolakiin.

Perheneuvoloiden asiakaskunta tulosityineen on heterogeenistä ja tuen sekä hoidon muotoja tulisi olla monipuolisesti tarjolla. Lapsiperheiden sosiaaliin, ”häijyihin” ongelmiin, ei ole yksiselitteisiä ratkaisuja (mm. Heino 2014, 286; Vartiainen ym. 2013, 21–22; Arnkil & Heino 2014). Tarja Heino (2014) esittää huolensa siitä, että ehkäisevä lastensuojelu ei toimi säädösten edellyttämällä tavalla, sillä ehkäisevässä lastensuojelussa lisääntyy erityisen tuen palvelujen käyttö, eikä sosiaalihuoltolain mukaisen peruspalveluiden käyttö, joka on ollut lain lähtökohtainen tavoite.

Perheneuvoloiden ja lastensuojelun työntekijät jakavat huolen siitä, että resurssit ovat riittämättömiä palvelujen tarpeeseen verrattuna. Olisiko menneisyyden valossa kehitettävissä kasvatusta ja perheneuvonnan ja lastensuojelun yhteisiä työmuotoja, joissa tiivis, sekä ennen kaikkea riittävä, monipuolinen tuki ja hoito varmistettaisiin lapsille ja perheiden aikuisille? Toisaalta perusteltua olisi säilyttää palvelu kaikkien lapsiperheiden ulottuvilla. Tätä kirjoitettaessa eletään merkittävää sosiaali- ja terveyspalveluiden reformien aikaa. Perheiden palveluita ollaan keskittämässä perhekeskuksiin. Toisaalta vahvoja viitteitä on siitä, että perheneuvoloiden moniammatillisia työyhteisöjä ollaan pirstaloimassa (Alho 2017, 198–210). Näyttäisi siltä, että perheneuvolat halutaan pitää sosiaalihuoltolain (1301/2014) mukaisesti yhtenä osana perhekeskuksia ja muita palveluiden yhteenliittymiä, kuten osana mielenterveystyötä.

Tunnistettavissa on ristipaineita aiheuttavia tekijöitä, kuten perheneuvoloiden hallinnollinen sijoittuminen. Toisaalta kasvatusta ja perheneuvola saa säädöspohjaisen oikeutuksensa sosiaalihuoltolain kautta. Silti sekä ammatillisilla että rakenteellisilla ristipaineilla on merkityksensä (Alho 2017, 208–211). Erään, jo 15 vuotta kasvatusta ja perheneuvolatyötä tehneen perheneuvonnan sosiaalityöntekijän huoli ilmenee seuraavassa aineisto-otteessa:

”Viimeisen 15 vuoden aikana sosiaalityöntekijöiden arvostus on mennyt eteenpäin hyvin paljon. Ensin työmme oli lääkärijohtoista. Kun lääkärit katosivat perheneuvoista, työ oli psykologivetoista. Olemme nostaneet profiliamme ja osaamistamme ja nykyisin ei enää kiistellä siitä, kenellä on se oikea tieto. Näen negatiivisena kehityk-

senä sen, että silloin sosiaalityöntekijä voi tilata psykologin tekemään tutkimusta ja näin katoaa vuorovaikutuksen arvioiminen ja siihen vaikuttaminen, joka kuitenkin on kustannustehokasta ja auttaa asiakkaita nopeammin kuin vanha ”polku” tutkimuksineen. Tuntuu aika jännältä, että uutta keksittäessä mennäänkin taaksepäin ja rikotaan hyväksi havaittua ja toimivaa! Meillä on edelleen haaste, että miten sanoitamme osaamistamme. Välillä tuntuu, että meitä ei haluta ymmärtää oikein.”(h1)

Edellä siteeratun työntekijän huolet ovat todellisia. Edellä olevan viestin voi tulkita pitkäjänteisesti kehitettyjen ja tutkittujen työmuotojen puolustuspuheeksi, jolla on siirtymä tämän artikkelin tärkeään viestiin: Mitä voidaan oppia vanhasta, koetellusta ja hyväksi havaitusta? Osaamisen yhdistäminen, osaamisen muodostuminen yhteiseksi tietovarannoksi tarvitsee moniammatillisessa tiimityössä aikaa. Kollektiivisen osaamisen hyödyt voidaan nähdä vasta vuosien päästä. Pitkään kehitetyllä osaamiskulttuurilla on arvonsa. Perheneuvola on Suomessa harvoja perhepalveluita, joissa voimakkaasti panostetaan vanhemmuuden tukemiseen. Lapsikeskeinen orientaatio ei yksin auta lasta. Tarvitaan myös menetelmäosaamista, jotta vanhemmat voivat tuetusti auttaa sekä itseään että lapsiaan.

Seuraavaan taulukkoon (1) on koottu avainkäännteiden piirteitä rakenteelliseen kehikkoon. Taulukossa esitetään Layderin (1993) tutkimuskarttaa mukaillen käännekohtien konteksti, toimintaympäristö, tilannekohtaiset käytännöt sekä viimeiseksi asiantuntijuuden olemus.

Pohdinta

Perheneuvolat ovat olleet suomalaisessa lapsiperheiden palveluvalikoimassa jo yli 90 vuotta. Niiden toiminta on osa perhepolitiikkaa, jota julkinen valta on nähnyt tarpeelliseksi tukea ja ylläpitää osana muita julkisia sosiaalipalveluita (Niiranen 1988, 98; myös Alho 2017, 209). Vaikka perheneuvolat omaavat pitkän historian, niiden paikkaa ja asemaa suhteessa muihin palveluihin edelleen pohditaan. Ne ovat suhteessa lastensuojelun, mielenterveystyön ja koulupsykologin palveluihin. (Malinen

Taulukko 1. Avainkäänneet, ajankohdat rakenteellisessa kehikossa.

Avainkäänne	Konteksti (lait, yhteiskunnassa vaikuttavat arvot)	Toimintaympäristö (hallinto, asiakkuudet jne.)	Tilannekohtaiset käytännöt (työmenetelmät)	Asiantuntijuiden olemus
Avainkäänne 1. Vaikkeiden lasten neuvonta asema perustetaan	(1925-1952) Ensimmäinen Mannerheimin Lastensuojeluliiton järjestön ylläpitämä ”vaikkeiden lasten neuvonta-asema” perustettiin Helsinkiin. Toiminta oli kuitenkin lyhytaikaista. Esimerkit USA:sta. Suomen Kasvatus- ja perheneuvolaaliitto perustettiin ajanjakson loppupuolella.	Kattoi osittain suurimmat kaupungit; vähävaraiset perheet; pahantapaisiin lapsiin ja lain rikkomuksiin syyllistyneisiin lapsiin; au-lapset; maalta-kaupunkiin muutot ja sosiaaliset ongelmat lisääntyivät.	Psykiaterrin tutkimus; koulujen tukena; osittain vanhempiin-ohjausta; toimenpiteet kohdistettiin pääasiassa lapsiin, jotka nähtiin pahantapaisina ja hoidon kohteena.	Työ oli epävirallista; järjestöjen ja kannatusyhdistysten ylläpitämiä; psykiatriveitoinen työskentely. Koulutus ulkomailta hankittua.
Avainkäänne 2. Toiminta alkaa saada osittain yhteiskunnan rahoitusta. Alussa vain suurimmissa etelän kapungeissa, myöhemmin leviää myös laajemmalle Suomeen	Ensimmäiset valtion tuet; (Kasvatusneuvola Komiteamietintö 1967:A 1)	Toiminta siirtyi järjestöiltä vihitellen kaupunkien omistukseen. Toiminta kohdistui lapsiin, joilla koulunkäynti- ja käytösvaikeuksia.	Toiminta käynnistyi vaaimattomissa olosuhteissa, yleensä yksityskotien yhteydessä sijaitsevien neulohin; lasten psykologisia tutkimuksia, kouluvälmius-tutkimuksia, pikkulapsiterapiaa.	Osaaminen keskittyi psykiatrin ja psykologin tutkimuksiin ja suosituksiin yksittäisten lasten kohdalla. Perheen vanhemmat ja muut sisarukset etällä tuen ja hoidon keskiössä.
Avainkäänne 3. Toiminta muuttuu lakisäteiseksi ja kattaa maantieteellisesti koko Suomen	Kasvatusneuvolalaki (568/1971) Ensimmäiset kasvatus- ja perheneuvonnan erikoistumiskoulutukset aloittivat toimintansa 1972.	Neuvolat suurimpiin kaupunkeihin; kuntainliittojen neuvolat yleisiä.	Yksilöpsykiaterapiaa; leikkiterapiaa, tunne-elämän ja käytöshäiriöiden testausta psykologisin keinoin; sosiaalityöntekijät toimivat yhdessä perheen aikuisten kanssa.	Osaamisen tavoitteet määriteltiin valtakunnallisesti erikoistumiskoulutusten kehyksessä. Systemainen näkökulma laajeni ja muu perhe sekä lähilyhteisö tulivat myös huomion kohteeksi.
Avainkäänne 4. Vakiintunutta ja erikoistunutta sosiaalipalvelua	Sosiaalihuoltolaki (710/1982). Sosiaalihuoltoasetus (607/1983) Suomen viimeinen kasvatus- ja perheneuvonnan erikoistumiskoulutus järjestettiin 2008-2009 (Stakes) 1992 Kasvatus- ja perheneuvoloiden kuntainliittöjen purkaminen.	Aluksi suurin osa kunnista kuuluivat kuntaliittoihin, myöhemmin hajautettiin pieniksi yksiköiksi kuntiin.	Perhekasvatusta, perheterapiaa, perhevalmennusta. Eriyristason ja perustason perheneuvontaa. Perheneuvolat erityistason toimijia. Vakintuneista auttamismuodoista siirrytään projektiyppiseen tuotantoon.	Sosiaalihuollon erityistason työntekijöitä, joilta vaadittiin erikoistuminen tehtäviinsä. Laajasti erikoistumista erilaisiin terapioihin ja työmenetelmiin.
Avainkäänne 5. Ennaltakäisyyn, asiakasosallisuuden sekä perhekohtaisen ja suunnitelmallisen työskentelyn vaihe	Sosiaalihuoltolaki (1301/2014) Kasvatus- ja perheneuvonta on aikaisemmin mainittu myös lastensuojelulaisissa (2007). Säädettiin SHL:n mukaiseksi palveluksi.	Uuden SHL:n tavoitteena on muuttaa toimintakulttuuria enemmän ennaltakäiseviin palveluihin, erityispalveluiden sijaan. Laki edellyttää asiakkaan osallisuutta ja suunnitelmallisuutta sekä moniammatillisuutta.	Lapsi sosiaalihuollon asiakkanaan on aina ensisijaisesti huomioidava. Tällöin sosiaalihuollon tarve voi liittyä lapsen hyvinvoinnin, yksilöllisen kasvun ja kehityksen turvaamiseen tai lapsen ja vanhemman väliseen vuorovaikutukseen. Palvelussa on huomioitava erilaisten perheiden yksilölliset tarpeet. Erityisittäin nostoina laki edellyttää perhe- ja lähisuhdeväkiältaan puuttumista ja hoitoa.	Perhekohtainen työskentely korostuu ja siinä erityistä huomiota lapsen sosiaaliseen turvallisuuteen ja vanhemmuuden tukeen. Kriisityön osaaminen korostuu. Perheväkivaltan tunnistaminen ja hoito vaativat erityisosaamista. Monitoimijaisen osaamisen edelleen kehittämisen.

2012, 9.) Varsinainen lähtökohta on alun alkaen ollut lastensuojelullinen (mm. Satka 1994, 285). Suomalaisessa palvelujärjestelmässä on syntynyt monenlaista perheiden auttamistyötä. Perheneuvolojen oivallus perheiden ja lasten auttamiseksi näyttää kuitenkin syntyvän siitä, että ne ovat pitkän historian aikana systemaattisesti toteuttaneet sekä sisäistä

että ulkoista moniammatillista työtä, jossa asiantuntijuutta ylitetään yli sektori-, ammatti- ja tieteenrajojen. (Taskinen 1980, 35.) Perheneuvolat ovat tarjonneet kautta historiansa näköalapaikan perheiden ja lasten muuttuvaan elämään sekä arkeen. Lasten, nuorten ja heidän vanhempiansa perheneuvolatyö on ollut alkuvaiheistaan saakka kytkeytynyt enemmän sosiaalipolitiikkaan kuin psykiatriseen työhön. Aikuisille kehitettiin vastaavina aikoina mielenterveystoimistoja, joilla oli laitosmaista psykiatrista sairaalahoitoa läheisempi suhde yhteisöihin ja sosiaalipoliittisiin toimiin. (Metteri 2011, 16–21.)

Toiminta on alkanut soveltamalla erityisesti Yhdysvalloista saatua mallia, jonne maailmansodat olivat pakolaisuuden kautta luoneet Keski-Euroopasta lähteiden psykologien, psykiatrien keskittymän. (Taskinen 1980, 35.) Silti perheneuvoloiden olemus on alkuvaiheista saakka kiinnittynyt suhteessa alueiden erityispiirteisiin ja muuhun palvelujärjestelmään. Toimintaa ovat ohjanneet yksittäisten järjestöiden ja kannatusyhdistysten säännöt ja ohjeet, myöhemmin yhtenäiset Sosiaalihuollon ohjesäännöt, kasvatusneuvolalaki sekä sosiaalihuoltolait ja asetukset. Ohjeet ja säädökset ovat joustaneet, antaneet väljyyttä ratkaisuille ja toiminnan painotuksille oman aikansa yhteiskunnallisen toimintaympäristön ja asiakkaiden vaateiden mukaisesti. Perheneuvolatyö on oman tutkimukseni mukaan perustunut aikaisempina vuosikymmeninä ongelmakeskeiseen ja diagnostiseen työhön. Nykykäsitys tukee enemmän ilmiöperusteista tarkastelunäkökulmaa työskentelyn perustana. (Alho 2017, 228).

Tulevaisuuden tavoite on avun saamisen aikaistuminen ja ongelmien ehkäiseminen. Tavoitteeseen ollaan pyrkimässä lisäämällä äitiys-, lasten-, ehkäisy-, sekä perheneuvoloiden yhteistyötä. THL:n (2018) perheneuvolan tehtäviä ja toimintoja määrittelyt julkaisu kertoo, että edellä mainittuun yhteistyöhön pyritään siten, että kootaan lapsille ja perheille suunnatut hyvinvointia, terveyttä, kasvua ja kehitystä edistävät sekä varhaisen tuen ja hoidon palvelut maakuntien alueilla yhteen sovitetuiksi kokonaisuuksiksi. (Bildjuschkin 2018, 3.) Lisäarvo syntyy moniammatillisen asiantuntijatyön kulttuurista. Konsultaatio muiden perhekeskustoimijoiden tukena tuottaa lisäarvoa kokonaisuuteen. (Bildjuschkin 2018, 8.)

Toiminnassa on tunnistettavissa monia mielenkiintoisia ”rajankäyntiin” liittyviä kysymyksiä. Rajatyön käsite on monitulkintainen (Pärnä

2012, 40). Perheneuvoloissa rajapinnoilla liikutaan ammattikuntien ja eriytyneiden erityisasiantuntijuuksien välillä. Tämä tarkoittaa sosiaalisen, psykologisen, psykiatrisen ja muun terveydenhuollon sekä lääketieteellisen työn sekä tiedon rajapinnoilla liikkumista (ks. Kiuru 2014a; 2014b, 164–169). Rajapintoja ylitetään työskennellessä eri instituutioiden kanssa yhteistyössä, kuten koulujen ja varhaiskasvatuksen kanssa. Itse työ perheneuvoloissa saattaa olla joko korjaavaa tai ennaltaehkäisevää tai se voi liittyä näiden kahden työotteen väliseen rajankäyntiin tilanteesta riippuen. Työskennellään eri orientaatioiden ja lähestymistapojen rajapinnoilla. Neuvonta ja ohjaustyössä työskennellään ennaltaehkäisevästi ja terapiatyössä toimitaan korjaavasti perheiden lasten ja aikuisten, heidän verkostoidensa kanssa. Asiantuntijuus perheneuvoloissa asemoidaan ilmiö- ja tapauskohtaisesti. Asiakastilanteissa liikutaan lapsuuden ja aikuisten maailmojen välissä ja vanhemmuuden roolien välimaastossa. (Alho 2017, 208–211.) Kasvatusneuvolain aikoina rakennettu kolmen ammattikunnan yhteistyö korostuu tulevaisuuden toimintaa suunniteltaessa. Perheneuvolan interventiot ulottuvat lähipiiriin ja toimijoihin, joiden parissa lapsi arjessaan pääasiassa toimii, kuten kouluihin ja päiväkodeihin.

Perheneuvolat ovat varhaisvaiheissaan ja nykyisin peruspiirteiltään yllättävän samankaltaisia, vaikka ajallista välimatkaa on lähes sata vuotta. Ovatko lasten ja perheiden tuen tarpeet muuttuneet, vai onko perheneuvolatyö jäänyt ikään kuin menneisyytensä vangiksi? Ensin mainittuun kysymykseen voi vastata nykyisten toimintatilastojen valossa: periaatteessa ongelmat näyttävät saman tyyppisiltä kuin aikaisemmin. Viimeisimmän julkaistun tilaston perusteella perheneuvoloissa asioi 32 209 perhettä, mikä on merkittävä lukumäärä. Suurin palvelujen käyttäjäryhmä ovat lapset, joita oli 66 %, perheitä 22 % asiakkaista. Lasten pääasiallisina tulosyinä olivat sopeutumisongelmat, käytös- ja tunne-elämän vaikeudet ja oppiseen sekä kehitykseen liittyvät häiriöt (THL 2012, 4). Toiseksi mainitusta oletuksesta ei myöskään ole kyse, sillä toiminnan kehittäminen oli erikoistumiskoulutuksen aikoina, osaamisen ja kehittämisen ohella koulutuksen keskiössä. Pysähtyneisyyttä ei voi kasvatus- ja perheneuvolatoiminnan historiasta tunnistaa, vaikka jossain mielessä uusi sosiaalihuollon sukupolvi voi pitää sitä kaikuina menneisyydestä. Silti jälleen on nostettu esille sosiaalityön perusidea lasten ja perheiden suhdeperus-

taisesta ja monitoimijaisesta lähestymistavasta. (Alho, Vuolukka, Rasa, 2018.) Se on tavoitteena lastensuojelun ja perhesosiaalityön nykykeskusteluissakin (mm. Alatalo 2019).

Perheneuvolan toiminnan kohde näyttäisi olevan alkuaikojen kaltainen, vaikka lapsipolitiikka on muotoutunut lapsen toimijuutta ja osallisuutta sekä oikeuksia korostavaksi lapsen edun politiikaksi. Perhekasvatus, lapsen terveys ja kehitys ja näiden tutkiminen sekä tuen määrittely näyttävät olevan edelleen ajattelun ydintä. Uusi laki korostaa entistä enemmän erityistilanteiden vaatimaa osaamista, kuten erilaisten perheiden kohtaamista (uusperheet, maahanmuuttajat, yksinhuoltajat jne.), kriisitilanteissa sekä vanhempien erotilanteissa. Tässä mielessä laki ei lähde erityistason perheneuvonnasta (perheneuvolat) ja perustason perheneuvonta (sosiaalityö) määrittelyistä liikkeelle, kuten edellinen sosiaalihuoltolaki (701/1982), eikä jaottelusta perhekasvatukseen, perhevalmennukseen ja perheterapiaan (Taskinen 1982, 26–41). Nyt korostetaan eri toimijoiden yhteistyötä tai yhteistä työtä. Ajantasainen sosiaalihuoltolaki kuitenkin korostaa, että perheiden tarvitsemaa kasvatus- ja perheneuvolan tukea tulisi kehittää erityisesti peruspalveluissa. Tärkeät periaatteet, kuten vapaaehtoisuus, luottamus ja palvelun maksuttomuus tulisi jatkossakin pitää palvelun kulmakivinä.

Tietoisuus perheneuvoloitten tehtävistä, työn luonteesta, toimintamallin historiallisesta kehityksestä sekä siihen sisältyvistä lainsäädännön muutoksista ovat tietoa, jota välttämättä tarvitaan sosiaalityön opetuksessa sekä tutkimuksessa. Tulevaisuuden sosiaalityöntekijät kykenevät asettamaan lapsiperhesosiaalityössä itsensä ja osaamisensa auttamistyön kentälle. Erikoistuminen ja ymmärrys eivät ole sinänsä asiantuntijuuden itseisarvoja, vaan ne heijastavat haastavia lapsiperhesosiaalityön käytännön tarpeita sosiaalityötä ja sen tutkimusta kohtaan.

Kirjallisuus

Alatalo, Marjo (2019) Suhdeperustaisen tiedonmuodostuksen jännitteet avo-
huollon sosiaalityössä. Heikki Waris-Instituutin tutkimuksia 3. [http://www.socca.fi/files/8356/Suhdeperustaisen_tiedonmuodostuksen_jannitteet_las-
tensuojelun_avo-
huollon_sosiaalityossa_Marjo_Alatalo_2019.pdf](http://www.socca.fi/files/8356/Suhdeperustaisen_tiedonmuodostuksen_jannitteet_las-
tensuojelun_avo-
huollon_sosiaalityossa_Marjo_Alatalo_2019.pdf). Luettu 1.12.2019.

- Alho, Sirkka (2017) Perheiden tukena. Tutkimus kasvatusta ja perheneuvolasta ja kollektiivisesta identiteetistä asiantuntijoiden tulkitsemina. Akateeminen väitöskirja. Itä-Suomen yliopisto.
- Alho, Sirkka & Rasa, Marjukka & Vuolukka, Kaisa (2018) Perheterapian ja sosiaalityön yhteiset juuret sekä suhdeperustaisen lastensuojelutyön kehittäminen. Teoksessa Päivi Petrelius & Pia Eriksson (toim.) Uudistuva lastensuojelu. THL. Työpaperi 32, 86–92. http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/137112/URN_ISBN_978-952-343-208-6.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Luettu 1.12.2019
- Arnkil, Tom Erik & Heino, Tarja (2014) Pirulliset ongelmat opettavat. Teoksessa: Riitta, Haverinen & Marjo, Kuronen & Tarja, Pösö (toim.) Sosiaalihuollon tila ja tulevaisuus. Vantaa: Vastapaino, 283–300.
- Bildjuschin, Katariina (2018) Kasvatus- ja perheneuvonta – työnsisältöjen, työtehtävien, tavoitteiden ja työmenetelmien määrittely. THL, Työpaperi 20.
- Heino, Tarja (2014) Lastensuojelun pirullinen tehtävä. Teoksessa Johanna Lammi-Taskula & Sakari Karvonen (toim.) Lapsiperheiden hyvinvointi 2014. Terveystieteiden tutkimuskeskuksen tutkimusraportti. Tampere: Juvenes Print – Suomen yliopistopaino Oy, 286–308.
- Hämäläinen, Juha (2007) Lastensuojelun kehityslinjoja. Tutkimus Suomen lastensuojelun aatepohjasta ja oppihistoriasta. Kuopio: Snellman-instituutin A-sarja 22.
- Kalela, Jorma (2002) Historiantutkimus ja historia. Helsinki: Gaudeamus.
- Kasvatus- ja perheneuvolatoiminta 2012. THL. Tilastoraportti 31/2013.
- Katajala-Peltomaa, Sari & Vuolanto, Ville (2001) Tulkinnan kerrokset – tutkimuskohteena antiikin ja keskiajan perhe. Teoksessa Sari Autio, Sari Katajala & Ville Vuolanto (toim.) Historioitsijan arki ja tutkimuksen prosessi. Tampere: Vastapaino, 39–47.
- Kiuru, Kaisa-Elina & Metteri, Anna (2014a) Lastensuojelun ja nuorisopsykiatrian yhteisasiakkuus potilaskertomusaineistossa. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 51(3) 146–160.
- Kiuru, Kaisa-Elina & Metteri, Anna (2014b) Miten lastensuojelun ja nuorisopsykiatrian välinen raja rakentuu palvelujärjestelmässä? Teoksessa Anneli Pohjola, Merja Laitinen & Marjaana, Seppälä (toim.) Rakenteellinen sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2014. Painettu EU:ssa: UNIpress, 162–188.
- Laitakari, Aatto Verner (1919) Heikkokykyiset ja tylsämieliset lapset. Niiden kasvatusta ja apukoulu. Porvoo: WSOY.
- Layder, Derek (1993) New Strategies in Social Research. An Introduction and Guide. Cambridge: Polity Press.
- Linna, Pirkko (1988) Psykiatris-yhteiskunnallisesta työstä kasvatusta ja perheneu-

- vonnaksi. Kasvatus – ja perheneuvolan asemasta ja tehtävistä suomalaisessa yhteiskunnassa. Suomen Kasvatus- ja Perheneuvolain Liiton tutkimus osa I-II. Helsinki: Kampin Valtimo.
- Metteri, Anna (2011) Komplekseja ja katkoksia – Psykiatrian hajaantuminen suomalaiseseen sosiaalihuoltoon. Teoksessa Ilpo Helen, Pertti Hämäläinen & Anna Metteri (toim.) Reformin pirstaleet. Mielenterveyspolitiikka hyvinvointivaltion jälkeen. Tampere: Vastapaino, 11–70.
- Moilanen, Johanna (2015) Tutkimus lastensuojelun tukihenkilötoiminnan muutoksista. relationaalinen näkökulma. Akateeminen väitöskirja. Jyväskylän yliopisto.
- Niiranen, Vuokko (1988) Kasvatus- ja perheneuvolatoiminnan reunaehtoja. Teoksessa Marja-Liisa Dunder (toim.) Kasvatus- ja perheneuvolan asema ja tehtävät. Helsinki: VAPK Kampin VALTIMO, 97–128.
- Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva (1987) Suomen lastensuojelun historia. Lastensuojelun Keskusliitto. Kouvola: Kouvolan Kirjapaino.
- Pärnä, Katariina (2012) Kehittävä moniammatillinen yhteistyö prosessina. Lapsiperheiden varhaisen tukemisen mahdollisuudet. Akateeminen väitöskirja. Turun yliopisto.
- Ruonavaara, Hannu (2006) Historian polut ja teorian kartta – eli miten tutkia tapahtumaketjuja sosiologisesti? Teoksessa Juho Saari (toim.) Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen. Helsinki: Gaudeamus, 34–63.
- Salmi, Minna & Huttunen, Jouko & Yli-Pietilä, Päivi (1996) Lapset ja lama. Raportteja 197. Helsinki: Stakes.
- Satka, Mirja (1994) Sosiaalinen työ – peräänkatsojämiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan kirjallisuus, Sarja Sosiaalipolitiikka, sosiaaliturva 1. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan Keskusliitto, 261–339.
- Taskinen, Sirpa (1980) Kasvatusneuvoloiden perheneuvontaprojekti. Sosiaalihallituksen julkaisuja 2. Valtion painatuskeskus.
- Taskinen, Sirpa (1982) Perheneuvonta ja sen kehittäminen kasvatusneuvoloissa. Helsinki: Painorengas Oy.
- Taskinen, Sirpa (1987) Kasvatus- ja perheneuvoloiden geneettis-historiallinen selvitys. Sosiaalihallituksen raporttisarja 10. Helsinki: Sosiaalihallitus.
- Taskinen, Sirpa (2012) Lastensuojelulain soveltaminen. Helsinki: Sanoma-Pro Oy.
- Taskinen, Sirpa & Kauppinen, Sari (1998) Kasvatus- ja perheneuvonta 1997. Stakes. Tilastoraportti 12.
- Taskinen, Sirpa & Virkkala, Riitta (1981) Kasvatusneuvoloiden laki kymmenen vuotta. Sosiaalihallituksen teematiedote 6.

THL. Tilastoraportti 31/2013. Kasvatus- ja perheneuvolatoiminta 2012.
Vartiainen, Pirkko & Ollila, Seija & Raisio, Harri & Lindell, Juha (2013) Joh-
tajana kaaoksen reunalla. Kuinka selviytyä pirullisista ongelmista? Tallinna:
Gaudeamus Raamatutrykikoja OY.

Aineistokirjallisuus

Lainsäädäntö ja niiden valmistelu

HE 1981 vp. n:o 102. <https://www.eduskunta.fi/pdf/HE/HE102-1981.pdf>.
Luettu 2.6.2019.
HE 1970 vp n:o 163. <https://www.eduskunta.fi/pdf/HE/HE163-1970.pdf>.
Luettu 1.6.2019.
Sosiaalhallitus. Kasvatusneuvolan komiteanmietintö, A 1967:1
Sosiaalhallitus. Kasvatusneuvolalaki (568/1971)
SoVM 1982 vp. n:o 14
STM. Sosiaalihuoltolaki (710/1982)
STM. Sosiaalihuoltoasetus (607/1983)
STM. Sosiaalihuoltolaki (1301/2014)

Historiikit

Hyssälä, Kaisa (toim.) (1989) Rakkaudesta lapseen. Turun kaupungin kasva-
tus- ja perheneuvolatoimintaa vuosina 1939–1989. Turun kaupungin kas-
vatus- ja perheneuvola 50-vuotta. Kustannuspaikka (tuntematon): kustan-
taja (tuntematon).
Kasvatus- ja perheneuvonta Tampereella 1943-1992. Tampereen kaupungin jul-
kaisuja.
Koulutusta 20 vuotta Keski-Suomessa (1992). Keski-Suomen perheneuvolan
kuntainliitto. Koulutusjulkaisu 1.
Malinen, Antti (2012) Lapsen asialla aikuisten maailmassa. Jyväskylän perhe-
neuvolan maakunnallinen historia 1952–2012. Helsinki: Edita Prima Oy.
Punnala, Eila (toim.) (2018) Kasvatus- ja perheneuvolan Sosiaalityöntekijät ry.
historiikki 1968–2018. [https://www.talentia.fi/kapene/wp-content/uplo-
ads/sites/22/2018/11/Kirjoitettu-Historiikki_18-1.pdf](https://www.talentia.fi/kapene/wp-content/uploads/sites/22/2018/11/Kirjoitettu-Historiikki_18-1.pdf). Luettu 13.11.2019.

III OSA: Ammattikäytäntöjen historiat

Paula Salenius, Antti Malinen & Pirjo Markkola

Kirjavista käytännöistä kohti yhdenmukaista perhehoitoa. Vuoden 1936 lastensuojelulaki ja sen soveltaminen

Johdanto

Perhehoidolla on ollut merkittävä rooli 1900-luvun lastensuojelussa. Tarkastelemme tässä artikkelissamme perhehoitoa huostaan otettujen lasten sijoitusmuotona Suomen ensimmäisen lastensuojelulain (1936/52) voimassaoloaikana. Artikkelimme tarkoituksena on kuvata lastensuojelun kehitystä yleisen sosiaalipoliittisen kehityksen kontekstissa. Lisäksi artikkeli tuottaa ymmärrystä siitä, miten lainsäädäntöön tehdyt uudistukset eivät yksin riitä takaamaan lapsen edun toteutumista, jollei niitä pystytä toteuttamaan käytännön tasolla.

Lasten perhesijoituksia ja sijoitusperheitä koskeva lainsäädäntö perustui vuonna 1937 voimaan tulleeseen lastensuojelulakiin, joka oli voimassa lähes 40 vuotta, aina vuoden 1983 lastensuojelulakiin asti. Tuona aikana käsitys lapsen huollosta ja tarpeista muuttui. Jo köyhäinlaitolaisissa

(1922/145) oli kotiaivustusten ohella painotettu lasten sijoittamista yksityisiin perheisiin, mutta ensimmäinen lastensuojelulaki ei kuitenkaan suoranaisesti tähdentänyt lasten perhesijoituksen ensisijaisuutta muihin sijoitusmuotoihin nähden. Käytännössä vuosien 1937–1983 välisenä aikana perhehoito kuitenkin oli yleisin huostaan otettujen lasten sijoitusmuoto. Tutkimusajanjaksolla sosiaaliministeriön lastensuojelutoimisto ja heinäkuun alusta 1968 alkaen sosiaalihallitus ja sen perheasiainosasto olivat ylimpiä lastensuojelun ohjauksesta ja valvonnasta vastuussa olevia viranomaisia. Kuntien ammatilliset resurssit poikkesivat toisistaan, ja paikallisille huolto- ja sosiaalilautakunnille jäi paljon harkintavaltaa lastensuojelun toteuttamisessa ja valvonnassa.

Vuoden 1936 lastensuojelulakia ja -asetusta uudistettiin vaihteittain yksittäisiä pykäläiä muuttamalla. Lastensuojelulainsäädännön perustavanlaatuiset linjaukset muuttuivat hitaasti: Suomen ensimmäinen lastensuojelulaki korosti vahvan puuttumisen keinon, huostaanoton, merkitystä ja kasvatuksen ideologiaa. Jos lastensuojelun historiasta halutaan löytää selkeästi hahmottuvia avainkäännteitä, sellaisina voidaan pitää vuosien 1936 ja 1983 lastensuojelulakeja. Kun ensimmäinen laki laajensi yhteiskunnan mahdollisuutta puuttua turvattomien lasten asemaan, vuonna 1984 voimaan tullut, järjestyksessä toinen lastensuojelulaki korosti keskeisenä periaatteenaan lapsen edun ja oikeuksien temaa, jonka tuli ohjata lapsuuden ongelmiin puuttumista.

Lastensuojelun tehtävänä on taata lapsille turvallinen kasvuympäristö, jos oma koti ei siinä onnistu. Tästä huolimatta myös lastensuojelu on toisinaan epäonnistunut tehtävässään. Lasten sijaishuollon epäkohtia on eri maissa selvitetty 1990-luvulta lähtien, ja esimerkiksi Ruotsissa on raportoitu lasten sijaishuollossa kokemaa kaltoinkohtelua ja väkivaltaa (SOU 2011:61). Suomessa sosiaali- ja terveysministeriö käynnisti vastaavan selvitystyön 2010-luvun alussa. Keväällä 2016 julkaistiin sosiaali- ja terveysministeriön tilaama ja rahoittama Lastensuojelun menneisyys -hankkeen selvitys, joka käsitteli sijaishuollossa tapahtunutta kaltoinkohtelua vuosien 1937–1983 välisellä ajalla (Hytönen ym. 2016). Hankkeen tekemät laajat haastattelut toivat esiin epäkohtia ja kaltoinkohtelua kaikissa lastensuojelun sijoitusmuodoissa. Selvitystyön yksi tulos oli, että erityisesti perhehoidossa lapsena sijoitettuna olleet haastateltavat kertoivat yllättävän paljon sijoituksensa aikaisista kaltoinkohtelun eri muodoista.

Tutkimusasetelma ja tutkimusaineisto

Artikkelimme tutkimuskysymys on, kuinka vuoden 1936 lastensuojelulain perhehoitoa koskevat säädökset ja lakiin tehdyt muutokset toteutuivat käytännön lastensuojelutyössä. Vastaamme kysymykseen perehtymällä lain voimassaoloaikana käytyyn viranomaiskeskusteluun. Lisäksi luemme lastensuojelualan ammattilehtien kirjoittelua sijaiskotihoidosta ja käymme läpi lain voimassaoloaikana tehtyjä lastensuojelua koskevia opinnäytetöitä. Lastensuojelulainsäädäntöön tehtyjen muutosten rinnalla yleiset sosiaalipoliittiset uudistukset ja etenkin lapsen ja perheiden sosiaaliturvan parannukset ja huomion kiinnittäminen lasten terveydenhoitoon vaikuttivat myös sijoitettujen lasten kuten muidenkin lasten asemaan.

Asemoimme artikkelimme osaksi laajempaa lastensuojelun ja sosiaalityön historiaa (mm. Piirainen 1974; Pulma 1987; Jaakkola ym. 1994; Satka 1995; Hämäläinen 2007). Tarkastelemme perhehoidon järjestelyn ja valvonnan historiaa, jossa avainkäänneet hahmottuvat lähinnä lainsäädännön ja ylätasoinen normien tasolla. Käytännön työssä käänneet ovat hitaampia ja loivempia. Paikallistasolla perhehoidon järjestely ei pohjautunut ainoastaan lakiin ja asetuksiin, vaan myös paikallisiin tapoihin ja kirjoittamattomiin sääntöihin. Erot lainsäätäjän tavoitteiden (law in books) ja toteutuneiden hallintokäytäntöjen (law in action) välillä (Aerschot 1996) kasvoivat usein suuriksi. Ylimmät viranomaiset olivat kuitenkin usein tietoisia tilanteesta ja pyrkivät siihen puuttumaan.

Lähestymistapaamme voi pitää hallintohistoriallisesti virittyneenä. Olemme kiinnostuneita tavoista, joilla paikallistason lastensuojelutyötä pyrittiin ohjaamaan. Aiemmin muun muassa Mirja Satka on väitöskirjassaan (1995) analysoinut dokumenttien ja käsikirjojen merkitystä sosiaalityön käytäntöjen ohjaajana ja itseymmärryksen luojana. Tutkittavalla ajanjaksolla lastensuojelun käytäntöjä pyrittiin yhdenmukaistamaan hyödyntämällä sekä vanhoja että uusia hallitsemisen tekniikoita, joita tarkastelemme artikkelin alaluvuissa. Näitä ovat olleet muun muassa perhehoidon paikallistason valvonta, sopimuksellisuuden vahvistaminen (hoitosopimukset: luotiin pelisäännöt hoidolle, vastuut ja oikeudet), standardisointi (mm. kiertokirjeet, joilla pyritään saattamaan paikallistason käytännöt yhdenmukaisiksi) ja normittaminen (määritellään esim.

sosiaalityöntekijöiden asiakkaiden enimmäismäärät). Myös tiedon tuottaminen ja tutkimus (tiedonkeruu) näyttäytyvät lastensuojelun hallintotekniikoina. Nämä edelleen käytössä olevat tekniikat institutionalisoituivat lastensuojelutyön ohjaamisen välineiksi. Sosiaalityön muutosten ja jatkuvuuksien tarkastelussa ja selittämisessä huomiota onkin tarpeellista kohdistaa selkeiden avainkäännteiden rinnalla myös hallinnon ja hallitsemisen muutosta leimaaviin pitempikestoisiin prosesseihin.

Tutkimuksen aineistona ovat lastensuojelulakien (1936/52 ja 1983/683) ja asetuksen (1936/203) ohella lastensuojelun viranomaispäätökset, aikalaiskirjoitukset ja perhesijoituksista tehty tutkimus. Lisäksi käytämme *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983* raporttia (Hytönen ym. 2016), jonka laatimiseen olemme itsekin osallistuneet. Tutkimusaineiston olemme valinneet niin, että se monipuolisuudellaan pyrkii osoittamaan lastensuojelulain ja siihen tehtyjen muutosten rinnalla olleen runsaasti muuta perhesijoituksiin liittyvää tutkimustietoa ja aikalaiskeskustelua. Tutkimukset ja aikalaiskirjoitukset myös osoittavat, että ylimmän lainsäädännön ja lastensuojelun paikallisen toteuttamisen välillä olevat riskit on huomioitu jo vuoden 1936 lastensuojelulain voimassaoloaikana.

Lastensuojelu eriytyy ja laajenee

Suomessa kiisteltiin pitkään erillisen lastensuojelulain tarpeellisuudesta. Varsinkin 1920- ja 1930-luvuilla olivat vastakkain köyhäinhoitolainsäädäntöön kytkeytyvän lastensuojelun ja erilliseen lastensuojelulakiin perustuvan sosiaalipolitiikan kannattajat. (Pulma 1987, 149–155.) Kiista tuli tavallaan päätökseen, kun lastensuojelulaki astui voimaan vuonna 1937. Se oli osa niin sanottuja huoltolakeja, joissa tanskalainen sosiaalilainsäädäntö toimi keskeisenä esikuvana. Lastensuojelulaki (1936/52), köyhäinhoitolaki (1922/145), laki kunnallisesta huoltolautakunnasta (1936/51), irtolaislaki (1936/57) ja alkoholistolaki (1936/60) muodostivat kokonaisuuden, joita on sanottu sosiaalihuollon peruslaeiksi (Piirainen 1974, 150–151). Useissa Euroopan maissa säädettiin lastensuojelulakeja 1900-luvun vaihteen molemmin puolin. Suomen selvästi myöhäisempi lastensuojelulaki oli tärkeä uudistus, jota oli pyritty saamaan aikaiseksi jo lähes

40 vuoden ajan. Erillisen lastensuojelulain tarpeellisuudesta keskusteltiin, mutta riittävää yksimielisyyttä ei saavutettu vuosikausiin, vaikka lastensuojelu nousi tärkeäksi sosiaalipolitiikan alaksi.

Ennen lastensuojelulain säätämistä lastensuojelutoiminta perustui ennen kaikkea vaivahoitoa ja köyhäinhoitoa sääteleviin lakeihin ja aseuksiin sekä rikoslakiin. Sisällissodan jälkeen säädettiin myös laki aviottomista lapsista (1922) ja ottolapsista (1925) helpottamaan lasten perhe-sijoituksia. Ottolapsilaki säädettiin alkuaan väliaikaiseksi luottaen siihen, että vuonna 1921 valmistunut ehdotus uudeksi lastensuojelulaiksi olisi tullut eduskunnan käsiteltäväksi. Lastensuojelulaki tuli eduskunnan käsittelyyn vasta talouslaman jälkeen vuonna 1934. (Mikkola 1982, 8.) Erillisen lain kannattajat perustelivat sitä tarpeella yhtenäistää ja tehostaa lastensuojelua sen kaikilla tasoilla ja eriyttää ala omaksi sosiaalisen työn alakseen irti köyhäinhoidosta ja kriminaalipolitiikasta. Lastensuojelu haluttiin nähdä ennen kaikkea kasvatuksellisenä työnä. Lain säätämistä olivat hidastaneet eduskunnan jatkuvat hajottamiset 1900-luvun alussa, lastensuojelualan tärkeimpien vaikuttajien keskinäiset ristiriidat ja taloudelliset syyt. Lain pelättiin lisäävän liiaksi kuntien ja valtion hallinnollisia kuluja, ja lastensuojelun kehittämistä pidettiin mahdollisena myös ilman erityistä lainsäädäntöä. Erillisen lain puute ei sinänsä estänytään lastensuojelun kenttää laajentumasta: uusia lastenkoteja ja kasvatuslaitoksia perustettiin ja monet järjestöt ryhtyivät toimimaan alalla aktiivisesti 1910- ja 1920-luvulla. (Hämäläinen 2007; Pulma 1987, 160 ja passim.; Urponen 1994, 196–197.)

Vuoden 1936 lastensuojelulaki ei kuitenkaan täysin tyydyttänyt sitä ajaneita lastensuojelutahoja. Kriitikoiden mukaan laki ei riittävästi velvoittanut kuntia ennaltaehkäisevään lastensuojelutyöhön eikä lastensuojelua eriytetty riittävästi muista sosiaalihuollon toimialoista. Joka tapauksessa laki määritteli lastensuojelun peruseriaatteen. Aiemmin köyhäinhoitolaki oli velvoittanut kuntia huolehtimaan lasten elatuksesta, nyt lastensuojelulaki velvoitti niitä kantamaan vastuuta myös lasten kasvatuksesta. Kuntien tuli huolehtia lasten ja nuorten ”yhteiskunnallisesta suojelusta ja huollosta”, ja valtion tuli sekä valvoa että ohjata kuntien toimintaa. Lain mukaan lapsi tuli ottaa suojelutoimenpiteiden piiriin, jos a) hän jäi orvoksi, b) hänellä oli sairauksia tai mielenterveydellisiä ongelmia, jotka edellyttivät erityistä hoitoa, c) vanhemmat laiminlöivät

lapsen tarpeellisen hoidon ja kasvatuksen oman sairautensa, alkoholin käytön, ”ymmärtämättömyyden” tai muun syyn vuoksi, d) lasta pahoinpideltiin kodissaan tai hänen henkensä, terveytensä tai ”siveytensä” oli muusta syystä uhattuna kotona tai e) jos hän laiminlöi oppivelvollisuuttaan tai käyttäytyi koulussa huonosti tai jos hän toimi lapsille soveltumattomissa ansiotoimissa. Lastensuojeluasetus edellytti lisäksi, että seurantaan tuli ottaa myös ne lapset ja nuoret, jotka olivat suorittaneet rikoksia tai elivät irtolaisina tai kerjäten. (Lastensuojelulaki 1936/52; Lastensuojeluasetus 1936/203; Paavilainen 2012, 71–82.) Vuoden 1936 lastensuojelulaki asetti lastensuojelutoiminnan avainasemaan huoltolautakunnan, jonka tuli kunnassa vastata lastensuojelun hallinnosta ja toimenpiteistä. Lautakunta sai käyttöönsä asteittain koventuvien keinojen valikoiman.

Huomio sijaishoidon laatuun: sijoitusmuodon ja -perheen valinnan merkitys

Lastensuojelulaki mahdollisti turvattomien ja pahantapaisten lasten huostaanoton ja sen jälkeen sekä perhe- että laitossijoituksen. Käytännön työstä vastasivat suuremmissa kaupungeissa ja maalaiskunnissa sosiaali- ja huoltolautakunnat ja pienemmissä kunnissa kunnallislautakunta. Lapsen tarpeiden rinnalla lautakuntien oli selvitettävä, löytyikö lapselle perhehoitoon soveltuva sijoitusperhe. Lastensuojeluasetuksen 16 §:n 2 momentissa painotettiin sijoituksen pysyvyyttä: ”Lasta tai nuorta henkilöä yksityiskotihoitoon sijoitettaessa on otettava huomioon, että hänelle varataan, mikäli mahdollista, hoito samassa kodissa koko huoltoajaksi.”

Uusi lainsäädäntö salli julkisen huoltotoimen rinnalla kansalaisjärjestöjen osallistumisen lastensuojeluun. Lastensuojeluasetuksessa todettiin, että lapsen tai nuoren henkilön sijoittamisesta kodin ulkopuolelle saattoivat huolehtia myös lastensuojelutyössä toimivat yhdistykset, jotka sosiaaliministeriö oli välittäjiksi hyväksynyt. Tällainen oli erityisesti Pelastakaa Lapset ry (aiemmin Koteja Kodittomille Lapsille -yhdistys, perustettu 1922). Pelastakaa Lapset ry:n kantana ainakin 1950-luvulla oli, että kaupunkilaislapset oli parempi sijoittaa maaseudulle. Tätä perusteltiin muun muassa maaseudun rauhallisella ja työteliällä ilmapiirillä. Lisäksi maalla ei ollut yhtä paljon tarjolla huvi- tai muita tilaisuuksia, jotka houkutteli-

vat huonoihin elämäntapoihin. (Kukkonen 1952, 11; Kauppi & Rautanen 1997, 27–28; Pulma 1987, 163.) 1970-luvulle tultaessa järjestö keskittyi pääosin adoptiosijoituksiin. (Sijaiskotitoiminta 1972, 16.)

Lastensuojelulain mukaan yksityiskotien piti olla turvallisia terveydellisesti ja kykeneviä antamaan lapselle hänen tarvitsemansa hoito ja kasvatust. Perhehoitoon soveltuvien sijoitusperheiden valinnassa oli siis huomioitava terveydelliset tekijät, eli lasta ei lastensuojeluasetuksen 16 §:n mukaan saanut sijoittaa kotiin, jossa hän joutui alttiiksi tartunnanvaaralle. (Hytönen ym. 2016, 31.) Pykälässä todettiin lisäksi, että lapsi tuli sijoittaa sellaiseen kotiin, jonka ”huoltolautakunta on havainnut kykeneväksi antamaan hänelle hänen taipumuksiensa, luonteensa ja voimiensa mukaiselle kehitykselle sopivan hoidon ja kasvatuksen.” Sijoituslapsen huoltoa ja kasvatusta koskevat vaatimukset nousivat esille myös sosiaaliministeriön vahvistamissa huoltosopimus-malleissa.

Käytännössä sijoitusperheiden valintaa määrittivät myös tarjontaan liittyvät tekijät. Vuonna 1979 noin puolet kaupunkikunnista ja 20 prosenttia maalaiskunnista ilmoitti sijaishuoltopaikkoja olevan riittämättömästi. Erityisen ongelmallista oli löytää sijoitusperhettä erityistä hoitoa ja kasvatusta tarvitsevalle lapselle ja ennen kaikkea murrosikäiselle. (Ihalainen 1979, 30–31; Bardy 1981, 813.) Koska asutuskeskusten asuntopula kavensi entisestään perhehoitopaikkojen tarjontaa, lapset sijoitettiin usein jopa satojen kilometrien päähän entisistä asuinseuduistaan. Tämä rajasi koulutusmahdollisuuksia ja haittasi lapsen ja hänen biologisten vanhempiensa yhteydenpitoa.

Sopimuksellisuus ja hoidon kriteerien määrittely

Uuden lain myötä lastensuojelussa vahvistui sopimuksellisuuden periaate. Sijoitettujen lasten hoitajien toimintaa sitoivat yksityis- ja perheoikeudellisten oikeuksien ja velvoitteiden lisäksi sopimukset, joissa määritettiin heidän hoito- ja kasvatusvelvollisuuksiaan (lastensuojelulain 20 §:n 2 momentti). Sijoituksen alkaessa sosiaalilautakunnan ja hoitajan välillä tehtiin kirjallinen huoltosopimus, jonka ajatuksena oli turvata lapsen asema uudessa kodissa ja toimia oikeudellisena ohjeena työlle, jota hoitaja suoritti kasvattaessaan vieraan lasta. Lastensuojeluasetuksen

(1936/203) 15 §:ssä puolestaan säädettiin, että sopimus oli allekirjoitettava sosiaaliministeriön vahvistaman kaavan mukaisesti.

Huostaanottoon pohjautuvassa perhehoidossa lapsen kasvatusta- ja hoito-oikeus sekä muun muassa kuritusvalta siirtyi hoitajalle. Omaisuuden hoito jäi sen sijaan sosiaalilautakunnalle, kuten myös lapsen tai nuoren henkilön edustaminen tämän henkilökohtaisissa asioissa. (Kukkonen 1952, 23; Andresen ym. 2011, 123–125.) Vapaaehtoisuuteen pohjautuvissa kasvatiksi sijoituksissa vastaavanlaista virallista kasvatusta- ja hoito-oikeuden siirtoa ei tapahtunut.

Huoltosopimuksessa määriteltiin melko yksityiskohtaisesti sijoitetun lapsen arkisen elämän järjestäminen, muun muassa hänelle annettavan ravinnon, vaatetuksen ja koulutuksen laatu sekä hänen kohtelunsa. Sopimuksessa konkretisoitiin toisin sanoen sijaishoidon kriteerit. Esimerkiksi huoltosopimuksen kohdassa 3 annettiin ohjeita sijoitetun lapsen kurittamisesta. Mikäli lapsi osoitti tottelemattomuutta ja huonoja tapoja, oli huoltajan ensisijaisesti pyrittävä ojentamaan häntä neuvoilla tai nuhteilla. Jos niistä ei ollut apua, oli ainoastaan vakavissa tapauksissa, mikäli siis muut kasvatukseen olivat osoittautuneet tehottomiksi, isällisen, hillityn kurituksen antaminen sallittua. Tällöinkään ei huoltaja saanut missään tapauksessa kiivastua tai käyttää sopimattomia sanoja. Lisäksi erityisesti määriteltiin, että ainoastaan nainen saattoi kurittaa tyttöä. (Hytönen ym. 2016, 32; Lastensuojelulomake 4, 1040/48.)

Vuosien kuluessa sijoituskotien arviointikriteerien määrittelyä tarkennettiin. Sosiaaliministeriön kiertokirjeessä vuodelta 1955 määriteltiin vielä, että perhehoidon tuli tarjota mahdollisimman kodinluontoinen, perheenomainen ja lapsen luonnetta ja kasvatustarpeita vastaava kasvuympäristö siksi ajaksi, jonka hän oli kodin ulkopuolella annettavan hoidon ja kasvatuksen tarpeessa. (Sosiaaliministeriön kiertokirje Hvo 3/1955; ks. Tapaninen 1961, 19.) Myöhemmin valinnassa nähtiin tarpeelliseksi kiinnittää huomiota sijaisvanhempien ikään, taloudelliseen asemaan, ammattiin, asunto-oloihin sekä omien lasten lukumäärään ja ikään. Oli pyrittävä löytämään sijaisvanhempien motiivi hakea sijoitettavaa lasta. (Hytönen ym. 2016, 31; Lastensuojelutyö Suomessa 1967, 52; Sosiaalihallituksen yleiskirje B9/1976/1v., Perhehoidon uusitut lomakkeet.) Sijaishoidon laatua pyrittiin parantamaan myös kouluttamalla kasvatustarpeita, joille järjestettiin yhteisiä neuvottelupäiviä jo 1950-luvulla (Maijala 1955, 38.)

Huoltosopimuksessa määriteltiin hoitokorvaus, jonka tarkoituksena oli korvata hoidon aiheuttamat kustannukset. Yksityiskodeille maksettavat hoitokorvaukset olivat melko matalia koko selvityksen kattaman ajanjakson. Yleensä sosiaalilautakunta maksoi lapsen sijoitusperheelle korvauksen lapsen aiheuttamista kustannuksista. Hoitokustannuksiin luettiin kuuluviksi lapsen elatus-, hoito- sekä mahdolliset sairaanhoito- ja koulukustannukset. Laki ei tarkemmin rajoittanut maksun suuruutta, mutta periaatteessa se määräytyi paikkakunnan kalleusluokan ja lapsen hoitovaateen mukaan. Sosiaalilautakunta saattoi päättää, että korvauksen hoidosta suorittavat lapsen lakimääräiset elatusvelvolliset. Joissakin tapauksissa korvaus voitiin periä lapsella olevasta tai hänelle hoidon kestäessä tulleesta omaisuudesta. (Hytönen ym. 2016, 56; Tapaninen 1961, 19.)

Vuosina 1975 ja 1977–1980 sosiaalihallitus antoi useita suosituksia hoitokorvausten suuruudesta ja pyrki näin yhdenmukaistamaan ja standardisoimaan paikallisia käytäntöjä. Hoitomaksujen suuruutta määritettäessä voitiin ottaa huomioon lapsen ikä, erityishuollon tarve ja asuinolosuhteet. (Yleiskirjeet No B 48/1975/lv, B 8/1977/pe, B 6/1978/pe, B 14/1979/pe, B 9/1980/pe.)

Hoitomaksujen lisäksi sijoitettujen lasten hoitajille saatettiin maksaa hoitopalkkiota, joka oli verollista tuloa vuodesta 1972 alkaen. Samana vuonna Sosiaalihallitus ilmoitti kantansa, että sosiaalilautakuntien tuli suorittaa sijoituskodeille täydellinen korvaus lapsen aiheuttamista elinkustannuksista. Tämän lisäksi sosiaalihallitus katsoi perhehoidon työksi, josta huoltajien tuli saada palkkio. (Yleiskirje No 34/1972/1v.) Hoitopalkkion suuruus oli hoitomaksun tavoin riippuvainen lapsen iästä ja tämän lisäksi myös erityishoidon tarpeesta. Mikäli lapsen hoito katsottiin erityisen vaativaksi, saattoivat huoltajat anoa korotettua hoitopalkkiota. (Hytönen ym. 2016, 32; Yleiskirje B 14/1979/pe, 2; Oksanen 1978, 29.)

Vuonna 1975 sosiaalihallitus antoi yleiskirjeellään ohjeet erityisten huoltosuunnitelmien teosta, joka tuli laatia huostaanluovutus sopimuksen yhteydessä. Huoltosuunnitelmaan oli merkittävä sijoituspaikan lisäksi kodin ulkopuolisen kasvatuksen tavoitteet ja sisältö niin täsmällisesti kuin mahdollista. Huoltosuunnitelman laatimisessa tuli apuna käyttää mahdollisuuksien mukaan kasvatusneuvoloita ja muita asiantuntijaelimiä ja ohjeiden mukaan suunnitelmaa tuli jatkuvasti tarkistaa huoltotilanteen edetessä muuttuvia tarpeita vastaavaksi. (Hytönen ym.

2016, 32; Yleiskirje B 53/1975/1v.) Yleiskirjeet tarkensivat sopimuksellisuuden periaatteita ja normittivat yhä tiukemmin paikallistason lastensuojelutyötä.

Perhehoidon valvonta ja laadun tarkkailu

Lastensuojelulakiin sisältyi selkeitä määräyksiä perhehoidon valvonnasta. Huoltolautakunnan jäsenen tai muun lautakunnan valtuuttaman henkilön oli vähintään neljästi vuodessa käytävä kodissa tarkastamassa, että lasta kotiin sijoitettaessa tehtyä sopimusta noudatettiin. Valvonta sisältyi jo aiemmin köyhäinhoitoon. Vuoden 1922 köyhäinhoitolain mukaan köyhäinhuoltolautakunnan tuli valvoa, että kyseisen lain nojalla sijoitettujen lasten hoitoa ja kasvatusta ei laiminlyödä. Lisäksi kansakoululaki velvoitti valvomaan perhehoidossa olevien lasten koulunkäyntiä. Huolehtiminen oppivelvollisuuden täyttämistä kuului vuoden 1936 lastensuojelulain mukaan huoltajalle, mutta myös sosiaalilautakunnille. Lisäksi oppivelvollisuuslain mukaan ”kansakoulun johtokunnan on valvottava, että oppivelvollisuus täytetään”. (Hytönen ym. 2016, 81.) Lainsäädännön tasolla valvonta oli siis tarkasti ohjeistettu.

Valvonta vaati resursseja, joita ei aina ollut. Lain edellyttämät neljä vuosittaista valvontakäyntiä sijoitusperheeseen toteutuivat vain erittäin harvoin. Sosiaalivaltuutuksen vuonna 1972 tekemä selvitys toi esille, että tuolloin vain noin 15 prosentissa sijoituksista valvontavelvollisuudet kyettiin täyttämään. (Sijoituskotitoiminta 1972, 19–20; Bardy 1981, 813.) Perhehoitopaikkojen vähäisyys johti osaltaan siihen, että varsinkin asutuskeskusten huostaanotetut lapset jouduttiin sijoittamaan, ja usein haluttiin sijoittaa, melko kauas entiseltä asuinseudultaan ja biologisista vanhemmistaan. Pitkät etäisyydet vaikeuttivat luonnollisesti myös lasten valvontaa, joka oli sijoittavan kunnan vastuulla. Esimerkiksi Helsingissä lapset sijoitettiin tyypillisesti 200–350 kilometrin päähän aiemmasta kodistaan ja elinympäristöstään. Sijoitusten painottumista maaseudulle edistivät perinteiset käsitykset maalaiselämän suotuisasta vaikutuksesta kasvatukseen sekä väljemmät asumisolot ja alhaisemmat elinkustannukset. (Eskola 1978, 65; Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu 41/1967; Hytönen ym. 2016, 81–82.)

Paikallistason lastensuojelukoneisto ei valvonut erityisen aktiivisesti sen enempää laitoksia kuin sijoitusperheitä, ja tätä asiaa moitittiin monissa aikalaispuheenvuoroissa. Yksityiskotien ja laitosten valvonta painottui henkilökunnan tai muiden aikuisten haastatteluihin ja kuuntelemiseen, mitä kritisoitiin. Sijoituskotien valvoja kehoitettiin tarkkailemaan sijoitettujen lasten kehonkieltä ja suhdetta sijoitusperheen vanhempiin. Osa lastensuojelun menneisyshankkeessa haastatelluista näytti tutkijoille omaa sijoitustaan koskevia papereita, joissa oli merkin-
töjä lasten tarkkailusta. Aina lapsen kehonkielen tai lapsen ja aikuisten välisten suhteiden tarkkailu ei kuitenkaan onnistunut, vaan epäkohdat jäivät piiloon. Haastatelussa tuodaankin usein esille valvonnan tehottomuus. Tarkastustilaisuuksiin valmistauduttiin muun muassa siivoamalla poikkeuksellisen huolellisesti tai painostamalla lapset hiljaisiksi. (Hytönen ym. 2016, 82–83.)

Kunnilla oli järjestelyvastuu eli käytännössä päävastuu lastensuojelun ja muun muassa turvattomien lasten sijaishuollon toteuttamisesta, mutta ylimmät viranomaiset (sosiaaliministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö, sosiaalihallitus) kantoivat vastuun lastensuojelulain hengen toteutumisesta. Lasten sijaishuoltoa toteuttavien kuntien toimintaa ohjattiin ja valvottiin erilaisin välinein. Suojeluvalvontaperustein sijoitettujen lasten hoidosta vastasivat yksityiset ja valtion koulukodit. Paikallista lastensuojelutyötä perheissä, lastenkodeissa ja koulukodeissa normittivat lainsäädäntö ja erilaiset asetukset. Toimintaa ohjattiin neuvojen, mutta myös huomautusten avulla, joita annettiin kanteluiden ja valvonnan tuottamien havaintojen pohjalta. Edellisten lisäksi valtio tuki lastensuojelutyötä valtionavun muodossa, jota voitiin hakea erityisesti sijoitettujen lasten sijaishuollon toteuttamiseen ja muun muassa lastenkotien perustamiseen.

Keskeisin lastensuojelutyön poliittisen ohjauksen välineistä oli neuvonta. Sosiaaliministeriö ja sosiaalihallitus käyttivät muun muassa yleiskirjeitä sosiaalilautakuntien lastensuojelutyön ohjaamiseksi ja neuvomiseksi. Tämän lisäksi erilaiset neuvottelupäivät muodostivat keskeisen työmuodon. Myös järjestöt tukivat paikallista lastensuojelutyötä omien julkaisujensa välityksellä (Lapsi ja nuoriso, Huoltaja, Pelastakaa Lapset). Lastensuojelutyön laadukasta toteuttamista käsittelevien artikkeleiden julkaisemisen lisäksi esimerkiksi Lastensuojelun Keskusliitto toteutti use-

ampia tutkimushankkeita, joiden avulla se keräsi tietoa paikallisen lastensuojelutyön haasteista ja alueellisista eroista.

Poliittinen ohjaus ja valvonta olivat kuitenkin ohuita, ja lastensuojelutyön paikalliset erot jäivät suuriksi. Vaikka sosiaaliministeriö ja sosiaalihallitus valvoivat koulukotien toimintaa nimittämällä niihin muun muassa laitosneuvostoja, valvonta jäi usein muodolliseksi. (Sosiaalilaitostutkimus 1972, 18.) Turvattomien lasten sijaishuollossa taloudellisuusnäkökohdat nousivat keskeisiksi, ja kunnat säästivät yleisesti muun muassa perhehoidosta maksettavista hoitokorvauksista. Perhehoidon laatu ei välttämättä korreloinut hoitokorvausten tason kanssa, mutta aikalaiskeskustelussa tuotiin toistuvasti esille, että matalat hoitokorvaukset vähensivät perhehoitoa tarjoavien perheiden määrää ja siten kavensivat lasten sijoituksesta päättävien sosiaalilautakuntien valinnan mahdollisuuksia. Piiritarkastajien raportit toivat esille, että vaikka hoitoa pidettiin tietyissä paikoissa puutteellisena, ei hoitopaikan vaihtoon välttämättä ollut mahdollisuuksia. Kun tähän yhdistyi sijoitusperheiden heikko ja lastensuojelulain määräykset ohittava valvonta, sijoitettujen lasten hyvinvointi jäi pääosin heitä huoltavien aikuisten hyväntahtoisuuden varaan.

Sosiaalihallitus normitti ensimmäisen kerran lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden asiakasmääriä yleiskirjeessään vuonna 1974. Normien mukaan yhdellä kokopäiväisellä sosiaalityöntekijällä sai olla samanaikaisesti vastuullaan korkeintaan 40 ja vähintään 20 ”intensiivistä huoltosuhdetta” ja osapäiväisellä vastaavasti 20 ja 10. Käytännössä tavoitteeseen ei juurikaan päästy. Esimerkiksi Helsingissä perhehoidon valvonnasta vastaavalla työntekijällä oli vuonna 1972 keskimäärin 124 lasta valvottavana ja Tampereella vuonna 1977 noin 100. (Kolkka & Salmikallio 1979, 19; Helsingin kaupungin virastot ja laitokset 1972, 129.) Sosiaalityöntekijöiden toimenkuva oli laaja, ja perhehoidon valvonta muodosti vain osa lastensuojelutyöstä. Kuntien panos lastensuojelun työntekijöiden palkkaukseen vaihteli. (Hytönen ym. 2016, 83.)

Valvonnan rinnalla sosiaalityöntekijöiden tuli toimia sijaishuoltajien tukihenkilöinä, joihin nämä tarvittaessa kykenivät tukeutumaan. Vuoden 1972 sosiaalihallituksen selvitys toi esille, että ainoastaan noin neljännes sijoitusperheiden huoltajista oli saanut valmennusta kasvatustehtäväänsä ennen lapsen sijoitusta. Sosiaalihallitus ohjeisti vuoden 1978 yleiskirjeessään sosiaalilautakuntia tarjoamaan yksityiskotien vanhemmille tehoste-

tusti tukea ja ohjausta. (Yleiskirje n:o A3/1978/pe.) Resurssien vähyyys ja henkilökunnan puute kuitenkin törmäsivät vaateeseen tehostetusta tuesta. (Hytönen ym. 2016, 83.)

Tiedonkeruu lastensuojelutyön uudistamisen ja ohjauksen välineenä

Lastensuojelusta kerättävää empiiristä tietoa käytettiin lainsäädännöllisen uudistustyön valmisteluun ja perusteluun ja lastensuojelun käytännöllisen toiminnan ohjaamiseen. Ylimmät viranomaiset asettivat käytännön lastensuojelutyölle kriteerejä, joiden toteutumista pyrittiin seuraamaan tilastotiedon ja valvonnan keinoin. Perhehoitoa kuten muutakin lastensuojelutyötä käsitteleviä tutkimuksia julkaistiin jo ensimmäisen lastensuojelulain voimassaoloaikana. Esimerkiksi Margit Törnudd tutki väitöskirjassaan huostaanottojen syitä ja hoitomuotoja sekä arvioi lasten sosiaalista selviytymistä. Hänen mukaansa yksityiskoteihin sijoitettujen lasten psyykinen ja persoonallinen kehitys vahingoittui vähemmän kuin laitoshoitoon sijoitettujen lasten. Mitä varhaisemmassa vaiheessa lapsi sijoitettiin pysyvään sijaiskotiin, sen parempi. (Törnudd 1956.) Lisäksi eri järjestöjen lehdissä julkaistiin perhehoitoa koskevia artikkeleita.

Lastensuojelun menneisyys -hankkeen eräs keskeinen havainto oli, että virallisen lastensuojelun rinnalla toimi niin sanottu kasvattilapsijärjestelmä. Monille haastatelluille oli jäänyt epäselväksi, perustuiko heidän perhesijoituksensa huostaanottoon vai vapaaehtoiseen järjestelyyn. Olennaista on, että niin sijoitettujen lasten kuin kasvateiksi annettujen lasten valvonta oli vuoden 1936 lastensuojelulaisissa määritelty yhteiskunnan vastuulle. Lapsen antaminen kasvatiksi ei muuttanut lapsen ja vanhempien välistä oikeudellista tilaa muuten kuin että kasvatusvanhemmat olivat velvollisia pitämään huolta lapsen kasvatuksesta ja hoidosta. Järjestelmä perustui usein sukulaisuuteen, ja kasvattilapsisuhde voitiin perustaa ilman viranomaisten toimia ja purkaa milloin tahansa. Vanhempien suostumukseen tai pakkoon pohjautuvissa huostaanotoissa vanhemmat menettivät oikeutensa lapsensa huoltamiseen. (Hytönen ym. 2016, 30.) Kasvattilasten vuosittainen lukumäärä liikkui vuosina 1937–1970 noin 5 000–7 000 välillä. Todennäköistä on, että kasvattilasten todellinen luku-

määrä oli tilastoissa esitettyä suurempi, sillä yleisesti kasvattilapsista ei tehty lastensuojelulain edellyttämää ilmoitusta. (mt.)

Myös sosiaaliministeriö kiinnitti huomiota kasvattilasten asemaan ja hoitoon. Lastensuojelutarkastaja Niilo Kotilainen kirjoitti kasvattilasten tunne-elämän tarpeista *Koditon Lapsi* -lehdessä (lehden nimi myöhemmin *Pelastakaa Lapset*) vuonna 1952. Hän painotti kirjoituksessaan, kuinka kasvattilapset kaipaavat ymmärtämystä ja rakkautta vielä enemmän kuin omilla kodeissaan kasvaneet lapset. Kotilaisen mukaan lapsilla, jotka olivat kasvaneet ilman omien vanhempiensa hellyyttä, oli riski ajatella, että kasvattivanhemmat eivät olleet kiintyneet häneen ja pitivät lapsesta vain saamansa hyödyn vuoksi, ei niinkään lapsen itsensä vuoksi. Kotilainen painotti myös, että kasvattilasten näennäinen heikkolahjaisuus saattoi johtua heidän sisäisestä epävarmuudestaan. (Kauppi & Rautanen 1997, 153.)

Lapset ja nuoriso -lehdessä oikeustieteen tutkija Jaakko Minkkinen (1960) kiinnitti huomiota kasvattilasten asemaan ja viranomaisten oikeuteen valvoa lasta omien vanhempien mielivaltaa vastaan. Minkkinen kuvasi tapausta, jossa äiti oli antanut avioliiton ulkopuolella synnyttämänsä lapsen välittömästi kasvattilapseksi sekä henkisesti että aineellisesti hyvätasoiseen kotiin, missä lapsi sai hyvän hoidon ja kasvatuksen. Äiti solmi myöhemmin avioliiton, josta syntyi useita lapsia. Perheen taloudellinen asema oli heikonpuoleinen ja kodin sisäisestä hengestä voitiin aavistella ristiriitoja. Perhe kuitenkin selviytyi jotenkuten tyydyttävästi hoito- ja kasvatustehtävistään niin, että viranomaiset eivät voineet osoittaa varteenotettavia laiminlyöntejä. Kasvattilapseksi sijoitettu äidin avioton tytär oli ehtinyt kasvaa kasvatuskodissa 11-vuotiaaksi ja kiintyä kasvatuskotiinsa ja kasvatusvanhempiinsa. Äiti ei ollut pitänyt lainkaan yhteyttä kasvattina olevaan lapseensa, joten tytär oli täysin vieraantunut äidistään. Äiti kuitenkin päätti aviomiehensä kanssa ottaa lapsen omaan hoitoonsa. Artikkelissa epäillään, että vanhempien vaatimukset eivät johduneet rakkaudesta lapseen, vaan taustalla saattoivat olla itsekkäät motiivit. Todennäköisenä motiivina oli saada monilapsisen perheen äidille apulainen kodinhoitoon. Viranomaisilla ei ollut mitään selkeää perustetta, johon nojaten äitiä ja hänen kotiaan voitiin pitää sopimattomana tyttären palauttamiseen. Vanhemman oikeudella äiti sai pakottaa lapsen alistumaan ratkaisuun, jota lapsi ei hyväksyisi ja joka ei ollut paras mahdollinen lapsen kannalta.

Lastensuojelulakiin ehdotettiin jo vuonna 1960 sellaista periaatetta, että holhoojalla ei olisi ilman sosiaalilautakunnan (lastensuojelulautakunnan) päätöstä oikeutta ottaa omasta aloitteestaan lasta pois kasvatuskodista, jossa lapsi oli ollut kasvatettavana vähintään yhden vuoden. (Minkkinen 1960.) Lastensuojelukomitean vuoden 1966 osamietinnön mukaan lautakunta voisi kieltää määrääjäksi tai toistaiseksi kasvattilapsen palauttamisen tämän vanhempien tai sellaisen muun henkilön hoitoon, jolle lapsen huolto lain tai oikeuden määräyksen mukaan kuuluu, jos palauttamisesta ilmeisesti aiheutuisi lapselle tai hänen kehitykselleen huomattavaa haittaa tai vahinkoa. Asian kiireellisyyden niin vaatiessa lautakunta voisi väliaikaisesti kieltää palauttamisen, kunnes asia oli selvitetty, enintään kuitenkin kuukauden ajaksi. (KM 1966:A9, IV lakiehdotukset 7, 53 §.)

Yhteiskunnallisen korkeakoulun lehtori Veikko Piiraisen 1960-luvun alussa yhdessä opiskelijoidensa kanssa toteuttama selvitys turvattomuuden perusteella huostaanotettujen lasten kokemuksista sijoitusperheissä toi esille hyvin samankaltaisia kokemuksia kuin Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön lastensuojelun menneisyyttä käsittelevä myöhempi selvitys. (Piirainen 1962; Hytönen ym. 2016.) Esimerkiksi Piiraisen tutkimuksen ”kodista eroamisen” tavallinen muistikuva oli, että joku ”tuli hakemaan”, ”tavarat pakattiin” ja ”lähdettiin”. Tähän tapaan hahmottivat yhteiskunnan huolenpidon alkamisen useimmat niistä, jotka kuvasivat lähdön valmisteluja (Piirainen 1962, 510). Huolimatta 50 vuoden aikaerosta molemmat tutkimukset osoittavat normien ja tavoitteiden ristiriidan suhteessa sijoitettujen lasten arjen kokemuksiin.

Sosiaalivirasto asetti vuonna 1971 asiantuntijaryhmän selvittämään lasten ja nuorten huollollista sijaiskotitoimintaa, kotien etsimistä, kodin hoito- ja kasvatustarpeiden arvioimista, lasten ja nuorten sijoittamista koteihin, lakisääteistä kotien tarkistamista sekä vanhempien tukemista heidän suorittamassaan kasvatustarpeiden ja hoitotyössä. Sosiaaliviraston vuonna 1972 sijaiskotihuollosta valmistuneen selvityksen ja sijaisperheiden antamien tietojen mukaan joka kolmannessa kodissa suoritettiin tarkastuskäynti ennen lapsen sijoittamista. Selvityksen perusteella sosiaaliviraston suorittama kotien hoito- ja kasvatustarpeiden arvioiminen jäi puutteelliseksi, ja tämän nähtiin johtuvan erityisesti puutteellisista henkilökuntaresursseista. Sosiaaliviraston tarkastajien arvioon mukaan noin neljäsosassa tapauksia kotien arviointi oli jäänyt epätyytyttäväksi ja puutteelliseksi.

(Sijaiskotitoiminta 1972, 44.)

Lastensuojelun uudistamisyrityksiä

Viimeistään 1960-luvulle tultaessa suomalainen lastensuojelulainsäädäntö alkoi esimerkiksi pohjoismaisessa vertailussa olla monessa suhteessa vanhentunutta. Komiteatyö lastensuojelun uudistamiseksi käynnistyi 1960-luvulla. Lastensuojelukomitea vuodelta 1966 piti osamietinnössään huostaanoton jälkeen tapahtuvaa perhesijoitusta ensisijaisena laitossijoitukseen verrattuna (KM 1966:9, 27, §35) Myös sosiaalihallitus totesi vuonna 1973 yleiskirjeessään, kuinka yksityiskoti on suositeltavin kasvat- ja hoitopaikka pitkäaikaista tai pysyvää kodin ulkopuolista hoitoa tarvitseville (Yleiskirje B 24/1v/1973; samoin Yleiskirje A 3/1978pe). Sosiaalihuollon suunnitelmissa vuonna 1972 pidettiin tarpeellisena laajentaa sijaiskotitoimintaa. Laajentamisen nähtiin tapahtuvan siten, että tavoitteena oleva 70 % sijaiskotisijoitusten osuus kaikista sijoituksista saavutettaisiin noin 10 vuoden kuluessa. (Kolkka & Salmikallio 1979, 29) Osaltaan tarve perhehoidon laajentamiseen syntyi lastenkotihoidon kallistumisen ja niiden 1960-luvulla lisääntyvien lakkauttamisten johdosta. (Pöytäkirja sosiaaliministeriön huolto- ja väestöosaston sosiaalihuollon piiritarkastajille 6–7.6.1968 järjestämiltä neuvottelupäiviltä, 7–8) Voidaankin nähdä, että 1970-luvulla perhehoitoa ryhdyttiin kehittämään systemaattisesti.

Sijaishoidon kehittämistä toteutettiin yhdessä kuntien, järjestöjen ja yliopistojen kanssa. Esimerkiksi vuoden 1972 tammikuussa pidettiin Tyrvännössä neljäpäiväinen seminaari lasten- ja nuortenhuollon kehittämisestä, ja järjestäjinä toimivat sosiaalihuollon keskusliitto, Lastensuojelun Keskusliitto, Pelastakaa lapset ry. ja Sosiaalihuollon keskusliitto. Seminaarin valmistelu aloitettiin jo edeltävän vuoden syksyllä, ja seminaaria varten laadittiin raportit sijaiskotitoiminnan, avohuollon, lastenkotihuollon ja muun muassa jälkihuollon tilasta. (Ks. *Huoltaja* 1972, 162; Sijaiskotitoiminta 1972.) Vuoden 1978 lopulla puolestaan aloitettiin sosiaalihuollon tutkimus- ja kehittämismäärärahojen turvin Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan ja psykologian laitosten yhteistyönä huostaanotettujen lasten ja nuorten perhehoitoprojekti.

Sosiaalhallitus pyrki 1970-luvulla aktiivisesti ohjaamaan ja normittamaan sijaishoitoa ja perhehoitoa yleiskirjein ja erilaisin suosituksin, muun muassa antamalla kunnille suosituksia hoitomaksujen suuruudesta. Lisäksi sosiaalhallitus antoi sosiaalilautakunnille ohjeita siitä, kuinka sen tuli huostaanluovutussopimuksen yhteydessä tehdä yhdessä vanhempien kanssa huoltosuunnitelma, ja mahdollisuuksien mukaan kasvatuseuvoloita ja muita asiantuntijaelimiä hyödyntäen. (Yleiskirje B/7/1975/1v; Yleiskirje B/52/1974/1v.) Merkittävää oli, että suunniteluun tuli ottaa mukaan myös lapsi itse, jos vain mahdollista (Yleiskirje B53/1975/1v).

Vuonna 1978 sosiaalhallitus totesi, että sosiaalilautakuntien tulee tarjota yksityiskotien vanhemmille tehostetusti tukea ja ohjausta. Tukeminen tulisi aloittaa jo ennen kuin lapsi tai nuori sijoitetaan perheeseen. (Yleiskirje A3/1978/pe.) Jo aiemmin sijaisvanhempien koulutuksesta kirjoitettiin yleiskirjeessä B48/1974, jossa todettiin, että perhepäivähoitajia ja sijaiskoteja voidaan kouluttaa samoilla kursseilla. (B48/1974, 1v, 2.) Sosiaalhallituksen yleiskirjeessä vuodelta 1976 mainitaan, että hoitajia valittaessa on syytä selvittää koulutuksen merkitys perhehoidossa sekä motivoida hoitajia jatkuvaan itsensä kehittämiseen (Yleiskirje n:o B9/1976/1v, 1). Sijaisvanhempien kouluttamisen rinnalla järjestö ja tutkijat kiinnittivät huomiota sijoitusten maaseutuvaltaisuuteen. (Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu 41/1967.) Vuonna 1970 Eira Wiegand toi esille tutkimuksessaan, että sijaiskodit olivat hyvin pienviljelijävaltaisia ja toivoi, että hoidon järjestämismahdollisuuksia tutkittaisiin muidenkin yhteiskuntaryhmien keskuudessa. (Wiegand 1971, 101, 106)

Sosiaalhallituksen yleiskirjeellä Valtionapu lastensuojelun avohuoltoon (B32/1976/1v) pyrittiin mitoittamaan sosiaalityöntekijöiden työn määrää, laatua ja sisältöä. Valtionapuun liittyen Sosiaalhallitus antoi suosituksen, että yhdellä lastensuojelun sosiaalityöntekijällä saa olla enintään 40 (myöhemmin 30) kiinteää asiakassuhdetta. (Vuorimäki 1984, 21.)

Sosiaali- ja terveysministeriön lastensuojelun menneisyyttä käsittelevän selvityksen aineistossa on myös havaittavissa ajallista muutosta, kun haastateltavat kertovat kokemuksistaan jälkihuollosta. Mitä lähemmäs 1980-lukua tullaan, sitä useammin haastateltavat mainitsevat jotain jälkihuollollisia toimenpiteitä. Jälkihuollon laatu ei ole aina vastannut odotuksia tai nuoren tarpeita. (Hytönen ym. 2016, 51.) Ensimmäisen las-

tensuojelulain aikana lapsen huollon jatkuvuuteen kiinnitettiin yleisesti huomiota, sen toteutuminen koettiin suurena ongelmana ja siitä kirjoitettiin alan lehdissä. Jatkuvuus tarkoitti kokonaisvastuun kantamista lapsista koko lastensuojeluprosessin ajan eli sijoituksen aikana ja sen jälkeen. (Mikkola 1982, 11.)

Vuoden 1983 lastensuojelulain valmistelu oli osa sosiaalihuollon kokonaisuudistusta. Uudistus käynnistyi sosiaalihuoltolain (710/1982) ja sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelua ja valtionosuutta koskevan lain (677/82) säätämisenä. Vuoden 1983 lastensuojelulain myötä yksityiskodissa annettu hoidosta tuli käyttöön nimitys perhehoito, joka sosiaalihuoltolaissa esiteltiin kaikille yleisenä sosiaalipalvelumuotona (Lastensuojelulaki 1983/683).

Viranomaiskatseen sokeat pisteet

Hyvistä tavoitteista huolimatta lastensuojelun käytännössä oli myös suoraan lapsiin kohdistuvia epäkohtia. Yksityisyyden suoja yhdistettynä valvonnan epäonnistumiseen tuotti turvattomuutta ja kaltoinkohdeltelun kokemuksia. Lapsia käytettiin perheissä ilmaisena työvoimana, heidän hoitoaan laiminlyötiin ja he joutuivat kokemaan sekä henkistä että ruumiillista väkivaltaa. Sijoitettu lapsi oli monille perheille maataloustöiden lisäresurssi, jota sumeilematta käytettiin. Lastensuojelun Keskusliitto esitti selvityksessään vuonna 1953, että ”huutolaisajan menettelyjä jossakin mielessä vielä käytetään Suomen maaseudulla”. Selvityksessä todettiin, että etenkin vanhempia lapsia käytetään sijoitusperheissä työvoimana ja että työntekijän saaminen on monille perheille motiivi ottaa lapsi hoitoon (Suometsä & Tikka 1953, 68). Ongelma oli tunnistettu jo 1900-luvun alkupuolella. Myös tällöin kritisoitiin sellaisia sijoitusperheitä, joiden arveltiin ottavan lapsen kasvatettavakseen vain taloudellisista syistä, ja kritiikki jatkui 1960-luvulla. (Julkilausuma. Pelastakaa lapset 1968:2, 1; Nieminen 2007, 91; Hytönen ym. 2016, 73).

Vielä 2010-luvulla tehdyissä haastatteluissa vanhimmat haastateltavat käyttivät itsestään nimitystä ”huutolainen” tai ”huutolaislapsi”. Tällä he viittasivat 1900-luvun alun järjestelmään, jossa vanhuksia ja turvattomia lapsia huutokaupattiin halvimman hoitomaksun tarjoajille. Huutolais-

lasten elämä oli usein työntäyteistä, köyhää ja epävarmaa. Vaikka huutolaisjärjestelmä päättyi virallisesti vuoden 1922 köyhäinhoitolakiin ja julkiset huutokaupat oli kielletty jo ennen sitä, lasten kaupittelu jatkui joissain kunnissa vielä 1930-luvulla. Sitkeimmin elossa pysyi nimitys: huutolaisiksi nimitettiin eri tavoin sijoitettuja lapsia vielä pitkään, ja osa heistä on kantanut nimitykseen liittyvää häpeää aikuiseksi asti. (Hytönen ym. 2016, 55; Halmekoski 2011, 12–14.)

Suora yhteyttä lapsilla teetetyn työmäärän ja hoitomaksujen välillä ei voi osoittaa. Mitä vanhemmaksi lapset varttuivat, sitä enemmän he kuitenkin pystyivät tekemään töitä. Esimerkiksi vuonna 1956 hoitomaksut vaihtelivat maaseudulle ja kaupunkiin sijoitettujen lasten kohdalla, minkä voi tulkita kertovan siitä, että maalla nuoren piti korvata hoitomaksuaan työllä. Kyseisenä vuonna yli 13-vuotiaiden maaseudulle ja kaupunkiin sijoitettujen lasten hoitomaksujen erot alkoivat kasvaa huomattavasti. Siinä missä pienten lasten hoitomaksu oli yhtä suuri kaupungissa ja maalla, 15–16-vuotiaasta maksettiin kaupungissa jokseenkin kaksinkertaisesti maaseutuun verrattuna. (Huoltaja 1958:8, 242–243.) On kuitenkin huomattava, että ainakin osalla lapsista saatettiin teettää kohtuuttomasti työtä, oli hoitomaksu millainen tahansa. (Hytönen ym. 2016, 75.)

Vaikka sijaishoidon sopimuksessa edellytettiin lapsen hyvää hoitoa ja asetettiin ruumiillisen kurituksen rajat, kaikki sijaisperheet eivät toimineet sopimuksen mukaisesti. Lapsi saattoi saada puutteellista ravintoa, hänen vaatetuksen tai asuinolonsa olivat muita kehnommat ja ruumiillinen kuritus ylitti sopivaisuuden rajat. Ääritapauksessa lapsen ruumiillinen kuritus oli jatkuvaa ja pitkäkestoista tai lapsi joutui seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi. Vaikka väkivalta ei olisi kohdistunut suoraan lapseen, perheen väkivaltaisuus rakensi pelon ilmapiiriä. Henkinen väkivalta ja esimerkiksi lapsen biologisen perheen vähättely oli yksi perhesijoituksissa ilmennyt kaltoinkohtelun muoto, joka ei välttämättä kiirinyt kodin yksityisten seinien ulkopuolelle. Lastensuojelun menneisyysselytykset ovat sekä Ruotsissa että Suomessa (SOU 2011:61; Hytönen ym. 2016) paljastaneet, että perhesijoitukset saattoivat lapsen kannalta olla jopa turvattomampia kuin laitossijoitukset, joissa aikuiset toimivat toistensa käytöksen kontrollikoneistona.

Johtopäätökset

Suomen ensimmäisen lastensuojelulain (1936/52) voimassaoloaikana 1937–1983 perhehoito oli yleisin huostaan otettujen lasten sijoitusmuoto. Perhehoitoa pidettiin tutkimusajanjaksolla suositeltavana varsinkin pitkäaikaista tai pysyvää kodin ulkopuolista hoitoa tarvitseville lapsille. Sosiaalihuolto näki jopa tarpeellisena laajentaa sijaiskotitoimintaa koko ensimmäisen lastensuojelulain voimassaoloajan.

Lastensuojelun menneisyys -selvitys toi esiin epäkohtia ja kaltoinkohtelua kaikissa lastensuojelun sijoitusmuodoissa. (Hytönen ym. 2016.) Selvityksen yksi tulos oli, että erityisesti perhehoidossa lapsena sijoitetuna olleet haastateltavat kertoivat yllättävän paljon sijoituksensa aikaisista kaltoinkohtelun eri muodoista. Perhehoidossa tapahtunut väkivalta piiloutui kodin yksityisyyden suojaan, mutta saattoi haastattelujen mukaan saada hyvinkin äärimmäisiä muotoja. Pahimmissa tapauksissa lapsia on voitu pahoinpidellä lähes päivittäin ja hyvinkin ra’asti.

Artikkelimme keskeinen havainto on, että perhehoito on tasapainoteltua yksityisen ja julkisen rajapinnoilla, jolloin sijoitetun lapsen perhehoidossa kohtaama kaltoinkohtelu on jäänyt usein viranomaisilta huomaamatta. Viranomaiskeskustelun tarkastelu toi esille, että vaikka sosiaaliministeriö ja lastensuojelutoimisto ja myöhemmin sosiaalihuolto pyrki normittamaan paikallistason työtä ja ohjaamaan kunnalliset toimijat toteuttamaan vuoden 1936 lastensuojelulain henkeä, jäi paikallisille huolto- ja sosiaalilautakunnille huomattava määrä harkintavaltaa, joka vaikutti siihen, minkälaiseksi paikalliset käytännöt muotoutuivat. Kuntien ja paikallisten lastensuojelun toimijoiden näkökulmasta ongelmaksi koettiin usein niukat resurssit, ja lastensuojelutyön laadun parantamiseksi olisi kaivattu enemmän valtion taloudellista tukea. Kuntien väliset alueelliset erot olivat kuitenkin suuria sen suhteen, miten kunnat kohdensivat varoja lastensuojelutyöhön. Erityisesti perhehoidossa olisi kaivattu kotien ennakoarviointia ja koteihin tehtäviä tarkastuskäyntejä lapsen hyvien kasvuolojen varmistamiseksi.

Ensimmäisen lastensuojelulain uudistamiseen tähtäävät pyrkimykset aloitettiin jo 1950-luvun lopulla. Hyvinvointivaltiollisen ajattelun myötä lastensuojelulle asetettuja tavoitteita määriteltiin uudelleen. Lastensuojelussa niin kuin muussakin sosiaalihuollossa oltiin valmiita irtaantumaan

aikaisemmasta, marginaaliryhmiin kohdistuvasta huolto- ja kontrollitoiminnasta sekä kapea-alaisesta oirekeskeisestä orientaatiosta kohti kokonaisvaltaisia, perhekeskeisiä ja yleisiä sosiaalisen suoriutumisen kysymyksiä. Yleinen yhteiskunnallinen kehitys niin kuin lastensuojelukin on muuttunut noudattaen niin sanottua polkuriippuvuutta: muutosten sidoksellisuus jo olemassa olevaan on hillinnyt perinpohjaisten uudistusten tekemistä ja estänyt kovin radikaalit muutokset. Lastensuojelulainsäädännön uudistukset eivät siten ole merkinneet kertakaikkista tai kokonaisvaltaista muutosta aikaisempaan verrattuna vaan kysymys on pikemminkin ollut painopisteiden muutoksista. Kuten artikkelin alussa todetaan, lastensuojelun avainkäanteinä voidaan pitää vuosien 1936 ja 1983 lastensuojelulakeja, joista ensimmäinen laajensi yhteiskunnan vastuuta turvattomista lapsista ja jälkimmäinen korosti lapsen edun ja oikeuksien teemaa. Selkeiden avainkäanteiden rinnalla tarkasteluajanjakosista löytyy pitemmän keston muutosprosesseja, jotka liittyvät hallintokäytäntöjen yhdenmukaistamiseen.

Kirjallisuus

Lait ja asetukset

Alkoholilaki 1936/60

Irtolaislaki 1936/57

Köyhäinhuoltolaki 1922/145

Laki avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista 1922/173

Laki kunnallisesta huoltolautakunnasta 1936/51

Laki nuorista rikoksentekeijöistä 1940/262

Laki ottolapsista 1925/208

Lastensuojeluasetus 1936/203

Lastensuojelulaki 1936/52

Lastensuojelulaki 1983/683

Sosiaalihuoltolaki 1982 /710

Komiteamietinnöt

- Yhteiskunnan lasten- ja nuorisonsuojelu (Lastensuojelukomitea). Komiteamietintö 1921:15.
- Lastensuojelukomitean osamietintö n:o III. Ehdotus lastensuojelulaiksi ja laiksi suojelukasvatuksesta niihin liittyvine asetuksineen. Komiteamietintö 1966:A9.
- Lastensuojelutoimikunta 1982:n mietinnöt. Komiteamietintö 1982:67 ja 1985:7.

Valtiopäiväasiakirjat

- Valtiopäivät 1943, 1948, 1949, 1950, 1953, 1954, 1965 pöytäkirjat, asiakirjat ja liitteet

Muut viralliset lähteet

- Valtiovarainministeriö: Sosiaalilaitostutkimus 1972. Tutkimusraportti.

Sanomalehdistö ja aikakauslehdet

- Huoltaja (1937–1976)
Lapsi ja nuoriso (1938–1941, 1945/46–1955)
Pelastakaa Lapset

Opinnäytteet

- Eskola, Meri-Sisko (1978) Helsingissä turvattomina huostaanotettujen lasten sijoitustoiminta yksityiskoteihin. Tampereen yliopisto.
- Kolkka, Marjo & Salmikallio, Heli (1979) Sijaiskotien kouluttaminen. Tampereen yliopisto.
- Kukkonen, Annikki (1952) Huostaanotetun lapsen ja nuoren henkilön huolto yksityiskodissa. Yhteiskunnallinen korkeakoulu.

- Oksanen, Helena (1978) Vertaileva tutkimus huostaanotettujen lasten yksityiskotisijoitusten ja pitkäaikaisten lastenkotisijoitusten välillä. Tampereen yliopisto.
- Tapaninen, Anna-Liisa (1961) Sosiaalilautakunnan huostaan otettujen lasten ja kasvattilasten perhehoito oikeudellisena ja käytännöllisenä lastensuojelutoimintana. Tutkielma sosiaalihuoltajan loppututkimusta varten. Yhteiskunnallinen korkeakoulu.
- Wiegand, Eira (1970) Kasvatuskotisijoitusten tyydyttävyyden ennustamismahdollisuuksista. Liseniaatintyö. Helsingin yliopiston psykologian laitos.

Tutkimuskirjallisuus

- Aerschot, Paul (1996) Köyhät ja laki. Toimeentulolakilainsäädännön kehitys oikeudellistumisprosessien valossa. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Andresen, Astri & Gardarsdóttir, Ólöf & Janfelt, Monika & Lindgren, Cecilia & Markkola, Pirjo & Söderlind, Ingrid (2011) Barnen och välfärdspolitiken. Nordiska barndomar 1900–2000. Stockholm: Dialogos förlag.
- Bardy, Marjatta (1981) Sijaisperhehoito nykypäivän vaatimuksia vastaavaksi. *Sosiaaliturva* 69 (17), 812–816.
- Halmekoski, Jouko (2011) Orjamarkkinat. Huutulaislasten kohtaloita Suomessa. Jyväskylä: Ajatus Kirjat/Gummerrus Kustannus Oy.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Malinen, Antti & Salenius, Paula & Haikari, Janne & Markkola, Pirjo & Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna (2016) Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. Raportteja ja muistioita 2016:22. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki. URL <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/74821> Luettu 15.4.2019.
- Hämäläinen, Juha (2007) Lastensuojelun kehityslinjoja. Tutkimus Suomen lastensuojelun aatepohjasta ja oppihistoriasta. Kuopio: Snellman-instituutti.
- Ihalainen, Paula (1979) Huostaanotettujen lasten ja nuorten perhehoitoprojekti 1978–1980. Sijaishuolto lastensuojelussa: kuntakohtaisen kyselyn tulokset lastensuojelulain mukaisesta sijaishuollosta Suomessa 21.5.1979. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 1979:23. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jaakkola, Jouko (1994) Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.), *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Kauppi, Matti & Rautanen, Elina (1997) Oikeus hyvään kotiin. Pelastakaa

- lapset ry ja suomalainen lastensuojelutyö 1922–1997. Helsinki: Pelastakaa lapset ry.
- Lastensuojelutyö Suomessa (1967) Heikki Tolsa (toim.). Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu n:o 41. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Maijala, Olavi (1955) Sosiaaliministeriön neuvottelukokouksen pöytäkirja 15.-16.12.1955.
- Mikkola, Matti (1982) Keskusteluun huollon ja jatkuvuudesta ja toimintamuodoista. Suomen kunnallislehti 1982: 11, 8-11.
- Minkkinen, Jaakko (1960) Olisiko kasvattilasten asemassa vielä kohentamista? Lapsi ja nuoriso/19 1960: 385–386.
- Nieminen, Marjo (2007) Lastensuojelulapset ja koulutus sosiaali- ja koulutuspoliittisessa keskustelussa 1900–1930-lukujen Suomessa. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 259. Scripta Lingua Fennica Edita. Turku: Turun yliopisto.
- Paavilainen, Marko (2012) Ristiaallokosta lapsen oikeuksiin. Lastensuojelun yhteistoiminnan historia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piirainen, Veikko (1962) Sosiaalilautakunnan huostaan joutuminen turvattoman lapsen kokemuksena. Huoltaja 1962:1–2, 12–17.
- Piirainen, Veikko (1974) Vaivahoidosta sosiaaliturvaan: sosiaalihuollon ja sen työntekijäjärjestöjen historiaa Suomen itsenäisyyden ajalta. Hämeenlinna: Karisto.
- Pulma, Panu (1987) Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Panu Pulma & Oiva Turpeinen, Suomen lastensuojelun historia. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 7–264.
- Satka, Mirja (1995) Making social citizenship. Conceptual practices from the Finnish Poor Law to professional social work. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Sijaiskotoiminta (1972) Sosiaalihuollon asettaman sijaiskotoimintaa selvittävän työryhmän muistio. Helsinki.
- Suometsä, Saara & Tikka, Martta (1953) Lapsiin kohdistuneet huostaanottotoimenpiteet eräissä Suomen kunnissa vv. 1932–1951. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisuja. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Törnudd, Margit (1956) Värnlösa barn i samhällets vård: en undersökning rörande värnlösa barn som omhändertagits för varaktig samhällsvård av Helsingfors stads barnskyddsnämnd. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Vanvård i social barnvård (2011) Slutrapport. Slutbetänkande av Utredningen om vanvård i den sociala barnvården. Statens offentliga utredningar. SOU 2011:61. Stockholm 2011.
- Virkkunen, Keijo (1966) Lastensuojelukomitean ehdotus uudeksi lastensuojelulaiksi ja -asetukseksi. Huoltaja 1966: 587-591, 604-605, 618-623, 672-

675.

Vuorimäki, Ritva (1984) Lastensuojelutyö ja lapsen huostaanotto asiakastyötä tekevän sosiaalityöntekijän näkökulmasta: historiallinen katsaus. Tampereen yliopisto.

Johanna Moilanen & Johanna Kiili

Suojeluvonnasta tukihenkilötoimintaan – lasten ja aikuisten muuttuvat suhteet lastensuojelussa

Johdanto

Tukihenkilötoimintaa on käytetty laajalti lastensuojelun avohuollon tukimuotona. Vuonna 2015 voimaan tulleessa sosiaalihuoltolaissa se määriteltiin myös yleiseksi perhepalveluksi, jonka saaminen ei edellytä lastensuojelun avohuollon asiakkuutta (Sosiaalihuoltolaki 2014/1013). Lakisääteisessä lastensuojelutyössä tukihenkilötoiminnalla on takanaan kohta 50 vuoden historia. Sen muotoutuminen tapahtui osana kunnallista lastensuojelua 1970-luvun alussa samalla, kun sitä edeltäneestä suojeluvonnasta luovuttiin (Moilanen 2015). Muutos ajoittui kohtaan, joka oli merkittävä murroskohta paitsi suomalaisen sosiaalihuollon ja -työn, myös lasten aseman ja oikeuksien kannalta.

Artikkelissa tarkastellaan, miten lasten ja aikuisten välisiä suhteita eli sukupolvisuhteita jäsennettiin suojeluvonnassa ja sitä seuranneessa tukihenkilötoiminnassa 1960- ja 70-luvuilla. Suojeluvontaa ja tuki-

henkilötoimintaa lähestytään lakisääteisen lastensuojelun käytäntöinä, joissa lasten ja aikuisten välisiä suhteita (uudelleen) määriteltiin. Suojeluvallonta kyseenalaistettiin 1960- ja 70-lukujen taitteessa, sillä osana sosiaalihuollon valtiojohtoista uudistamista se luokiteltiin tahdonvastaiseksi ja kontrollikeskeiseksi toimenpiteeksi. Tukihenkilötoiminnassa puolestaan painotettiin leimaamisen välttämistä, valinnan vapautta ja normaaliutta. (Moilanen 2015.) Sukupolven käsite fokusoii artikkelin näkökulman lasten ja aikuisten väliin suhteisiin, ja valittua tarkastelukulmaa perustelee erityisesti se, että sekä suojeluvallonnassa että tukihenkilötoiminnassa lapsen ja aikuisen välistä suhdetta käytettiin lastensuojelutyön välineenä. Artikkelin aineistona käytetään laki- ja asetustekstejä, komiteamietintöjä, sosiaalialan ammattilehdissä ilmestyneitä artikkeleita, Jyväskylän kaupungin sosiaalilautakunnan alaisten lastensuojeluasioista vastanneiden jaostojen pöytäkirjoja ja muita aikalaiskäsityksiä.

Artikkelin lähtökohtana on ajatus, että menneisyyden avulla voidaan paremmin ymmärtää nykyisyyttä; sen kautta on mahdollista murtaa vakiintuneita näkemyksiä, jotka ilmenevät usein itsestäänselvyksinä, järkevinä ja luonnollisina ”totuuksina” (Bourdieu & Wacquant 1992, 90–91). Historiantutkimus on esimerkiksi lapsuudentutkimuksessa purkanut käsitystä lapsuuden näennäisestä itsestäänselvydestä kuvaamalla sitä historiallisesti vaihtelevana sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä, kuten Leena Alanen (2009a, 19) tuo esiin. Yhden lapsuuden sijasta on rakennettu käsityksiä monista, jatkuvasti liikkeessä olevista erilaisista lapsuuksista. Nykyisyyden hahmottamista ja kriittistä arviointia varten on etsittävä vastauksia kysymykseen, miten tähän on tultu. On myös tunnistettava, että mennyt, nykyisyys ja tulevaisuus ovat yhteydessä toisiinsa, vaikka yksilön kokemustasolla ei tätä yhteyttä tavoitettaisikaan (Bourdieu & Wacquant 1992, 138).

Teoreettiset lähtökohdat ja tutkimuskysymys

Artikkelissa hyödynnetään Pierre Bourdieun relationaalisen sosiologian lähtökohtia ja erityisesti Bourdieun *hysteresis*-käsitettä (esim. Bourdieu & Wacquant 1992). Käsitteellisenä jäsentäjänä toimii lisäksi Bourdieun ajatteluun nojaava relationaalinen lapsuudensosiologia (esim. Alanen

2014; Alanen ym. 2015). Siinä lapsuus ymmärretään suhteissa tapahtuvaksi ilmiöksi ja yksilöllisten ominaisuuksien sijaan huomio on toimijoiden ja toimijaryhmien välisissä suhteissa ja suhteiden ominaisuuksissa (Alanen 2009b). Lapsuuden historiaa tutkivalle relationaalinen kysymyksenasettelu mahdollistaa irrottautumisen binaarisista ja erilaistumattomista ajattelutavoista. Tällöin tulee mahdolliseksi tarkastella, kuinka lapsuuden ja aikuisuuden sosiaalisen rakentumisen tavat ja valtasuhteet ovat muuttuneet ajan myötä (mukaiillen Gleason 2016, 457–458).

Bourdieuin relationaalisen sosiologian perusajatus on, että sosiaalinen todellisuus ei ole subjektiivinen tai objektiivinen, vaan se on molempia ja sijaitsee suhteissa (Wacquant 1992, 15–17; Bourdieu 1990, 124–133). Kun sosiaalisen maailman ajatellaan koostuvan suhteista, on näiden suhteiden tila yksilöiden ja ryhmien käyttäytymisen todellinen alkuperä, vaikka se on usein näkymättömissä ja empiirisesti vaikeasti todennettavissa (Bourdieu 1998a, 43; Bourdieu 1998b, 31). Wacquant (2013, 275) tarkentaa, että suhteet ilmenevät kahdessa muodossa. Ensinnäkin ne ovat esineistyneet toimijoiden objektiivisten asemien muodostelmiksi, jotka ulkoisesti rajoittavat toimijoiden havaintoja ja toimintaa tietyllä sosiaalisella *kentällä*. Kentät ovat sekä rakenteistuneita että rakenteistuvia tiloja, joilla erilaiset sosiaaliset toimijat, toimijaryhmät ja organisaatiot ope-roivat ja joita luonnehtivat valta-erot ja kamppailut kentän muodostavien toimijoiden kesken. Jokaisella kentällä on omat sääntönsä ja oma logiikkansa eli ne ovat suhteellisen itsenäisiä sosiaalisen toiminnan alueita, mutta samalla dynaamisia ja avoimia luonteeltaan (Wacquant 1992, 16–17; Bourdieu & Wacquant 1992, 97, 109–110; Alanen 2007, 110.) Toiseksi, suhteet tulevat esiin yksilöihin ruumiillisesti tallentuneina mentaalisisina havaitsemis- ja arvostusmalleina (*habituksina*), joiden kautta elettyä maailmaa sisäisesti koetaan ja aktiivisesti konstruoidaan (Wacquant 2013, 275). Habituksista muokkaavat elämänhistoria sekä rakenteelliset kontekstit, kuten perhetausta ja koulutusjärjestelmä. Habitus-käsitteen kautta toimija ja rakenne, subjektiivinen ja objektiivinen, yksilö ja yhteiskunta kytkeytyvät toisiinsa (Decoteau 2016, 304).

Bourdieuin lukuisista käsitteistä, joista tunnetuimpia ovat kentän, habituksen ja pääoman käsitteet, tässä artikkelissa nojaututaan hysteresis-käsitteeseen. Käsite auttaa jäsentämään sosiaalisilla kentillä tapahtuvia muutoksia ja murroskohtia ja johdattaa tarkastelun siihen, miten

monin tavoin uusien ja vanhojen sosiaalisten käytäntöjen samanaikaisuus voi vaikuttaa toimijoihin yhteiskunnallisissa murroskohdissa. Hysteresis-käsite kuvaa kentän ja habituksen yhteensopimattomuutta ajallisesti tarkasteltuna ja viittaa kentän ja kentän toimijoiden välillä olevaan epäsynkroniseen suhteeseen. Se avaa mahdollisuuden tarkastella kentän ajallista muutosta ja sitä, miten yksittäiset toimijat vastaavat ja toimivat suhteessa kentän muutoksiin. (Hardy 2008; Bourdieu 2000, 160–161.)

Bourdieu käytti hysteresis-käsitettä esimerkiksi Algerian berberiväestöä koskevissa tutkimuksissaan kuvaten kolonisaation kiihdyttämää perinteisen yhteisön muutosta etenkin rahatalouden toiminnan osalta. Muutos vaikutti berberiväestön keskuudessa muun muassa siihen, että sukulaisten väliset suhteet muuttuivat taloudellisen rationaliteetin vaihtuessa, kun sukulaisuus erotettiin taloudellisesta toiminnasta. Periaatteen nopea omaksuminen oli paikalliselle väestölle haastavaa, mutta avasi mahdollisuuksia uuden logiikan mukaisesti toimivan taloudellisen eliitin vahvistumiselle. (Maton 2008, 60.) Tilannetta voidaan kuvata aikaviiveenä (*inertia*), joka on hysteresis-käsitteen tärkeä ulottuvuus ja merkitsee sitä, että kentän toimintatavat ja joidenkin kentän toimijoiden habitukset toimivat erilaisilla logiikoilla. Tällaisessa tilanteessa kentän kamppailut ovat erityisen mielenkiintoisia, koska silloin avautuu uudenlaisia mahdollisuuksia kentän rakenteen muutokseen. Joillekin toimijoille muutokset voivat tarkoittaa riskiä menettää aiemmin tunnustettuja voimavaroja (pääomaa) ja asemaa kentällä. (Hardy 2008, 134–136; Strand & Lizardo 2017.)

Artikkelissa suojelevalvonta ja sitä seurannut tukihenkilötoiminta jäsennetään erilaisten toimijoiden, toimijaryhmien ja organisaatioiden asemien välisiin suhteisiin perustuvana ja historiallisesti ja paikallisesti ehdollistuneena käytäntönä (Bourdieu & Wacquant 1992, 98, 115; Bourdieu 1990, 161), joka sijoittuu lastensuojelun sosiaalityön kentälle. Tällä suhteellisen itsenäisellä sosiaalisen toiminnan kentällä toimijoita ovat esimerkiksi valtionhallinnon johtavat viranomaiset, säännösten laatijat ja valvojat, kunnalliset sosiaaliviranomaiset ja heidän esimiehensä, kansalaisjärjestöt, vapaaehtoistyöntekijät ja maallikot sekä lapset, nuoret ja vanhemmat. (Ks. myös Moilanen 2015.) Artikkelin tutkimuskysymyksenä on, miten lasten ja aikuisten välisiä suhteita eli sukupolvisuhteita määriteltiin uudelleen lastensuojelun sosiaalityön kentällä, kun suojelevalvonnasta siirryttiin tukihenkilötoimintaan 1960- ja 70-luvuilla.

Aineistot ja analyysimenetelmä

Artikkelin aineistona hyödynnetään laki- ja asetustekstejä, komiteamietintöjä, sosiaaliministeriön (myöh. Sosiaalihallituksen) kunnille antamia ohje- ja yleiskirjeitä, lastensuojelu- ja sosiaalihuolotilastoja, sosiaalialan ammattilehdissä ilmestyneitä artikkeleita ja muita aikalaistekstejä. Aineistoon sisältyy myös sosiaalihuollon paikallisen organisaation tuottamia dokumentteja eli Jyväskylän kaupungin sosiaalilautakunnan vuosikertomukset ja lautakunnan alaisten, lastensuojeluasioista vastanneiden jaoston pöytäkirjat vuosilta 1958–1979. Aineisto on kerätty pääosin Johanna Moilasan väitöskirjatutkimuksen (2015) yhteydessä, mutta artikkelia varten sitä on täydennetty erityisesti suojeluvalvonnan osalta. Salassa pidettävän, Jyväskylän kaupunginarkistosta kootun pöytäkirja-aineiston jatkokäyttöön on saatu erillinen tutkimuslupa ja sen käsittelystä ja analysoinnista artikkelissa vastaa ainoastaan Moilanen. Pöytäkirja-aineisto on erityisen arkaluontoista ja siksi aineisto-otteissa esiintyvistä lapsista käytetään pseudonyymejä ja muita erisnimiä (esim. paikan nimet) on muutettu tunnistettavuuden välttämiseksi.

Historiantutkimuksessa eettisenä haasteena on suoran vuorovaikutusyhteyden puute, sillä tulkintoja tehdään yleensä kirjallisten lähteiden perusteella (Vehkalahti 2010, 141; Pekkarinen 2010, 52). Näin on myös tässä artikkelissa, jolloin on tärkeää pohtia, kuinka ”tehdä oikeutta asioille ja yksilöille” (Kalela 2000, 55), tulkita ja kyseenalaistaa institutio-naalista tietoa sekä tuoda esiin mahdollisimman moniäänistä tietoa (Vehkalahti 2009, 284–285). On tarkasteltava kriittisesti tutkijan tekemää analyysia, sillä nykypäivän näkökulma voi helposti kohdentua menneisyydestä alistuksen ja sarron suuntaan (Nätkin 1997, 238–239). Vaihtoehtoisuuden tajuaminen on yksi keskeisimmistä historian ymmärtämisen edellytyksistä. Tilan antaminen vaihtoehtoisille tulkinnoille ja moniäänisyydelle tuottaa muutoksen analyysiin ja tulkintaan monta näkökulmaa ja voi osaltaan varmistaa, että tulkinta on eri osapuolten näkökulmista mahdollisimman oikeudenmukainen (Vehkalahti 2009, 284–285, 292).

Artikkelin aineiston ja analyysin moniäänisyys on pyritty takaamaan monipuolisella dokumenttiaineistolla. Toisaalta aineisto on pääosin niin sanottua viranomaisaineistoa ja siten analyysin näkökulma on lastensuojelun viranomaistoimintaan painottunut. Analysoidut dokumenttiaineis-

tot eivät välttämättä kerro siitä, miten suojelevalvontaa ja tukihenkilötoimintaa käytännössä toteutettiin, eivätkä myöskään suojelevalvonnasta tai tukihenkilötoiminnasta sen piirissä olleiden lasten tai heidän vanhempiensa näkökulmista. Lait, asetukset ja lakien valmistelua varten laaditut komiteamietinnöt nähdään usein ”virallisena tietona” tai ”julkisena totuutena”, jolla pyritään poliittisten ja hallinnollisten toimenpiteiden ohjailuun (Hänninen ym. 2006, 3), mutta niillä ei välttämättä ole vastaavuutta konkreettisten käytäntöjen tai arjen toiminnan kannalta.

Dokumenttiaineistoihin yleisesti liittyvä rajoitus on niihin sisältyvä epäsuora tieto. Asiakirjoissa ei useinkaan kerrota suoraan ilmiöstä, joka on tutkimuksen kiinnostuksen kohteena. (Peltonen 2006, 76–77.) Toisaalta lastensuojelun viranomaislähteiden kriittisellä luennalla on mahdollista paikantaa sukupolvien välisiin suhteisiin liittyviä ajattelun- ja toimintatapoja sekä niiden edellytyksiä ja mahdollisuuksia (vrt. Vehkalahti 2010, 149). Mona Gleason (2016, 458) tähdentää, että historiantutkijoilta vaaditaan syvää sitoutumista ja kykyä kuvitella ja tulkita maailmaa (aikuisia) vähemmän valtaa omistavien (lasten ja nuorten) näkökulmasta sekä sensitiivisyyttä sen tulkintaan, kuinka lasten ja nuorten prioriteetit ja toiveet ovat saattaneet erota heidän ympärillään olevien aikuisten prioriteeteista.

Artikkelia varten dokumenttiaineistot analysoitiin teoriaohjaavaa teema-analyysiä menetelmänä soveltaen (esim. Braun & Clarke 2006) ja Moilasen (2015) aiempaa analyysiä hyödyntäen. Analyyttisenä työkaluna käytettiin Bourdieun relationaalista käsitteistöä ja Bourdieun ajattelusta ammentavaa relationaalisen lapsuudensosiologian lähestymistapaa. Aineiston analyysi eteni prosessina, jossa analyysin pääteemaksi tarkentui lasten ja aikuisten väliset suhteet eli sukupolvisuhteet suojelevalvonnassa ja tukihenkilötoiminnassa. Aineistosta hahmotettiin teemakohtaisia kokonaisuuksia, jotka koodattiin teoreettisia käsitteitä apuna käyttäen. Pääteema rakentui 6 yläteemasta, jotka ovat 1) suojelevalvonnan/tukihenkilötoiminnan tavoitteet lastensuojelun näkökulmasta, 2) tavoitteet ”hyvän” lapsuuden näkökulmasta, 3) suojelevalvojan/tukihenkilön asema, tehtävät ja velvoitteet suhteessa lapseen, 4) käsitykset ”hyvästä” suojelevalvojan/tukihenkilöstä, 5) lapsen asema, tehtävät ja velvoitteet suhteessa suojelevalvojaan/tukihenkilöön ja 6) suojelevalvonta/tukihenkilötoiminta vuorovaikutussuhteena. Analyysiprosessissa yläteemoja tar-

kasteltiin ja verrattiin toisiinsa paitsi suojeluvalvonnan ja tukihenkilötoiminnan osalta myös niin, että ne olisivat sisäisesti mahdollisimman yhteneväisiä ja muista teemoista selvästi eroavia.

Hitaasta vakiintumisesta valvonnan oikeutuksen kyseenalaistamiseen

Suojeluvalvonta määriteltiin yhdeksi lastensuojelutoimeksi Suomen ensimmäisessä lastensuojelulaisissa, joka astui voimaan vuonna 1937 (Lastensuojelulaki 1936/52).⁸ Lastensuojelulakia on kuvattu rangaistus- ja kontrolliorientoituneeksi säännöstöksi, joka pohjautui rikosoikeudellisen ajattelun soveltamiseen lastensuojelussa (Harrikari 2006, 258). Lastensuojelulain perusteella lastensuojelutoimet voitiin toteuttaa niin, että lapselle tai vanhemmille oli mahdollista taloudellisen avun ohella antaa varoitus, lapsi voitiin sijoittaa tarkoituksenmukaiseen laitokseen, määrätä hänet suojeluvalvontaan tai ottaa lautakunnan huostaan kodin ulkopuolella kasvatettavaksi (Lastensuojelulaki 1936/52, 9 §). Laki mahdollisti sekä ammattihenkilöiden että yksityisten henkilöiden toimimisen suojeluvalvojina, joiden tehtävänä oli ”tarkoin seurata valvonnanalaisen elämänoloja, valvoa ja ohjata hänen käyttäytymistään neuvoin, ohjein ja toimin, auttaa vanhempia valvonnanalaisen hoidossa ja kasvatuksessa sekä pitää silmällä, että he täyttävät velvollisuutensa häntä kohtaan” (Lastensuojelulaki 1936/52, 10 §).

Valvojalla oli käytössään valvontakirja, johon hän merkitsi valvottavan ilmoittautumiskäynnit ja tälle annetut määräykset ja ohjeet ja joka tuli näyttää lautakunnalle säännöllisin väliajoin. Kirja oli tarkoitettu etenkin rikoksen, irtolaistapaisten elämän (Irtolaislaki 1936/57) tai juopottelun takia suojeluvalvontaan määrättyjen lasten ja nuorten parissa työkentelyyn. (Lastensuojeluasetus 1936/203, 10 §; Suojeluvalvojan opas 1945, 6–14.) Valvojan konkreettisia tehtäviä olivat muun muassa kou-

8 Suojeluvalvonnan ajatusperusta ja laajahko luonnehdinta sen sisällöstä oli kirjoitettu jo Yhteiskunnan lasten ja nuorisnsuojelu -komitean vuonna 1921 valmistuneeseen mietintöön (KM 1921: 15; Harrikari 2004, 35) ja alustavasti jo Suojelukasvatuskomitean vuonna 1905 ilmestyneeseen mietintöön (KM 1905: 9a, 134–135).

lunkäynnin avustaminen ja seuraaminen, työpaikan hankinnassa avustaminen, vapaa-ajan vieton ja harrastusten ohjaaminen. Valvojan tuli myös tarkkailla valvottavan kodin ilmapiiriä ja olosuhteita sekä saada lapsen vanhemmat ymmärtämään valvonnan merkitys. (Suojeluvalvojan opas 1945, 7–9.)

Lain mukaan suojeluvalvontaa voitiin soveltaa kaikissa muissa tapauksissa paitsi silloin, jos ”lapsi, jonka vanhemmat ovat kuolleet tai hänet hylänneet ja joka varattomuuden takia on vaarassa jäädä huoltoon ja kasvatusta vaille” (Lastensuojelulaki 1936/52, 9 §). Laki mahdollisti suojeluvalvonnan käyttämisen sekä ilman omaa syytään riittävää hoitoa ja kasvatusta vaille jääneiden lasten eli ”turvattomien” että ”pahantapaisten” lasten kohdalla. Pahantapaisuudella viitattiin esimerkiksi rikoksiin tai valehteluun, näpistelyyn, varasteluun, kerjäämiseen, kuljeskeluun, laiskuuteen tai epäsiiveellisyteen syyllistymiseen (Harrikari 2004, 135–138). Laissa tarkoitettiin lapsilla alle 16-vuotiaita ja nuorilla henkilöillä 16–17-vuotiaita nuoria. Suojelutoimenpiteet yleensä päättyivät lapsen täyttäessä 16 vuotta, mutta suojeluvalvontaa voitiin jatkaa 18-vuotiaaksi ja poikkeustapauksissa eli jos valvonnan syynä oli lapsen tai nuoren rangaistava teko, tämä kerjäksi tai havaittiin muutoin irtolaiseksi tai jos hänet tavattiin juopuneena, jopa 21-vuotiaaksi asti (Lastensuojelulaki 1936/52, 1 §, 22 §; myös Sulkunen 1964, 223).

Suomen Lastensuojelun ja Nuorisonhuollon Keskusliitto julkaisi vuonna 1945 Suojeluvalvojan oppaan (Suojeluvalvojan opas 1945) ja vuonna 1951 sen päivitetyn version (Suojeluvalvojan opas 1951). Oppaissa valvonta määriteltiin yhteiskunnalliseksi luottamustehtäväksi ja valvojan tuli olla ”yleistä luottamusta ja arvontoa nauttiva” henkilö sekä mahdollisuuksien mukaan asua lähellä valvottavaansa (Suojeluvalvojan opas 1945, 5; Suojeluvalvojan opas 1951, 6). Elämäntapojensa puolesta valvoja toimi esimerkkinä, ja erityisen sopivina valvojan tehtäviin pidettiin opettajia, urheilu- ja valistusseurojen toimihenkilöitä ja lastensuojelujärjestöjen jäseniä. Opettajien asettamista moraalisesti valveutuneeksi esikuvaksi tukee se, että valtiollisissa hallinnollispoliittisissa teksteissä opettaja nähtiin pitkään mallikansalaisena, jonka ominaisuuksia olivat uskollisuus, ahkeruus, nuhteettomuus ja hurskaus. Opettajan tuli elää kaikin tavoin esimerkillisesti, myös varsinaisen viranhoidon ulkopuolella. (Rantala 2010.) Valvojan velvollisuuksiin kuului kasvattajateh-

tävän ohella ilmoitusvelvollisuus lautakunnalle valvottavan tilanteen heikentyessä, ja hänen tuli myös antaa lausunto huostaanottopäätöstä varten, mikäli valvonta ei tuottanut toivottua tulosta. Joskus nähtiin riittäväksi, että valvottavalle tai hänen vanhemmilleen annetaan lautakunnan edessä varoitus ja näin korostetaan valvojan vaikutusvaltaa valvottavaan nähden. Valvojalla oli mahdollisuus käyttää valtaansa valvonnan lopettamiseksi eli esittää lautakunnalle valvonnan päättämistä edellyttäen, että ”valvottavassa on tapahtunut pysyväinen suotuisa muutos” (Suojeluvalvojan opas 1945, 13–14; Suojeluvalvojan opas 1951, 14–15.)

Suojeluvalvojan oppaan toinen, laajennettu ja Helsingin kaupungin lastensuojeluviraston suojelukasvatustoimiston päällikkö Kaarlo Helasvuon⁹ sisällöllisesti tarkistama painos julkaistiin 1950-luvun alussa (Suojeluvalvojan opas 1951). Sisältöä kerrottiin tarkistetun niiden kokemusten pohjalta, joita lastensuojelussa ja nuorisonhuollossa oli saatu. Vaikka sisällöt monin osin yhtenivät suhteessa edelliseen painokseen, tarkistetuissa oppaassa korostettiin vahvemmin valvottavan ja valvojan välisen henkilökohtaisen ja luottamuksellisen suhteen merkitystä, ja sitä, että valvojalta vaaditaan ”erityistä nuorten ymmärtämistä ja kiintymystä tehtävään” (Suojeluvalvojan opas 1951, 6). Aiemmassa versiossa valvonnan onnistuminen oli liitetty valvojaan taitoon muovailta lapsen ja nuoren mieltä, mutta samalla liiallisen virallisuuden, ”saarnojen” ja moitteiden sijasta keskusteluun, jossa kiitettiin ja annettiin lapselle tunnustusta (Suojeluvalvojan opas 1945, 5). Uudessa painoksessa korostettiin, että valvonnan ei tule perustua yksinomaan suullisiin ohjeisiin, käskyihin ja kieltoihin, vaan myös käytännöllisiin toimenpiteisiin, kuten perheen avustamiseen lomakkeiden täyttämässä. Oppaassa ei esitetty esimerkkejä käytännön toiminnasta suoraan valvottavan ja valvojan välillä, mutta valvottavan ja valvojan välisissä keskusteluissa suositeltiin ottamaan esille valvottavaa kiinnostavia asioita tämän ”omalta harrastusalueelta”. Valvontakirjan käyttö nähtiin luottamuksellisen suhteen muodostamisen esteenä, ja ilmoittautumismenettelyn tarkoituksenmukaisuutta kyseenalaistettiin. Valvojalle ilmoittautuminen ja määräysten antaminen nähtiin tarpeellisenä vain poikkeustapauksissa, esimerkiksi silloin, kun val-

9 Helasvuon oli vahva vaikuttaja suomalaisessa nuorisonhuoltoa koskevassa keskustelussa useiden vuosikymmenten ajan ja osoitti aktiivisuutta myös julkaisutoiminnassa (Pekkarinen 2010, 69).

vottavaa oli epäsäännöllisen elämäntavan vuoksi tarpeen kurinpidollisesti oikaista. (Suojeluvalvojan opas 1951, 7, 9–10.)

Huoltotilastoa varten valvontatapauksista alettiin kerätä tietoa kunnista vasta vuonna 1954. Vuonna 1955 julkaistun valtakunnallisen tilaston mukaan oli vain 167 turvattomalle lapselle määrätty suojeluvalvoja. Suojelukasvatusta tarvitsevien kohdalla vastaava luku oli 456, joskin tilastoraportissa todettiin, etteivät luvut välttämättä vastanneet täysin todellisuutta. Tilaston mukaan valvonta oli kohdistunut pääasiassa rangaistavaan tekoon syyllistyneisiin lapsiin (70 %) ja muita keskeisiä syitä olivat tapaaminen juopuneena (10,4 %), koulunkäynnin laiminlyönti (7 %) ja irtolaisuus (6,8 %). Tilastoidut valvontatapaukset painottuivat sekä turvattomien että suojelukasvatusta tarvitsevien kohdalla kaupunkeihin ja erityisesti Helsinkiin. Suojelukasvatusta tarvitsevien osalta korostuivat lisäksi 16-17-vuotiaat nuoret henkilöt ja yli 18-vuotiaat. (SVT XXI A12, 18.)

Tilastojen valossa suojeluvalvonnan vakiintuminen osaksi kunnallista lastensuojelua ja käytännön työtä tapahtui hitaasti. Suojeluvalvontaa käytettiin pääasiallisesti suojelukasvatusta tarvitsevien eli ”pahantapaisten” lasten kanssa, mutta jonkin verran myös turvattomien lasten kohdalla. Suojeluvalvonnan käyttö kunnissa laajentui selvästi vasta 1960-luvulle tultaessa, sillä vuosien 1954 ja 1965 välisenä aikana käyttö yli nelinkertaistui. Vuonna 1965 määrättiin suojeluvalvontaan 382 turvatonta lasta ja 1423 suojelukasvatusta tarvitsevaa lasta. Vuosien 1965 ja 1969 välisenä aikana suojeluvalvontaan määräämiset vähenivät yli kolmanneksen valtakunnallisella tasolla, mutta turvattomien lasten osuus kasvoi jonkun verran. Vuonna 1969 suojeluvalvontaan määrättiin 423 turvatonta lasta ja 1028 suojelukasvatusta tarvitsevaa lasta. (Moilanen 2015.)

1960-luvun alussa esitettiin sekä kritiikkiä että pyrkimyksiä suojeluvalvonnan periaatteiden uudelleen määrittelyyn, mutta valvonnan käyttöä ei sinänsä kyseenalaistettu (esim. Minkkinen 1961; Pitkänen 1963; Sulkunen 1964). Valvottavan ja valvojan välinen henkilökohtainen ja luottamukseen perustuva suhde eli sama teema, mikä oli noussut esiin jo 1951 julkaistussa Suojeluvalvojan oppaassa, esitettiin useissa 1960-luvun kirjoituksissa suojeluvalvonnan peruseriaatteena. Sosiaalihuollon piiritarkastaja Martti Pitkänen (1963) totesi, että valvojan tehtävänä oli saada valvottava muuttamaan käyttäytymistään niin, että tämän elämä

palaa ”oikeille raiteille”. Pitkäsen mukaan vain henkilökohtainen suhde valvojaan ja molemminpuolinen luottamus mahdollistaa käyttäytymisen muutoksen. Helsingin kaupungin lastensuojeluviraston suojelukasvatus-toimiston huoltotarkastaja Paula Sulkunen (1964, 224) korosti puolestaan valvojan vaitiolovelvollisuutta, jolloin esimerkiksi valvottavaa koskevien tietojen hankkiminen tämän naapureiden puoleen kääntymällä ei ollut suotavaa. Myös helsinkiläinen lastensuojeluviraston huoltotarkastaja Kyllikki Raitasuo (1964, 125–126, 129) painotti, että jokainen ihminen, myös nuori, haluaa ensisijaisesti itse päättää omista asioistaan ja tätä tarvetta valvojan tulisi kunnioittaa ja hyväksyä ja arvostaa nuorta sellaisena kuin hän on. Eri tahoilla esitetyt ajatukset valvonnasta kotikasvatuksen ja -ympäristön tukemisen muotona (Sulkunen 1964), lapsen koko kodin asettamisesta suojeluvalvontaan (SMKK Hvo N:o 6/1965) ja huoltajien tukemisesta valvottavan hoidossa ja kasvatuksessa (KM 1966: A9, 14–17) voi tulkita valvonnan toiminta-ajatuksen laajentamisena koko perheen kanssa työskentelyyn (ks. myös Helasvuo 1966).

1960-luvun loppupuoliskolla yksi kritiikin aihe aikalaiskirjoituksissa oli valvonnan toteuttamisen tapa, joka tosin oli esillä jo Suojeluvalvojan oppaan tarkistetuissa (1951, 10) painoksessa. Pelkkään keskusteluun ja ohjeisiin tai jopa käskyihin ja kieltoihin perustuvaa valvontaa kritisoiitiin ja sen sijaan yhteinen toiminta ja tekeminen esitettiin yhtenä valvonnan toteuttamisen tapana ja luottamuksellisen suhteen muodostumisen ehtona (esim. Kasanen 1966; Charpentier 1968a; myös Sulkunen 1964). Esimerkiksi Tampereen lasten- ja nuorisohuollon esimies Pehr Charpentier kirjoitti Tampereella käynnistetystä kokeilusta, jossa sovellettiin yksilö- ja ryhmätyömenetelmiä nuorten suojeluvalvonnassa. Kokeilussa aktiivisessa roolissa oli Tampereen yliopiston psykologian, sosiaalityön ja nuorisotyön opiskelijoita. (Charpentier 1968a.) Vaikka kokeilu ilmeisesti tuotti tuloksia, se herätti myös epäluottamusta yleisen osaston jäsenten keskuudessa. Kun lisäksi muihin Charpentierin toimiin oltiin tyytymättömiä, hänet erotettiin virastaan. (Kulhia 2011, 184, 223–224.)

Monissa 1960-luvun kirjoituksissa käsiteltiin valvontaa ensisijaisesti nuoriin kohdistuvana toimenpiteenä, mikä saattaa kertoa siitä, että käytännön lastensuojelutyössä nuoret olivat valvonnan pääasiallinen kohderyhmä, vaikka lastensuojelulaki ei alaikärajaa asettanutkaan. Erityisesti 1960-luvun loppupuoliskon kirjoituksissa pyrittiin jäsentämään

sukupolvien välisiä suhteita uudenaikaisella, nuorten tarpeita ja itsemääräämisoikeutta painottavalla tavalla. Sosiaalishteeri Martti Auvinen Pirkanmaalta (1966) esitti, että aikuisten ei tulisi vaatia nuorilta ”vanhentuneiden elämäntapojen mukaista käyttäytymistä ja vanhojen ihanteiden arvostamista”, vaan hyväksyä yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset ja tavoitella nuorten ongelmien riittävää ymmärtämistä. Aikuisten tulisi sopeutua nuorten nykyisiin olosuhteisiin eikä päinvastoin. Kotkan lastensuojelujohtaja (myöh. Sosiaalihuollon pääjohtaja) Alli Lahtinen piti sosiaalitarakaajien päivillä vuonna 1966 esitelmän nuorten poikkeavuudesta sivuten esitelmässään suojeluvalvontaa (Poikkeava käyttäytyminen aiheena sosiaalitarakaajien päivillä 1966; Lahtinen 1967). Lahtinen (1967) totesi, että nyky-yhteiskunnassa rajan vetäminen normaalin ja poikkeavan välille oli vaikeaa ja että nuorten ja aikuisten väliset ristiriitatilanteet saattoivat nuorten poikkeavuuden sijasta liittyä aikuisten autoritäärisen vallanhaluun. Pehr Charpentier (1968b) puolestaan arvosteli kristilliseen arvofilosofiaan perustuvaa vanhanaikaista lastensuojelulakia ja sen rankaisukeskeisyyttä kysyen, kuinka aikuiset itse noudattavat normeja, joita vaativat nuorilta.

Tarve koulutettuihin suojeluvalvojiin oli 1960-luvulla esillä useissa kirjoituksissa (esim. Pitkänen 1963; KM 1966: A9; Charpentier 1968a; Lahtinen 1968; Määttänen 1968). Joissakin kirjoituksissa valvonnan nähtiin kuuluvan pelkästään koulutetuille ammattihenkilöille, minkä voi tulkita luottamustoimi- ja maallikkopohjaisesti toteutetun sosiaalihuoltotyön epäsuoraksi kritiikiksi (esim. Pitkänen 1963; Lahtinen 1967; Charpentier 1968a). Sosiaaliministeriön kiertokirjeessä ((SMKK Hvo N:o 6/1965) suojeluvalvoja määriteltiin ystäväksi ja neuvonantajaksi, mutta myös koulutetuksi henkilöksi. Valvojiksi sopivina nähtiin palkatut sosiaalitarakaajat, sillä heidän katsottiin parhaiten voivan toimia lapsen tai nuoren ja hänen perheensä ”neuvonantajina” ja ”ystävinä”. Myös valtion asettama lastensuojelukomitea nosti osamietinnössään vuonna 1966 esiin valvojien saatavuuteen liittyvät ongelmat ja ehdotti toimenpiteitä suojeluvalvojen kouluttamiseksi sekä palkkion suorittamista tehtävän hoitamisesta ja korvausta matka- ja muista kustannuksista. Palkkiosäännöstä tuli komitean mukaan soveltaa sekä vapaaehtoisina että virkatehtävissä toimivien kohdalla. (KM 1966: A9, 15–17; myös Kasanen 1966.)

Hämeenlinnassa kaupungin sosiaalilautakunta järjesti vuonna 1966 suojeluvalvojen koulutuksen, jonka teemoja olivat lasten ja nuorten

rikollisuus, suojeluvalvonnan oikeudellinen perusta sekä valvojan oikeudet ja velvollisuudet, perhekokonaisuuden huomioon ottaminen valvontatyössä, lasten ja nuorten pahantapaisuus ja suojeluvalvontaa seuraavat toimenpiteet lasten ja nuorten huollossa. Kouluttajakaartiin kuului useita sosiaalihuollon ylempää virkahierarkiaa edustavia henkilöitä ja lisäksi poliisin edustaja. (Suojeluvalvojien koulutustilaisuus Hämeenlinnassa 1966.) Kaikki kouluttajat olivat miehiä, mikä saattaa heijastaa miesten suurehkoa osuutta sosiaalihuollon ylemmässä virkahierarkiassa 1960-luvulla (Satka 1994, 315; myös Harjula tässä teoksessa). Myös Jyväskylässä järjestettiin suojeluvalvojien neuvottelutilaisuus, jossa käsiteltiin parinkymmenen osanottajan voimin samaa teemaa kuin Hämeenlinnassa, kun nuorisovalvonnan tarkastaja R. K. Luukkonen esitelmöi aiheesta ”perhekokonaisuus valvontatyössä” (Suojeluvalvojilla neuvottelu Jyväskylässä 1966).

Vuonna 1968 julkaistun valtakunnallisen nuorisotutkimuksen (Dahlin 1968) mukaan suojeluvalvonta edusti 10 prosenttia kunnallisista lastensuojelutoimenpiteistä. Tiedot olivat vuodelta 1965 ja niiden mukaan suojeluvalvonnan käyttö keskittyi pitkälti kaupunkeihin ja kauppaloihin. Suurissa kaupungeissa kaksi kolmesta valvojasta oli sosiaalityöntekijä, mutta esimerkiksi alle 6000 asukkaan kunnissa suojeluvalvojan tehtävässä oli useimmin poliisi ja myös maanviljelijöitä ja opettajia käytettiin valvojina usein. Suojeluvalvojina toimivista miehistä sosiaalityöntekijöitä oli 13 % ja naisista 44 %. (Dahlin 1968; myös Määttänen 1968; KM 1972: B135, 9-10.) Tutkimuksessa kansakoulunopettajien toimimista valvojina kritisoitiin, koska heidät koettiin moralisoivaksi ja poikkeavuuden suhteen hyvinkin suvaitsemattomaksi ryhmäksi (Dahlin 1968, 46-48).

1960-luvun viimeisinä vuosina sosiaalihuoltoon ja sen osana lastensuojelutyöhön suunnatun voimakkaan kritiikin¹⁰ myötä suojeluvalvon-

10 Vuoden 1936 lastensuojelulakia kritisoitiin ja sen puutteita nostettiin tosin esille jo hyvin varhaisessa vaiheessa. Margit Törnudd (1951, 5) totesi esimerkiksi 1950-luvun alussa, että ”laki ottaa hyvin vähän huomioon lasta itsenäisenä yksilönä omine vapauden ja turvallisuuden oikeuksineen”. Ebba Kartama (1953) puolestaan painotti sosiaalilautakuntiin kohdistuvia vaatimuksia: asioiden perinpohjaista valmistelua, hienotunteisuutta, harkintaa ja riittävää kokonaisnäkemystä, ja Lauri Tarvainen (1957) vaati lapselle ”sananaltaa huoltopro-
sessissa”.

nan oikeutus kyseenalaistettiin kokonaan. Laitoshuolto oli voimakkaan kritiikin kohteena, ja lastensuojelussa kritiikki painottui niin sanotun Pakkoauttajat-keskustelun myötä erityisesti koulukoteihin. (Siren 1967; Eriksson 1967.) Ajan yhteiskuntapoliittiseksi tavoitteeksi asetettiin luokasta ja asuinpaikasta riippumaton tasa-arvoisuus ja oikeudenmukaisuus. Tämä merkitsi sosiaalisten ongelmien uudelleen määrittelyä; järjestyshäiriöiden ja moraalittomuuden sijaan pääongelmaksi nostettiin alioikeutettujen ihmisryhmien, kuten lasten ja nuorten, asema. (Satka 1994, 326; Satka ym. 2002.) Valtio asetti sosiaalihuollon uudistustehtävän sosiaalihuollon periaatekomitealle, joka linjasi vuonna 1968 ilmestyneessä mietinnössään modernin ja monipuolisen sosiaalipalvelujärjestelmän periaatteet. Uudistuksessa sosiaalihuollon periaatteiksi määriteltiin asiakkaan valinnanvapaus, normaalisuus, palveluhenkisyys, luottamuksellisuus ja ennaltaehkäisy. (KM 1968: B86; KM 1971: A25; myös KM 1973: 86.) Sosiaalihuollosta haluttiin tehdä sosiaalipalvelua, jonka osaksi holhous ja tahdonvastaiset toimenpiteet eivät sopineet (Rauhala 1996, 81–82; ks. myös Harjula tässä teoksessa). Valtion asettaman suojelukasvatustoimikunnan mukaan suojeluvalvontaa voitiin pitää tahdonvastaisena toimenpiteenä, josta tuli luopua välittömästi ja korvata se tukihenkilötoiminnalla. (KM 1972: B135, 96–103, liite 5; Hailuoto 1972, 211; Harrikari 2008, 108–109.)

Suojeluvalvontaa Jyväskylässä 1960-luvun alusta 1970-luvun alkuun

Jyväskylässä väestönkehitys oli 1960- ja 70-luvuilla voimakasta: kun vuonna 1960 asukkaita kaupungissa oli 39 636, niin vuonna 1970 määrä oli 57 297 (Suomen tilastollinen vuosikirja 1971, 9). 1960-luvun aikana koulutuksen merkitys vahvistui kaupungin sosiaalihuollossa, sillä tuolloin palkattiin ensimmäiset sosiaalityöhön koulutetut työntekijät (Kihlman 1990, 13–14; Karjalainen 1990, 9). Lastensuojeluasiat käsiteltiin vuosien 1952–76 välisenä aikana kaupungin sosiaalilautakunnan alaisessa yleisessä osastossa ja vuodesta 1977 vuoteen 1988 asti lautakunnan alaisessa lastensuojelijaostossa (Sosiaaliturvasta sosiaalipalveluihin 1990).

Vuonna 1937 voimaan astuneen lastensuojelulain mukainen määrittely valvonnasta tehtiin jo vuonna 1936 kaupunginkanslian julkaisemassa huolto-ohjesäännössä. Ohjesäännön mukaan suojeluvalvojan tuli esimerkiksi

”hankkia tarvittavia tietoja valvottavastaan tämän vanhemmilta, opettajilta ja muilta lasta tuntevilta henkilöiltä”, ”olla läheisissä neuvotteluissa edellämainittujen henkilöiden kanssa sekä neuvoin ja ohjein tukea lapsen huoltajia” ja ”vuosineljänneksittäin selostaa lastensuojeluosastolle suojeluvalvontatuloksia” (Jyväskylän kaupungin huolto-ohjesääntö 1936, N:o 10, sisällys 26, 38 §)

Kaupungin ohjesäännöissä suojeluvalvonnan määrittelyä ei päivitetty 1950- ja 60-lukujen aikana, vaan se säilyi ennallaan valvonnasta luopumiseen eli vuoteen 1972 asti. Sosiaalilautakunnan toimintakertomusten mukaan Jyväskylässä valvontaan määrättyjen lasten ja nuorten määrä oli melko vähäinen, esimerkiksi 1950-luvulla alle 10 henkilöä per vuosi. Määrällisesti eniten lapsia ja nuoria (18) valvontaan määrättiin vuonna 1966, kun taas vuonna 1969 valvontaan määrättyjä oli enää 7 henkilöä. (Kertomukset Jyväskylän kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta v. 1952–1970.) Pöytäkirja-aineiston perusteella suojeluvalvontaan määrättiin useimmiten lastensuojelulain 8. pykälän perusteella eli pahan tapaiseksi katsottuja lapsia (Lastensuojelulaki 1936/52, 8 §). Valvontaan määräämisen syitä olivat esimerkiksi rangaistavaan tekoon, kuten näpistyksiin, varkauksiin tai vahingontekoihin, syyllistyminen; koulunkäynnin ja oppivelvollisuuden laiminlyönti; päihteiden käyttö ja juopumuspidätykset sekä irtolaismainen elämäntapa, mikä oli erityisesti tyttöjen kohdalla usein suojeluvalvonnan käynnistämisen perusteena. (YOK 1958–1972.) Pöytäkirja-aineiston perusteella vaikuttaa, että Jyväskylässä valvontaa käytettiin melko harvoin turvattomien lasten kohdalla etenkin 1960-luvun alkupuoliskolla. Suojelukasvatusta tarvitsevien kohdalla sitä käytettiin rangaistuskeskeisesti eli valvonta oli seurausta lapsen tai nuoren pahantapaisuudesta, vaikka esimerkiksi vuoden 1951 Suojeluvalvojan opas painotti, että kurinpidollisessa mielessä valvontaa tuli käyttää vain poikkeustapauksissa ja tilapäisesti. Toisaalta on mahdollista, että valvojen heikon saatavuuden vuoksi kohderyhmäksi valikoitui vain suojelukasvatusta tarvitsevat.

Erityisesti tyttöjä määrättiin suojeluvalvontaan 1960-luvulla irtolaismaisen elämäntavan ja sopimattomaksi katsotun seksuaalisen käyttäytymisen perusteella. Alaikäisten tyttöjen seksuaalisuus oli tuohon aikaan tabu, johon puututtiin sosiaalilautakunnan toimesta usein viipymättä (Nissi 1966; Taipale & Taipale 1967; Pulma 1987, 219). Seuraavassa aineisto-otteessa on kuvaus 14-vuotiaan Pirkon tapauksen käsittelystä sosiaalilautakunnan yleisen osaston kokouksessa. Pirkon määräämistä suojeluvalvontaan, ja poikkeuksellisesti vielä miespuolisen henkilön valvontaan, perustellaan huonon esimerkin antamisella muille saman ikäryhmän tytöille:

”...sukupuolisuhteissa ollut useamman pojan kanssa viime syksystä lähtien. (---) Opettajan lausunnon mukaan Pirkko erittäin kylmä, valehteleva ja tunteeton. Sulkeutunut opettajiin nähden, mutta toveripiirissä suosittu monien kokemusten ansiosta. Luvuissa osoittautunut keskinkertaiseksi oppilaaksi. Opettajan lausunnon mukaan syytä lienee kodissa ja erikoisesti isän asennoitumisessa. Pirkon vaikutus hyvin voimakas toisiin kansalaiskoulun tyttöihin minkä takia tuskin voidaan pitää jatkuvasti koulussa.” (YOK 8.3.1966, 191 §)

Suojeluvalvonta ei voinut päättyä lapsen, nuoren tai huoltajan aloitteesta, vaikka ei ollut tavatonta, että lapsi tai nuori kieltäytyi tapaamasta valvojaansa (esim. YOK 12.10.1960, 376 §; YOK 12.3.1963, 150 §; YOK 15.12.1964, 776 §). Valvonnan aikana tapahtuneet rikkomukset johtivat usein lautakunnan antamaan ”koulukotivaroitukseen” (esim. YOK 14.6.1960, 202 §; YOK 12.6.1962, 319§; YOK 23.11.1965, 339 §) ja mikäli suojeluvalvonta ei tuottanut toivottua tulosta, saattoi seurauksena todella olla lapsen tai nuoren sijoitus koulukotiin (esim. YOK 19.1.1960, 5 §; YOK 12.10.1960, 378 §). Virallisaineistoissa suojeluvalvonta luokiteltiin ehkäiseväksi toimenpiteeksi (esim. SVT XXI A12, 18) mutta voi kysyä, mihin ehkäiseminen kohdistui, jos valvonnasta seuraava toimenpide oli koulukotisijoitus.

Valvojan antamalla lausunnolla oli merkitystä siihen, päätyikö sosiaalilautakunta koulukotisijoitukseen vai annettiinko lapselle tai nuorelle vielä mahdollisuus parantaa tapansa (esim. YOK 12.4.1960, 118 §; YOK 17.12.1963, 762 §). Valvojalla oli siten lapsen tai nuoren tulevaisuuden

suunnan kannalta paljon valtaa. Toisaalta valvoja saattoi tehdä sosiaalilautakunnalle esityksen valvonnan lopettamisesta arvioidessaan lapsen tai nuoren tilanteen suotuisaksi (esim. YOK 14.12.1965, 811 §; YOK 13.2.1968, 91§). Seuraavassa aineisto-otteesta on kuvaus miespuolisen valvojan lautakunnalle tekemästä esityksestä valvonnan lopettamisesta oppivelvollisuuden laiminlyönnin vuoksi valvontaan määrätyn 16-vuotiaan Riston kohdalla:

”Suojeluvalvoja ollut sosiaalitoimistossa ja ilmoittanut, että Ristolla oppivelvollisuuden mukainen koulunkäynti on nyt suoritettu ja on työssä (työpaikan nimi). Ostanut mm. mopon eikä mitään kielteistä ole ilmennyt. Valvojan mielestä ei tarvitse enää valvontaa ja kotiväki toivoo myös sen lopettamista”. (YOK 14.9.1965, 530 §)

Pöytäkirja-aineiston avulla ei ole mahdollista kuvata laajasti 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa suojeluvalvojina toimineiden ammatti-, koulutus- tai muita taustoja, mutta aineiston pohjalta voi todeta, että valvojina oli 1) maallikkopohjalta toimivia sosiaalilautakunnan jäseniä tai muissa kaupungin luottamustoimissa olevia henkilöitä, 2) lähialoilla toimivia ammattihenkilöitä (esim. opettajat, terveysisaret, lastenseimen johtajat ja diakonit) ja 3) virkatyönään valvontaa suorittavia huollontarkkaajia tai lasten- ja nuorisohuollon tarkkaajia, joiden osuus valvojista oli kuitenkin melko pieni (vrt. Dahlin 1968). Lähialojen ammattiryhmistä korostuivat opettajat, kuten Suojeluvalvojan oppaissa (1945; 1951) suositeltiin. (YOK 1958–1972.) Jyväskylän kunnallispolitiikkaa hallitsivat 1960-luvulla sosiaalidemokraatit (Kaakkuriniemi 1997, 28–30), ja usea luottamustehtävissä toimineista valvojista kuului SDP:hen tai SKDL:än. Valvojina toimi määrällisesti jonkin verran enemmän miehiä kuin naisia ja myös valvontaan määrätystä lapsista enemmistö oli poikia. Lähes aina valvoja edusti samaa sukupuolta valvottavansa kanssa. (YOK 1958–1972.) Ilmeisesti suojeluvalvojille maksettiin tehtävästään ainakin 1970-luvun alussa pientä palkkiota (SLK 21.6.1972, 254 §).

Suojeluvalvonta oli käytössä Jyväskylässä noin kolmenkymmenen vuoden ajan eli siitä luovuttiin siirryttäessä vuonna 1973 tukihenkilötoimintaan (Sosiaaliturvasta sosiaalipalveluihin 1990, 62). Sosiaalilautakunnan alaisen yleisön osaston ja sitä seuranneen lastensuojelujaoston

pöytäkirjojen mukaan uusia valvontoja ei vuoden 1972 jälkeen määrätty, mutta vuonna 1973 meneillään olleita valvontoja ei myöskään muutettu tukihenkilötoiminnaksi, vaan ne jatkuivat valvontoina. (YOK 1972–1976; LSJ 1977–1988.) Vuosina 1971 ja 1972 suojeluvallontoja käynnistettiin vuositasona vain 1–2 nuoren kanssa ja vuoden 1973 toimintakertomuksessa mainittiin enää tukihenkilötoimintaan ”määrätyt” 8 lasta tai nuorta. (Kertomukset Jyväskylän kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta v. 1971–1973.)

Sosiaalihuollon uusien periaatteiden lähettiläs – tukihenkilö

Tukihenkilötoimintaa kokeiltiin Sosiaalihuollon tuella ensimmäistä kertaa vuonna 1970 Kotkassa, ja kokeilu oli pohjana valtion asettaman suojelukasvatustoimikunnan vuonna 1972 antamille suosituksille (KM 1972: B135, 98, liite 5; Helasvuo 1974, 101–102). Toimikunnan mietinnössä tukihenkilötoiminta määriteltiin erityisesti sosiaalisesti sopeuttamattomille nuorille suunnattuna työmuotona ja organisatorisesti osaksi suojelukasvatusta (KM 1972: B 135). Tukihenkilötoiminnan ja suojeluvallontan välistä eroa korostettiin ja nähtiin, että suojeluvallonnassa oli kyse kriminaalipolitiikkaan kuuluvasta toimenpiteestä, ei lastensuojelusta. Mietinnön mukaan tukihenkilön tulisi olla ”oman yhteisön jäsen ja tätä kautta vaikuttaa yhteisön kiinnostukseen nuorten elämästä” (KM 1972: B 135, 98–99). Omaksi yhteisöksi ei ensisijaisesti määritelty lähi-suhteita, kotia tai sukua, vaan laajemmin se sosiaaliluokka, johon tuettava kuuluu. Luokkakäsytymyksen esiin nostaminen on kiinnostavaa, vaikka siihen ei kiinnitetty huomiota muissa aikalaisdokumenteissa. Siinä voi kenties lukea ajan yhteiskuntapoliittisen hengen lisäksi vastausta kritiikkiin, jota oli esitetty esimerkiksi kansakoulunopettajien toteuttaman vallontan moralisoivaan luonteeseen liittyen (ks. edellä).

Luottamus ja luottamuksellinen suhde lapsen ja tukihenkilön välillä oli tärkeä teema, jota 1970-luvulla käsiteltiin monissa aikalaisteksteissä (esim. KM 1972: B 135, 98; Helasvuo 1974; Hiltunen 1974; Saloranta 1974). Aihetta oli sivuttu suojeluvallontan yhteydessä 1960- ja 1950-luvuilla, mutta 1970-luvulla koko sosiaalihuollon uudeksi periaatteeksi määriteltiin ”luottamuksellisen huoltosuhteen syntyminen” ja

”yksinomaan tukeminen” kontrollin ja valvonnan sijaan (KM 1973: 86, 56, 96–97). Helsingin kaupungin lastensuojeluviraston suojelukasvatus-toimiston päällikkö Kaarlo Helasvuo (1974) kuvasi tukisuhdetta, jonka lähtökohtina olivat luottamus, vuorovaikutus ja vapaaehtoisuus sekä nuorten toivomukset ja todelliset tarpeet, eivätkä ne ongelmat, jotka lainsäätäjää oletti yhteiskunnassa ilmenevän. Helasvuo (emt., 100) tähdensi eroa suojeluvalvonnan ja tukihenkilötoiminnan välillä todeten, että ”tukihenkilöllä ei ole mitään hallinnollista valtaa asiakkaaseensa nähden, nuorelle ei tule mitään uusia säädettyjä velvollisuuksia tai oikeuksia eikä sosiaalitoimistolle tai lautakunnalle mitään valtuuksia asiakkaan suhteen”.

Jyväskyläläisen sosiaalityöntekijän, itsekin tukihenkilönä toimineen Marja Hiltusen (1974) mukaan tukihenkilön tuli olla ”luottamushenkilö ja tasaveroinen keskustelukumppani”, ei valvoja eikä neuvoja. Hiltunen toi esiin uuden käsityksen nuoren toimijuudesta todetessaan, että parhaimmillaan tukisuhde saattaa syventyä vastavuoroiseksi ystävyudeksi, jossa oppijoina ovat molemmat osapuolet. Kun suojeluvalvojan meriitteiksi olivat riittäneet hyvä maine ja yleisen arvostuksen nauttiminen, tukihenkilöiltä edellytettiin nuorta ymmärtävää ja nuoren elämään eläytymiseen kykenevää persoonallisuutta (Helasvuo 1974; Saloranta 1974; Hiltunen 1974). Pohjolan poikakodin sosiaalikirjuri Aune Saloranta (1974, 349) puolestaan painotti, että tukihenkilötoiminnan taustalla oli tieto siitä, että ”kehitysiässä oleva lapsi tarvitsee ainakin yhden ehjän ja turvallisuutta tuottavan ihmissuhteen, joka perustuu henkilökohtaiseen tuntemiseen ja keskinäiseen luottamukseen”. Tukihenkilön tärkeä tehtävä oli antaa malli luottamuksellisesta vuorovaikutussuhteesta. Saloranta toi kirjoituksessaan esiin kuntien sosiaalitoimen piirissä esitetyn kritiikin tukihenkilötoiminnan tarpeellisuudesta, mutta pehmensi kritiikkiä todeten, että kyse ei ollut uuden organisaation luomisesta, vaan suojeluvalvontajärjestelmän tehostamisesta ja laajentamisesta.

Ammattilaisille suunnatuissa julkaisuissa tukihenkilötoimintaa kuvattiin suojeluvalvonnan perinteestä syntyneenä työmuotona, joka tuli käsittää osaksi avohuollon tukipalveluita lapselle, nuorelle ja myös hänen perheelleen (esim. Helasvuo 1974; Hiltunen 1974; Saloranta 1974). Yksi tukihenkilötoiminnan yhteydessä korostunut teema olikin koko perheen tukeminen (esim. KM 1972: B135, liite 5; KM 1973: 86; SHYK B52/1974/lv; Saloranta 1974; Hiltunen 1974). Sosiaalihuollon periaa-

tekomitean mietinnössä vuonna 1973 argumentoitiin lastensuojelulain uudistamisen puolesta, esitettiin vanhaan tapaan organisoidusta suojelukasvatuksesta luopumista ja korostettiin ”perhekokonaisuuksien säilymistä ja sisäistä eheyttä edistäviä toimia” (KM 1973: 86, 22–23, 96–97). Komitea näki alaikäisten perusoikeudet ongelmallisina, koska alaikäinen voi kohdata vanhempiensa taholta pakkotoimenpiteiksi luonnehdittavaa vallankäyttöä, mutta toisaalta perheen elämään ei tulisi liiaksi puuttua niin, että aiheutetaan perheiden hajoamista. Komitea määritteli alaikäisten sosiaalihuollon erityisperiaatteiksi perhekeskeisyyden, jatkuvien ihmissuhteiden korostamisen ja pyrkimyksen itsenäistymisen edistämiseen. Lisäksi korostettiin vapaaehtoisuutta ja perheen ja lapsen tai nuoren omatoimisuuden edistämisen periaatetta sekä perhesuhteisiin liittyvien ongelmien ennaltaehkäisyyn suunnattuja toimia. (emt., 23, 26.)

Aikalaiskeskusteluissa oli esillä tukihenkilötoiminnan toteuttamisen tapa, josta oli käyty kriittistä keskustelua jo suojeluvallvonnan yhteydessä 1960-luvulla. Nyt painotettiin, että keskustelun ja henkisen tuen ohella tukihenkilön tehtäviin kuuluivat lapsen tai nuoren ja tämän perheen käytännöllis-konkreettinen tukeminen ja yhteinen toiminta (Saloranta 1974; Hiltunen 1974; SHYK A3/1978/pe). Sosiaalikirjuri Salorannan (1974) mukaan käytännöllis-konkreettinen tuki saattoi merkitä esimerkiksi kontaktihenkilönä toimimista suhteessa viranomaisiin ja opettajiin sekä koulunkäyntivaikeuksissa, asioinnissa tai rahankäytössä auttamista (Saloranta 1974, 349–351). Sosiaalityöntekijä Hiltunen (1974, 304) näki neuvontaa ja keskusteluja parempana lähestymistapana lapsen tai nuoren ja tukihenkilön yhteisen toiminnan, esimerkiksi yhdessä läksyjen lukemisen.

Suojeluvallvojen kouluttaminen ja valvojatyön korvaaminen palkkiolla oli ollut esillä jo 1960-luvulla, mutta tukihenkilötoiminnan kohdalla aihe nousi vielä näkyvämmiin esiin. Tukihenkilöiden kouluttamista, palkkion¹¹ suorittamista ja tukihenkilötyön ammatillista ohjausta pidettiin välttämättöminä ja sitä vaadittiin myös valtion taholta (esim. KM 1972: B 135, 102, liite 5; Saloranta 1974; SHYK B52/1974/lv; SHYK

11 Tukihenkilöiden palkkion suuruudeksi ehdotettiin 100–200 mk/kk. Suojeluvallvoillekin oli ainakin joillakin paikkakunnilla maksettu pientä palkkiota, mutta palkkion määrä oli ollut vain 10–15 mk /kk (Helasvuo 1974, 101; myös SLK 21.6.1972, 254 §).

A3/1978/pe). Sosiaalihuollon vuonna 1974 kunnille lähettämässä yleiskirjeessä korostettiin, että vapaaehtoisen tukihenkilön tarpeen arviointi kuului ammatilliselle sosiaalityöntekijälle ja tukihenkilöitä tuli myös ammatillisesti ohjata ja kouluttaa tehtävässään (SHYK B52/1974/lv). Lastensuojelun Keskusliitto (1977, 38) suositteli, että tukihenkilötoimintaa tulisi toteuttaa vain sellaisissa kunnissa, joissa ”sosiaalitoiminta on asianmukaisesti hoidettua ja sosiaalityöntekijöitä jo ennestään tukihenkilöitä ohjaamaan”. Tukihenkilöiltä ei edellytetty ammattitaitua, vaan oletettiin, että toiminnan perusta on yksityisten kansalaisten toteuttamassa maallikkotyössä (esim. Helasvuo 1974; Saloranta 1974, 348).

Vuonna 1974 tukihenkilötoimintaa oli tietävästi ainakin Kotkassa, Espoossa, Helsingissä, Hyvinkäällä, Hämeenlinnassa, Joensuussa, Jyväskylässä, Jämsässä, Kajaanissa, Karhulassa, Keravalla, Kouvolassa, Lahdessa, Oulussa, Porissa, Sippolassa, Tampereella ja Vantaalla (Helasvuo 1974, 102). Vaikka valtion toimesta kuntia painostettiin suojelevalvonnan lakkauttamiseen ja tukihenkilötoiminnan laajentamiseen avohuollon ja tukihenkilötoiminnan kehittämiseen tarkoitettulla valtionavustuksella, esiteltiin suojelevalvonta vuonna 1976 Lastensuojelun Keskusliiton julkaisussa yhä yhtenä keskeisimpänä avohuollon toimenpiteenä (Lastensuojelutyö Suomessa 1976, 53). Lastensuojelutilaston mukaan suojelevalvonnassa olevien lasten määrä oli vuonna 1976 yli kymmenkertainen tukihenkilötoiminnassa olevien määrään verrattuna (Moilanen 2015, 88). Toisaalta Sosiaalihuollon keräämien tietojen pohjalta tukihenkilötoiminnan käyttö näyttöä laajempaan, sillä vuonna 1978 Sosiaalihuollon raportoi 93 kunnan hakeneen valtionavustusta 743 lapsen tai nuoren tukihenkilötoimintaan, kun valtakunnalliseen tilastoon lapsia ja nuoria oli merkitty yli puolet vähemmän eli 345 (SHYK B 35/1979/pe, 4; myös Moilanen 2015, 87). Todennäköisesti kunnissa toimittiin vaihtelevin käytännöin, myös tilastoinnin osalta, ja suojelevalvonnasta luopuminen tapahtui viiveellä. Tukihenkilötoiminnan hitaan vakiintumisen taustalla saattoi olla se, että valtionavustukset kuntien lastensuojelun avohuollon kehittämiseen päättyivät vuoteen 1981 (SHYK 1969–1985) ja valtiolta saatu tuki oli toiminnan juurruttamisen kannalta riittämätön. Toisaalta vanha lastensuojelulaki oli voimassa aina vuoteen 1983 asti ja suojelevalvonnan käyttäminen oli siten ”laillista”, joskaan ei valtion komiteoiden taholta suositeltua. Vielä vuonna 1983 suojelevalvonnassa

olevia lapsia ja nuoria oli peräti 1264 ja tukihenkilötoiminnassa olevia vain 410 (SVT XXI B25, 64).

Tukihenkilötoiminnan alkuvaiheet Jyväskylässä

Jyväskylässä tukihenkilötoiminta sai alkunsa kaupungin lasten- ja nuorisohuoltotyössä toimivien työntekijöiden aloitteesta, kun ryhmä työntekijöitä lähetti kesäkuussa 1972 eli puoli vuotta ennen valtion suojelukasvatustoimikunnan mietinnön (KM 1972: B135) ilmestymistä Kotkan kokeiluun viitaten sosiaalilautakunnalle ehdotuksen suojeluvonnasta luopumisesta ja ”tukihenkilötoimintajärjestelmän” luomisesta (SLK 21.6.1972, 254 §). Sosiaalilautakunnassa tehtiin päätös suojeluvonnasta lakkauttamisesta ja tukihenkilötoiminnan aloittamisesta vuonna 1973 (SLK 21.6.1972, 254 §; YOK 29.8.1973: 325 §).

Työntekijöiden aloitteesta todettiin, että ”pelkkä valvonta ilman mahdollisimman tehokasta henkilökohtaista auttamista ja ohjausta on turhaa”. Tukihenkilö-termiä kuvattiin suojeluvolvojalle rinnasteisena, ja suurimpina eroina pidettiin myönteisempää nimitystä ja siksi parempia mahdollisuuksia perheiden tukemiseen (SLK 21.6.1972, 254 §). Sosiaalilautakunnan toimintakertomuksessa tukihenkilötoiminnan kohderyhmäksi kuvattiin pääasiassa suojelukasvatusta tarvitsevat lapset ja nuoret sekä heidän perheensä (Kertomus Jyväskylän kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta v. 1973, 10). Tukihenkilötoimintaan ei Jyväskylässä ollut 1970-luvulla varsinaista ohjeistusta, eikä sosiaaliohje- tai johtosäännöissäkään määritelty toiminnan sisältöä tai tukihenkilön tehtäviä. Olenaisena pidettiin kuitenkin kansallisten suositusten mukaisesti tukihenkilöiden koulutusta, ja ensimmäisenä toimintavuonna 1973 raportoitiin koulutetun yhteensä 25 tukihenkilöä (SLK 29.8.1973, 325 §). Kouluttajina toimi psykologeja, koulukuraattori, nuorisosihteeri ja diakoni, ja koulutuksen aiheet sivusivat muun muassa sosiaalilainsäädäntöä, koulun oppilashuoltoa, päihteitä, nuorten mielenterveyskysymyksiä ja käyttäytymisongelmia sekä harrastus- ja vapaa-ajanviettomahdollisuuksia. Koulutuksen jälkeen tukihenkilöistä muodostettiin 4–5 henkilön ryhmät, jotka kokoontuvat kuukausittain sosiaalitoimistoon lastenhuollontarkkaajan ja nuorisohuoltajan pitämään ”työnohjaukseen”. (SLK 21.6.1973, 261 §.)

Pöytäkirja-aineiston perusteella tukihenkilötoiminnan aloittamisen syyt ja perustelut olivat samankaltaisia kuin suojeluvalvonnassakin; niitä olivat rangaistavat teot, kuten näpistykset, varkaudet ja vahingonteot; koulunkäynnin laiminlyönti, josta ryhdyttiin 1970-luvulla puhumaan koulupinnauksena; päihteiden käyttö ja juopumuspidätykset sekä erityisesti tytöillä irtolaismainen elämäntapa ja sopimattomaksi katsottu seksuaalinen käyttäytyminen. (YOK 1973–1976.) Esillä oli myös tapauksia, jossa tukihenkilön odotettiin toimivan eräänlaisena välittäjänä tai sovittelijana nuoren ja tämän vanhempien välisessä tulehtuneessa tilanteessa (esim. YOK 9.3.1973, 207 §, asia 47; YOK 9.11.1973, 812 §, asia 10). Seuraavassa aineisto-otteesta kerrotaan 15-vuotiaan Satun tilanteesta, jossa hänelle päädyttiin asettamaan tukihenkilö:

”Satu on hyvin paljon menossa iltaisin eivätkä vanhempien puheet ja toivomukset häneen vaikuta. On hyvin paljon toveripiirini vietävissä. Äiti tuntee olevansa jo vanha eikä jaksavansa enää ymmärtää nykynuoria.” (YOK 9.3.1973, 207 §, asia 47.)

Tukihenkilön apua tarjottiin usein lapsen tai nuoren kouluvaikeuksiin tai koulupoissaoloihin liittyen (esim. YOK 9.3.1973, 208 §; YOK 11.12.1973, 934 §; YOK 8.1.1974, 66 §; YOK 13.8.1974, 640 §). Sosiaalitoimen ohella myös koulutoimi ja sen alainen oppilashuoltotoimisto järjesti tukihenkilötoimintaa 1970-luvun loppupuoliskolla. Oppilashuoltotoimiston kautta toimi vuosittain 5–7 tukihenkilöä koulunkäyntivaikeuksissa olleiden oppilaiden tukena. (Kertomukset Jyväskylän kaupungin kunnallishallinnosta 1976-1979.) Koulunkäyntiin haluttiin panostaa mahdollisesti siksi, että 1970-luvulla pelkän kansakoulun käyneet ja tämän jälkeen suoraan työelämään siirtyneet alkoivat edustaa marginaalia ja heidän asemansa työmarkkinoilla heikkeni aiempaan verrattuna (Selin 2018, 123–124).

Erityisesti 1970-luvun jälkipuoliskolla vanhempien, usein yksinhuoltajaäitien, mutta joissakin tapauksissa myös yksinhuoltajaisien jaksamisen tukeminen alkoi ilmentyä useammin tukihenkilötoiminnan aloittamisen perusteluksi (esim. YOK 9.11.1976, 934 §; LSJ 8.11.1977, 318 §). Suhteessa lapseen tai nuoreen tukihenkilö saattoi määrittäytyä eräänlaisena isä- tai äitihahmona, mikä ilmaistiin pöytäkirja-aineistossa paikoin

eksplisiittisesti, paikoin epäsuorasti. Seuraavassa aineisto-otteessa kuvataan 11-vuotiaan Tepon tilannetta. Tepolle asetettiin tukihenkilö, koska vanhemmat olivat asumuserossa ja äidillä ”oli vaikeuksia” suhteessa poikaansa:

”Äidillä on ollut Tepon suhteen vaikeuksia ja tilannetta pyrittiin autamaan tukihenkilön avulla. Jonkin verran tukihenkilöstä oli apua, mutta perussyitä ei kuitenkaan pystytty poistamaan. Isä palasi toukokuussa (paikan nimi), mutta hänellä ei ollut riittävän suurta asuntoa, jotta olisi voinut ottaa pojan luokseen, joka nähtiin parhaaksi ratkaisuksi. Isä on kuitenkin nyt saanut asunnon ja Teppo on siirtynyt isän luo.” (LSJ 14.9.1977, 277 §)

Tukihenkilötoiminnan vapaaehtoisuutta oli painotettu valtion komiteamietinnöissä ja muissa aikalaiskirjoituksissa. Myös pöytäkirja-aineistossa raportoitiin kuvauksia lapsen tai nuoren mielipiteen selvittämisestä tukihenkilötoiminnan aloittamiseen liittyen (esim. YOK 9.3.1973, 208 §; YOK 12.11.1974, 863 §). Vaikka pöytäkirja-aineiston perusteella muutos suhteessa aiempaan eli suojeluvlontaan näyttää merkittävältä, ei voida sanoa, oliko lapselle tai nuorelle tarjottu vaikuttamisen mahdollisuus aito ja todellinen. Periaatteen tasolla lapsella tai nuorella oli kuitenkin oikeus kieltäytyä tukihenkilötoiminnasta ilman sanktiota, mikä ei ollut mahdollista suojeluvlontassa.

Pöytäkirja-aineiston mukaan 1970-luvulla Jyväskylässä toimineista tukihenkilöistä valtaosa työskenteli tai opiskeli sosiaali-, terveys- tai kasvatusalalla tai oli alalle ammatillisesti koulutettu. Tukihenkilöinä toimi esimerkiksi psykologeja, lastentarhaopettajia, opettajia, sairaanhoitajia, sosiaalityöntekijöitä, nuorisotyöntekijöitä tai diakoneja. Tukihenkilöitä rekrytoitiin joskus myös lapsen tai nuoren olemassa olevista verkostoista, useimmiten naapureista tai ammattilaisista, jotka olivat aiemmin työskennelleet lapsen kanssa esimerkiksi sairaalajaksolla tai oppilaskotisijoituksen aikana. (YOK 1973–1976; LSJ 1977–1989; SLKVK 1973–1989; myös Moilanen 2015, 96–97.) Vaikka aikalaiskirjoituksissa tukihenkilötoiminta määritettiin maallikkojen toteuttamaksi vapaaehtoistyöksi, pöytäkirja-aineiston perusteella ilman koulutus- tai ammattitaytausta toimivia tukihenkilöitä oli vain muutamia (ks. myös Hiltunen 1974). Lisäksi

tukihenkilöinä toimi monia korkeakouluopiskelijoita, luultavasti iältään nuoria.

Pohdinta

Lasten ja aikuisten välisiä suhteita eli sukupolvisuhteita määriteltiin radikaalisti uudelleen siirryttäessä suojeluvalvonnasta tukihenkilötoimintaan 1960- ja 70-lukujen taitteessa. Suojeluvalvonnan taustalla eli vanhan valistus- ja kansallisuusaatteen tapainen ajatus ”kunnan kansalaiseksi kasvattamisesta” (Ollila 1994; Vehkalahti 2009; myös Moilanen 2015), jolloin valvonnan alla oli ensisijaisesti yhteiskunnallisten normien noudattaminen ja sen myötä lapsen ja yhteiskunnan välinen suhde. Tällainen ajattelutapa muokkasi lapsista ja nuorista valvonnan kohteen (objektin) ja aikuisista valvonnan subjektin. Suojeluvalvonnassa aikuisella oli kyseenalaistamaton auktoriteettiasema ja lapsella kaksoisalisteinen asema, joka ilmeni alistaisuutena sekä sukupolvisuhteen (lapsi-aikuinen) että huoltosuhteen (valvottava-viranomaismandaatilla toimiva valvoja) osalta. 1960-luvun kuluessa ajattelutapa nuorista ja sukupolvisuhteista alkoi kuitenkin yleisesti muuttua. Sotien jälkeen syntyneet suuret ikäluokat elivät tällöin nuoruuttaan ja nuoriso nousi aiempaa näkyvämmäksi yhteiskunnalliseksi tekijäksi ajautuen jopa konfliktiin vanhempien sukupolvien kanssa (Kaarninen 2006, 30–31).

Suojeluvalvonnan 1970-luvun alussa korvanneessa tukihenkilötoiminnassa pyrkimyksenä oli, että lapsi ja tukihenkilö kohtaisivat toisensa mahdollisimman tasavertaisina, ilman tukihenkilölle määritettyä kyseenalaistamatonta auktoriteettiasemaa. Samalla huomio kiinnittyi lasten ja nuorten yksilökohtaisen huollon ja valvonnan sijasta koko perheen tukemiseen. Lapsi liitettiin tiiviimmin osaksi perhettä ja toiminnalla tavoiteltiin myös perheyhteyden tukemista. Tukihenkilötoiminnassa tavoitteena oli kunnan kansalaiseksi kasvattamisen sijaan ”perheeseen kasvattaminen”. (Moilanen 2015.) Keskeinen juonne tukihenkilötoiminnassa oli lisäksi se, että toiminta pyrittiin viemään lähemmäksi lapsen tai nuoren ja tämän perheen arkea. Kun suojeluvalvonnassa korostuivat suulliset ohjeet, neuvonta ja jopa käskyt ja kiellot, tukihenkilötoiminnassa korostettiin käytännöllis-konkreettista apua ja lapsen ja tukihenkilön välistä yhteistä toimintaa.

Tukihenkilötoiminnan alkaminen ajoittui ajankohtaan, jolloin “lapsen oikeudesta” tuli 1970-luvun aikana merkittävä lastensuojelullinen näkökulma kaikkien yhteiskuntapolitiikkaan (esim. Pulma 1987, 243; Vuornos 1971; Satka ym. 2002). Sukupolvisuhteiden näkökulmasta suojeluvalvonnasta tukihenkilötoimintaan siirtymisen voi tulkita yhdeksi juonteeksi historiallisesta sukupolvijärjestyksen murroksesta (Alanen 2009a, 12, 21–22), joka kosketti lasten ja aikuisten yhteiskunnallisia asemia sekä heidän keskinäisiä valta- ja auktoriteettisuhteitaan. Sukupolvisuhteissa tapahtuneet muutokset merkitsivät siirtymää tottelevaisuus- ja kuuliaisuuskulttuurista kohti keskustelu- ja neuvottelukulttuuria (esim. Korhonen 1999). Tässä artikkelissa lasten näkökulmaa on voitu tuoda esiin vain aikuisten tuottamien kirjallisten lähteiden välittämänä, mutta voitaneen silti olettaa, että lasten aseman kannalta tukihenkilötoimintaan siirtyminen oli merkittävä muutos.

Siirtymässä suojeluvalvonnasta tukihenkilötoimintaan heijastui se, että 1970-luvulla kansalaiseen kohdistettu kontrolli sekä seuraamukset ja hänelle tarjottava tuki pyrittiin irrottamaan toisistaan (Harrikari 2008, 108). Suojeluvalvonnalla oli juuret köyhäinhoidollisessa ajattelutavassa, jossa niitä, jotka löivät velvollisuutensa laimin tai syyllistyivät rikoksiin, tuli kohdella ankarasti (ks. Harjulan ja Annolan artikkelit tässä teoksessa). Avuntarpeen syinä pidettiin yksilön fyysistä, psyykkistä ja siveellistä rappiota, josta yksilö huoltotoimenpiteiden avulla pyrittiin nostamaan yhteiskuntakelpoiseksi kansalaiseksi. (Urponen 1994, 179, 182; Köyhäinhuoltolaki 1922/145.) Suojeluvalvonnan taustalla oli pitkälle 1950-luvulle ajattelu, jossa jokainen lapsi ja nuori oli ilman aikuisten kasvatusta ja kontrollia potentiaalinen rikollinen. Sodan jälkeen lisääntynyt nuorisorikollisuus vahvisti entisestään tätä näkökantaa ja odotusta siitä, että nuoret tuli kasvattaa yhteiskunnassa vallitseviin kristillis-siveellisiin normeihin ja arvoihin. (Eilola & Valtonen 2014; myös Pulma 1987, 224.) Lisäksi lastensuojelun vanha lainsäädäntö perustui oirekeskisyyteen ja pyrki nimeämään syylliset, joita olivat joko vanhemmat tai lapsi itse (HE 13/1983). Valvonta kohdistettiin ensisijaisesti pahantapaisina pidettyihin eli eri tavoin normeja ja lakeja rikkoneisiin lapsiin ja nuoriin, ja valvojan rooli yhteiskunnan edun ja normien vaalimisessa korostui.

Analyysin perusteella on todettava, että suojeluvalvonnasta tukihenkilötoimintaan siirtyminen sosiaalihuoltoon lanseerattujen uusien peri-

aatteiden mukaisesti tapahtui aikaviiveellä (inertia) ja että tukihenkilötoiminnan muodostumisessa uudet ja väistyvät ajattelu- ja toimintatavat kulkivat ristiin (Hardy 2008; myös Moilanen 2015). Tukihenkilötoiminnasta nostettiin esille monia samoja teemoja, joista oli kirjoitettu suoje-
luvalvonnan yhteydessä 1960-luvulla, jossain määrin jo 1950-luvullakin. Näitä olivat esimerkiksi henkilökohtaisen ja luottamuksellisen suhteen luomisen tärkeys, valvojien ja tukihenkilöiden kouluttamisen välttämättömyys ja tehtävän korvaaminen palkkiolla. Keskeiset ideat olivat siten muodostettu jo 1960-luvulla suoje-
luvalvonnan kohdalla, mutta niiden toimeen paneminen mahdollistui vasta tukihenkilötoiminnassa 1970-luvulta lähtien.

Bourdieuin hysteresis-käsitteen avulla aikaviivettä voidaan tulkita niin, että lastensuojelun sosiaalityön kentällä uusien ja vanhojen sosiaalisten käytäntöjen samanaikaisuus näkyi aikalaistoimijoiden radikaaleissakin kannanotoissa vs. tukihenkilötoiminnan hitaassa toteutumisessa. Kentän toimintatavat ja joidenkin kentän toimijoiden habitukset toimivat erilaisilla logiikoilla, sillä niiden muutokset olivat epäsynkronisia. (Bourdieu 2000, 160–161; Hardy 2008, 132; Maton 2008, 59–60.) Sosiaalisten käytäntöjen päällekkäisyys on nähtävissä selvästi esimerkiksi tilastoaineistossa, jonka mukaan suoje-
luvalvonta oli osa lastensuojelun käytäntöjä vielä 1980-luvulla¹². Vanhan lastensuojelulain ollessa edelleen voimassa suoje-
luvalvonnan käyttäminen oli ”laillista”, joskaan ei esimerkiksi valtion komiteoiden taholta suositeltua. Sosiaalihuollon uusien periaatteiden ja niiden mukaisen käytännön eli tukihenkilötoiminnan omaksuminen tapahtui monien kuntien lastensuojelutyössä todennäköisesti hitaasti, joskaan artikkelin aineisto ei ole mahdollistanut tarkkaa erittelyä siitä, miten valtiollisten toimijoiden tuottamat määrittelyt siirtyivät tai eivät siirtyneet paikalliseen organisaatioon tai päinvastoin. Selvää kuitenkin on, että vaikka suoje-
luvalvonnan kontrollikeskeytystä kritisoi-
ttiin vahvasti jo 1950-luvulla, asetettiin useissa kunnissa lastensuojelun piirissä olevia lapsia ja nuoria suoje-
luvalvontaan vielä kolmekymmentä vuotta myöhemmin. Paikallisesti toimittiin erilaisissa rytmeissä ja siksi

12 Analyysin pohjalta herää myös kysymys, miten tukihenkilötoiminta ja suoje-
luvalvonta käytännössä erosivat toisistaan 1970- ja 80-luvuilla. Kysymykseen ei kuitenkaan voida käytössä olleiden aineistojen valossa antaa vastau-
sta.

joissakin toisissa kunnissa, kuten tapausesimerkkinä olleessa Jyväskylässä, suojelevalvonnasta luovuttiin ja tukihenkilötoiminta aloitettiin valtion komiteoiden niin suositeltua.

Arkistolähteet

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen arkisto

SMKK. Sosiaaliministeriön kiertokirjeet 1927–1967

SHYK. Sosiaalihallituksen yleiskirjeet 1968–1985

Jyväskylän kaupungin keskusarkisto, sosiaalilautakunnan arkisto

SLKVK. Kertomukset Jyväskylän kaupungin sosiaalilautakunnan toiminnasta 1952–1988

SLK. Sosiaalilautakunnan pöytäkirjat 1952–1988

YOK. Sosiaalilautakunnan alaisen yleisen osaston pöytäkirjat (valikoiden) 1958–1976

LSJ. Sosiaalilautakunnan alaisen lastensuojelijaoston pöytäkirjat 1977–1988

Jyväskylän kaupungin huolto-ohjesäännöt (Dp:1)

Kertomukset Jyväskylän kaupungin kunnallishallinnosta 1970–1979

Aikalaisartikkelit, oppaat ja muut lähteet

Auvinen, Martti (1966) Yhteiskuntamuutos nuorten sopeutumisongelmien taustana. Huoltaja 54 (22), 715–717.

Charpentier, Pehr (1968a) Ryhmätyö suojelevalvonnan toimintamuotona. Huoltaja 56 (1-2), 19–22.

Charpentier, Pehr (1968b) Nuorisohuoltajan normikriisi. Huoltaja 56 (19), 624–628.

Eriksson, Lars D. (toim.) (1967) Pakkoauttajat. Helsinki: Tammi.

Dahlin, Siv (1968) Valtakunnallinen nuorisotutkimus: Eräitä havaintoja nuorisoin asiasiaisuudesta vuonna 1965 ja toimenpiteistä tämän johdosta sekä

- tietoja suojeluvalvojakunnan kokoonpanosta. Valtion nuorisotyölautakunnan julkaisu 27. Helsinki.
- Hailuoto, Ahti (1972) Lastensuojelun nykytila. Lapsi ja nuoriso 31 (8), 204–211.
- Helasvuo, Kaarlo (toim.) (1966) Nuori sosiaalisessa ristiriidassa. Lastensuojelun Keskusliiton julkaisu 40. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Helasvuo, Kaarlo (1974) Tukihenkilöt – käynnistyvä työmuoto. Lapset ja yhteiskunta 33 (4), 98–104.
- Hiltunen, Marja (1974) Käytännön kokemuksia tukihenkilötoiminnasta. Lapset ja yhteiskunta 33 (11), 303–307.
- Kartama, Ebba (1953) Lapsen etu - ja käytäntö- Lapsi ja nuoriso 12 (12), 5–7.
- Kasanen, Viljo (1966) Kuntien mahdollisuudet nuorisonhuollon tehostamiseksi. Huoltaja 54 (6), 161–163, 170.
- Kihlman, Eila (1990) Huollontarkkaajasta sosiaalityöntekijäksi – Sosiaalityön historiaa 1960–1990. Teoksessa Sosiaaliturvasta sosiaalipalveluihin. Jyväskylän kaupungin sosiaalitoimen historia vv. 1960–1990. Jyväskylän kaupunki: Sosiaalikeskus, 13–27.
- Lahtinen, Alli (1967) Sosiaalitarakkailija ja poikkeavien nuorten huolto. Huoltaja 55 (1-2), 78–82.
- Lahtinen, Alli (1968) Mietteitä sosiaalihuollosta. Sosiaalinen aikakauskirja 62 (6), 337–339.
- Minkkinen, Jaakko (1961) Lastensuojelun pulmakohtia. Huoltaja 49 (20), 580–585.
- Määttänen, Matti (1968) Suojelukasvatustoiminnasta ja sen kehittämisestä. Sosiaalinen aikakauskirja 62 (6), 348–357.
- Nissi, Maisa (1966) Irtolaiskysymys nyky-yhteiskunnassa. Huoltaja 54 (15/16), 457–464.
- Pitkänen, Martti (1963) Valvonta nuoriin kohdistuvana huoltotoimenpiteenä. Huoltaja 51 (22), 690–694.
- Poikkeava käyttäytyminen aiheena sosiaalitarakkajien päivillä (1966) Huoltaja 54 (22), 704–706.
- Saloranta, Aune (1974) Tukihenkilötoiminta, sen asema ja rooli lastensuojelutyössä. Huoltaja 62 (8), 348–353.
- Siren, Pirkko (1967) Ei kotia ei koulua. Teoksessa Lars D. Eriksson (toim.) Pakkoauttavat. Helsinki: Tammi, 78–107.
- Sosiaaliturvasta sosiaalipalveluihin (1990) Jyväskylän kaupungin sosiaalitoimen historia vv. 1960–1990. Jyväskylän kaupunki, Sosiaalikeskuksen julkaisusarja 3/1990.
- Sulkunen, Paula (1964) Suojeluvalvonta. Lapsi ja nuoriso 23 (8), 220–227.
- Suojeluvalvojan opas (1945) Suomen Lastensuojelun ja nuorisonhuollon kes-

- kuusliiton julkaisu N:o 1. Helsinki.
- Suojeluvalvojan opas (1951) 2. painos. Tarkistanut K. Helasvuo. Lastensuojelun keskusliiton julkaisu N:o 10. Helsinki.
- Suojeluvalvojen koulutustilaisuus Hämeenlinnassa (1966) Huoltaja 54 (24), 795.
- Suojeluvalvoilla neuvottelu Jyväskylässä (1966) Huoltaja 54 (24), 795.
- Taipale, Ilkka & Taipale, Vappu (1967) Työ tekee vapaaksi. Teoksessa Lars D. Eriksson (toim.) Pakkoauttajat. Helsinki: Tammi, 143-165.
- Tarvainen, Lauri (1957) Milloin saamme uuden lastensuojelulain? Lapsi ja nuoriso 16 (1), 4–6, 28.
- Törnudd, Margit (1951) Laki ja lapsen etu. Lapsi ja nuoriso 10 (7–8), 5–8.
- Vuornos, Maija (1971) Lapsen asema Suomessa. Tutkimus lapsen aseman ja oikeuksien kehittymisestä Suomessa. Mannerheimin Lastensuojeluliiton julkaisu. Helsinki: WSOY.

Lait ja asetukset sekä hallituksen esitykset

- HE 13/1983 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle lastensuojelulainiksi.
- Irtolaislaki 1936.57/17.1.1936.
- Köyhäinhoitolaki 1922.145/1.6.1922.
- Lastensuojeluasetus 1936.203/8.5.1936.
- Lastensuojelulaki 1936.52/17.1.1936.
- Sosiaalihuoltolaki 2014.1301/30.12.2014.

Komiteamietinnöt

- KM 1905: 9a. Komiteamietintö 1905: 9a. Ehdotus suojelukasvatuksen järjestämiseksi I. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapainon osakeyhtiö.
- KM 1921: 15. Komiteamietintö 1921: 15. Yhteiskunnan lasten- ja nuorison-suojelu. Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino.
- KM 1966: A9. Lastensuojelukomitean osamietintö III. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- KM 1968: B86. Komiteamietintö 1968: B86. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I. Luonnos. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- KM 1971: A25. Komiteamietintö 1971: A25. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I. Yleiset periaatteet. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- KM 1972: B135. Komiteamietintö 1972: B135. Suojelukasvatustoimikunnan

mietintö. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
KM 1973: 86. Komiteamietintö 1973: 86. Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö II. Perheiden ja alaikäisten sosiaalihuollon järjestämistä koskevat ehdotukset. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Tilastot

Suomen tilastollinen vuosikirja 1971 (1972). Tilastokeskus: Helsinki. Saatavilla: http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/87817/xyti_stv_197100_1972_dig.pdf?sequence=1&isAllowed=y
SVT XXI, A12–13. Huoltotilastot 1955–1956. Köyhäinhoito, lastensuojelu, irtolais- ja alkoholisti- sekä raittiushuolto. Suomen virallinen tilasto. Helsinki.
SVT XXI, B1–25. Sosiaalihuoltotilaston vuosikirja 1957–1983. Suomen virallinen tilasto. Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

Alanen, Leena (2007) Lasten ja aikuisten kentät. Kenttäanalyysi sukupolvisuhteiden tutkimuksessa. Teoksessa Leena Alanen, Veli-Matti Salminen & Martti Siisiäinen (toim.) Sosiaalinen pääoma ja paikalliset kentät. Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos, 103–123.
Alanen, Leena (2009a) Johdatus lapsuudentutkimukseen. Teoksessa Leena Alanen & Kirsti Karila (toim.) Lapsuus, lapsuuden instituutiot ja lasten toiminta. Tampere: Vastapaino, 9–30.
Alanen, Leena (2009b) Rethinking childhood, with Bourdieu. Teoksessa Ann-Marie Markström, Eva Änggård, Ingrid Söderlind & Maria Simonsson (toim.) Barn, barndom och föräldraskap. Stockholm: Carlssons, 307–324.
Alanen, Leena (2014) Childhood and intergenerationality: Toward an intergenerational perspective on child well-being. Teoksessa Asher Ben-Arieh, Ferran Casas, Ivar Frønes & Jill E. Korbin (toim.) Handbook of child well-being. Theories, methods and policies in global perspective. Volume 1. Dordrecht, Heidelberg, New York & London: Springer, 131–160.
Alanen, Leena & Brooker, Elizabeth & Mayall, Berry (toim.) (2015) Childhood with Bourdieu. London: Palgrave Macmillan.
Bourdieu, Pierre (2000) Pascalian meditations. Cambridge: Polity.
Bourdieu, Pierre (1998a) Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia.

- Tampere: Vastapaino.
- Bourdieu, Pierre (1998b) *Practical reason: On the theory of action*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1990) *In other words: Essays towards a reflexive sociology*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loïc. J. D. (1992) *The purpose of reflexive sociology (The Chicago workshop)*. Teoksessa Pierre Bourdieu & Loïc J. D. Wacquant, *The invitation to reflexive sociology*. Oxford: Polity, 61–215.
- Decoteau, Claire Laurier (2016) *The reflexive habitus: Critical realist and Bourdieusian social action*. *European Journal of Social Theory* 19 (3), 303–321.
- Eilola, Jari & Valtonen, Heli (2014) *Perheen sääntely modernisoituvassa Suomessa*. Teoksessa Petri Karonen & Antti Räihä (toim.), *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen: Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. *Historiallisia tutkimuksia*, 267. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 83–114.
- Gleason, Mona (2016) *Avoiding the agency trap: caveats for historians of children, youth, and education*, *History of Education* 45 (4), 446–459.
- Hardy, Cheryl (2008) *Hysteresis*. Teoksessa Michael Grenfell (toim.) *Pierre Bourdieu. Key concepts*. Durham: Acumen, 131–148.
- Harrikari, Timo (2004) *Alaikäisyys ja rikollisuuden muuttuvat tulkinnat suomalaisessa lainsäätämiskäytännössä*. *Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura julkaisu* 48. Helsinki.
- Harrikari, Timo (2006) *Rikos lastensuojelun kentässä*. Teoksessa Päivi Honkatukia & Janne Kivivuori (toim.) *Nuorisorikollisuus: määrä, syyt ja kontrolli*. OPTL:n julkaisu 221, *Nuorisotutkimusverkosto /Nuorisotutkimusseura*, julkaisu 66, *Nuorisosiain neuvottelukunta julkaisu* 33. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, 249–279.
- Harrikari, Timo (2008) *Riskillä merkityt. Lapset ja nuoret huolen ja puuttumisen politiikassa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto /Nuorisotutkimusseura.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lahti, Tuukka (2006) *Lukijalle*. Teoksessa Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen & Tuukka Lahti (toim.) *Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta*. Helsinki: Stakes, 3–9.
- Kaakkuriniemi, Tapani (1997) *Poliittinen ilmapiiri*. Teoksessa Ilkka Nummela (toim.) *Jyväskylän kirja. Katsauksia kaupunkielämän vaiheisiin 1940-luvulta 1990-luvulle*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki, 22–35.
- Kaarninen, Mervi (2006) *Nuorisokulttuurin läpimurto*. Teoksessa Kai Häggman (toim.) *Täältä tulee nuorisot! 1950–79*. Helsinki: WSOY, 8–38.
- Karjalainen Merja (1990) *Vaivahoidosta sosiaaliturvaan. Jyväskylän kaupungin sosiaalitoimen historia vv. 1880–1956*. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki.

- Korhonen, Merja (1999) Isyyden muutos. Keski-ikäisten miesten lapsuuskokemukset ja oma vanhemmuus. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 39. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Kulhia, Ali (2011) Uutta, vanhaa ja lainattua. Tampereen Kaupunkilähetyksen kristillissosiaalisen työn asemoituminen hyvinvointivaltion rakentumisessa vuosina 1939–1973. Helsinki: Unigrafia.
- Maton, Karl 2008. Habitus. Teoksessa Michael Grenfell (toim.) Pierre Bourdieu. Key concepts. Durham: Acumen, 49–66.
- Moilanen, Johanna (2015) Tutkimus lastensuojelun tukihenkilötoiminnan muutoksista. Relationaalinen näkökulma. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 533. Jyväskylän yliopisto.
- Närkin, Ritva (1997) Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset. Helsinki: Gaudeamus.
- Ollila, Anne (1994) Naisliike, nationalismi ja kansanvalistus: Miksi Marttayhdistys halusi riveihinsä ”kaikkien kansanluokkien naiset”? Teoksessa Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Närkin (toim.) Naisten hyvinvointivaltio. Tampere: Vastapaino, 53–72.
- Peltonen, Matti (2006) Mikrohistoria ja puuttuvan tiedon ongelma. Teoksessa Sakari Hänninen ym. (toim.) Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Helsinki: Stakes, 76–93.
- Pulma, Panu (1987) Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa Panu Pulma & Oiva Turpeinen, Suomen lastensuojelun historia. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 11–266.
- Rantala, Jukka (2010) Mallikansalaisuuden paikalliset rajat. Kansakoulunopettajan esimerkillisyys paikallisyhteisön määrittelemänä. Teoksessa Jukka Rantala: Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 179–195.
- Rauhala, Pirkko–Liisa (1996) Miten sosiaalipalvelut ovat tulleet osaksi suomalaista sosiaaliturvaa? Tampereen yliopisto. Acta Universitatis Tamperensis. Ser. A. Vol. 477.
- Satka, Mirja (1994) Sosiaalinen työ peräänkatsojamicheestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen, Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan kirjallisuus, Sarja Sosiaalipolitiikka, sosiaaliturva 1. Helsinki, Sosiaali- ja terveysturvan Keskusliitto, 261–339.
- Satka, Mirja & Moilanen, Johanna & Kiili, Johanna (2002) Suomalaisen lapsipolitiikan mutkainen tie. Yhteiskuntapolitiikka 67 (3), 245–259.
- Selin, Sinikka (2018) Mikä sinusta tulee isona? Koulutus- ja ammattisuunnitelmat 1950–60-luvun Helsingissä. Verkkojulkaisuja 132. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto /Nuorisotutkimusseura.

- Strand, Michael & Lizardo, Omar (2017) The hysteresis effect: Theorizing the regularity of mismatch in action. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 47 (2), 164–194.
- Urponen, Kyösti (1994) Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösi Urponen, Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Sosiaaliturvan kirjallisuus, Sarja Sosiaalipolitiikka, sosiaaliturva 1. Helsinki, Sosiaali- ja terveysturvan Keskusliitto, 163–260.
- Vehkalahti, Kaisa (2009) Constructing reformatory identity. Girls' reform school education in Finland, 1893–1923. Oxford & New York: Peter Lang.
- Vehkalahti, Kaisa (2010) Historiallisten aineistojen etiikka lasten ja nuorten tutkimuksessa. Teoksessa Hanna Lagström, Tarja Pösö, Nina Rutanen & Kaisa Vehkalahti (toim.) Lasten ja nuorten tutkimuksen etiikka. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura julkaisuja 101. Helsinki, 140–162.
- Wacquant, Loïc J. D. (1992) Toward a social praxeology. The structure and logic of Bourdieu's sociology. Teoksessa Pierre Bourdieu & Loïc J. D. Wacquant, The invitation to reflexive sociology. Oxford: Polity, 1–60.
- Wacquant, Loïc J. D. (2013) Symbolic power and group-making: On Pierre Bourdieu's reframing of class. *Journal of Classical Sociology* 13 (2), 274–291.

Marko Tikka

Sotilasavustus sosiaaliavustuksena ja sen paikallinen jakaminen 1919–1939

Vuodesta 1919 alkaen asevelvollisille jaettu sotilasavustus on vanhimpia sosiaaliavustuksiamme. Sotilasavustusta myönnettiin vuonna 2017 lähes yhdeksälle tuhannelle kotitaloudelle. Kelan tietojen mukaan siten avustettiin lähes yhtätoista tuhatta henkilöä. (https://www.kela.fi/tilastot-aiheittain_tilasto-sotilasavustuksesta.) Sotilasavustus on tarkoitettu tukemaan asevelvollista ja hänen perhettään taloudellisesti varusmiespalveluksen aikana. Nykyisin avustuksen merkitys verrattuna 1920- tai 1930-lukuun on vähentynyt: sen on lähinnä yksi tuki monien muiden joukossa. Kiinnostavaksi sotilasavustuksen varhaisena sosiaalietuutena tekee se, että sen jakaminen aloitettiin aikana, jolloin avustusten jako oli asiantuntijuuden sijaan keskitetty poliittisiin perusteisiin luottamustehdäviin valituille maallikoille.

Varhaisimmista kaikkiin kansankerroksiin ulottuneista tukimuodoista sotilasavustusta tunnetumpi on vähävaraisten äitien avustaminen. Vähävaraisten äitien avustaminen alkoi 1930-luvun puolivälissä, ja toisen maailmansodan jälkeen siitä kehittyi yleinen lapsilisäjärjestelmä vuonna 1948. (Jaakkola, Pulma et al 1994, 213). Sotilasavustus ja vähävaraisten äitien avustaminen olivat merkityksellisiä myös laajemmassa mielessä.

Sekä äitien että asevelvollisten avustamisessa on nähtävissä eräs suomalaisen sosiaaliavustuksen keskeinen käänne: valtion varoista jaettiin ensi kertaa avustuksia tietyille väestöryhmälle vastikkeettomasti ja tasa-arvoisesti.

Tätä ennen ja vielä myöhemminkin avustukset olivat kuuluneet köyhäinhoidon piiriin. Ne oli joko sanktioitu tai ne olivat vastikkeellisia. Köyhäinapua tai muuta avustusta kunnalta saaneet olivat kunnan holhouksen alaisia: he saattoivat menettää määräajaksi esimerkiksi vaalikelpoisuuden. Erityisesti ilman näkyvää syytä tapahtuva oman tai omien huoltovelvollistensa huollon laiminlyönti oli sanktioitu. Saatu avustus katsottiin lyhytaikaiseksi tueksi, joka tuli maksaa takaisin rahalla tai työllä (mm. Jaakkola s. 121-122 ja Urponen s. 179-180 teoksessa Jaakkola, Pulma et al 1994).

Sotilasavustukset avaavat kiinnostavan näkökulman kahteen varhaisen kuntademokratian keskeiseen ilmiöön. Sotilasavustusten myöntäminen heijastelee osaltaan paikallisen kunnallisen demokratian kehitystä 1920- ja 1930-luvuilla ja antaa näkökulmaa siihen, millainen merkitys oli sillä, että poliittisesti valitut päättäjät – siis nykypäivän näkökulmasta täysin tehtäväänsä kouluttamattomat maallikot – toimivat avustushakemusten käsittelijänä. Sotilasavustuksen kautta on kiinnostavaa tarkastella myös sitä, miten kunnallisen päätöksenteon poliittiset muutokset heijastuivat sosiaaliavustuksiin.

Seuraavassa tarkastellaankin sotilasavustuksia kolmesta näkökulmasta: itse sotilasavustusten myöntämisen prosessia, avustusjärjestelmää osana kunnallisen demokratian muotoutumista sekä poliittisia päättäjiä avustusten myöntäjinä.

Sotilasavustus prosessina ja avustusten määrä

Vuodesta 1919 alkaen myönnetyn asevelvollisuusavustuksen lähtökohdana oli, että miehen asevelvollisuus ei saanut horjuttaa asevelvollisen perheen taloudellista asemaa. Asevelvollisen, joka asui edelleen vanhempiensa kotona, katsottiin osallistuvan työllään koko muun perheen elättämiseen. Oman perheen jo perustanut asevelvollinen taas katsottiin perheensä pääasialliseksi elättäjäksi. (SVMiet 1919). Tätä ennen vanhassa

asevelvollisuuslaissa vuodelta 1878 oli säädetty, että kunnat vastaisivat asevelvollisten ja näiden perheiden avustamisesta. Syksyllä 1918, sisällissodan jälkeisessä heikossa taloudellisessa tilanteessa, Kaupunkiliitto vaati avustusten siirtämistä valtiolle. (Kunnalliset sotilasavustukset. Suomen kunnallislehti 7–8/1918.)

Avustettavina saattoivat olla aviopuolison lisäksi ”turvattomat lapset” eli hakijan alaikäiset lapset, asevelvollisen yksin elättämät työkyvyttömät omat vanhemmat, isä- tai äitipuoli, kasvatusvanhemmat, isän tai äidin vanhemmat sekä sisarukset. Lakia eduskunnassa käsiteltäessä avustettaviin lisättiin avustuksen saajiin myös asevelvollisen avioliiton ulkopuoliset lapset. (VP Esitys 2 1919) Avun saajien laaja määrittely kuvastaa osaltaan aikakauden yleisiä käsityksiä siitä, miten nuoret pojat ja nuoret aviomiehet rakensivat työllään keskeisen osan alempien luokkien perheiden taloudellisesta varallisuudesta. Vasta paljon myöhemmin on tarkasteltu perhetalouksia kokonaisuutena, jossa osastaan perhetaloudessa vastaavat perheen kaikki työtä tekevät jäsenet. (Esim. työläisperheen taloudesta kaikkien perheenjäsenten muodostamana kokonaisuutena Markkola 1994, 101–123; 1930-luvun perhetaloudesta myös mm. Peltola 2008, 58–60.)

Jaettujen avustusten määrä kasvoi melkoisesti maailmansotien välisenä aikana. Kasvu oli osin seurausta siitä, että kutsunnoissa hyväksyttiin yhä suurempi osa ikäluokasta asepalvelukseen. Keskimäärin palvelukseen otettiin 1920-luvulla noin 20 000 miestä määrän kasvaessa 1930-luvun puolivälissä noin 25 000–26 000 mieheen (Nurminen 2008, 53). Kun vuonna 1920 ikäluokan miehistä vain noin puolet (54 %) kelpuutettiin palvelukseen, 1935 hyväksytyjä oli jo melkein kolme neljästä (73,6%) (Elomaa 1995, 379). On esitetty erilaisia perusteluja sille, miksi huomattava osa ikäluokasta jätettiin 1920- ja 1930-luvulla kouluttamatta. Yhtenä perusteena on nähty vasemmistolaisiin kohdistettu poliittinen karsinta, mutta sen ohella keskeisempiä syitä palveluksesta karsiutumiseen olivat nuorten heikko fyysinen kunto, vakavat tartuntataudit ja valtion tarve säästää sotilasmenoissa (Nummela 2003, 93–100). Kun suurempi osa ikäluokista 1930-luvulla voitiin mm. ikäluokan paremman fyysisen kunnan vuoksi kouluttaa, kasvoi samalla alokkaiden poliittinen heterogeenisuus.

Sotilasavustuksiin varattiin ensimmäisenä vuonna 1919 valtion budjetissa 700 000 markkaa. 1930-luvun puoliväliin tultaessa avustusten määrä kasvoi yli seitsemään miljoonaan markkaan vuodessa, ja vuonna 1939 avustuksille varattiin valtion budjetissa jo kymmenen miljoonaa markkaa. (Lauri Lehmus: Puolustusmenomme valtion talousarviossa. Sotilashallinnollinen aikakauslehti 2/1938 ja Kunnallisiin tarkoituksiin varatut määrärahat valtion tulo- ja menoarviossa vuodelle 1939. Maalaiskunta 1/1939, sekä VP Lisbud 1919) Vaikka otetaan huomioon rahan arvon vaihtelut, avustusten budjettisumman kasvu oli silti yli kymmenkertainen. Samassa suhteessa avustettavien luku oli 1920-luvun alussa viiden-kuuden sadan asevelvollisen luokkaa, mutta 1930-luvun puolivälissä avustusta hakeneita ja sen saaneita henkilöitä on ollut arviolta kolme ja puoli tuhatta.

Asevelvollisen tai hänen perheensä jäsenen tuli anoa avustusta läänin maaherralta sekä anoa samalla avustusta kotikuntansa kunnallislautakunnalta tai kaupungin maistraatilta. Hakemukseen tuli liittää kahden luotettavan henkilön lausunto hakijan varallisuudesta. Hakijan kotikunnan oman kunnallislautakunnan tuli tämän jälkeen selvittää hakijan antamien tietojen todenperäisyys ja antaa maaherralle lausunto hakijan taloudellisesta tilanteesta sekä esittää ehdotus asevelvollisuusavustuksen suuruudesta. Joissakin tapauksissa maaherra saattoi palauttaa jo kunnallislautakunnassa puolletun hakemuksen piirin nimismiehelle lisätietojen hankkimista varten. Maaherran hyväksymistä avustuksista annettiin julkinen ilmoitus, joita julkaistiin myös sanomalehdissä sitä mukaa kun avustuksia myönnettiin. Kunnan lausunnon pohjalta maaherran hyväksymät korvaukset korvattiin kunnalle, joka käytännössä vastasi avustusten maksamisesta.

Sotilasavustuksiin tehtiin pulavuonna 1932 huomattava heikennys, kun avustusten saajiksi rajattiin vain asevelvollisuutta suorittaneiden puoliset ja lapset sekä työkyvyttömät asevelvollisen vanhemmat. Avustusmäärärahoja kasvatettiin ja avustussääntöjä helpotettiin uudestaan vuodesta 1937 eteenpäin. (VP 1936) Paine tähän oli tullut kuntien suunnalta. Kun avustettavien määrä kasvoi 1930-luvulla, myös köyhäinhoidon avustusten tarve kunnissa kasvoi. Huoltaja-lehdessä kysyttiin 1935, miten on mahdollista, että ”usein riittämättömän” asevelvollisen avustuksen lisäksi asevelvollisten perheet joutuvat turvautumaan kunnan

köyhäinhoitoon. ”Onko lainsäätäjän tarkoitus, että sotilasavustukset ovat vain osa perheen toimeentulosta ja isänmaallista velvollisuuttaan täyttävä asevelvollinen palvelusaikanaan saa perheelleen köyhäinapua, mikä hänen on myöhemmin kunnalle korvattava?” Kysymyksen vastanneen hallintosihteeri Aarne Saarialhon mukaan avustuksen oli toisaalta oltava perheelle riittävä, ettei köyhäinhoitoon tarvitsisi turvautua, mutta toisaalta ”omainenkaan ei saa jättäytyä vain tämän avustuksen varaan.” (Huoltaja 1935)

Juuri sotilasavustuksen rinnastaminen köyhäinhoitoavustukseen ja tästä noussut kritiikki oli eräs keskeinen tekijä, jolla sotilasavustusten yleistä lisäämistä perusteltiin. Eduskuntakeskustelussa 1936 todettiin avustusten olevan liian pieniä ”vaihdellen ne vanhuksille 40 markasta 100 markkaan tai eräissä tapauksissa 100 markasta 150 markkaan kuukaudessa ja perheellisille 75 markasta 100 markkaan.” (VP 1936) Korotuksia sotilasavustuksiin ajoivat 1936 sosialidemokraatit, maalaisliittolaisten tuella. Eduskuntakeskustelun mukaan asevelvollisten motivaatio oli suorassa yhteydessä siviilissä olevien omaisten selviytymiseen. Asiaa esitelleen sosialidemokraatti Jussi Rapon mukaan ”...sotilas, joka saa kuulla, ettei hänen vanhemmilleen jotka ovat olleet hänen työansioistaan riippuvaiset, annetakaan valtion avustusta ... ei tämänlaatuisissa tapauksissa sotilas lämpene isänmaallisuudelle.” (VP 1936). Avustussummien todettiin olevan liian pieniä ja avustusten hakeminen oli liian byrokraattista.

Jos summia vertaa niiden väestöryhmien keskipalkkoihin, joihin avustukset useimmiten kohdistuivat, avustukset olivat pieniä, suurimmillaankin kymmenesosa kuukausipalkasta. Vuonna 1936 maataloudessa rahapalkka kuukaudessa liikkui tuhannen ja seitsemän sadan markan välillä (Maatalousväestön palkkasuhteet v. 1936. Sosiaalinen aikakauskirja 9/1936). Teollisuudessa työntekijöiden kuukausipalkat vaihtelivat teollisuudenalasta riippuen vuonna 1936 1 150 ja 1 500 markan välillä (Teollisuustyöväen palkkataso vuonna 1936. Sosiaalinen aikakauskirja 9/1937). Avustusten merkitystä tosin lisää se, että ainakin myöntöperusteiden valossa avustuksia myönnettiin useimmiten sellaisille asevelvollisen perheille, joiden tulotaso oli näiden keskiansioiden alapuolella.

Eduskuntakeskustelun summanneessa puheenvuorossa maalaisliittolainen Heikki Soininen totesi: ”Kun köyhästä perheestä joutuu monessa tapauksessa parhain toimeentulon hankkija isänmaallista velvollisuuttaan

suorittamaan, on todellakin paremmin kuin tähän asti valtion avustuksista huolehdittava. --- on hallituksen syytä huolehtia ... myös niin, että rahaa tähän tärkeään asiaan valtiolla on” (VP 1936). Käyty keskustelu osoitti hyvin sen, miten avustuksista oli tullut 1930-luvun puoliväliin mennessä yhä tärkeämpi asia myös poliittiselle vasemmistolle.

Avustukset osana kunnallisen demokratian kehitystä

Sotilasavustukset ovat todennäköisesti eräs pieni mutta omalla tavallaan tärkeä tekijä siinä kokonaisuudessa, jossa kunnallinen päätöksenteko alkoi hälventää vuoden 1918 luomaa varjoa paikallisyhteisöissä.

Vuoden 1918 sisällissota kaikkine seurauksineen oli jakanut suomalaisen yhteiskunnan sodan voittajien ja häviäjien piiriin. Ainoaksi yhteiseksi toimintakentäksi jäi kunnallispolitiikka, joka oli kunnallislakien uudistuksen seurauksena avautunut kaikille yhteiskuntaryhmille syksyllä 1918. Talven 1918–1919 mittaan maassa käytiin ensimmäiset yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen perustuneet kunnallisvaalit. (Hentilä 2018, Katajisto 2018, Suodenjoki 2019).

Ajatellen sisällissodan jälkeistä aikakautta suomalaisella maaseudulla muutos kuntademokratiassa oli raju. Ennen kunnallislakien uudistusta kunnallinen päätösvalta oli ollut henkilöillä, joilla oli maaomaisuutta tai verotettua elinkeinotoimintaa. Varallisuuteen sidotusta äänioikeudesta siirryttiin vain vajaa vuosi sisällissodan jälkeen yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen kunnallisvaaleissa. Tämä johti myös kunnallispolitiikassa poliittisten ryhmien esiinmarssiin. Erityisen raju muutos tapahtui kunnissa juuri työväestön asemassa: yleinen äänioikeus antoi vuokraviljelijöille sekä maa- ja teollisuustyöväestölle oikeuden vaikuttaa paikalliseen päätöksentekoon ja toi erityisesti työväenliikkeen puolueet (SDP ja SSTP) näkyvästi valtuustoon. Vielä voimakkaammin maaseudulla valtuustojen valta-asemaan nousi 1920-luvun mittaan pien- ja keskisuuren tilallisten poliittinen liike, Maalaisliitto. (Soikkanen 1966, 596–603). Vuoteen 1922 mennessä peräti kolmannekseen maalaiskunnista oli tullut vasemmistoenemmistö (Hentilä 2018, 115–116, Soikkanen 1966, 603). Nämä kunnallispolitiikan mullistukset heijastuivat myös asevelvollisuuteen ja siinä avustamiseen.

Sotilasavustuksiin liittyi myös poliittinen varjo: yleinen käsitys oli, että vain ns. ”valtiollisesti luotettavien” asevelvollisten perheet saivat – ja vain tällaisten perheiden tuli saada – avustusta. Tätä kuvastaa esimerkiksi se, että vaikka maaherran hyväksymät avustukset ilmoitettiin sanomalehdessä, sosialidemokraattisen puoleen pää-äänenkannattaja *Suomen sosialidemokraatti* ei käyttänyt sanaa ”sotilasavustus” ennen vuotta 1927 eikä julkaissut tietoja avustusta saaneista (viittaus digitaaliseen sanomalehtiar-kistoon). Tämä johtui epäilemättä juuri siitä, ettei lehti katsonut lukijoi-densa keskuudessa olevan avustettuja.

Sisällissodan seurauksena Suomessa oli 1920-luvun alussa yli 60 000 sodan punaisella puolella toiminutta ja sen vuoksi valtiorikosoikeuksissa rangaistua henkilöä. Heistä huomattava osa oli yleisen asevelvollisuuden tullessa voimaan asevelvollisia. Kun asevelvollisten valinnan palvelukseen ratkaisi 1920- ja 1930-luvuilla paikallinen suojeluskunta, poliittisesti epäluotettavien karsinta tapahtui näin sisällissodan voittaneen ns. valkoisen Suomen näkökulmasta usein automaattisesti (valkoisen Suomen käsitteestä kts. Koivisto 2016, 103–113 ja Siironen 2012, 62–68). Ase-velvollisuusarmeijan alkuvaiheessa ”liian punaisen” aineksen päätyminen asevelvollisiksi nähtiin armeijan sisällä silti jatkuvana ongelmana. (Tikka 2006, 157–161). ”Punaisuutta” pyrittiin myös kuvaamaan sotaväelle kielteisenä elementtinä. (Ahlbäck 2010, 182–185). Karsinointia ilmeni toiseenkin suuntaan, sillä vasemmisto vastusti kerta toisensa jälkeen mm. eduskunnassa sotaväen määrärahojen lisäämistä, vaikka onkin todettu, että esimerkiksi sosialidemokraattisen puolueen johdon suhde armeijaan ei ollut aivan yhtä mustavalkoinen (Kannisto 2016, 322–329).

1930-luvulle tultaessa sotilasavustusten poliittisuus loiventui, osittain käytännön pakon seurauksena: avustettavien määrä kasvoi ja valtiollisen avustuksen vaihtoehtona oli – teki ratkaisun sitten oikeistoon, keskusta-an tai vasemmistoon lukeutuva päättäjä – köyhäinavustuksen antami-nen asevelvollisen perheelle.

Kunnanvaltuustojen toiminnan vakiintuessa 1920-luvun mittaan enemmistön maaseudun valtuustopaikoista otti haltuunsa Maalaisliitto. Monin paikoin se jakoi kunnallisen vallan yhdessä joko konservatiivien tai 1930-luvulle tultaessa yhä useammin myös sosialidemokraattien kanssa. Erillistutkimus nykyisen Etelä-Karjalan alueesta kuvaa tätä poliit-tista muutosta maaseudulla (Tikka 2019 ja 2020). Siinä, missä ennen

kunnallishallinnon uudistusta valta oli ollut kunnissa maaomaisuutta omistavilla, uudistuksen seurauksena poliittisten keskiryhmien valta kasvoi laitojen kustannuksella. Konservatiivien osuus valtuustoissa kuihtui, ja myös ääri vasemmisto jäi pieneksi poliittiseksi voimaksi.

Tämä poliittisen rakenteen muutos loi tilanteen, jossa oli ryhdyttävä hakemaan poliittista yhteistyötä erityisesti Maalaisliiton ja sosialidemokraattisen työväenliikkeen välillä. Näiden kahden suuren poliittisen ryhmän kannattajille valtion ajamista kunnallisista uudistushankkeista oli myös todennäköisesti eniten hyötyä. Kansakoulu-uudistuksen, terveydenhuollon ja sosiaalihuollon uudistukset, joihin valtio pakotti kunnat 1920-luvun aikana, koskettivat juuri eniten maalaisliittolaisia ja sosialidemokraatteja äänestäviä ryhmiä, eli maaseudun pieniä ja keskisuuria tiloja viljeleviä tilallisia ja maaseututyöväestöä.

Ensimmäinen kuntien päätöksentekoa työllistänyt uudistus oli uuden kansakouluasetuksen toteuttaminen. Kansakoulujen rakentamista seurasivat kunnalliseen köyhäinhuoltoon ja terveydenhuoltoon liittyvät lait, jotka edellyttivät sekä paikallista että yli kuntarajojen tapahtuvaa sopimista. Se johti kuntainliittoihin ja niiden yhdessä hallinnoimien sairaaloiden, tuberkuloosiparantoloiden ja muiden terveyden ja sosiaalialan erityishuollon yksiköiden perustamiseen. Nämä kunnilta edellytetyt uudistukset johtivat valtuustojen suuret ryhmät, maanviljelysväestön ja työväestön ryhmät yhteistyöhön. Esimerkiksi Etelä-Karjalan alueella Viipurin läänin kuntainliittojen yhteistyönä rakennettiin Rauhan mielisairaala, Tiuruniemen tuberkuloosiparantola ja Hiitolan työlaitos. Kuntien tuli määrätä kuntainliiton kokoukseen ja hallintoon omat edustajansa, ja näihin tehtäviin valikoitui useassa tapauksessa kahden suurimman valtuustoryhmän – Maalaisliiton ja sosialidemokraattien – edustajia. (Tikka 2019 ja 2020) Näin kunnallisessa päätöksenteossa keskiryhmät olivat löytäneet toisensa kuntatasolla jo melkein vuosikymmenen ennen sosialidemokraattien ja Maalaisliiton hallitusyhteistyötä 1936. Niin paikallisella kuin kuntainliittojen tasolla paikalliset poliittiset voimat – jotka olivat vain vuosikymmen aikaisemmin olleet aseissa toisiaan vastaan – rakensivat nyt yhteistä yhteiskuntaa.

Myös asevelvollisia koskevien avustusten määrä kasvoi ja niiden kohdentaminen muuttui. Avustukset kohdentuivat yhä useammin oletettavasti sosiaalisin, ei vain poliittisin perustein. Sotilasavustusten laaja-

pohjaistuminen edusti pieneltä osaltaan sekin kunnallisen demokratian kehitystä, vaikka epäilemättä suurelta osaltaan oli kyse myös siitä, että pragmaattinen suhtautuminen avustamiseen ohitti poliittiset jakolinjat.

Asevelvollisuusavustusten hakemuksissa kohtasivat poikkeuksella tavalla aikakauden oikeiston ja vasemmiston edut. Paikallinen kunnallislautakunta, joka muodostui usein pääosin valkoisen Suomen edustajista, saattoi nähdä oikeutettuna, että asevelvollisuuden vuoksi taloudellisiin hankaluuksiin joutunutta asevelvollisen perhettä avustettiin. Samaan aikaan mökkiläisten ja työmiesten perheissä saattoi herätä ajatus, ettei heihin tulisi enää suhtautua vuoden 1918 tirkistysaukosta katsellen.

Avustusten kohdistaminen ilman poliittista kontrollia merkitsi paikallista muutosta sisällissodan jälkeisen Suomen asenneilmapiirissä. Avustukset olivat pieniä, mutta niillä oli avustuksen reaalista arvoa suurempi periaatteellinen merkitys: oli ylipäänsä mahdollista saada avustusta. Asevelvollisuusavustukset olivat 1930-luvun Suomessa iso askel kohti tuloeroja tasaamaan pyrkivää yhteiskuntaa. Maa- ja teollisuustyöväestö näki 1935 alkaneessa vähävaraisten äitien avustamisessa ja jo aikaisemmin myönnettyissä asevelvollisuusavustuksissa ehkä joissakin tapauksissa ensi kertaa sellaisen yhteiskunnan, joka puolusti myös köyhimpiään ja jonka puolella kannatti olla.

Kunnallislautakunta avustusten ratkaisijana

Kunnallislautakunnat vastasivat sotilasavustuksen käsittelemisestä paikallistasolla. Köyhäinhuolto ja sen piiriin katsottaviksi kuuluneet avustukset kuuluivat sekä vuoden 1922 köyhäinhuoltolain että 1937 sosiaalihuollon peruslakien mukaan köyhäinhuoltolautakunnille. Monissa maalaiskunnissa tämä tehtävä kuului kunnallislautakunnalle, koska erillistä köyhäinhuoltolautakuntaa ei pienissä kunnissa useinkaan katsottu tarpeelliseksi. Tämä merkitsi sitä, että useimmissa kunnissa samat luottamushenkilöt käsittelevät sekä kunnallisen köyhäinhoidon asioita että sotilasavustuksia.

Paikallishallinnon korkein päättävä elin vastasi kaikkien avustusten jakamisesta hyvin pragmaattisista syistä: köyhäinhoidon osalta kyse oli kunnan omasta budjetistaan maksamista tulonsiirroista. Moneen köyhäinhoidon menoerään verrattuna sotilasavustuksesta päättäminen oli

kunnissa helpompaa, sillä avustukset maksettiin valtion, ei kuntien kas-
sasta.

Asevelvollisten avustamisen suhteen vallitsi kunnallisten päättäjien keskuudessa melko yleinen poliittinen konsensus. Poliittisen vasemmiston kriittisimmät äänenpainot liittyivät kunnissa lähinnä suojeluskuntien rahalliseen tukemiseen ja 1920-luvun keskusteluun asevelvollisten heikoista palveluolosuhteista. Asevelvollisuuteen liittyneistä ongelmista – kuten esimerkiksi huomattavasta kuolleisuudesta asevelvollisuusarmeijassa – käytiin 1920-luvun lopulla keskustelua, joka epäilemättä heijastui yleisemminkin ajatteluun asevelvollisten ja myös heidän perheidensä olosuhteiden parantamisesta. Helsingin yleisen sairaalan röntgenlääkäri Hannu Haahti kiinnitti 1928 väitöskirjassaan ”Armeija terveydellisenä tekijänä yhteiskunnassa” huolensa siihen, että kuolleisuus asevelvollisten ikäryhmässä oli kansainvälisestikin verrattuna korkea, ja edellytti siihen vaikuttavien tekijöiden selvittämistä ja olosuhteiden parantamista. (Haahti 1928, 97–100, 107–108). Yhteiskunnassa käytiin samaan aikaan voimakasta keskustelua sotaväen olosuhteista, mm. erään kriittisesti asevelvollisuusarmeijaa käsitelleen novellikokoelman vuoksi (Haanpää 1928).

Millä tavalla avustuspäätöksissä näkyy se, että avustusten käsittelijöinä toimivat poliittisin perustein tehtäväänsä valikoituneet luottamusmiehet? Ainakin, jos tarkastellaan puoltavia lausuntoja, niissä kuvastuu pyrkimys täyttää lain asettamat ehdot avustuksen saamiselle mahdollisimman tarkasti.

Ruokolahti oli 1900-luvun alussa eräs Vuoksenlaakson keskeisiä teollisuuspaikkakuntia. 1920-luvun lopulla anojille esitetyt avustukset olivat 100–250 markan suuruisia kuukaudessa. Kesällä 1928 Ruokolahden kunnallislautakunnalla oli kokouksessaan edessään jälleen yksi asevelvollisuusavustusanomus. Asian päätökseksi lautakunta lausui:

”...Tuntien anojan työkyvyttömäksi ja aivan varattomaksi päätti kunnallislautakunta anomusta yksimielisesti puoltaa ja ehdottaa, että työmiehenvaimo (...)lle myönnettäisiin 150 markkaa kuukaudessa, luetuna 8:pstä kesäkuuta 1928 siksi kunnes ainoa elättäjänsä, työmies (...) vapautuu asevelvollisuuttaan suorittamasta.” (RUO 1928)

Ruokolahtelaisten anomusten käsittelyssä ja annetuissa lausunnoissa korostuu kerta toisensa jälkeen se, että lautakunnan jäsenet tunsivat avustettavan ja hänen perheolonsa henkilökohtaisesti. Joskus asia sanottiin myös suoraan: ”Henkilökohtaisen tuntemuksen ja kirjavihkkoon lähetettyjen todistusten perusteella kunnallislautakunta anomusta yksimielisesti puoltaa.” (RUO 1928). Erityisesti pienissä kunnissa valtuutetut tunsivatkin pitäjäläiset ja heidän asiansa varsin hyvin. Monet muutkin tekijät vaikuttivat, muun muassa se, että valtuuston koko oli sidottu kunnan väkimäärään. Kun esimerkkikunnassa Ruokolahdella kunnallislautakuntaan kuului puheenjohtajan ja kunnansihteerin lisäksi viisi edustajaa, jotka jakautuivat valtuuston poliittisen jakauman mukaisesti, lautakunnan jäsenillä oli tietoa yksittäisistä avustuksen anojista jo omien yhteisön sisäisten suhteidensa kautta.

Lokakuussa 1926 Ruokolahden kunnallislautakunta käsitteli erään mökkiläisen hakemusta, johon lautakunta antoi vankat puoltavat perustelut:

”Siihen nähden että anoja (...) omistaa vaan pienen mökin ja alle hehtaarin maata sen ympärillä ja että hän suuren lapsijoukon eteenpäin viedessä on työmiehenä joutunut puutteen alaiseen tilaan siinä määrin, että avustusta on saatava mistä hyvänsä, kun poika Toivo Johannes, joka kävi työssä isän mukana, siten auttaen nuorempia sisaria ja veljiään toimeentulossa, on joutunut asevelvollisuuttaan suorittamaan, päätti kunnallislautakunta yksimielisesti anomusta puoltaa, tietäen perheen toimeentulon suureksi osaksi olevan riippuvainen kyseessä olevan Toivo Johanneksen työstä.”(RUO 1926)

Varsinkin pienillä paikkakunnilla anojat ja näiden taustat tunnettiin suorastaan piinallisen tarkasti. Siitä osoituksena on seuraava Ruokolahden kunnallislautakunnan lausunto 1931:

”Koska [asevelvollisen isä] Antti T on varsin vähävarainen, päätti kunnallislautakunta yksimielisesti anomusta puoltaa ja ehdottaa että Antti T:lle myönnettäisiin 150 markkaa kuukaudessa luettuna 12: pstä syyskuuta 1931 siksi kunnes Uno T kotiutuu. Vielä päätettiin lausua, että T:n tila on vain sen nimellinen, jonkinlainen palsta, karu ja viljelyskel-

voton, joka ei ilman ulkoapäin hankittuja ansiotuloja elätä perhettä. Sitä paitsi ei [anojan toinen poika] poika T asu anoja n luona, eikä koko kunnan alueella, eikä ole siis anojaa avustanut. Tytär H on miehensä kanssa kokonaan elatuskyvytön.” (RUO 1931)

Samanlaista tarkkuutta edusti myös Ruokolahden naapurissa sijainneen pienen maalaiskunnan, Rautjärven, kunnallislautakunnan lausunto erään talollisen lesken hakemukseen:

”...Anoja omistaa noin 30 ha suuruisen tilan, jolla elättää pari lehmää ja hevosen. Kun anojan poika on yksin tähän saakka huolehtinut äitiensä elatuksesta, on anojan toimeentulo tätä nykyä huono, joten kunnallislautakunta ehdottaa, että anojalle myönnetään 150 mk suuruinen kuukausiavustus. Anojalla on kyllä vanhempia lapsia, joista yksi asuu työmiehenä Ensossa, ja on hänellä myös pari tytärtä, jotka ovat kyllä varakkaammissa naimisissa, mutta eivät ole hekään avustaneet äitiensä.” (RAU 1926)

Keskeisenä avustuksen puoltamista tai hylkäämistä korostaneena elementtinä lautakuntien lausuntoihin merkittiin luonnollisesti hakijan ja hänen perheensä varallisuus: heinäkuussa 1929 kunnallislautakunta puolsi eräästä ruokolahtelaista hakemusta ”...tuntien hakijan aivan varattomaksi” (RUO 1929a). Sen sijaan samalla kertaa todettiin eräästä toisesta työmiehenvaimon hakemuksesta: ”...koska anoja ei ole aivan varaton eikä ole ollut sanottavasti riippuvainen poikansa ansioista, ei kunnallislautakunta katso voivansa anomusta puoltaa.” (RUO 1929b) Perheen tai anojan – aviopuolison tai vanhemman – köyhyys ja asevelvollisen ratkaiseva merkitys perheen elättämiselle kuvattiin usein hyvin konkreettisesti.

Muita lausunnoissa toistuvia keskeisiä elementtejä olivat vastaavuus ja sukulaisten rooli. Usein annettu puoltolauselma on selvästi rakennettu vastaamaan asetuksen ehtoja mahdollisimman huolellisesti. Puoltolauseissa korostetaan elättämiskysymystä: elätettävän henkilön kyvyttömyyttä ansaita itse elantoaan ja riippuvuutta asevelvollisen työpanoksesta. Sukulaisten merkitys huomioitiin itse asiassa todella laajasti asevelvollisen perheessä ja sen lähipiirissä. Lausunnoissa toistuu esimerkiksi se, miten jo

muualla asuvien lasten merkitys huomioitiin. Sisarusten kyky elättää vanhempiaan punnittiin tarkasti, ja samoin mainittiin anojan sairaalloisuus tai kotivävyjen varallisuus.

Ainakin 1920-luvun jälkipuoliskolta alkaen hakemukset hyväksyttiin lähes poikkeuksetta, ainoastaan yksittäisissä tapauksissa ja yleensä muotovirheen vuoksi hakemus hylättiin. Yleensä hakemukset näyttävät tulleen hyväksytyiksi, kun asevelvollinen katsottiin perheen ainoaksi tai keskeiseksi elättäjäksi ja oli olemassa riski, että avustettava muussa tapauksessa tulee suoraan kunnallisen köyhäinhoidon rasiitteeksi. Jos asevelvollinen oli esimerkiksi lesken vanhin poika, tai hänellä oli iso lapsikatra, tai jos asevelvollisella oli ollut jo aikaisemmin huono toimeentulo, tämä seikka katsottiin kunnalle riskiksi, joka puolsi hakemuksen hyväksymistä. Näin taloudelliset ja hyvin pragmaattiset seikat ohittivat aikaisemman, vahvasti (valkoisen Suomen) ideologiaan sidoksissa olleen avustuspolitiikan.

Vielä 1920-luvun puolella näyttää olleen yleisempää se, että asevelvollisen vanhemmat hakivat avustuksia, mutta 1930-luvulle tultaessa aviovaimojen hakemukset yleistyvät, osittain muuttuneiden anomisehtojen seurauksena. Myös hakemusten määrä kasvoi: kun esimerkkikunnassa Ruokolahdella hakemuksia oli vuonna 1926 kymmenkunta (13), 1930-luvulla niitä oli keskimäärin 30-40 vuodessa. Se, että Ruokolahti oli 1930-luvulla voimakkaan väestönkasvun aluetta, selittää osaltaan hakemusten määrän kasvua. Toisaalta hakemusten määrä olisi voinut kasvaa enemmänkin, sillä seudulla kasvu keskittyi juuri miesvaltaisille teollisuuden aloille, metsä- ja metalliteollisuuteen.

Naapurikunnassa Rautjärvellä hakemusten määrä pysyi samalla ajanjaksolla noin kymmenessä hakemuksessa vuosittain. Avustussummat, noin sata markkaa kuukaudessa, pysyivät koko ajan samansuuruisina. Rautjärvellä lähes koko väestö sai toimeentulonsa suunnilleen samankokoisista maataloista ja maataloudesta. Kunnallislautakunnan päätöksissä näkyikin Rautjärvellä enemmän vaihtelevuutta, eräänlaista arkirealismia siinä, miten rahaa myönnettiin. Lausunnoissa kiinnittää huomiota se, että kun Ruokolahdella yleensä lähes kaikkia hakemuksia puollettiin, Rautjärvellä käytettiin harkintaa huomattavasti enemmän.

”...Kun hakija on täydentänyt oheellisen A. R:n ja O. L:n antaman todistuksen ja hankkinut lääkärintodistuksen, saa kunnallislautakunta

selvitykseksi selostaa, että hakijan poika Emil kyllä osaltaan huolehtii hakijan toimeentulosta, mutta kun hän on erossa vanhemmistaan ja perustanut oman talouden, ostamalla lainavaroilla maata, ei hän niukasta ansiostaan kykene kokonaan huolehtimaan heidän toimeentulostaan, vaan on kunnallislautakunta sen takia ehdottanut 100 mk suuruista lisäavustusta.” (RAU 1928)

Avustusten hakeminen lisääntyi Rautjärvellä 1930-luvun alun lama-
vuosina, jolloin haettujen avustusten määrä kasvoi yleisemmin koko
maassa. Rautjärven kaltaisissa pienissä maalaiskunnissa asevelvollisten
avustaminen lievitti laman lisäämää köyhäinhoitorasitusta. Noin kuuden
tuhannen asukkaan Rautjärvellä laskettiin talvella 1931–1932 olevan
yli sata työtöntä, joille kunta yritti järjestää työttömyystöitä ja huolehtia
mahdollisuuksien mukaan työttömien perheistä. (RAU 1932)

Kunnallislautakuntien lausunnoissa näkyy hyvin se, että avustuk-
siin suhtauduttiin jo 1920-luvun lopulta alkaen melko käytännöllisesti.
Riippumatta hakijan muusta taustasta avustuksia pyrittiin järjestämään
anojille rakentamalla puoltava lausunto mahdollisimman hyvin vastaa-
maan laissa määriteltyjä avustuksen edellytyksiä. Avustussummat kuvas-
tavat nekin osaltaan lautakunnan käsityksiä: summat olivat vain murto-
osa asevelvollisen palkasta, mutta toisaalta summa josta oli kuukausittain
epäilemättä konkreettista hyötyä.

Sotilasavustusten merkitys osana hyvinvointivaltion syntyä

Vuodesta 1919 asevelvollisille jaetut sotilasavustukset olivat ensimmäi-
nen sanktioimaton sosiaaliavustamisen muoto. Henkilö, jonka lähiomai-
set saivat kunnalta rahallista tukea tämän suorittaessa asevelvollisuutta,
sai avustusta ilman, että se olisi tarvinnut maksaa kunnalle takaisin. Ase-
velvollisten avustamista voidaan pitää yhtenä ensimmäisistä sellaisista
avustuksista, joissa oli sisäänrakennettuna hyvinvointivaltion myötä
yleistynyt ajatus yksilön tukemisesta hankalassa taloudellisessa tilanteessa
vastikkeettomasti. Asevelvollisuuden suorittaminen oli tosin omalla taval-
laan vastasuorite myönnetylle avustukselle, mutta asevelvollisuuden aihe-
uttama taloudellinen kriisi puolestaan oli yksilöllinen tekijä, joka riippui

henkilön ja hänen perheensä taloudellisesta asemasta.

Avustuksia myönnettiin 1920-luvun alussa joitakin satoja, mutta avustusten määrä kasvoi 1930-luvulle tultaessa useampaan tuhanteen avustukseen vuodessa. Kasvu johtui pitkälti siitä, että yhä suurempi osa ikäluokasta hyväksyttiin kutsunnoissa palvelukseen, kun aikaisemmin mm. terveydellisistä syistä hylättyjen osuus oli ollut huomattava.

Kun palvelukseen kutsuttiin 1930-luvulla jo yli 70 % ikäluokasta, merkitsi se myös yhä selvemmin asevelvollisten poliittista heterogeenisuutta. Yhteiskunnassa, joka oli vuoden 1918 sodan jälkeen poliittisesti voimakkaasti jakautunut, tällä seikalla oli oma merkityksensä.

Asevelvollisuusavustuksen myöntämisessä ratkaisevassa roolissa olivat kunnallislautakunnat. Niiden poliittinen koostumus muuttui 1920- ja 1930-luvulla ratkaisevasti aikaisempaa laajapohjaisemmaksi. Yleisen ääni-oikeuden toteutuminen kunnallishallinnossa 1918–1919 merkitsi puoluepolitiikan tuloa kunnalliselämään: sen seurauksena erityisesti Maalaisliiton ja sosialidemokraattien asema vahvistui kunnallispolitiikassa. Tämä johti näiden ryhmien poliittiseen yhteistyöhön, jossa rikottiin vuoden 1918 sodan synnyttämä kahtiajako. Tämä muutos näkyi mm. sotilasavustusten myöntämisessä, sillä yhä useammin 1930-luvulla avustuksen saattoi saada myös valkoisen Suomen piiriin kuulumaton asevelvollinen.

Sekä sotilas- että äitiysavustuksella oli suoran avustamisen lisäksi huomattava yhteiskunnallinen merkitys. Siinä, missä äitiysavustus tuki suoraan taloudellisesti heikoissa asemassa olevia äitejä ja lapsia, sotilasavustuksella oli ainakin 1930-luvulla oletettavasti vaikutuksia eri yhteiskuntaryhmien suhtautumiseen paikalliseen päätöksentekoon ja yhteiskuntaan laajemminkin.

Nämä avustukset olivat 1930-luvun Suomessa jo huomattava askel kohti tasaavaa yhteiskuntaa. Suomalainen maa- ja teollisuustyöväestö näki vähävaraisten äitien avustamisessa ja asevelvollisuusavustuksissa ehkä ensi kertaa paikallisen päätöksenteon kohdistumisen itseensä myönteisessä valossa. Kun esimerkiksi sotilasavustuksia alettiin kohdistaa asevelvollisten poliittisesta mielipiteestä riippumatta, oli tapahtunut ratkaiseva muutos sisällissodan jälkeisen Suomen asenneilmapiiirissä.

Arkisto- ja painetut lähteet

Ruokolahden kunnan arkisto (RuoKA): Kunnallislautakunta
RUO 1926 §1, 23.10.1926, Ruokolahden kunnallislautakunnan ptkt 1926-1928, KHall I Cb:3, RuokA.
RUO 1928 §1, 14.7.1928, Ruokolahden kunnallislautakunnan ptkt 1928-1930, KHall I Cb:4, RuokA.
RUO 1929a § 9-10, 6.7.1929 Ruokolahden kunnallislautakunnan ptkt 1928-1930, KHall I Cb:4, RuokA.
RUO 1929b §11, 6.7.1929 Ruokolahden kunnallislautakunnan ptkt 1928-1930, KHall I Cb:4, RuokA.
RUO 1931 § 5, 24.10.1931, RuoKa kltk ptkr 1931-33, KHall I Cb:5, SimKA.

Simpeleen ja Rautjärven kunnan arkisto (SimKA): Kunnallislautakunta
RAU 1926 § 4, 26.10.1926, Rautjärven kunnallislautakunnan kokousten ptkt 1928-1939 I Cb2:2, SimKA.
RAU 1928 § 1, 29.9.1928, Rautjärven kunnallislautakunnan ptk 1928-1939 I Cb2:2, SimKA.
RAU 1932 §2 24.10.1931, §2 18.2.1932, §1 29.4.1932, Rautjärven kunnallisltk ptk 1928-1939 I Cb2:2, SimKA.

Valtiopäiväasiakirjat

SV Miet 1919: Sotilasasiainvaliokunnan mietintö N:o 1, Esitys N:o 2, Valtiopäivät 1919. (Helsinki 1920).
VP Esitys 2 1919: Laki avustuksen suorittamisesta eräille vakinaisessa palveluksessa olevain asevelvollisten omaisille, Esitys N:o 2, Valtiopäivät 1919, asiakirjat. Valtiopäivät 1919 (Helsinki 1920)
VP Lisbud 1919: Valtiopäiväasiakirjat 1919 (Helsinki 1920). Vuoden 1919 lisäbudjetti, kuudestoista pääloukka.
VP 1936: Valtiopäivät 1936 Pöytäkirjat 16.12.1936, keskustelut 1342–1345.

Lehtiartikkelit

Huoltaja, Maalaiskunta, Sosiaalinen Aikakauskirja, Suomen Kunnallislehti

Kirjallisuus

- Ahlbäck, Anders (2010) *Soldering and the Making of Finnish Manhood. Con-
scription and Masculinity in Interwar Finland, 1918–1939*. Doctoral Thesis
in General History. Turku: Åbo Akademi (Uniprint) Turku.
- Elomaa Ari-Pekka (1995) *Talvisodan nostoväki – isänmaan viimeinen turva*.
Teoksessa *Niin tuli sota maahan*. Jussi T. Lappalaisen juhla-kirja, Turun His-
toriallinen yhdistys 49, Turku.
- Haahti, Hannu (1928) *Armeija terveydellisenä tekijänä yhteiskunnassa*. Hel-
sinki.
- Hentilä, Seppo (1994) *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka*. Hel-
sinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala.
- Haanpää, Pentti (1928) *Kenttä ja kasarmi. Kertomuksia tasavallan armeijasta*.
Kansanvalta.
- Jaakkola, Pulma, et al: Jaakkola, Jouko, Pulma, Panu, Satka, Mirja ja Urponen,
Kyösti (1994) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva*. Suomalaisen sosiaali-
sen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Katajisto, Kati (2018) *Sodasta sovintoon*. Helsinki: Otava.
- Kannisto, Niko (2016) *Vaalepunainen tasavalta. SDP, itsenäisyys ja kasallisen
yhtenäisyyden kysymys 1918–1924*. Vantaa: Työväen historian ja perinteen-
tutkimuksen Seura.
- Koivisto, Hannele (2016) *Intohimoja isänmaasta s. 103–113*, teoksessa Kaar-
tinen et al: *Maamme, Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*. Helsinki: SKS.
- Laurila, Eino H (1985) *Kulutus Suomen kansantaloudessa 1900-1975*. Hel-
sinki: Elinkeinoelämän tutkimuslaitos.
- Markkola, Pirjo (1994) *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja
yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Helsinki: SHS.
- Nummela, Ilkka (2003) *Ruunun raakit – totta vain näytelmää*. Teoksessa Kalevi
Ahonen et al. (toim.) *Toivon kirja*. ToivoNygårdille omistettu juhla-kirja.
Jyväskylä: Gummerus.
- Nurminen, Tapio (2008) *Muuttuva armeija*. Teoksessa *Kulomaa, Jukka, N
(toim.) Teloitettu totuus*. Ajatus kirjat.
- Peltola, Jarmo (2008) *Lama, pula ja työttömyys. Tamperelaisperheiden toimeen-
tulo 1928–1938*. Tampere: TUP.
- Siironen, Miika (2012) *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Tampere: Vastapaino.
- Soikkänen, Hannu (1966) *Kunnallinen itsehallinto – kansavallan perusta*.
Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki.
- Suodenjoki, Sami (2019): *Kohti edustuksellista harvainvaltaa? Kunnanvaltuus-
tojen perustaminen työväestön huolenaiheena 1890–1917*. Teoksessa Ilkka
Kärriylä, Pete Pesonen & Anna Rajavuori (toim.) *Työväestö ja demokratia*.

- Väki Voimakas 32. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Tikka, Marko (2019) Luvut Kuntainliitto rakentaa ja asevelvollisuusavustukset – kohti yhteistä Suomea teoksessa Jyrki Paaskoski & Anu Talka (toim.) Rajamaa. Etelä-Karjalan Maakuntahistoria 2. Helsinki: Edita.
- Tikka, Marko (2006) Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921. Helsinki: SKS.

IV OSA: Historian tietämisen merkitys

Juha Hämäläinen & Timo Toikko

Historiatietoisuus sosiaalityön itseymmärryksen rakentajana

Johdanto

Tässä artikkelissa käsittelemme historiatietoisuuden merkitystä sosiaalityön itseymmärrykselle, ammatilliselle kehitykselle ja käytännön ammattitaidolle. Artikkeliksi muodostuu kolmesta osasta, joiden avulla lähestymme historiatietoisuuden ja itseymmärryksen suhdetta.

Ensimmäiseksi tarkastelemme historiatietoisuutta, jolla ei tarkoiteta vain tietoa menneisyydestä vaan myös eräänlaista maailmassa olemisen tapaa. Se on tietoisuutta ihmisen historiallisuudesta. Tämä tietoisuus ei määrity vain kertomuksiksi tapahtuneesta tai pyrkimykseksi selittää tapahtunutta, vaan se mahdollistaa ihmiselle kokemuksen kuulumisesta tapahtumiseen, osallistumisesta siihen ja jopa suunnan antamisesta sille. Näin historiatietoisuus tarjoaa horisontin, jonka kautta ihminen ymmärtää toimintansa historiallisen luonteen. Sen avulla ihminen paikantuu vastuulliseksi toimijaksi maailmassa.

Toiseksi käsittelemme sosiaalityön itseymmärrystä, joka on useimpien hahmotettu luonteeltaan reflektiiviseksi. Se on välillistä tietoa itsestä,

mikä saa kolmannen persoonan muodon. Itsetietoisuus käsitetään tällöin periaatteessa samanlaiseksi kuin tieto muista kohteista, mutta se heijastetaan takaisin itseen. Tässä mielessä sosiaalityön itseymmärrys ottaa kantaa ammattinsa teoreettisiin ja käytännöllisiin perusteisiin. Tällöin esimerkiksi kysymykset sosiaalityön yhteiskunnallista tehtävästä ja kohteesta nousevat tarkastelun keskiöön.

Kolmanneksi käsittelemme sosiaalityön historiatietoisuuden ja itseymmärryksen suhdetta. Tällöin kysytään, kuinka sosiaalityön itseymmärrys on rakentunut menneisyydessä, ja missä mielessä itseymmärryksen rakentuminen on historiatietoisuuden ohjaama prosessi. Keskeistä on sosiaalityön itseymmärrystä eri aikoina muovanneiden vaiheiden tunnistaminen ja sosiaalityön ajatuksellisen ja institutionaalisen kehityksen mieltäminen osaksi yhteiskunnan taloudellista, sosiaalista, poliittista ja kulttuurista kehitystä.

Käsitteellisen tarkastelun jälkeen keskitymme suomalaisessa tutkimuksessa esitettyihin jäsenyyksiin sosiaalityön kehitysvaiheista. Artikkelin empiirinen analyysi perustuu sosiaalityön kehityksen vaiheita ja käännteitä kuvaavaan tutkimuskirjallisuuteen. Tavoitteena on erottaa erilaisia periodisoinnin tapoja ja tulkita niitä sosiaalityön itseymmärryksen näkökulmasta. Vaiheistamisessa menneisyyttä hahmotetaan perättäisistä ajanjaksoista rakentuvana ajanvirtana, jossa kullakin ajanjaksolla on omat tunnusomaiset piirteensä.

Artikkelin tarkoitus on auttaa lukijoita hahmottamaan sosiaalityön kehityksen erilaisia vaiheita ja erityisesti erilaisia kehityksen kuvaamistapoja. Historiankirjoituksen avulla voidaan käsitellä sosiaalityön monimuotoisuutta ja monikerroksisuutta, jolloin alan kehitys saattaa näyttäytyä myös epätasaiselta. Toisaalta artikkelin tarkoitus on muistuttaa, että ei ole olemassa vain yhtä sosiaalityötä, vaan on monta erilaista sosiaalityön ymmärrystapaa.

Historiatietoisuus ja sosiaalityön historia

Historiatietoisuuden käsite on tulkinnanvarainen ja monitahoinen. Väljästi määriteltyinä se koskee käsityksiämme menneisyydestä, menneisyyttä käsittelevän tutkimuksen ja tiedon luonteesta ja siitä, miten ymmär-

rämme historian tutkimuksen suhteen nykypäivään (Pihlainen 2011). Kölbl ja Konrad (2015) korostavat, että historiatietoisuus (historical consciousness) yhdistää menneisyyden nykyisyyteen, mutta se näkyy myös siinä, miten suhtaudumme tulevaisuuteen (ref. Jeismann 1979, 42–44). Voidaan puhua menneisyyden ymmärtämistavoista ja menneisyystiedolle annetuista merkityksistä. Termille ei kuitenkaan ole yhtä yleisesti hyväksyttyä määritelmää.

Menneisyystulkintamme eivät pelkisty tosiasioiden kokoelmaksi vaan rakentuvat mielessämme muotoutuviksi kehityskertomuksiksi. Historiantutkimus on perusteltua nähdä pikemmin menneisyyttä tulkitsevinä ja kategorisoivina tutkijoiden ajatusrakennelmina kuin eksaktina tosiasiatietona maailmasta (Armstrong 2003). Historiatietoisuus koskee ihmisten kykyä ja tapaa hahmottaa maailmaa ajassa – menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden kokonaisuudessa.

Kuten yleensä tietoisuudessa myös historiallisessa tiedostamisessa voidaan nähdä erilaisia kehittyneisyyden asteita. Esimerkiksi – tunnettua Bloomin taksonomiaa välttäen – historiallisen tiedostamisen voi ajatella etenevän tietämisestä ymmärtämiseen ja siitä kykyyn soveltaa tietoa sekä edelleen kykyyn analysoida ja tunnistaa tiedon kokonaisuudessa keskeisiä elementtejä ja niiden välisiä suhteita, muodostaa niistä kokonaiskuvaa ja lopulta arvioida kuvausten ja selitysten pätevyyttä. Näin ajatellen historiatietoisuus tarkoittaa myös oppimisprosessia, jossa kehittyvä kriittinen suhde menneisyyttä koskevaan tutkimukseen ja tietoon.

Yleinen historiatietoisuus on perusta yhteiskunnan toimintajärjestelmiä – kuten sosiaalityötä – spesifisti koskevalle historiatietoisuudelle. Sosiaalityön kaltaisen toimialan kehityksen luonteen ja ehtojen arvostelu kykyinen hahmottaminen vaatii sekä historian yleistietoa että spesifiä tutkimusperäistä tietoa alan menneisyydestä. Käsityksemme sosiaalityön historiasta rakentuu osaksi laajempaa tulkintaamme menneisyydestä. Historiallisen ajattelun ja ymmärryksen rakentumista on pidetty historian kouluopetuksen keskeisenä tehtävänä, jolloin tavoitetta on kuvattu oppilaiden historiatietoisuuden kehittymisenä (Veijola 2016). Historiatietoisuudesta on puhuttu myös käytännöllisenä ja populaarina tietämisena, kollektiivisena muistina ja tietoisuutena menneisyyden läsnäolosta nykypäivässä (Pihlainen 2011).

Menneisyyden tulkintoihin sisältyy helposti erilaisia poliittisia motiiveja. Esimerkiksi vuoden 1918 Suomen sisällissodan historiapolitiittinen jälkipuinti jatkui pitkään ja tulkinnoissa esiintyi vahvoja suomalaisen yhteiskunnan poliittista kahtiajakautumista ilmentäviä tarkoituspäriä, jotka vasta verrattain myöhään alkoivat heikentyä sisällissotaa koskevassa historiankirjoituksessa (Hentilä 2018). Poliittiset viettymykset eivät koske vain sisällissodan kaltaisen kansallisen murhenäytelmän historiankirjoitusta vaan periaatteessa kaikkea yhteiskunnallisten olojen tulkintaa.

Historiatietoisuus siis indikoi mielikuvaamme menneistä tapahtumista ja siitä, miten katsomme yhteiskunnallisen ja kulttuurisen todellisuuden muotoutuneen. Tällaiset periaatteelliset kysymykset koskevat olennaisesti myös sosiaalityön historiaa. Se, miten hahmotamme historiankirjoituksen ja historiatiedon luonteen ja miten tulkitsemme historiankulkua, on osa yleistä maailmasuhdettamme ja maailmankuvaamme. Vastaavasti se, miten ymmärrämme ja hahmotamme erityisesti sosiaalityön menneisyyttä, määrittelee käsitystämme sosiaalityöstä yhteiskunnan toimintajärjestelmänä, ammattina ja oppi- ja tutkimusalana.

Menneisyyden hahmottaminen ei koske vain yksilön maailmasuhdetta vaan myös ihmisen kollektiivista toimintaa (tiedettä, taidetta, työelämää, politiikkaa, etiikkaa, oikeutta). On ilmeistä, että sosiaalityön historian tutkimus luo edellytyksiä paitsi yksilöllisen myös alan kollektiivisen itseymmärryksen kehittymiselle. Historia on tässä mielessä tärkeä peili professionaalille itseymmärrykselle (Satka 1995, 8). Menneisyyden kehityskulut vaikuttavat nykyisen sosiaalityön tulkinnoissa, mutta ne näkyvät myös siinä, miten sosiaalityö kurrottautuu kohti tulevaisuutta (ks. Cnaan, Dichter & Draine 2008).

Sosiaalityötä koskeva historiatietoisuus voi painottua alan kansalliseen menneisyyteen tai koskea yleisemmin alan kehitystä. Perinteisesti kansallinen näkökulma on korostunut sosiaalityön historiankirjoituksessa, mutta viime aikoina, osana vallitsevaa modernisaatio- ja kansainvälistymiskehitystä, on virinnyt uudenlaista kiinnostusta sosiaalityön kansainvälistä historiaa kohtaan (Harrikari & Rauhala 2019). Sosiaalityön kansainvälinen historia rakentaa alan yleistä oppiperustaa ja maailmanlaajuista kollektiivista itseymmärrystä.

Historiatietoisuuden tarpeellisuus

Nykypäivää on luonnehdittu ”historiattomuuden ajaksi”. Ilmaisuu viittaa siihen, että ”ihmisten tietoisuus ja ymmärrys siitä, mistä ja miten olemme tulleet siihen, missä olemme, on paremminkin vähenemässä kuin kasvamassa” ja että ”tämän tietoisuuden puute vaikeuttaa myös tulevaisuuden näkemistä ja haltuunottoa ja ruokkii joidenkin postmoderniksi nimittämää tässä-ja-nyt lyhytjänteisyyttä” (Tuomioja 2016, 6).

Itsenäisenä tiedon alana historiaa voidaan tarkastella opettajana, narraatiivina tai representaationa, jotka ilmentävät historiatietoisuuden kolmea genreä (Glencross 2015). Kyse on historiatiedon luonteen ja käytön erilaisista ymmärtämistavoista. Historian tuntemus ja kyky historialliseen reflektioon on nähty olennaiseksi osaksi yleissivistystä ja sen hiipumisen on katsottu ilmentävän koulutuksen tason heikkenemistä, ”sivistyksen taantumista” (Lukacs 2009, xxv). Näin ymmärrettynä historiatietoisuus määrittyy sivistyksen ilmaukseksi, edellytykseksi ja kasvupohjaksi.

Historian tuntemus luo edellytykset nykypäivän kriittiselle tarkastelulle. Se auttaa esittämään nykypäivälle relevantteja kysymyksiä, välttämään pinnallisia yleistyksiä, arvioimaan annettuja vastauksia, rakentamaan itsetietoista suhdetta maailmaan ja varomaan ajattelemaasta, että olisi vain yksi mahdollinen ajattelu- ja toimintatapa (MacMillan 2010, 167–168). Näin historiatietoisuus luo pohjaa tarkoituksenmukaiselle yhteiskunnalliselle toiminnalle.

Nykypäivänä historian tutkimuksessa korostetaan tutkijan aktiivista roolia menneisyyden tulkitsijana, jolloin ”tutkijan luoma kuva menneisyydestä kertoo kosolti myös hänestä itsestään ja hänen ajastaan” (Heikkinen 2013, 9–10). Menneisyyden jäsentäminen aikakausiin – pyrkimys tunnistaa murroskohtia ja tavoittaa kunkin aikakauden erityisluonne – on olennainen osa historiallisen päättelyn luovaa prosessia. Tulokkailisuuden periaate tiedontuotannossa johtaa väistämättä keskenään kilpailevien tulkintojen syntyyn ja mahdollistaa historiankirjoituksen väärinkäytön kuten sen tarkoituksellisen valjastamisen poliittisille intresseille.

Historiatietoisuus on kykyä tunnistaa historiapolitiikkaa, jolla väljästi ymmärretään tutkijan tai jonkin muun tahon mahdollista pyrkimystä edistää historian selityksillä omia poliittisia tai muita katsomuksellisia tarkoituksia. Vaikka historialla on merkittävä myötävaikutus esimer-

kiksi yhteisöllisen ja kansallisen identiteetin rakentumisessa, akateemisen historian tutkimuksen laatua ei tule arvioida siitä käsin vaan ainoastaan tieteellisin kriteerein (Helo 2016, 173–174). Tämä koskee olennaisesti myös sosiaalityön historian tutkimusta. Asianmukainen historiatietoisuus rakentuu luotettavan, tieteelliseen argumentointiin perustuvan tutkimustiedon pohjalle ja toimii vastavoimana menneisyyden tietoiseen vääristämiseen perustuvalla propagandalla.

Tieteellisessä historian tutkimuksessa paitsi kuvataan, myös selitetään historiaa (Hietala 2001). Selittämisessä on kaksi päävaihtoehtoa: todellisuutta pilkkova, kausaalinen, syy-seuraussuhteisiin perustuva tarkastelu ja teleologinen, finalistinen, toiminnan päämäärää tulkitseva ymmärtäminen, historiallinen funktionalismi. Historian ymmärtäminen käsitteään yleensä jälkimmäisessä merkityksessä kokonaisuuden ja sen osien dialektisten suhteiden tarkasteluna. Tällöin asioita ja ihmisen toimintaa hahmotetaan niiden historiallis-yhteiskunnallis-kulttuuris-psykologisessa kontekstissa. Historiantulkintoihin liittyvien erilaisten historianfilosofisten suuntausten tuntemus kuuluu pitkälle kehittyneeseen historiatietoisuuteen.

Historiatietoisuudessa on kyse maailmankuvasta, tavasta ymmärtää maailmaa ja olla maailmassa. Sen perusoivallus on tarkastella nykypäivän todellisuutta ja hahmottaa tulevaisuuden kehityssuuntia menneen valossa, huomata historian läsnäolo nykypäivässä ja ymmärtää, että historiankulku olisi saattanut olla jotain muutakin kuin mitä se on ollut ja että asiat voisivat olla toisin. Maailma nähdään paitsi olemisena myös tulemisena (Spengler 2002, 68–69). Tästä oivalluksesta voidaan johtaa ajatus ihmisestä, joka ottaa ajallista kohtaloa omiinsa, vaikuttaa asioiden kulkuun ja on vastuussa maailman tilasta.

Perustavanlaatuinen ontologinen kysymys länsimaisessa historianfilosofiassa koskee sitä, onko historialla tarkoitusta. On ilmeistä, että ”historia on tarkoituksellista vain viitatessaan johonkin havaitun todellisuuden ulkopuolella olevaan päämäärään” (Löwith 1949, 5). Menneisyyden tapahtumia tulkitseva historian tutkimus itsessään ei voi vastata kysymykseen, sisältykö historiankulkuun jokin korkeampi tavoitteisuus, jota yksittäisistä tapahtumista tai tapahtumasarjasta ei pystytä kokemusperäisesti tunnistamaan. Eksistentiaalisessa mielessä kysymys kuitenkin kuuluu olennaisesti ihmisen maailmasuhteeseen ja liikuttaa siten myös jokaista historiantutkijaa.

Nohl luonnehtii historiatietoisuutta ”elämänmuodoksi, jossa jokainen idean ja todellisuuden välinen jännite ... tulee näkyväksi” (Nohl 1979, 115). Ajatus on erityisen tärkeä sosiaalityön kaltaisella alalla, jonka missio on olennaisilta osin eettinen ja jonka itseymmärrys muodostuu pyrkimyksestä toteuttaa aateperäisiä ihanteita. Ihanteen ja todellisuuden suhde on olennainen sekä sosiaalityön menneisyyden tarkastelussa että nykypäivän arjessa. Sen prosessoinnissa toteutuu osaltaan historiatietoisuuden pragmaattisuus, jossa ”menneisyys näyttäytyy nykypäivän reflektoinnin peilinä” (Pihlainen 2011, 12, ref. Rösen 2005, 24).

Historiatietoisuuden kehityksellä on oma intellektuaalinen historiansa (Lukacs 2009). Se voidaan hahmottaa eri aikakausille tunnusomaisina historian ymmärtämisen tapoina antiikista keskiajan kristilliseen historiantulkintaan, siitä valistuksen ja romantiikan aikakausien ajattelutapoihin ja edelleen kausaalisia selityksiä etsivään historismiin, saksalaisen idealismin historiantulkintoihin sekä lopulta moderneihin 1900- ja 2000-luvuilla kehittyneisiin virtauksiin (Nohl 1979). Vastaavasti voidaan yrittää tunnistaa spesifisti sosiaalityön historian erilaisia tulkintatapoja ja kysyä, minkälaista käsitystä sosiaalityöstä, ihmisestä ja yhteiskunnasta ne ilmentävät.

Sosiaalityön historiallinen itseymmärrys ja sen ammatillinen merkitys

Kansainvälisten suhteiden kentillä historiallinen ajattelutapa vaikuttaa toimintatapaan, ”siihen, miten historiaa tehdään” (Glencross 2015). Vastaavasti historiatietoisuuden voi katsoa vaikuttavan sosiaalityön kaltaisen alan toimintakäytäntöihin, jotka ilmentävät käsitystämme ammatin luonteesta ja yhteiskunnallisesta tehtävästä. Sosiaalityön historian tutkimus luo alan omakuvaa. Traditio voi toimia ”tulevaisuuden suunnitelmien kulttuurisena arvopohjana” (Helo 2016, 174).

Sen käsittäminen, että asiat eivät tapahdu itsestään vaan että ihminen niin yksilönä kuin kollektiivisesti vaikuttaa toiminnallaan tapahtumien kulkuun, avaa näkymän ihmisestä aktiivisena ja vastuullisena toimijana. Yhteiskunta ei määrity luonnonjärjestelmäksi, vaan ihmisen aikaansaannokseksi, kun ymmärretään, että ihminen voi tietoisesti osallistua histo-

riaan ja luoda omaa historiaansa. Siinä, missä ”luonnon tunnus on ulottuvuus mutta ei suunta”, ihminen toimii tavoitteellisesti (Spengler 2002, 109). Luonto on moraalisesti sokea mutta ihminen tietoinen ja vastuullinen moraalinen toimija.

Tällainen tietoisuus on ilmeisen merkityksellistä sosiaalityössä, joka määrittelee itsensä yhteiskunnalliseksi muutostyöksi. Sosiaalityö on lähökohtaisesti yhteiskunnallisen kehityksen rakenneosa, jota yhteiskunnallinen todellisuus muovaa ja joka osaltaan vaikuttaa yhteiskunnan kehitykseen. Sosiaalityön käytäntöjen voi jopa nähdä ilmaisevan näkemystä siitä, minkälaista yhteiskuntaa halutaan. Periaatteessa sama muutostietoisuuden ajatus koskee myös asiakastyötä, jossa toimitaan asiakkaan menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden rajapinnoilla.

Yhteiskunnan toimintajärjestelmänä sosiaalityöllä on oma kehityshistoriansa, joka suurelta osin hahmottuu eri maiden maakohtaisina traditioina, politiikkoina ja käytäntöinä. Tosin kansainvälistä vuorovaikutusta on ollut alusta lähtien, ja sosiaalityön historiassa voidaan tunnistaa kansallisten lisäksi myös ylikansallisia kehityssuuntia. Erilaisia kehityslinjoja voidaan tarkastella teoreettisen itseymmärryksen, työn organisoinnin ja käytännön työtapojen kokonaisuutena. Historiatietoinen suhde omaan ammattialaan on tärkeä osa niin yksittäisen työntekijän kuin koko alan ammatillista identiteettiä.

Historia on keino määritellä ja vahvistaa kollektiivista identiteettiä (MacMillan 2010, 53–54). Niinpä sosiaalityön historia tarjoaa alan toimijoille kokemuksen kuulumisesta alalla aiemmin työskennelleiden ja sitä kehittäneiden ylisukupolviseen ketjuun. Sellaiset kysymykset kuin miksi sosiaalityö syntyi, milloin se syntyi ja millaisessa ideologisessa ympäristössä sosiaalityö se sai alkunsa rakentavat erityistä sosiaalityö alan historiatietoisuutta, vaikka kysymyksiin voidaankin antaa ja on annettu erilaisia vastauksia (ks. Sipilä 1989, 13–22). Alan syntyhistorian ja varhaisen kehityksen lisäksi vastaavia historiatietoisuutta jalostavia kysymyksiä voidaan esittää sen myöhemmästä kehityksestä ja tutkimuksella voidaan tuottaa ymmärtämystä niihin vastaamiseksi.

Sosiaalityön historian tarkastelussa – kuten historian tutkimuksessa laajemminkin – hairahdetaan helposti tulkitsemaan historiankulkua väijäämättömäksi etenemiseksi kohti jotakin parempaa, kehittyneempää, korkeampaa, kypsempää. Asiamukainen historiatietoisuus suitsii kattee-

tonta edistysajattelua ja kehitysoptimismia. Se suhteuttaa menneisyyden tapahtumat ja eri aikoina esiintyneet henkiset virtaukset kunakin aikakautena vallinneisiin oloihin. Lisäksi siihen kuuluu olennaisesti oman historiallisen ajattelumme perusteiden reflektointi, mikä varjelee kovin pinnallisilta ja yksipuolisilta tulkinnoilta.

Tutkimusten valossa suomalaisille on tunnusomaista nähdä oman maan historia menestystarinana, kun taas maailmanhistoria hahmottuu ”huomattavasti tummemmissa sävyissä” (Heikkinen 2013, 287). Sosiaalityön opiskelijoiden ja käytännön tehtävissä jo työskentelevien sosiaalityöntekijöiden historiatietoisuutta, siis näkemyksiä alan menneisyydestä ja kehityksestä ei ole tutkittu. On mahdollista ja jopa todennäköistä, että Suomessa mielikuvat sosiaalihuollon ja sosiaalityön historiasta kiinnittyvät kansalliseen menestyskertomukseen.

Historian tulkintoihin ja käyttöön voi sisältyä tarkoitushakuista mieliteisiin ja asenteisiin vaikuttamista, ja menneisyyden tulkinnat sulkevat usein sisäänsä erilaisia poliittisia ja kulttuurisia intressejä (Hentilä 2018). Historiaa kirjoitetaan laajalti ”puhtaasti kansallisia tai peräti kansallismielisiä tarpeita silmällä pitäen”, mikä helposti johtaa historian poliittiseen väärinkäyttöön (Helo 2016, 173).

Historiatietoisuus tekee mahdolliseksi historian käytön kriittisen tarkastelun. Sosiaalityön historiapolitiikka koskee paitsi erilaisia käsityksiä sosiaalityön luonteesta ja tehtävästä myös laajemmin yhteiskunnan kehityslinjoista, ristiriidoista ja sosiaalityössä vaikuttaneista poliittisista aatteista. Sosiaalityön historiatietoisuus ei rajoitu vain sosiaalityön tarinaan vaan koskettaa laajemmin yhteiskunnallisen kehityksen kokonaiskuvaa.

Suomessa ei juurikaan ole ollut akateemisia kiistoja sosiaalityön historiantulkinnosta. Poikkeuksena on Mary Richmondin sosiaalityöajattelun luonnetta koskeva debatti, jossa rintamalinja kulki selkeästi Richmondin ajattelua kritisoivien ja sitä puolustavien näkemysten välissä ja jonka ehkä painavimmassa puheenvuorossa oli kyse yrityksestä oikaista Richmondia vastaan esitettyjä väitteitä ja osoittaa niiden virheellisyys (Karvinen 1992). Kiinnostavaa sinänsä, että kiista ajoittuu 1990-luvun alkuun, jolloin muutoinkin virisi kiinnostusta sosiaalityön historiaan ja historian kautta tapahtuvaan alan teoreettisten perusteiden hahmottamiseen.

Sosiaalityön historiankirjoitus koskee erityisesti alan aatteellis-ideologista, institutionaalisen-organisatorista ja käytännön toimintamuotojen,

menetelmien ja sisältöjen kehitystä kuten muidenkin samankaltaisten yhteiskunnan toimialojen, esimerkiksi kansansivistystyön historiankirjoitus (Salo 2008). Yksittäisissä tutkimuksissa eri puolet voivat olla hyvinkin erilaisilla painotuksilla mielenkiinnon kohteena. Alan kehitys voidaan tulkita osaksi isompaa yhteiskunnallisen kehityksen kertomusta tai sitä voidaan tarkastella itseriittoisemmin sisältäpäin, alan omista diskursseista rakentuneena erityislaatuisena prosessina.

Periodisointi sosiaalityön historian tutkimuksessa

Historiatietoisuus tarjoaa lähtökohdan sosiaalityön yhteiskunnallisen tehtävän reflektoinnille nykypäivässä. Siihen kuuluu kehityksen tai muutoksen hahmottaminen aikaulottuvuudella, jossa tapahtumat eivät vain solju eteenpäin vaan jossa voidaan tunnistaa erilaisia vaiheita, käännteitä ja murroskohtia. Usein historiantutkimuksessa pyritään tavoittamaan kunkin erityisen aikakauden henki ja tunnuspiirteet ja nimeämään aika-kausi sen perusteella. Sosiaalityön ammatillisen identiteetin ja itseymmärryksen kannalta ei ole samantekevää, miten alan kehitystä vaiheistetaan ja avainkäänneet tulkitaan.

Yhteiskunnan toimintajärjestelmänä sosiaalityö on erityisen altis erilaisille poliittisille intresseille, ja alan läheinen yhteys poliittiseen koneistoon altistaa myös sosiaalityön historian tutkimuksen poliittiselle väärinkäytölle. Niinpä seuraava historian tutkijoille osoitettu muistutus (Helo 2016, 187) on paikallaan: ”Historioitsijan ei sovi muuntaa menneisyyden tutkimuksesta ammentamiaan tuloksia poliittiseksi argumentiksi vaan auttaa lukijoitaan ymmärtämään usein mutkikkaita menneisyyden ilmiöitä ja kenties pohtia niiden mahdollista merkityksellisyyttä nykyajassa.” Kehitysmurrosten ja -vaiheiden tunnistaminen ja nimeäminen on tärkeä osa jäsentynyttä menneisyyskuvaa ja osa tätä tehtävää.

Periodisointi kaiken kaikkiaan on keskeinen menneisyyden hahmottamisen metodi sekä tutkimuksessa että historian opetuksessa. Esimerkiksi kansallissosialistisen menneisyyden poliittisen ja kulttuurisen käsittelyn osalta se on tarjonnut mahdollisuuden sukupolvistaa ja vaiheistaa myös aiheesta käytyä yhteiskunnallista ja poliittista keskustelua (Frei 2016, 112–124). Periodisoiva menneisyyden tarkastelu auttaa tunnistamaan

myös oman aikaamme tunnuspiirteitä suhteessa menneisiin aikakausiin. Periodisoiva ajattelutapa tarjoaa relevantin lähestymistavan paitsi sosiaalityön historian tarkasteluun myös käytännön asiakastyöhön asiakkaan elämänhistoriaa huomioivana asiakkaan kohtaamisena.

Sosiaalityön tarinat ovat vahvasti kytköksissä kansallisiin toimintajärjestelmiin, jotka ilmentävät maakohtaisia sosiaalisia, poliittisia, taloudellisia ja kulttuurisia olosuhteita. Oma kansallinen historia auttaa ymmärtämään itseämme ja toisten tarinat heidän arvojaan ja toimintatapojaan (MacMillan 2010, 141, 144). Sosiaalityön kehityksen universaalia periodisointia on vaikea kuvitella, vaikka jotakin globaaleja elementtejä alan kehityksessä voidaankin tunnistaa. Kansalliset traditiot, politiikat ja käytännöt ovat alusta lähtien olleet vuorovaikutuksessa, oppineet toisiltaan ja saaneet vaikutteita osin samoista teoreettisista oppisuunnista, ideoista ja toimintamalleista.

Oppihistoriallinen lähestymistapa menneisyyden tutkimuksessa koskee toiminnassa vaikuttaneiden ja sitä ohjanneiden aatteiden ja oppien tunnistamista (Manninen 1998; Hyrkkänen 2002). Näkökulma on relevantti tarkasteltaessa sosiaalityön historiallista itseymmärrystä: mitkä aatteet ja ajatussuunnat ovat minäkin aikakausina muovanneet sosiaalityön kehittymistä ammattina ja yhteiskunnan toimintajärjestelmänä? Näkemykset alan kehitysvaiheista ja paradigmaattisista käännteistä ovat tärkeä osa sosiaalityön tutkijan ja sosiaalityöntekijän historiatietoisuutta.

Menetelmä ja aineisto

Tässä artikkelissa keskitytään suomalaisessa tutkimuksessa esitettyihin jäsenyyksiin sosiaalityön kehitysvaiheista. Menneisyyden sosiaalityön tarkasteluun liittyy käsitteellisiä haasteita, koska sosiaalityön määrittely on aina vahvasti sidoksissa aikaansa. Yhtäältä sosiaalityön varhaisvaiheet ovat pitäneet sisällään sekä vapaaehtoistyötä että ammatillista työtä (esim. Satka 1994). Toisaalta ontologisesti sosiaalityöhön on liittynyt materiaalisen ja ei-materiaalisen auttamisen elementtejä (esim. Toikko 2005). Kolmanneksi sosiaalityö on järjestelmätasolla ollut vahvasti sidoksissa sosiaalipoliittiseen toimintajärjestelmään ja erityisesti sosiaalihuollon järjestelmään (esim. Raunio 2009). Tässä artikkelissa sosiaalityön käsitettä

lähestytään ylittämällä nykymuotoisen ammatillisen sosiaalityön rajat. Näin ollen tekstissä käytetään sosiaalityön käsitettä varsin laajassa merkityksessä. Paikoitellen käytetään myös muotoa varhainen sosiaalityö. Lisäksi järjestelmätasolla puhutaan varsin väljästi sosiaalihuollosta ja sen varhaisista vaiheista (vaivaishoito, köyhäinhoito).

Aineistona on 1990-luvulta alkaen julkaistu suomalaisen sosiaalihuollon, sosiaalipalveluiden ja sosiaalityön historiaa tulkitseva tutkimuskirjallisuus. Aineiston ei kuitenkaan ole tarkoitus kattaa kaikkea sosiaalityön historiallista kehitystä kuvaavaa tutkimusta. Aineiston tehtävä on pikemminkin kuvata erilaisia sosiaalityön historiallisen kehityksen jäsenystapoja. Tässä mielessä aineisto on eräänlainen valikoitu näyte. Lisäksi on huomattava, että aineisto painottuu 1990-luvulle, joten se ei tässäkään mielessä pyri kattamaan kaikkea sosiaalityön historiantutkimusta. Aineistoa on pyritty rajaamaan sen perusteella, että siihen sisällytettävillä teksteillä olisi selkeä yhteys sosiaalityöhön ja sen käytäntöihin. Esimerkiksi Jouko Siiven (1967) teos Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon olisi toki temaattisesti sopinut aineistoon, mutta Siipi ei kuitenkaan varsinaisesti tarkastele teoksessaan sosiaalityötä tai sen varhaisia muotoja. Hänen näkökulmansa on huomattavasti laajempi, kuten myös Heikki Wariksen (1968) näkökulma oppikirjassa Muuttuva suomalainen yhteiskunta. Toisaalta aineistoon sisällytettäviltä teoksilta on edellytetty sosiaalityön tai sosiaalihuollon kehityskaarien kuvausta. Esimerkiksi tällä perusteella aineiston ulkopuolelle jätettiin muun muassa Veikko Piiraisen (1958) väitöskirja Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivaishoitotoiminnasta 1800-luvun jälkipuoliskolla, vaikka teos onkin sosiaalihuollon historian tutkimuksen klassikko.

Metodiselta kannalta aineistoa on luettu sosiaalityön periodisoinnin ja sosiaalityön itseymmärryksen näkökulmista (vrt. Seppälä 2018). Tavoitteena on identifoida aineistossa esitetyjä tulkintoja sosiaalityön kehitysvaiheista ja murroksista. Tällöin kysytään, minkälaista kehitysvaihe- ja avainkäännekuvauksiin perustuvaa itseymmärrystä sosiaalityön tutkimuskirjallisuus ilmentää ja rakentaa. Tarkastelussa hyödynnetään erityisesti tutkimuksia, joissa on tulkittu alan kehityksen murroksia ja avainkäännteitä. Näin ollen aineisto perustuu valikointiin, jonka avulla aineistosta on kuitenkin muodostunut varsin heterogeeninen. Aineistossa on mukana viisi väitöskirjaa, 2 liseniaatintutkimusta, ja 4 muuta

tutkimusta. Aineistona on käytetty seuraavaa kirjallisuutta:

- Eräsaari, Leena (1991) Yksilöllistävä sosiaalityö. Historian tarkastelua. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A7. Jyväskylä.
- Hämäläinen, Juha (2007) Lastensuojelun kehityslinjoja. Tutkimus Suomen lastensuojelun aatepohjasta ja oppihistoriasta. Snellman-instituutin A-sarja 22. Kuopio.
- Hänninen, Jorma (1990) Suomalainen sosiaalityökeskustelu tulkintojen tuotoksena ja kohteena. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A6.
- Jaakkola, Jouko (1994) Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa Jouko Jaakkola ym.: (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Mutka, Ulla (1998) Sosiaalityön neljäs käänne. Jyväskylä: SoPhi.
- Rauhala, Pirkko-Liisa (1996) Miten sosiaalipalvelut ovat tulleet osaksi suomalaista sosiaaliturvaa. Acta Universitatis Tamperensis 477.
- Satka, Mirja (1994) Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola ym. (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Satka, Mirja (1995) Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to Professional Social Work. Jyväskylä: SoPhi.
- Toikko, Timo (2001) Sosiaalityön amerikkalainen oppi. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisuja A1.
- Urponen, Kyösti (1994) Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Jouko Jaakkola ym. (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Vuorikoski, Marjo (1999) Sosiaalityön professionalistuminen ja koulutus. Acta Universitatis Tamperensis 687.

Suomalaiset sosiaalityön kehitysvaihe- ja avainkäännekuvaukset

Sosiaalityön kehitystä voidaan kuvata ainakin kolmen erilaisen jäsennostavan avulla. Ensimmäinen jäsennostapa perustuu laajoihin yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin, jotka perustelevat sosiaalihuollon, mutta myös sosiaalityön, yhteiskunnallista tehtävää. Toinen jäsennostapa perustuu myös yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin mutta kohdistuu enemmän sosiaalityön aatehistorialliseen ja opilliseen perustaan. Kolmas jäsennostapa muodostuu sosiaalityön professionaalisen kehityksen tarkastelusta, jossa korostuu erityisesti sosiaalityön sisäinen keskustelu ja itseymmärrys.

a) Yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin perustuvat jäsennostat

Sosiaalihuollon kehitys voidaan perustella laajempien yhteiskunnallisten kehityskulkujen kautta. Tällaisesta lähestymistavasta esimerkkejä ovat Panu Pulman (1994), Jouko Jaakkolan (1994), ja Kyösti Urposen (1994) tutkimukset. Niissä sosiaalihuolto nähdään vastauksena tiettyihin eri aikakausina muodostuneisiin yhteiskunnallisiin haasteisiin, kysymyksiin ja ongelmiin.

Pulma (1994) kuvaa 1900-lukua edeltävän maatalousyhteiskunnan kehityskulkuja ja niihin liittyviä sosiaalisia ongelmia. Esityksen logiikka korostaa sitä, että yhteiskunnallisen kehityksen kautta muotoutuneet ongelmat synnyttivät tarpeen etsiä ratkaisua esimerkiksi tilattoman väestön asemaan. Aluksi tilattoman väestön heikkojen elinolojen ajateltiin johtuvan ”laiskuudesta ja tietämättömyydestä”. Ongelmat kuitenkin pahenivat katovuosien myötä, koska ne koettelivat erityisesti tilattoman väestön selviytymistä. Ruuan puute ajoi ihmisiä kerjuulle ja köyhyysongelma alkoi riistäytyä hallinnasta, mikä mahdollisti myös erilaisten vaarallisten tautien leviämisen.

Köyhyys alettiin mieltää sosiaalisesti ongelmaksi ja siihen ryhdyttiin reagoimaan voimakkaasti 1830-luvulta lukien, jolloin silloisiin katoihin liittynyt joukkomittainen kerjuu kytkeytyi samanaikaiseen pelottavaan koleraepidemiaan (Pulma 1994, 55).

Uhkaavassa tilanteessa ongelmaan oli pakko etsiä myös yhteiskunnallisia ratkaisuja. Köyhien avustaminen oli välttämätöntä, mutta se pyrittiin

pitämään mahdollisimman rajattuna. Tällöin perustettiin esimerkiksi työtupia, joissa tarjottiin ruokaa tehdyn työn vastineeksi. Avustamista pyrittiin kontrolloimaan siten, että ruuan vastineeksi jokaisen oli tehtävä oma työosuutensa.

Jaakkola (1994) tarkastelee sosiaalisen kysymyksen muotoutumista teollistumisen näkökulmasta. Tehdasteollisuuden nousu yli kaksinker- taisti teollisuustyöntekijöiden määrän 1900-luvun vaihteessa. Tämä kehitys nosti keskusteluun niin sanotun työväenkysymyksen. Teollisuus- työväestön työ- ja elinolosuhteet olivat varsin epävakaa, mikä korostui erityisesti huonojen taloussuhdanteiden aikana. Teollisuustyöväestön epävakaa taloudellinen tilanne ja tehdastyön vaarallisuus synnyttivät sosi- aalisia ongelmia.

Työväenkysymykseen alettiin ensimmäisenä hakea käytännön ratkai- suja työsuojelulainsäädännöllä. Jo vuosien 1869 ja 1879 elinkeinoase- tukset sisälsivät määräyksiä lapsityövoiman käytön rajoituksista, mutta niiden merkitys oli vähäinen. Ensimmäinen työsuojeluhanke käynnistyi senaatin asetettua 1883 komitean tutkimaan teollisuusammattien työ- oloja. Tämän ns. ensimmäisen työväensuojelukomitean mietintö[ssä]... todettiin, että epäkohtia oli paljon ja ettei elinkeinoasetusten työsuojelu- määräyksiä noudatettu. (Jaakkola 1994, 101.)

Työväenkysymys kulminoitui siihen, kenellä on vastuu heikommassa asemassa olevista lähimmäisistä. Yhteisöllinen vastuu alkoi korostua, jol- loin kontrolliin perustuvan köyhäinhoidon rinnalle alkoi kehittyä moni- muotoisempia avustamisen tapoja. Yhteisvastuuta alettiin organisoida esimerkiksi avustuskassojen avulla, jotka kehittyivät erääksi ratkaisuksi erityisesti teollisuustyöväestön epävarmaan taloudelliseen tilanteeseen.

Urponen (1994) tarkastelee pitkän linjan kehitystä huoltoyhteiskun- nasta kohti hyvinvointivaltiota. Hän jakaa sosiaaliset reformit erilaisiin käännekohtiin. Ensimmäisenä käännekohtana on sisällissota sekä sen synnyttämät akuutit sosiaaliset kysymykset, kuten esimerkiksi punaorpo- jen asema, joihin yritettiin löytää käytännön ratkaisuja.

Näiden huolenpitoa vaille jääneiden lasten asemaan kiinnitettiin vuo- sina 1919–1922 runsaasti huomiota. Viranomaiset pitivät kiireellisim- pänä sosiaalipoliittisena asiana sotaorpojen huollon järjestämistä. (Urpo- nen 1994, 163.)

Toiseksi Urponen kuvaa itsenäistymisen jälkeen käynnistettyjä refor- meja, joiden avulla yhteiskunnallisiin ongelmiin pyrittiin löytämään rat-

kaisuja. Torpparilailla pyrittiin vahvistamaan tilattoman väestön asemaa ja työaikalailla työväestön asemaa. Samalla uudistettiin myös köyhäinhuollon periaatteita aikaisempaa inhimillisempään suuntaan. Kolmanneksi toisen maailmansota merkitsi murrosta, josta käynnistynyt jälleenrakentaminen mahdollisti uuden aikakauden synnyn. Se tiivistyi hyvinvointivaltion muotoutumiseen, jolloin sosiaalihuolto ja sosiaalivakuutus nousivat uudelle tasolle.

Edellä kuvatut Pulman (1994), Jaakkolan (1994) ja Urposen (1994) tarkastelut perustuvat ajatukseen, jonka mukaan esimerkiksi köyhäinhuolto syntyi tiettyyn yhteiskunnalliseen tarpeeseen. Yhteiskunnalliset prosessit ja niistä aiheutuvat murrokset olivat luoneet tilanteita, joissa sosiaaliset kysymykset korostuivat. Näissä tilanteissa sosiaaliin kysymyksiin päädyttiin etsimään yhteiskunnallisia ratkaisuja. Yhteiskunnallisiin kehityskulkuihin perustuvat jäsennykset valottavat perusteluita sille, miksi yhteiskunta otti vastuun jostakin työmuodosta, esimerkiksi köyhäinhuollon järjestämisestä. Sosiaalihuollon työmuodoilla, kuten köyhäinhuollolla, katsotaan olevan selkeä yhteiskunnallinen funktio, jota ne toteuttavat. Tällöin myös työmuotojen syntyä selitetään niiden funktioista käsin.

b) Sosiaalityön organisatorinen ja opillinen institutionalisoituminen

Sosiaalityön kehitystä voidaan lähestyä aikakautensa yhteiskunnallisten tekijöiden summana, jolloin otetaan huomioon yhteiskunnallisen tilanne, mutta samalla varsinainen huomio kiinnitetään sosiaalihuollon organisoitumiseen sekä sen taustalla oleviin aatteisiin ja ideologisiin seikkoihin. Tästä näkökulmasta sosiaalityö ei ole pelkästään reagointia tiettyjen aikakausien tyypillisiin sosiaaliin ongelmiin, vaan institutionalisoitunut sosiaalityö pyrkii myös muovaamaan omaa tehtäväänsä aatteelliselta, organisatoriselta ja sosiaalityön kohteen kannalta.

Mirja Satka (1994) hahmottaa varhaisen sosiaalityön synnyn yhteiskunnallisten tekijöiden summana. Yhteiskunnallisilla rakennetekijöillä, kuten taloudellisilla suhdanteilla, on ollut välitön yhteys ihmisten arkielämässä selviämiseen. Tässä mielessä käsitys varhaisen sosiaalityön kohteesta on muotoutunut yhteiskunnallisesta tilanteesta käsin. Toisaalta Satka (1994) käyttää jäsentelyssään apuna tarkastelukehikkoa, jossa huomioidaan myös vallitseva ideologia, toimintaa organisoiva taho ja toimin-

nan kohde. Tämän kehikon avulla hän paikantaa kolme sosiaalityön syntyyn ja muovautumiseen vaikuttanutta ajanjaksoa. Kansalaisista synnytti uudenlaisen kysyntätilanteen erityisesti punaorpojen sosiaalistamiseksi kunnollisiksi kansalaisiksi. Toinen maailmansota synnytti kriisitilanteen, jossa perheet tarvitsivat aikaisempaa enemmän tukea. Maailmansodan jälkeen käynnistyi hyvinvointivaltion rakentamisprojekti, jonka aikana varhainen sosiaalityö sai varsinaisen institutionaalisen muotonsa, ja jonka puitteissa se alkoi määrittellä omaa tehtäväänsä.

...sosiaalinen työ ymmärretään yhteiskunnalliseksi toiminnaksi, jolla pyritään ratkaisemaan ihmisten arkielämässä ilmennyttä sosiaalista turvattomuutta (esim. hoidon, toimeentulon tai kontrollin tarvetta) tapauskohtaisesti. Sosiaalista työtä on tehty ja tehdään ainakin itseavun, vapaaehtoistyön ja useiden ammatillisten nimikkeiden (esim. sosiaalityö) alla. Käytännössä se on köyhien, avuttomien ja poikkeavien avustamista, huolenpitoa ja ohjaamista, josta huolehtii muu kuin perhe. (Satka 1994, 261.)

Väitöskirjassaan Satka (1995) kuvaa laajaa sosiaalityön muotoutumisen kaarta tiivistämällä sen eräänlaisiin käsitteellisiin tiivistymiin. Tästä esimerkkinä on kansalaisuus (*social citizenship*), jonka avulla hän tarkastelee sosiaalihuollon muotoutumista. Kysymys on laajasta yhteiskunnallisesta tavoitteesta, jota sosiaalihuollon ohella on pyritty tuottamaan myös terveydenhuollon ja koulutuksen avulla. Toinen pitkää kehityskulkua kuvaava käsite liittyy siihen, että sosiaalihuolto on ollut varsin vahvasti naisten toiminta-areenana. Varhaisen sosiaalityön institutionalisoituminen rakentui yhteiskunnallisen kehityksen motivoimana, mutta siten, että institutionalisoituminen ei ollut vain reagointia ulkoiseen tilanteeseen vaan sen keskeiset toimijat pyrkivät myös vaikuttamaan yhteiskunnallisen tehtävänsä muotoiluun. Varhainen sosiaalityö otti siis kantaa esimerkiksi siihen, miten lapsista kasvatetaan kunnan kansalaisia, ja miten kansalaisia tuetaan selviämään arkielämässään.

Toisaalta Satka (1995) kuvaa tutkimuksessaan myös rajatumpien aikakausien muotoutumista. Esimerkiksi sisällissodan jälkeisen kansallisen eheytyksen (*national integration*) aikakausi nähdään eräänlaisena käsitteellisenä tiivistymänä, joka yhtäältä ohjaa sosiaalihuollon toimintaa,

mutta jota myös sosiaalihuollon keinoin pyrittiin edistämään. Lisäksi esimerkiksi toisen maailmansodan jälkeinen yhtenäiskulttuurin hajoaminen oli yhteydessä siihen, että hallinnan keinot monipuolistuivat. Suora hierarkkinen valta alkoi saada rinnalleen yhä epäsuorempia hallinnan keinoja. Tämäkin laajempi yhteiskunnallinen tilanne näkyy sosiaalihuollon kehityksessä. Sosiaalihuolto ei kuitenkaan vain reagoanut uuden aikakauden keskeiseen käsitteelliseen tiivistymään, vaan pyrki myös itse muotoilemaan tätä uutta organisaattoria hallinnan tapaa.

Myös Juha Hämäläinen (2007) lähestyy lastensuojelun käytäntöjä erilaisten aikakausien kehityksessä, jotka osaltaan määrittävät yhteiskunnallista toimintaympäristöä ja lastensuojelun järjestelmää, mutta toisaalta kuitenkin varsinaisena tarkastelun kohteena on lastensuojelun institutionalisoituminen sekä sen aatepohja ja oppihistoria. Hämäläisen (2007) kuvaama lastensuojelun kehitys muodostaa monitasoisen kudelman, jossa esimerkiksi maailmansotien välisen ajan yhteiskunnalliset tunnuspiirteet kohdentuivat itsenäistymisen aikaan liittyvään kansalaisuuden rakentumiseen ja toisaalta sisällissodan synnyttämän kansallisen repeämisen eheyttämiseen. Aatteellisesti tämä aikakausi korosti kansallisen yhtenäisyyden ja yhteiskuntarauhan merkitystä, jolloin valtion sosiaalinen vastuu alkoi korostua aikaisempaa enemmän. Tässä mielessä on ymmärrettävää, että myös köyhäinhoitoa ja erityisesti lastensuojelua alettiin perustella yhä vahvemmin sosiaalisen vastuun näkökulmasta. Kysymys oli heikoimmassa asemassa olevien huollon järjestämisestä, jolloin myös lastensuojelujärjestelmä alkoi kehittyä osana köyhäinhoidon järjestelmää. Lastensuojelun institutionalisoituminen tarkoitti sen asteittaista organisaattiotason virallistumista mutta myös aatteellista ja opillista muutostumista. Eräänä esimerkkinä tästä laaja-alaisesta institutionalisoitumisesta on Lastensuojelulehden perustaminen vuonna 1922.

Lastensuojelulehden toimituspoliittiset linjaukset ilmentävät laaja-alaista näkemystä lastensuojelusta, alan historiaan ja sosiaalieettisiin lähtökohtiin nojaavaa näkemyksellisyyttä, oman aikakauden haasteiden syvällistä tiedostamista ja pyrkimystä kehittää alaa systemaattisesti niin teoreettisten perusteiden osalta kuin erilaisina työ- ja toimintakäytäntöinä. Tästä rakentui erityinen lastensuojelun ohjelma, (...). (Hämäläinen 1997, 201–202.)

Lastensuojelun ohjelma kuvaa sitä, että varhaiset sosiaalityön toimijat halusivat itse muotoilla lastensuojelun tehtävän suhteessa olemassa

olevaan yhteiskunnalliseen kysyntään ja organisatoriseen kehitykseen. Ajatus erityisestä lastensuojelun ohjelmasta oli yhteydessä kansainväliin pyrkimyksiin vahvistaa sosiaalityön tiedeluonnetta ja tiedeperustaa (Hämäläinen 2007, 225–226). Keskeinen osa sosiaalityön institutionaalisoitumista perustuukin ammatillisen koulutuksen ja sen oppiperustan muototututumiseen (Vuorikoski (1999).

Satkan (1994) ja Hämäläisen (2007) tapa jäsentää sosiaalityön kehitystä perustuu yhteiskunnallisiin kehitysvaiheisiin, joiden kautta sosiaalityön kysyntä saa organisatorisen muotonsa ja aatteellisen sisältönsä (ks. myös Satka 1995). Lisäksi kuitenkin myös sosiaalityön kulloinenkin järjestäytymistapa vaikuttaa sekä jokaisen aikakauden mutta myös seuraavan aikakauden kehitysvaiheeseen. Tässä mielessä sosiaalityö ei vain reagoi vallitsevaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen vaan pyrkii myös itse organisoitumalla ja aatteellisesti jäsentymällä vaikuttamaan kehitykseen. Esimerkiksi Pirkko-Liisa Rauhala (1996) kiinnittää huomiota siihen, että yhteiskunnan rakenteissa tapahtuneet muutokset eivät yksinään riitä selittämään sosiaalipalveluiden syntyä. Hän korostaakin poliittisten linjausten ja sosiaalipoliittisen järjestelmän tuottamien suunnitelmien merkitystä. Tässä mielessä sosiaalipalvelut eivät syntyneet vain vastauksena yhteiskunnalliseen kysyntään, vaan niiden synty ja kehitys perustuvat myös asetettuihin ihanteisiin ja tavoitteisiin. Rauhalan (1996, 185) sanoin, ”sosiaalipalveluiden ilmaantuminen sosiaaliturvan kenttään Suomessa on monimuotoinen ja useammanlaisista toiminnoista, jatkuvuudesta, katkeamisista ja murroksista koostuva prosessi”.

c) Sosiaalityön professionaaliin orientaatioihin perustuvat jäsenyykset

Sosiaalityön kehitystä voidaan lähestyä myös professionaaliselta kannalta, jolloin huomio kiinnittyy edellisiä jäsenyystapoja enemmän sosiaalityön sisällölliseen määrittelyyn. Professionaalisissa orientaatioissa tapahtuneet käännteet ovat toki yhteydessä yhteiskunnallisessa tilanteessa tapahtuneisiin muutoksiin, mutta päähuomio kiinnittyy kuitenkin sosiaalityön sisäiseen keskusteluun. Tällöin sosiaalityön sisäisestä oppillisesta keskustelusta nousee varsinainen professionaalisen itseymmärryksen nimittäjä.

Jorma Hänninen (1990) näkee suomalaisen sosiaalityön kehittyneen tiettyyn aikaan tiivistyneinä keskusteluina, joita hän kutsuu aal-

loiksi. Hännisen kuvaamat jäsenyykset edustavat erilaisia orientaatioita, mutta niiden sisällä on lukuisia toistensa kanssa kilpailevia diskursseja. Ensimmäinen kehitysaalto kohdistui sosiaalityön metodikeskusteluun, joka paikantui 1950-luvulle eräänlaisena vastareaktionä sosiaalityön valitsevalle hallinnolliselle orientaatiolle. Tässä tilanteessa professionaalisen sosiaalityön erityisyyttä yritettiin perustella amerikkalaisesta sosiaalityöstä omaksutulla psykoteoreettisella näkökulmalla. Suomalaisesta sosiaalityöstä ei muodostunut kuitenkaan yhtenäistä metodista lähestymistapaa tai oppia. Pikemminkin metodikeskustelut olivat heterogeenisiä ja ne pitivät sisällään toisilleen ristiriitaisia lähestymistapoja. Myöskään metodikeskustelu ei missään vaiheessa syrjäyttänyt hallinnollista lähestymistapaa, mikä oli edelleen vallitseva sosiaalityön hahmotustapa.

(...) Keskeinen tulos oli, ettei sosiaalityöllä ole yhtä yksiselitteistä oppirakennelmaa, joka vain reformoituu keskusteluaaltojen mukana, vaan siihen sisältyy useita toisistaan poikkeavia ja joissakin tapauksissa toisilleen vastakkaisia tulkintoja (Hänninen 1990, 201).

Hännisen (1990) mukaan toinen aalto nosti 1980-luvun alussa sosiaalityön itseymmärryksestä kilpailevien hallinnollisen ja professionaalisen tulkinnan rinnalle akateemisen ideologiakritiikin, jolloin korostettiin sosiaalityön kontrolloivaa, sopeuttavia ja normalisoivaa yhteiskunnallista tehtävää (Heinonen, 1984; vrt. myös Mäntysaari, 1991). Sosiaalityö nähtiin sosiaalivaltion instrumenttina, jonka avulla käytettiin myös valtaa. Sosiaalityöllä oli siis varsin kriittinen itseymmärrys, vaikka kolmannen aallon myötä (1980-luvun lopulla) se muovautui ammattikäytäntöjen ja organisaatioiden tutkivaksi kehittämiseksi (vrt. Mutka, 1998). Kehittämistyöstä tuli uusi asiantuntijatyö, jolla oli yhteiskunnallista kysyntää. Sosiaalityö alettiin nähdä akateemisena asiantuntijatyönä. Hännisen (1990, 201) mukaan sosiaalityölle ei kuitenkaan muodostunut yksiselitteistä oppirakennelmaa, vaan siihen sisältyneet hallinnollinen, professionaalinen ja akateeminen tulkinta kilpailivat keskenään.

Satka (1997) on hahmottanut sosiaalityön professionaalisen kehityksen hivenen samaan tapaan kuin Hänninen (1991), mutta hän on nimennyt kehitysvaiheet juridiseksi, psykologiseksi ja tieteelliseksi vaiheeksi. Juridisen vaiheen pyrkimyksenä oli eriyttää köyhäinhuolto keskeis-

ten kohderyhmien mukaisesti: köyhät, suojelua vaativat lapset, irtolaiset ja alkoholistit. Uutena ajatuksena sovellettiin myös huoltotoimenpiteiden asteittain avohuollosta laitoshuoltoon etenevää mallia. Toinen vaihe sijoittui 1940-luvun sosiaalityön psykologisoitumiseen, jolloin virallisen sosiaalihuollon tehtävät laajenivat perinteistä materiaalista avustamista laajemmiksi. Psykologinen teoria ja menetelmä merkitsivät avohuollon yksilökohtaisen toiminnan syventämistä. Kolmas käänne sijoittuu 1970-luvun loppuun, jolloin määriteltiin uudelleen sosiaalityön tiedeperusta ja koulutus. Tämä käänne kohdistui sosiaalityön ammatin tieteellistämiseen, jota on tarkemmin kuvannut muun muassa Marjo Vuorikoski (1999).

Timo Toikko (2001) on tarkastellut sosiaalityön kehitystä opillisten sukupolvien avulla. Tarkastelu kohdistuu yhdysvaltalaisen sosiaalityön kehitykseen, jolla oli myös yhteys suomalaisen sosiaalityön psykologisoitumiseen (vrt. Hänninen, 1990). Suomalainen sosiaalityö omaksui kuitenkin Yhdysvalloista lähes yhtä aikaa sekä ensimmäisen sukupolven tavan ymmärtää sosiaalityö tapauskohtaisena työtapana että toisen sukupolven tavan ymmärtää sosiaalityö psykoteoreettisena työtapana. Nämä kaksi erilaista teoreettista lähestymistapaa kilpailivat suomalaisen psykologisen käänteen määrittelystä erityisesti 1940-luvun lopulla.

Ulla Mutka (1998) on kohdistanut tutkimuksensa sosiaalityön neljännen käännteeseen, joka niveltyy osaksi sosiaalityön akateemistumista (vrt. Hänninen 1990) ja ajoittuu erityisesti 1990-luvulle. Sosiaalityön neljännelle käännteelle on luonteenomaista asiantuntijuudelle asetetut uudet vaatimuksen. Ne eivät Mutkan (1998) mielestään enää noudata niitä hierarkioita, erotteluja, jakoja ja luokituksia, joilla ammatillista toimintaa oli aikaisemmin totuttu jäsentämään. Erityisesti tutkivan sosiaalityön idea on vastaus sosiaalityön asiantuntijuuden haasteisiin. Sosiaalityö saakin uudessa käännteessä erityisen tutkivan sosiaalityön muodon.

(...) haastattelumatkoillani kiertäessä saatoin omin silmin todeta, miten huomisen haasteisiin vastaava työskentelytapa on jo hyvää vauhtia syntyneissä erilaisissa toimipisteissä ja hyvin monimuotoisten ratkaisujen kautta. (...) Yhteiskunnallisen murroksen ja sen monien ennakoimattomien ja vaikeasti määriteltävien seurausten kanssa painiskelevat sosiaalityöntekijät kehittävät koko ajan arkista työtä tehdes-

sään uusia menetelmiä ja tapoja vastata kohtaamiinsa ammatillisiin haasteisiin. (Mutka 1998, 181.)

Erilaisille professionaalisiin orientaatioihin perustuville jäsenyksille näyttää olevan tyypillistä, että niiden avulla sosiaalityö pyritään esittämään eräänlaisena yleisen tason tiivistyksenä (esimerkiksi akateeminen asiantuntija-ammatti). Orientaation taustalla saattaa olla sosiaalityön teoreettis-metodista keskustelua, mutta sitä olennaisempaa on kuvata sitä, miten sosiaalityö haluaa vastata aikakautensa haasteisiin. Sosiaalityö tavallaan täyttää yhteiskunnan sille asettamaa tehtävää muotoilemalla omaa itseymmärrystään sellaiseen muotoon ja suuntaan, mikä vastaa mahdollisimman hyvin sille asetettuun yhteiskunnalliseen tehtävään. Samalla se pyrkii myös vahvistamaan omaa professionaalista asemaansa. Toisaalta professionaalisten orientaatioiden tutkimus ei aina päädy vahvistamaan käsitystä yhdenmukaisesta sosiaalityöstä. Esimerkiksi Leena Eräsaari (1991) kysyy, miten voidaan puhua yhtenäisestä sosiaalityöstä, jos köyhäinhoito ja lastensuojelu perustuvat erilaisille ihmiskäsityksille. Tällöin myös näkemykset köyhähoidon ja lastensuojelun auttamisesta ja kontrollista ovat erilaisia.

d) Sosiaalityön kehitysvaiheita kuvaavien jäsenysten vertailu

Sosiaalityön kehitystä voidaan kuvata ainakin kolmen erilaisen jäsennystavan avulla (taulukko 1). Ensimmäinen jäsennystapa perustuu yhteiskunnallisiin aikakausiin, jotka perustelevat ennen kaikkea sosiaalihuollon yhteiskunnallista tehtävää. Toinen jäsennystapa kohdistuu sosiaalityön institutionalisoitumiseen, jota tarkastellaan tiettyyn aikakauteen sijoituvan yhteiskunnallisen kysynnän sekä olemassa olevan organisoitumistavan ja aatehistoriallisen perustan kudelmana. Kolmas jäsennystapa muodostuu sosiaalityön professionaalisen kehityksen tarkastelusta, joissa korostuu sosiaalityön sisäinen opillinen keskustelu ja sen tuottama itseymmärrys.

Taulukko 1. Kehitysvaiheiden jäsennostavat

	I	II	III
Esimerkkiteksti	Pulma (1994) ja Jaakkola (1994)	Satka (1994) ja Hämäläinen (2007)	Hänninen (1990) ja Mutka (1998)
Jäsennostapa	Tietyn aikakauden synnyttämä yhteiskunnallinen sosiaalihuollon kysyntä	Sosiaalityö tiettyyn aikauteen perustuvana organisatoristen ja aatteellisten tekijöiden summana	Aikakausiin perustuvat professionaaliset orientaatiot
Kysymys	Mihin yhteiskunnalliseen tehtävään sosiaalihuoltoa tarvitaan?	Millainen ammatti ja käytäntö sosiaalityöstä on muotoutunut?	Millaisena sosiaalityö haluaa esittää itsensä?

Yhteiskunnallisiin aikakausiin perustuvat jäsennostokset korostavat tietyn yhteiskunnallisen tilanteen ainutlaatuisuutta, joka on luonut kysynnän sosiaalihuollon ja sitä kautta myös sosiaalityön synnylle. Yhteiskunnalliset prosessit ja niistä aiheutuvat murrokset ovat luoneet tilanteita, joissa sosiaaliset kysymykset korostuvat. Ne luovat kysynnän ja tehtävän sosiaalihuollolle. Tässä mielessä yhteiskunnallisiin aikakausiin perustuvat jäsennostokset vastaavat kysymykseen, mihin tehtävään sosiaalihuoltoa ja sosiaalityötä tarvitaan. Sosiaalihuollon ja sosiaalityön rakentuminen kuvataan ikään kuin ulkoapäin määrittyneeksi.

Sosiaalityön organisoitumista ja aatteellista taustaa painottavat jäsennostokset perustuvat yhteiskunnallisiin kehityskuluihin ja sen myötä syntyneeseen kysyntään, mutta niissä tarkastellaan sosiaalityön syntyä monitasoisena yhteiskunnallis-aatteellisena kokonaisuutena. Tällainen jäsennostopa vastaa kysymykseen, millainen sosiaalityöstä on muotoutunut tiettyä aikakautena. Se ei ole muodostunut vain yhteiskunnallisen kysynnän tuloksena, vaan myös sosiaalityön institutionalisoitumisen muoto ja sen itseymmärrys ovat vaikuttaneet toimintakäytännön muotoutumiseen.

Sosiaalityön professionaalisen kehityksen tarkastelu muodostaa jäsennostavan, jossa korostuu erityisesti sosiaalityön sisäinen opillinen keskustelu ja itseymmärrys. Nämä jäsennostokset tiivistyvät kuitenkin varsin yleisiin kuvauksiin sosiaalityön asiantuntijuudesta, joissa korostetaan esimerkiksi hallinnollista tai terapeuttista osaamista. Ne vastaavat kysymyk-

seen, millaisena sosiaalityö haluaa esittää itsensä. Sosiaalityön sisäisen keskustelun tuloksena syntyy itseymmärrys, jonka voidaan olettaa vastaavan mahdollisimman hyvin kunkin aikakauden synnyttämään kysyntään.

Edellä kuvatut jäsennostavat ovat luonnollisesti vain pelkistyksiä. Esimerkiksi Urposen (1994) kuvaama sosiaalihuollon menneisyyden jäsenitys on ymmärretty kuvaustapana, jossa yhteiskunnallinen kehitys synnyttää kysynnän tietynlaiselle sosiaalihuollolle. Toisaalta Urposen (1994) jäsennyksessä on piirteitä myös kuvaamistavasta, jossa sosiaalihuollon kehitystä pyritään hahmottamaan organisatorisen ja aatteellisen kehityksen summana. Samaan tapaan esimerkiksi Satkan (1995, 150–166) sosiaalityön 1950-luvun metodikiistan tarkastelu on lähellä sitä tapaa, jota on käytetty professionaalisen kehityksen tarkasteluissa. Kysymys on keskustelusta, jossa käydään kiistaa siitä millaisena sosiaalityön tulisi itsensä ymmärtää. Tekstit eivät siis kaikissa tapauksissa edusta puhtaasti vain yhtä jäsennostapaa, vaan ne saattavat pitää sisällään myös useita erilaisia jäsennostapoja. Lisäksi esimerkiksi Satkan (1995) esittämä kuvaustapa pitää sisällään sekä pitkiä että lyhyitä kehityskaaria. Kansalaisuus on teema, joka ulottuu varhaisesta itsenäisyyden ajasta aina nykyisen hyvinvointivaltion haasteisiin asti. Toisaalta esimerkiksi kansallisen eheytyksen aika tiivistyy vain itsenäistymisen jälkeiseen aikaan.

Pohdinta

Nykyaikaa kutsutaan joskus historiattomuuden aikakaudeksi. Ilmaisulla ei tarkoiteta vain sitä, että tietomme historiasta on vaatimatonta. Kyse on ensisijaisesti siitä, että nykyihmisen elämänasennetta ja maailmasuhdetta pidetään historiattomana. Nykyisyys on ikään kuin repäisty irti menneisyydestä. Historiattomuus nähdään pinnallisuutena. Siihen kuuluu kyvyttömyys ymmärtää omaa aikaa, koska ei kyetä hahmottamaan nyky-päivässä ilmenevää menneisyyttä. Historiattomalle ihmiselle menneisyys ei jäsenity aikakausien, murrosten ja kehitysvaiheiden ketjuksi vaan näytetään sekavana hajanaisten tapahtumien vyyhtinä.

Ajatusta historiattomasta maailmankuvasta voidaan soveltaa myös siihen, millainen suhde ihmisellä on omaan työalaansa ja asiantuntijuuteensa. Sosiaalityössä voidaan kysyä, miten yksittäiset sosiaalityöntekijät

ja miten ala kollektiivisesti mieltää historiallisen lähtökohtansa ja hahmottaa tehtävänsä. Historiatietoisuuden käsite, vaikka onkin moniaineksinen ja epätäsmällinen, tarjoaa käyttökelpoisen kiinnepohdan sekä yleiselle että sosiaalityöspesifille asenteiden, käsitysten ja motiivien tarkastelulle. Yksi tärkeä historiatietoisuuden osatekijä on menneisyyden periodisointi, jossa mennyttä aikaa jäsennetään ja käsitteellistetään toisistaan erottuviksi ajanjaksoiksi ja kerrostumiksi.

Periodisointi kuuluu olennaisesti historiankirjoitukseen. Tässä artikkelissa esitelty analyysi erilaisista tavoista kuvata suomalaisen sosiaalityön vaiheita tarjoaa yhden erityisen näkökulman sosiaalityön tarkastelulle historiatietoisuuden kannalta. Analyysi osoittaa, että sosiaalityön kehitystä voidaan hahmottaa – ja historian tutkimuksessa on hahmotettu – erilaisilla ajatusmalleilla. Erilaisissa ajatusmalleissa kysytään yhtäältä, mikä on sosiaalityölle annettu yhteiskunnallinen tehtävä; mutta toisaalta myös sitä, millaisen institutionalisointiprosessin tuloksena (ideologia, toimintaa organisoiva taho ja toiminnan kohde) sosiaalityö on pyrkinyt vastaamaan kulloiseenkin yhteiskunnalliseen tehtävään; ja edelleen kolmanneksi sitä, millaisen sisäisen teoreettis-metodisen keskustelun kautta sosiaalityö on päätyneet esittämään itsensä mahdollisimman kompetenttina professiona vastaamaan yhteiskunnalliseen tehtäväänsä.

On ilmeisen tärkeää, että sosiaalityön koulutuksessa opiskelijat perehtyvät alan historiaan ja peilaavat historian kautta käsityksiään sosiaalityön tehtävästä, nykytilasta ja tulevaisuudesta. Alan historian tuntemus ja siihen pohjautuva käsitys alan luonteesta on merkittävä, suorastaan kriittinen osa sosiaalityöntekijän ammatti-identiteettiä. Sosiaalityön historian tutkimus auttaa osaltaan jäsentämään alan kehityksen vaiheita erilaisista tekijöistä ja näkökulmista käsin. Sosiaalityöntekijöiden yksilöllinen ja kollektiivinen näkemys alasta ammattina ja erityisenä yhteiskunnan toimintajärjestelmänä – itseymmärrys – voi rakentua enemmän tai vähemmän alan historian tuntemuksesta. Sosiaalityön historian tutkimuksen keskeisenä tehtävänä on luotettavan historiallisen tiedon tuottaminen tämän itseymmärryksen rakennuspuiksi.

Kirjallisuus

- Armstrong, Derrick (2003) Historical Voices: Philosophical Idealism and the Methodology of 'Voice' in the History of Education. *History of Education* 32 (2), 201–217.
- Cnaan, Ram & Dichter, Melissa & Draine, Jeffrey (2008) *A Century of Social Work and Social Welfare at Penn. Philadelphia*: University of Pennsylvania Press.
- Eräsaari, Leena (1991) Yksilöllistävää sosiaalityö. Historian tarkastelua. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A7. Jyväskylä.
- Frei, Norbert (2016) Saksalainen oppimisprosessi. Teoksessa Antti Blåfield (toim.) *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Helsinki: Siltala, 111–126.
- Glencross, Andrew (2015) From 'Doing History' to Thinking Historically: Historical Consciousness Across History and International Relations. *International Relations* 29 (4), 413–433.
- Harrikari, Timo & Rauhala, Pirkko-Liisa (2019) *Towards Glocal Social Work in the Era of Compressed Modernity*. London and New York: Routledge.
- Heikkinen, Antero (2013) *Historiallisen ajattelun historia*. Eurooppalainen perinne antiikista nykypäivään. Helsinki: SKS.
- Heinonen, Jari (1984) Sosiaalityö sosiaalivaltion mikrostruktuurin menetelmänä. Sosiaalityön tehtävien ja käsitteen kriittistä tarkastelua suomalaisen aineiston valossa. Tampereen yliopiston tutkimuksia 70. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Helo, Ari (2016) Yhdysvaltalainen historiankirjoitus: pitkät jäähyväiset menneelle. Teoksessa Antti Blåfield (toim.) *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Helsinki: Siltala, 173–192.
- Hentilä, Seppo (2018) Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka. Helsinki: Siltala.
- Hietala, Marjatta (2001) Mitä tutkia ja miten? Teoksessa Sari Autio, Sari Katajala-Peltomaa & Ville Vuolanto (toim.) *Historioitsijan arki & tutkimuksen prosessi*. Tampere: Vastapaino.
- Hyrkkänen, Markku (2002) *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino.
- Hämäläinen, Juha (2007) Lastensuojelun kehityslinjoja. Tutkimus Suomen lastensuojelun aatepohjasta ja oppihistoriasta. Snellman-instituutin A-sarja 22. Kuopio: Snellman-insituutti.
- Hänninen, Jorma (1990) *Suomalainen sosiaalityökeskustelu tulkintojen tuotoksena ja kohteena*. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia A6. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jaakkola, Jouko (1994) *Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta*. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus*,

- yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 71–161.
- Jeisman, Karl-Ernst (1979) *Geschichtsbewußtsein*. Teoksessa Klaus Bergmann, Annette Kuhn, Jörn Rüsen & Gerd Schneider (toim.) *Handbuch der Geschichtsdidaktik*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 42–44.
- Karvinen, Synnöve (1992) Mary Richmond, G. H. Mead ja sosiaalityön teoria. *Janus*, 1(1), 60–74.
- Kölbl, Carlos & Konrad, Lisa (2015) *Historical Consciousness in Germany: Concept, Implementation, Assessment*. Teoksessa Kadriye Ercikan & Peter Seixas (toim.) *New Directions in Assessing Historical Thinking*. New York: Routledge, 39–50.
- Lukacs, John (2009) *Historical Consciousness. The Remembered Past*. Originally published 1968. Seventh printing. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Löwith, Karl (1949) *Meaning in History*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- MacMillan, Margaret (2010) *The Uses and Abuses of History*. London: Profile Books.
- Manninen, Juha (1998) Mihin aate- ja oppihistoriaa tarvitaan. *Tieteessä tapahtuu* 16 (8), 51–82.
- Mutka, Ulla (1998) *Sosiaalityön neljäs käänne*. Jyväskylä: SoPhi.
- Mäntysari, Mikko (1991) *Sosiaalibyrokraatia asiakkaiden valvojana*. Tampere: Vastapaino.
- Nohl, Herman (1979) *Das historische Bewußtsein*. Göttingen: Musterschmidt.
- Pihlainen, Kalle (2011) *Historia, historiatietoisuus ja menneisyyden käyttö*. *Kasvatus & Aika* 5 (3), 5–17.
- Piirainen, Veikko (1958) *Kylänkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivashoitotoiminta vaivashoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla*. Historiallisia tutkimuksia XLIX. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rauhala, Pirkko-Liisa (1996) *Miten sosiaalipalvelut ovat tulleet osaksi suomalaista sosiaaliturvaa*. *Acta Universitatis Tamperensis* 477. Tampere: Tampere University Press.
- Raunio, Kyösti (2009) *Olellainen sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rüsen, Jörn (2005) *History: narration, interpretation, orientation*. New York: Berghahn Books.
- Salo, Petri (2008) *Kansansivistystyö Suomessa ja muissa pohjoismaissa*. Teoksessa Juha Suoranta, Juha Kauppila & Hilikka Rekola (toim.) *Aikuiskasvatuksen risteysasemalla: johdatus aikuiskasvatukseen*. Joensuu: Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 157–175.

- Satka, Mirja (1994) Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 261–339.
- Satka, Mirja (1995) *Making Social Citizenship. Conceptual Practices from the Finnish Poor Law to Professional Social Work*. Jyväskylä: SoPhi.
- Satka, Mirja (1997) Sosiaalityö ajassa – ydinkysymysten äärellä. Teoksessa Riitta Viialainen & Maisa Maaniittu (toim.) *Tehdä itsensä tarpeettomaksi. Sosiaalityö 1990-luvulla. Stakes-raportteja 213*. Helsinki: Stakes, 27–38.
- Seppälä, Päivi (2018) Mitä, kuinka ja miksi: Selittäminen historian tutkimuksessa. Teoksessa Tuukka Kaidesoja, Tomi Kankainen & Petri Ylikoski (toim.) *Systä selityksiin. Kausaalisuus ja selittäminen yhteiskuntatieteissä*. Helsinki: Gaudeamus, 199–233.
- Siipi, Jouko (1967) *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon*. Helsinki: Tammi.
- Sipilä, Jorma (1989) *Sosiaalityön jäljillä*. Helsinki: Tammi.
- Spengler, Oswald (2002) *Länsimaiden perikato. Maailmanhistorian morfologian ääriiviivoja. Alkuteos 1918-1922*. Helsinki: Tammi.
- Toikko, Timo (2001) *Sosiaalityön amerikkalainen oppi. Seinäjoen ammattikorkeakoulun julkaisuja A1*. Seinäjoki: Seinäjoen ammattikorkeakoulu.
- Toikko, Timo (2005) *Sosiaalityön ideat. Johdatus sosiaalityön historiaan*. Tampere: Vastapaino.
- Tuomioja, Erkki (2016) *Esipuhe: Historioitsijat rajoja ylittämässä ja purkamassa*. Teoksessa Antti Blåfield (toim.) *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Helsinki: Siltala, 4–15.
- Urponen, Kyösti (1994) *Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon*. Teoksessa Jouko Jakkola, Panu Pulma, Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 163–260.
- Veijola, Anne (2016) *Historiatietoisuus, historiallinen ajattelu ja historian tekstitaidot: Uuden opetus suunnitelman moninaiset lähtökohdat*. *Kasvatus & Aika* 10: 2, 6–18.
- Vuorikoski, Marjo (1999) *Sosiaalityön professionaalistuminen ja koulutus*. *Acta Universitatis Tamperensis* 687. Tampere: Tampere University Press.
- Waris, Heikki (1968) *Muuttuvat suomalainen yhteiskunta*. Helsinki: WSOY.